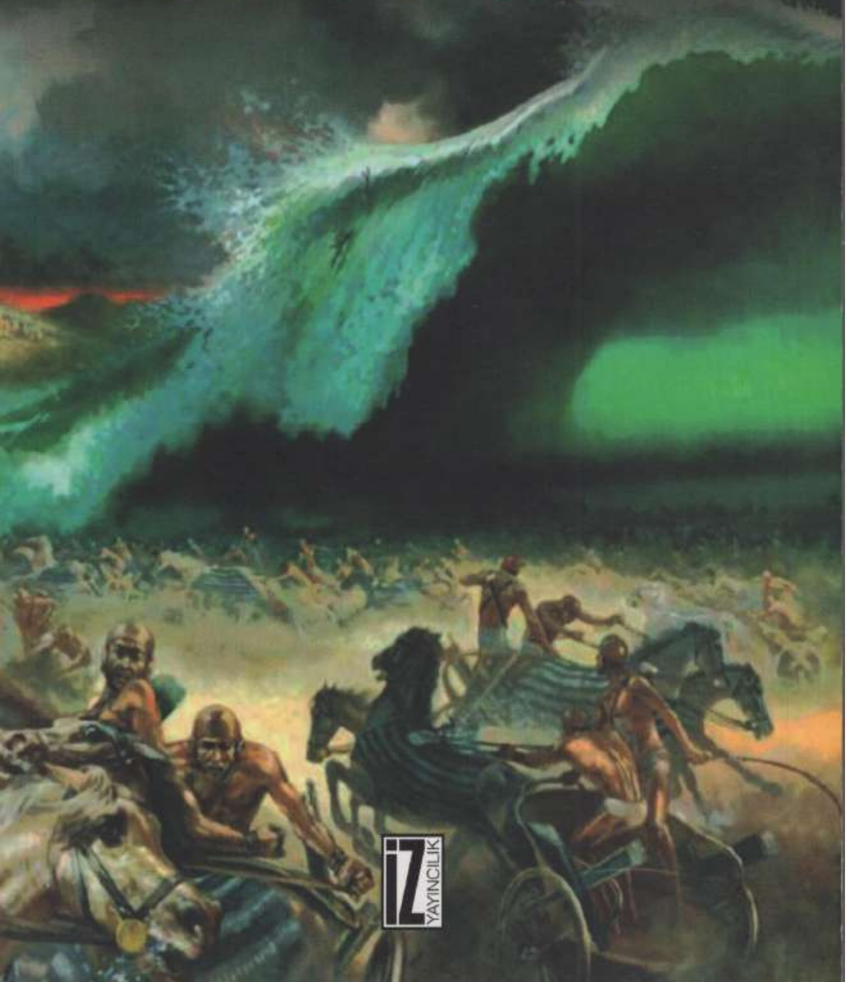
ALİ SAYI

Firavun, Hâmân ve Kârûn Karşısında

Hz. MÛSA

© **İz Yayıncılık Limited Şirketi, 2012**
Sertifika no: 17313

İZ YAYINCILIK: 47
İnceleme araştırma dizisi: 17
ISBN: 978-975-355-017-8
3. Baskı; İstanbul, 2012

Çatalçeşme Sokağı No: 27/2 Cağaloğlu 34110 İstanbul
telefon: (212) 5207210
faks: (212) 5115791
www.iz.com.tr
e-posta: bilgi@iz.com.tr

kapak: Medine Efe

Basıldığı yer: Alemdar Ofset Matbaacılık
Davutpaşa Caddesi Besler İş Merkezi No: 20/29 Topkapı/Zeytinburnu İstanbul

ALİ SAYI

Kur'ân'da
Hz. Mûsa

ALİ SAYI; 1950'de Tokat'ta doğdu. İlk ve orta öğrenimini bu ilde tamamladı. 1974'te İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'nü, 1975'te İÜ İktisat Fakültesi'ni bitirdi. Bu fakültede başladığı lisansüstü çalışmalar sonucu iktisat, maliye ve sosyal siyaset bilim dallarında uzmanlık sertifikası aldı. Bu vesileyle Prof. İdris Küçükömer'le de çalışmış oldu. Bir süre Diyanet İşleri Başkanlığı ve Çalışma Bakanlığı bünyesinde çalışan yazar, 1985 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesine tefsir anabilim dalı araştırma görevlisi olarak intisap etti. "Kur'ân'da Hz. Musa" konulu doktora tezini 1990 yılında tamamlayarak "Dr." ünvanını kazandı. Gerek tefsir, gerek iktisat konularında çeşitli gazete ve dergilerde yayınlanmış makaleleri bulunan yazarın, on kişilik bir ekiple meydana getirdiği *Faizsiz Yeni Bir Banka Modeli* isimli bir kitabı da neşrolunmuştur. Ali Sayı 2003 senesinde vefat etti.

İçindekiler

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HZ. MUSA'NIN RİSALETİNİN DOĞRUDAN İSRAİLOĞULLARI'NI MUHATAP ALMASI

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HZ. MUSA (AS) TİH SAHRASI'NDA

Kısaltmalar

bkz.	: Bakınız
böl.	: Bölüm
c.	: Cilt
dev.	: Devamı
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
hk.	: Hakkında
İA.	: İslâm Ansiklopedisi
krş.	: Karşı görüş
Md.	: Madde
sy.	: Sayı
s.	: Sayfa
Terc.	: Tercüme
thk.	: Tahkik
yay.	:Yayınevi

Önsöz

Hz. Musa (as), Kur'ân'da uzun ve detaylı bir şekilde yer alan ve hâlen mensupları bulunan bir dinin ilâhî kitabı olan Tevrat'ın kendisine gönderildiği bir peygamberdir. Hz. Musa'nın (as) Kur'ân'da yer aldığı şekliyle ele alınarak getirdiği dinin esaslarının ve özelliklerinin tespiti, dinler arası diyalog bakımından ayrı bir önem taşımaktadır.

Hz. Musa'nın (as) getirdiklerini, Kur'ân'ın teyid ve tasdik etmesi ve bunu birleştirici bir üslûp ile ifade etmesi hak medeniyetlerin ortak özelliklerini belirtir. Bu, aynı zamanda kendilerini Hz. Musa'ya (as) bağlı kabul edenlerin düştükleri hataları ve bu hataların Tevrat'tan değil, aksine o'nun değiştirilmesinden veya yanlış yorumlanmasından ileri geldiğini ortaya koyar. Kur'ân bu konudaki üslûbuyla bir hakem rolünü üstlenmiş bulunmaktadır. Hz. Musa'nın (as) doktora tez çalışmamızın konusu olarak seçilmesinin esas nedenleri bunlardır.

Hz. Musa'nın, (as) Kur'ân'a göre mü'minlere ve tüm insanlığa getirdiklerini tespit ettiğimizde, Hz. Muhammed'in (asm) Hz. Musa Peygamber'i kendisine yakın gören hadisleri daha iyi anlaşılmış olacaktır.

İlmî çalışmalar ancak ortamında yapılabilir. Bu ortamın oluşmasında ilim adamlarından meydana gelen atmosfer ile çalışmada kullanılacak ilmî kaynaklar önemli bir yer tutar. Bu çalışma varlığını öncelikle içinde yürütüldüğü böyle bir ortama borçludur. Bu ortamı, başta, tez danışmanım Doç. Dr. Abdul-

lah Aydemir sağlamıştır. Kendilerinin titiz takip ve destekleri olmasaydı bu çalışmanın ortaya çıkması mümkün olmayacaktı. Bu nedenle, kendilerine sonsuz müteşekkirim. Arş. Gör. Ali İhsan Yitik İngilizce kaynakların çevirisi, Yrd. Doç. Dr. Süleyman Akdemir çalışmaların bilgisayara yazılması, tashih edilmesi ve eleştirileri, Doç. Dr. Sabri Tekir düzeltmeleri ile yardımcı olmuşlar ve katkıda bulunmuşlardır. Kendilerine teşekkür ederim. Ayrıca, İslâmiyeti ve özellikle Kurân'ı son derece ileri bir kavrayışla ortaya koyan Süleyman Karagülle'den çok yararlandım. Ona da müteşekkirim.

Fakülte kütüphanesi çalışmayı yürütürken kaynakların temininde önemli bir yer tutmuştur. Kütüphane görevlileri, başta Uzm. Mehmet Gönen olmak üzere yardımcı oldular. Burada, kendilerine teşekkür etmek hak bilirlik gereğidir.

Ali SAYI
İzmir, 1992

Giriş

Hz. Musa (as) Kur'ân'da en çok zikri geçen peygamberdir. 34 sûre, 131 âyet ve 136 yerde kendisinden doğrudan bahsedilir. Bu konuda Hz. İbrahim'in (as) yalnız 69, Hz. Hârun'un (as) ise 11 yerde zikredilmesi Hz. Musa'nın (as) Kur'ân'da önemli bir yer tuttuğunu mukayeseli olarak ortaya koyar. Hz. Musa (as) ile dolaylı olarak ilgili âyetlerin de dikkate alınması halinde âyet sayısının 502'ye ulaştığı görülmektedir.[1]

Hz. Musa'dan (as) söz eden âyetler ondan son derece geniş bir perspektif içerisinde bahseder. Bu genişlik içerisinde Eski Mısır'ın yönetim, ekonomik, sosyal ve hatta dinî yapısına işaret edilir. Bu durum, Hz. Musa'yı (as) kendisinden sadece biyografik olarak bahsedilen bir kişi olmaktan çıkarmakta, içerisinde bulunduğu şartlarla birlikte, bunlarla mücadelesinin ortamını da vermiş olmaktadır.

Eski Mısır medeniyeti önemli bir uygarlıktır. Kendisinden önce kurulmuş Mezopotamya uygarlığı yerel yönetimlere dayalı ve eşitlikçi bir nitelik taşır. Ayrıca bu uygarlık Ziggurat denilen mabetler tarafından sembolleştirilmiştir. Halbuki, eski Mısır olarak nitelendirebileceğimiz Musa dönemi Mısır'ının, ekonomik ve siyâsî yönden merkezî yapılanmanın bulunduğu, piramit

1. Bu durumun Hz. İbrahim, Hz. Nuh, Hz. Musa (as) peygamberler ile mukayeseli olarak tesbiti hk. bkz. Elmalı, Abdurrahman, *Moise (Musa) et son Message d'apres Le Coran et Ses Commentateurs*, yayınlanmamış doktora tezi, Paris, 1988, 13,14.

denilen gösteriş amacına yönelik büyük anıt mezarlar tarafından sembolleştirilen[2] eşitlikçi olmayan sınıfsal bir toplum yapısı özelliğini taşıdığı görülmektedir. Kur'ân'ın da açıkça belirttiği gibi Firavun, toplumu sınıf/şia'lara ayırmış, onlardan bir sınıfı zaafa düşürücü politikalar takip etmiş, bu amaca yönelik tedbirler almış, politikalarını bu amaca yöneltmiştir. Burada hakkın güce göre oluştuğu bir yapı söz konusudur ve bunu kısaca kuvvete dayalı bir yapılanma olarak niteleyebiliriz. Kur'ân'da bu konuya, Firavun'un kendisini Hz. Musa (as) ile mukayese ettiği "... 'Ey kavmim, Mısır hükümdarlığı ve memleketimde akan bu ırmaklar benim değil mi?... Yahut ben, zavallı ve neredeyse konuşamayan bu kimseden daha üstün değil miyim?. Ona altın bilezikler verilmeli veya yanında ona yardım edecek melekler gelmeli değil mi?' Firavun milletini küçümsedi, ama onlar kendisine yine de itaat ettiler. Doğrusu onlar yoldan çıkmış bir kavimdi"[3] âyetleriyle açıklık getirilmektedir.

Âyet açıkça, Firavun'un sahip olduğu ekonomik, siyasî ve hatta tabiî yapısı bozulmuş dinî güç ile, kendisinin haklı olduğu zannına yöneldiğini ortaya koymaktadır. İşin önemli olan bir diğer tarafı da topluluğun bunu kabul ederek ona boyun eğmesidir. Firavun bu tavırlarıyla hakkın güçte olduğunu kabul etmiş olmaktadır. Tabiî olarak herkes bilir ve kabul eder ki hakkın ölçüsü güç/kuvvet değildir. Yani objektif doğrular ve yanlışlar vardır. Bunların doğru veya yanlış olmaları yapan kişilere bağlı değildir. Bunları yapanlar yaptıklarına göre muamele görürler. Yapılanlar yapanlara göre değerlendirilmezler.

İnsanlık tarihi boyunca hakka dayalı eşitlikçi yapılanmanın bayraktarlığını peygamberler yapmış ve gücün haklı ol-

---

2. Mezopotamya ve Mısır uygarlıklarının bu şekilde mukayeseli olarak değerlendirilmeleri için bkz. Franfort, H., *Uygarlığın Doğuşu*, çev. Alaaddin Şenel, Ankara, 1989, 74; matematiğin Mezopotamya'da, geometrinin ise Mısır'da gelişmesinin, hakkın dengeye, kuvvetin ise görkem ve gösterişe dayanması nedenlerine bağlı olduğu değerlendirmesine imkân veren bilgiler hk. bkz. Sayılı Aydın, *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp*, Ankara, 1982, 33-65.
3. Zuhruf, 43/51-54.

ması kriterine göre yapılanmış toplulukları, hakkın güçlü olması kriterine göre yeniden oluşturmuşlardır.

Bu konuda ülü'l-azm bir peygamber olarak Hz. Musa'nın (as) ayrı bir rüçhaniyetinin bulunduğunu belirtmemiz gerekir. Çünkü kendisi, kuvvete dayalı bir yapıya sahip ve bu kritere göre kurumlaşan Mısır'a gönderilmiş, bu yapıyı hakka yönlendirmek için uzun bir mücadele vermiş, alternatif hakka dayalı sistemin yerleşmesi için gerekli düzenlemeleri içeren esasları getirmiş bir resuldür. Burada Hz. Musa (as) karşımıza bir peygamber olmanın yanında yeni bir siyasî yapılanma önderi olarak çıkmaktadır.

Hz. Musa'nın getirdiği "On Emir", bugün bile genel hukuk düzeninin sağlanması bakımından büyük önem taşımaktadır. Hz. Musa (as) getirdiği esaslarla, yöneticilerin de sorumlu olması yeniliğini yapmış, topluluğun hukukunu ilâhî hukuk ilkeleri içinde düzenleyerek şeriatı vaz etmiştir. Böylece, yöneticilerin kanun koyma yetkileri terk edilerek, sadece yönetimle uğraşmaları sağlanmış, sonuçta devlet kişisellikten çıkarılarak toplumsal bir olguya ulaştırılmıştır. Hz. Musa (as) sadece İsrailoğulları'na peygamber olarak gönderilmesine rağmen, getirmiş olduğu Tevrat ve hukukî düzen insanlara bir kurallar bütünü içerisinde yaşamanın örneğini vermiş ve yöneticileri kurallarla sınırlandırma sistemini ortaya koymuştur. Hz. Musa (as) bu yönüyle karşımıza bir hukuk ve kanun adamı olarak çıkmaktadır.

Kur'ân Hz. Musa'nın (as) son derece değişik yönlerinden bahsetmektedir. Nebîlik, yöneticilik/siyaset adamlığı, hâkimlik ve din adamlığı bunlardan sadece birkaçıdır. Çalışmamızda *yeri geldikçe* Hz. Musa'nın (as) bu özelliklerine işaret edecek ve değerlendirmeler yapmaya çalışacağız. Bununla beraber, Hz. Musa'nın (as) bu yönleriyle uzmanlar tarafından detaylı bir şekilde değerlendirilmesi halinde, Hz. Musa (as) kıssası sadece kuru bir tarîhî olay olmaktan çıkabilir ve günümüze analoji yoluyla aktarımı yapılarak, gerçek yarar sağlanabilir.

Kur'ân'da Hz. Musa'nın (as) yer alması, günümüz dünyasında son derece önemli roller üstlenmiş görünen Yahudilerin

tarihinin günümüze en sağlıklı bir şekilde intikalini de sağlamıştır. Hz. Musa'nın (as) mücadelesi esasen İsrailoğulları'nın kurtuluş ve yükseliş mücadelesini aksettirir. Kur'ân'da bu mücadeleye ilişkin anlatılanlar aynı zamanda bir toplumun hangi şartlarla bağımsız olabileceğinin, gelişebileceğinin temel kriterlerini verdiği gibi, şüphesiz çöküş ve yok oluşun sebeplerini de açık şekilde ortaya koymaktadır.

Toplumsal oluşumun temel kriterlerini veriş, Kur'ân'ın Hüdâ, yani yol gösterici olması niteliğine de uygundur. Buna göre Firavunî bir yapıya sahip sistemlere karşı direnenler, hangi çağda olursa olsun, bu yapıyı hakka çevirmenin yöntemlerini, bu anlatılanları dikkatle tetkik etmek suretiyle bulabilirler. Hatta bunu daha da genelleştirerek, hakka dayalı eşitlikçi sistemleri hakim kılabilmek için hangi yöntemlerin kullanılması gerektiğini tespit de mümkündür. Hz. Musa (as) kıssasının niçin Kur'ân'da bu kadar uzun yer aldığını açıklayan önemli nedenlerden biri de bu olabilir.

Kur'ân'da Hz. Musa'nın (as) etrafında, diğer peygamberler için olanından çok daha fazla sayıda geniş bir kişi, mekân ve olayın yer aldığı görülmektedir. Bunları: Hârun, Medyen'li şeyhi Kebîr, Hz. Musa'nın annesi ve eşi, Firavun'un eşi, Hâmân, Firavun ailesinden bir mü'min, Sâmirî, Kârun, Hz. Musa'nın (as) fetası, hadis kaynaklarında Hızır olarak isimlendirilen zât, Mısır, Medyen, Tûr, Tuvâ, Arz-ı Mukaddes, deniz/ bahr olarak belirtebiliriz.

Bu isimlerin dışında Hz. Musa'nın (as) mücadelesinde asıl muhatap alınan topluluk İsrailoğulları'dır. Bir başka deyişle, Kur'ân'da Hz. Musa'nın (as) hayatı aynı zamanda İsrailoğulları'nın toplumsal tarihidir denilebilir. Buna göre Hz. Musa (as) ile birlikte doğrudan veya dolaylı olarak Kur'ân'da en çok zikredilen isim İsrailoğulları olmaktadır. Ancak Kur'ân'da sadece İsrailoğulları'ndan bahsedilmiş olması bu topluluk için geçerli sosyal kurumların diğer toplumlar için geçerli olmadığı anlamına gelmez. Burada Kur'ân'ın başvurduğu metod, örnek olay ve toplumlarla toplumsal sözleşme ve kuralların

dayandığı sosyal kanunları ortaya koymak şeklinde değerlendirilebilir.

"Kur'ân'da Hz. Musa"yı (as) bir tez konusu olarak işlerken, âyetler dışında, Taberî'nin *Câmiu'l-Beyan*'ı, Bağavî'nin *Meâlim*'i, Zemahşerî'nın *Keşşaf*'ı, Beydâvî'nin *Envaru't-Tenzil*'i, Nesefî'nin *Medarikü't-Tenzil*'i, Hazin'in *Lübabü't-Te'vil*'i, Kurtûbî'nin *Câmiu'l-Beyan*'ı, Fahreddin Râzî'nin *Mefatıhu'l-Gayb*'ı, Ebû Hayyân'ın *Bahru'l-Muhît*'i, İbn Kesir'in *Tefsîru Kur'âni'l-Azîm*'i, Firûzâbâdî'nin *Tenviru'l-Mikbas*'ı, Suyûtî'nin *ed-Dürrü'l-Mensur*'u ile Mahallî ile müşterek *Tefsir-i Celâleyni*... gibi klasik tefsir kaynaklarından başka, Sıddık Hasen Han'ın *Fethu'l-Beyan*'ı, Şevkânî'nin *Fethu'l-Kadîr*'i, Alûsî'nin *Ruhu'l-Maanî*'si, Seyyid Kutub'un *fî Zılâli'l-Kur'ân*'ı ve özellikle Elmalı'nın *Hak Dini* ile Ebu'l-A'lâ el-Mevdûdî'nin *Tefhimü'l-Kur'ân*'ı... gibi çağdaş tefsirler kaynak olarak kullanılmıştır.

Bunların dışında, konuyla ilgili hadislerin tespiti için Abdurrezzak b. Hemmam'ın *el-Musannaf*'ı, İbn Ebi Şeybe'nin *Kitabu'l-Musannaf ve'l-Âsâr*'ı, Buhârî ve Müslim'in *Sahîhayn*'ı, Ebû Davud, İbn Mace, Tirmîzî, Nesâî ve Dârimî'nin sünenleri, Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'i; Hakim en-Neysabûrî'nin *el-Müstedrek*'i, ayrıca Buhârî'nin şerhleri Aynî ve Kirmânî, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inin şerhi *Fethu'r-Rabbânî* başvurulan asıl kaynaklar olmuştur. Âyetlerin mikro tahlillerinde kelime ve cümle analizleri yapan, Mekkî b. Ebî Talib'in *Müşkilu İ'râbil-Kur'ân*'ı, Ahfeş'in *Maâni'l-Kur'ân*'ı, İbn Kuteybe'nin *Tefsiru Garîbi'l-Kur'ân*'ı , Ebu'l-Beka Ukberî'nin *İ'râbü'l-Kur'ân*'ı... gibi kitaplar ilgili yerlerde sık sık kendilerine başvurulan diğer klasik kaynaklardır.

Âyetlerin meâlleri, çoğunlukla Arapça asılların Türkçe kalıplar içerisinde ifadesiyle verilmiş; âyetin ifade ettiği anlamın, öncelikle metindeki orijinalinin görülmesi amaçlanmıştır. Daha sonra, ilgili spesifik teknik anlamlar içeren bu lafızların farklı değerlendirmelerine işaret olunarak, tercih ettiğimiz anlam ifade edilmiştir.

Konuyla direkt ilgili bir diğer kaynaklar grubu da peygamberler tarihi diyebileceğimiz Kasasu'l-Enbiya kitaplarıdır. Ebû İshak es-Sa'lebî'nin *Arâsü'l-Mecâlis* olarak şöhret bulmuş *Kısasu'l-Enbiya*'sı ile birlikte İbn Kesir'in *Kasasu'l-Enbiya*'sı konumuzun âdeta kendilerinden takip edildiği kaynaklar olarak nitelenebilir. Kisâî'nin *Kısâsu'l-Enbiya*'sı, Nişancı Zâde'nin *Mir'ât-ı Kâinat*'ı, Abdu'l-Vehhab en-Neccar'ın *Kasasu'l-Enbiya*'sı da yararlanılan diğer kaynaklar olmuştur.

Ayrıca Taberî'nin *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mulûk*'u, İbnü'l-Esir'in *el-Kâmil fi't-Tarih*'i, İbn Habîb'in *el-Muhabbar*'ı, İbn Abdi'l-Hakem'in *Fütûhu Mısr*'ı, İbn Nedim'in *Fihrist*'i, Makrîzî'nin *Hıtat*'ı, A. Afetinan'ın *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti*, kendilerinden tarih eseri olarak yararlandığımız kitaplardır.

Kur'ân lügatlarının analizinde Âsım'ın *Kamus*'u adeta el kitabı niteliğini kazanmıştır. Ayrıca İbn Dureyd'in *Cemheretü'l-Lüga*'sı ile birlikte İbn Manzur'un *Lisanu'l-Arab*'ı sık sık başvurduğumuz lügatlar olmuştur.

Kur'ân âyetleri, hadis rivayetleri ve diğer nakiller ile ortaya çıkan Musa ve etrafındaki olayların yeterli ve çağdaş anlamda yorumlanabilmeleri ve değerlendirilebilmeleri için başvurulan bir başka kaynak grubu da geçmiş insanlık tarihiyle ilgili araştırmalar olmuştur. Bu konuda Gordon Childe'in dilimize, *Tarihte Neler Oldu*; William H. McNeill'in *Dünya Tarihi* isimleri ile çevrilen kitaplarının, Eski Mısır'daki genel ekonomik, siyasî, sosyal yapıyı ortaya koymak bakımından çalışmamıza son derece müspet katkıları olmuştur. Ayrıca Eski Mısır Ekonomi Tarihi ile ilgili Cioli Lionella'nın *Histoire Economique depuis l'Antiqu'ité, des Origines au XX. éme Siecle* isimli kitaplarıyla, Karl Ritter'in *Ziraat Tarihi* adıyla dilimize kazandırılan kitabı bu konuda yararlandığımız önemli kaynaklardır.

Çalışmamız sırasında, Hz. Musa (as) ile ilgili Kur'ân'la mutabık olmayan ifadeleri bir yana, Ahd-i Atik'in birçok yerde Kur'ân paralelinde bilgiler verdiğini, hatta âyetlerin daha detaylı bir biçimde anlaşılmasına yardımcı olduğunu tespit ettiğimizi söyleyebiliriz.

Kur'ân'ın ifadelerinden Hz. Musa'nın (as) tarihî bir şahsiyet olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Bu, önümüze Musa'nın tarihî olarak zamanlanması problemini de getirmektedir. Kur'ân'da bu konuda değerlendirilebilecek birtakım işaretler bulunsa da, Kur'ân hiçbir meseleyi bir zaman boyutu içerisinde ele almaz. Rivayetler ve diğer nakillerde de bu konuda yeterli bilgi mevcut değildir. O kadar ki, bu kaynaklarda Musa dönemindeki Firavun'un sağlıklı bir isim tespitini yapmak dahi mümkün olamamaktadır. Firavun'un ismi olarak zikredilen Arapça isimler, Eski Mısır dilinin yapısıyla birlikte, çağdaş arkeolojik ve antropolojik araştırmalarla ortaya çıkarılan firavun isimleriyle hiçbir şekilde mutabakat halinde eğildir. Ancak yapılan arkeolojik çalışmaların takip edilip değerlendirilmeleriyle Hz. Musa (as) ile ilgili âyetlerin daha somut unsurları içerecek şekilde yorumlanabileceklerini söyleyebiliriz.

Çalışmamızda Hz. Musa'yı (as) dinî boyut dışındaki yönleriyle de ortaya koyabilmek için büyük bir çaba sarfedilmiş, Kur'ân'ın öngördüğü çerçevede tarihî/kronolojik bir yöntem izlenmeye çalışılmıştır. Bu nedenle, dört bölümden oluşan tezimizin birinci bölümünde Hz. Musa'nın (as) dünyaya geldiği dönemde Mısır'ın ekonomik, siyasî ve sosyal yapısıyla birlikte İsrailoğullarının bu yapı içerisindeki durumu ve bu şartlarda Hz. Musa'nın (as) Mısır'dan kaçmak zorunda kaldığı Medyen'deki devre de dahil olmak üzere yetişme ve olgunlaşma şartlarından bahsedilmektedir. Bu itibarla bu bölüm "Peygamberlik öncesi" olarak isimlendirilmiştir.

İkinci bölüm Hz. Musa'nın (as) peygamberlik sonrası safhasını kapsamaktadır. Peygamberliğin verilmesi, Mısır'a gelişi, tebliğ sürecini başlatması, firavun ve melei ile tartışmalara giderek onların sihirbazlarıyla yarışması, sihirbazların hakkı kabul etmeleriyle başlayan tebliğin yaygınlaştırılması ve bu meyanda Mısır'da yaşanan semâvî âfetler bu bölümde ele alınmaktadır. Bu itibarla bu bölüm "Peygamberlik Sonrası" olarak isimlendirilmiştir.

Üçüncü bölüm Hz. Musa'nın (as) yeni bir tebliğ süreci merhalesini ifade eder. İsrailoğulları'nın Mısır'dan hurucu, Firavun'un takibi ve ordusuyla birlikte yok olması, Hz. Musa'nın (as) ikinci kez Tur'a giderek İsrailoğulları tarafından ifası gerekli emirleri içeren levhaları alması, İsrailoğulları'nın bu emirlere karşı çıkmasını ifade eden Sâmirî olayı, İsrailoğulları'nın cezalandırılarak tevbelerinin kabulü ve onlardan misak alınması bu bölümde ele alınmaktadır. Bu safhada Musa'nın tebliğde muhatabı sadece İsrailoğulları olduğundan bu bölüm "Hz. Musa'nın Risaletinin Doğrudan İsrailoğulları'nı Muhatap Alması" olarak isimlendirilmiştir.

Dördüncü Bölüm, İsrailoğulları'nın Tih'de kalma cezasına çarptırılmalarına neden olan, Arz-ı Mukaddes'e girmeyi reddetmeleri ve Tih'de kalma cezasına çarptırılmalarıyla başlamaktadır. Bundan sonraki olayların tümü Tih'de cereyan eden ve İsrailoğulları'nın eğitilmesine yönelik olaylardır. Onlara Tih'de verilen nimetler, aynı zamanda siyasî teşkilatlanmalarını ifade eden İstiska ve Sıbtlara dayalı sosyal yapının muhafaza edilmesi gibi olaylar bu bölümün hemen başında ele alınmıştır. Ayrıca Hz. Musa (as)-Hızır olayı ile birlikte Bakara ve Kârun olayları da müstakil başlıklar altında ele alınmışlardır. Bu bölümün son iki olayı İsrailoğulları'nın bir karyeye girmeleri, fakat Hz. Musa'ya (as) itaat etmemeleri ve Hz. Musa'nın (as) ölümü olmuştur. Bu olayların tümünün geçtiği mekân Tih olduğu için bölüm "Musa Tih'de" olarak isimlendirilmiştir.

Sonuç bölümünde ise, Hz. Musa'nın (as) bir peygamber ve tarihî şahsiyet olarak Kur'ân'da ele alınış şekli, verdiği mücadelenin günümüze birçok alanda modellik yapabileceği, bu nedenle analoji yapılarak günümüz dünyasıyla bağlantılarının kurulmasının gerekli olduğu belirtilmiş; bu çalışmada yer yer bu usul takip olunmakla birlikte, hukuk, sosyoloji ve ekonomi gibi sosyal bilimler alanında uzman olanların Hz. Musa'nın bu yönleri ile ilgili çalışmalar yapmaları durumunda konunun çok daha yararlanılabilir hale gelebileceğine işaret edilmiştir.

Birinci Bölüm

PEYGAMBERLİK ÖNCESİ

A. Firavun Yönetimi

Kur'ân'da Hz. Musa'yı (as) ortaya koyabilmek için önce Hz. Musa'nın (as) dönemi üzerinde siyasî, ekonomik ve sosyal açıdan durmak gerekir.

1. Siyasî Yapı

Hz. Musa dönemi Mısır'ında yönetimin başında bulunan Firavun'un devletinin şeklini merkezî yönetime dayandırdığına Kur'ân'da işaret olunmaktadır.[1]

Tarihçiler, Eski Mısır içerisinde siyasî yönetimin site anlamına gelen normlara dayandığını yazarlar.[2] Bu siteler genelde Nil nehri boyunca sıralanmış, Nil nehrinin birleştiriciliğinden yararlanarak merkezî hakimiyetin güçlenmesi sağlanabilmiştir. Eski Mısır tarihi, nomların zaman zaman merkezî bir yönetim tarafından birleşmeleri ve tekrar bağımsızlık kazanmalarıyla doludur.[3] Nomlar merkezî yönetim tarafından bir araya

1. Kasas, 28/4; Taberî, İbn Cerîr, *Tefsir (Camiu'l-Beyan an Te'vili Âyâti'l-Kurân)*, Mısır, 1954, XX, 27-28; Taberî, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Beyrut, tarihsiz, I, 388; İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İsmail, *Kısasu'l-Enbiya*, thk. Abdulkadir Muhammed Ata, Beyrut, 1982, II, 4.
2. Bu konuda fazla bilgi için bkz. Herodotos, *Herodot Tarihi*, terc. Müntekim Ökmen, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1983, 137, 138; Âfet inan A., *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara, 1987, 57-59, 74-76; Özer, Yusuf, *Mısır Tarihi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara, 1987, 38-43; Parmaksızoğlu İsmet - Çağlayan Yaşar, *Eski Çağlar ve Türk Tarihinin İlk Dönemleri*, Funda yay., Ankara, 1976, 104-105.
3. McNeill William, *Dünya Tarihi*, terc. Aladdin Şenel, Kaynak yay. İst., 1985, 33-34; Okandan, Recai Galip, *Umumi Hukuk Tarihi Dersleri*, İstanbul 1952, 73-74;

getirildiklerinde, merkezî yönetimin bir idarî birimi haline geliyorlardı.

Eski Mısır'ın "medineler/medâin"den oluştuğu, firavun yönetiminin bu yerlere hakim olduğu Kur'ân'da belirtilmektedir.

Hz. Musa (as) dönemine rastlayan Mısır'da Firavun, merkezî siyasî yapının sürekliliğini sağlamak amacıyla dini de bir politik araç olarak kullanmakta idi. Kur'ân'da Firavun tarafından sihirbazlara karşı söylenen "Ben izin vermeden iman mı ettiniz?... Bu, şehirde oranın halkını çıkarmak için kurduğunuz bir tuzaktır. Mutlaka ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim, sonra da hepinizi asacağım." sözleri Firavun yönetiminin dinî bir gelişmeye engel olma amacını ve bunun siyasî baskı şekline sokulduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Din, topluluğun yönetime itaatinde önemli bir rol oynar. Kaldı ki, Eski Mısır'da din sürekli etkili olmuştur. Hatta eski Mısır tarihinde yönetimi zaman zaman ele geçiren rahip-krallardan bahsedilir.[4]

Hz. Musa (as) dönemine rastlayan Firavun'un bu konuda çok daha ileri giderek kendisinin rablık ve ulûhiyet niteliklerini taşıdığını ilan ettiğini Kur'ân, "Ben sizin en yüce rabbinizim,"[5] "Ben'den başka bir ilah edinirsen seni hapse koyarım."[6] "Firavun, 'Ey mele' dedi 'Benden başka hiçbir ilâh bilmiyorum"'[7] âyetleriyle bildirmektedir.

---

merkezî yönetime bağlanma ve tekrar bağımsız hale gelme konusunda yapılan tarihlemeler için bkz. Maillet, J., *Histoire dés Faits Economiques des Origines au XX. siecle*, Paris, 1952, 42; Özer, *Mısır*, 43; Firavun'un kendi şehrinin Musa ve sihirbazlarının kurduğu tuzakla istila olunacağı değerlendirmesi hakkında bkz. Taberî, *Tefsir*, IX, 23; Bağavî, Ebu Muhammed el-Huseyn b. Mesud, *Mealimü't-Tenzîl*, thk. Halid Abdurrahman, Mervan Sevar, Daru'l-Maarife, Beyrut, 1982, II, 188.

4. Herodotos, 135, 136 Eski Mısır'da din ve dinin birleştirici gücü hakkında bkz. age, 138-140; dinin halkı dizginlediği hakkında bkz. Ribard, André *İnsanlığın Tarihi*, terc. Şiar Yalçın, Halil Berktay, Erdoğan Başar, İstanbul, 1983, 46; dinin halkı yönetime bağlı kılması hk. bkz. Taberî, *Tefsir*, IX, 24.
5. Naziat, 79/24; Tanrı Kral hk. bkz. McNeill, 33; Childe, 86.
6. Şuara, 26/29; Taberî, *Tefsir*, XIX, 69-70.
7. Kassas, 28/38; Taberî, *Tefsir*, XIX, 77-78.

Firavun'un, dini politik bir araç olarak kullanabilmek için, son derece etkili olan din adamları zümresini kendisine itaat ettirmesi gerekiyordu. Firavun'un bu konuda başarılı olduğu, aynı zamanda din adamı olarak da kabul edilebilecek sihirbazların, Hz. Musa (as) dönemindeki durumlarından anlaşılmaktadır. Kur'ân'da bu sihirbazların Firavun'dan gelecek nimetlere müheyyâ oldukları ve onun nezdinde değer kazanmak istedikleri açıkça belirtilir.[8] Bunların Firavun'a bağlılıkları, sihir iplerini "Firavun'un izzeti için"[9] diyerek atmalarından açıkça anlaşılır. Öte yandan başrahipliğin babadan oğula geçer hale getirilmesinin,[10] siyasî, ekonomik ve askerî gücün bir numaralı başı durumundaki Firavun'un müdahale imkânını yarattığı için, onların yönlendirilmesinde rol oynadığını söyleyebiliriz.

Bu konuda bir başka olay, aynı zamanda dinî hüviyete sahip kâhinlerin tavsiyesi veya tabir ettikleri rüyanın, Firavun'un hareket tarzını tayin etmesidir. İsrailoğulları'na karşı, Firavun ve yönetimi tarafından uygulanan nüfus politikasının, Firavun'un gördüğü bir rüyanın bu kimselerce yorumlanması veya direkt kâhinlerin bu konuda kehânette bulunmalarıyla vuku bulduğu kaynaklarda naklolunmaktadır. Ahd-i Atik'te Hz. Hârun hakkında yapılan kâhin nitelemesi,[11] anılan dönemde din-kehânet ilişkisini ortaya koyması bakımından önemlidir. Din adamlarının halkı doğrudan etkilemedeki güçleri, siyasî otorite nazarında onları değerli kılmaktadır. Bunun bir sonucu olarak Eski Mısır'ın merkezî yönetiminde yer alan ayrıcalıklı gruplar içinde bulunmalarından dolayı bunlara vergisiz topraklar verildiği, Firavun'un tanrısal olarak ilan edilen gücünün bir ifadesi olmak üzere Firavun tarafından bu rahiplerin atandığı, onların da sunuları (adak-nezir), "Firavun'un hayatı, refahı ve sağlığı için" diyerek sundukları, dolayısıyla

8. Şuara, 26/41-42.
9. Şuara, 26/44.
10. Herodotos, 136; Childe, 86.
11. Ahd-i Atik, Sayılar, 16/10, Yeşu 14/1, 19/1, 21/1, 24/33.

bu şekilde gelen tüm servetlerin Firavun adına kaydolunduğu, din adamlarının yönetimle bu şekilde bütünleşmelerinin de bir sonucu olmak üzere, birinci sülaleden itibaren krallık mülkünün bazı parçaları; mezarları, gömü toprakları ile birleştirilmiş olan eski kralların hizmetine ve onlara dua eden rahiplerin geçimine ayrıldığı, böylece rahiplerin Firavun evinin üyeleri haline geldiği, zaman içinde de kendi evlerini kurdukları[12] naklolunmaktadır.

Bu din adamlarının, merkezî siyasî yapıya dayalı firavun yönetimi öncesinde, özerk bölgelerde mahalli vergileri topladıkları, ancak merkezî siyasî hakimiyetin kurulmasıyla bunun kaldırılarak firavun/kraldan maaş [pension / fixe] almaya başladıkları[13] bilinmektedir. Bu, Eski Mısır'da din adamlarının normal halde hangi fonkisiyonu ifa ettiklerini göstermek bakımından önemlidir.

Kur'ân'da, yeni bir din getirerek Mısır'da dinî bir hareket meydana getiren Hz. Musa'ya (as) karşı Firavun ve melei tarafından yöneltilen, kendilerini topraklarından çıkarma amacını güttüğü ithamı,[14] Hz. Musa'nın (as) Firavun dönemi Mısır'ında din-siyaset ilişkisini ortaya koymaktadır.

Kur'ân'da, Hz. Musa dönemi Mısır'ı siyasî yapısının askerî yönüne de işaret edilmekte ve "İsrailoğulları'na, Firavun, Hâmân ve askerlerinin korktuklarına uğramaları için arzda üstünlük verildiği,"[15] "Firavun, Hâmân ve askerlerinin hata ettikleri"[16] belirtilmektedir.

---

12. Childe, 83-86.
13. Cioli, 12.
14. A'raf 7/110; Şuara 26/35; Taberî, *Tefsir*, IX, 16 ve XX, 71; Firavun'un tevhid esasına dayalı dinî inançlara kendi ülkesinde hiçbir şekilde izin vermediğine, tek Allah'a inanan bir kadını, bu inancından dolayı çocuklarıyla birlikte yaktırdığını haber veren hadis de işaret eder. bkz. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Çağrı yay., İstanbul, 1982, I, 309; Bu naklin farklı bir başlangıçla nakli hakkında bkz. İbn Kesîr, *Kasas*, II, 211;.Bu kadının Hz. Musa'nın (as) içersine konulup nehre atılan sandukayı yapan Hazkıyel'in eşi olduğu değerlendirmesi için bkz. es-Saatî, Abdurrahman el-Benna, *Buluğu'l-Emânî min Esrarı Fethu'r-Rabbanî*, XX, 92-93.
15. Kasas 28/6.
16. Kasas 28/8.

Eski Mısır'da askerlerin çeşitli nomlarda bulundukları, gerektiğinde sefer için toplandıkları, bulundukları yerlerde bu savaşçılara belirli miktarda toprak verildiği, bu savaşçılardan her yıl biner kişinin kralın koruma birliğinde yer almak üzere merkeze geldiği ve burada da kendilerine tayınlar çıkarıldığı bilinmektedir.[17] Eski Mısır'da Nil Nehri'nin, merkezî bir devlete gidişte son derece etkili olduğu söylenebilir. Zira Nil taşkınlarını ve tahribatını önlemede ancak böyle birleşik bir gücün etkili olacağına[18] dikkat çekilmektedir. Nil'in yaptığı taşkınlara Kur'ân'da işaretler bulunmaktadır. Nil nehri, merkezî siyasî Mısır Devleti'nin istikrar ve devamlılığını sağlamakta da etkili rol oynamıştır.[19] Zira bu nehir gerek aşağı gerekse yukarı Mısır'a son derece emin ve sürekli bir ulaşım imkânı sağlıyordu. Bu durumda nehir gemiciliğinin denetimini elinde bulunduran, tüm Mısır'ın denetimini elinde bulunduruyor demekti. Bu nedenle tanrısal yönetici, ırmak boyunca belli aralarla yerleştirdiği az sayıda kendisine sadık ve çalışkan hizmetkârlarıyla kolayca Mısır'a egemen olabilirdi.

Kur'ân'da Nil nehrinin ulaşımı sağlamaktaki istikrar ve güvenliğine, küçük Hz. Musa'nın (as) içerisine konduğu sandukanın nehir vasıtasıyla Firavun sarayına gelmesi münasebetiyle değinilir.

Merkezî yönetimin siyasî etkinliği yerel yönetimlerdeki etki dereceleriyle ilişkilidir. Bu itibarla yerel yöneticiler, hanedan çocuklarından, ilk fatihler örgütünün üyelerinden ve zamanla bağımlı kılınan yerel şeflerin ailelerinden alınıyordu. Bunlar, kral evinin tabiî üyesi olarak toprakların sahipliğini yapıyorlar ve vergi gelirlerini Firavun adına topluyorlardı. Piramid çağı sonrası, yerel yönetimde valiliklerin babadan oğula kalan irsî makamlar haline geldiği de görülmektedir.

Kur'ân'da Hz. Musa'nın (as) Firavun'u için söz konusu edilen mele'in üyelerinin, çeşitli idarî birimlerin üyelerinden oluş-

17. Herodotos, 145.
18. Mailet, 42; Cioli, 10; McNeill, 63; Ritter, Karl, *Dünya Ziraat Tarihi*, terc. Kazım Köylü, A.Ü. Ziraat Fak. yay., Ankara, 1962, 15.
19. Maillet, 42; Cioli, 10; McNeill, 35; Ritter, 15.

tuğu, bir kısmını da yerel yöneticiler ile onların temsilcilerinin teşkil ettiği tahmin olunabilir.

2. Ekonomik Yapı

Mısır ekonomisinin toprağa bağlı olduğuna Kur'ân işaret eder.

İsrailoğulları huruç sonrası Tih'de men ve selva ile beslenirken Hz. Musa'dan (as) sebze, kabak, sarmısak, mercimek ve soğan isterler. Bunlar, İsrailoğulları'nın Mısır'da alışkın oldukları bitkisel yiyeceklerdir[20]. Bu ürünlerin bir kısmı bahçe ziraati, diğer bir kısmı da tarla ziraati ile ilgilidirler. Bilindiği gibi bahçe ziraati entansif tarım grubu içinde yer alır ve özel bakım, hatta uzmanlık ister.

Herodot, piramitlerin yapımında çalışan işçilere yapım süresince bayır turpu, soğan ve sarmısak verildiğini ve bunların piramitlerin üzerine kaydolunduğunu yazar.

Eski Mısır'da tarla ürünü olarak buğday ekiminin de yapıldığı ve son derece önemli olduğu, ayrıca arpa ile birlikte mercimek, fasulye ekiminin yapıldığı , zeytinlik, bağ ve sebze bahçelerinin bulunduğu, sarmısak, pırasa, soğan, kavun ve salatanın bulunduğu de nakledilmektedir. Ancak buğdayın, zaman zaman sığırların semirtilmesinde kullanılır hale gelen[21] inferior yani aşağı sınıflar tarafından tüketilen bir ürün niteliğine büründüğü anlaşılmaktadır. Bu duruma Kur'ân, İsrailoğulları karyeye girerken kendilerinden "hıtta" demelerinin istenmesine karşılık, onların bu lafzı buğday anlamına gelen ifadeye tebdil ederek kullandıklarına işaret ederken değinir. Benî İsrail'in değiştirerek değersiz birşey anlamında kullandıkları lafzın "Hıntatun veya habbetün fi şa'ratin" olduğu, yahut sadece habbe ve hınta lafzını kullandıkları[22] da

---

20. Bakara, 2/61; Taberi, Tefsir, I, 309.
21. Herodotos, 102; Ritter, 17.
22. Buhârî, Ebu Abdillah Muhammed b. İsmail, *el-Camiu's-Sahîh*, Mektebetü'l-İslamî, İstanbul, 1979; *Tefsir*, 5; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 312; Taberî, *Tefsir*, I, 303, 304.

yazılmaktadır. Bu lafızlar ise başakta taneli bitki veya buğday anlamlarına gelir. Buğday Eski Mısır'da, o dönem itibarıyla inferior bir mal haline geldiğinden İsrailoğulları'nın istihza makamında burada hınta lafzını kullandıkları anlaşılmaktadır. Tabiî olarak Eski Mısır'daki ziraî ekonomik yapının Nil nehrine ve taşmalarındaki istikrarlı periyodlara bağlı olduğu bilinen bir husustur.

Eski Mısır'da ekonomik hayatın siyasî hayatın merkezî hale gelmesi gibi merkezîleştiği, ekonomik değerlerin, üretim araçlarının, Kur'ân'ın da belirttiği gibi, tümüyle Firavun'a ait olduğu bilinmektedir. Buna göre tüm toprakların mülkiyet hakkı/posseder de droit Firavun'a aittir. Nom şeklinde kazalara bölünmüş ülkeyi, Firavun tarafından toprakların sahipliğine atanmış memurlar yönetmekte idi. Bunların topraklar üzerideki hakları zilyetliklerinin kendilerinden sonraki varislerine intikal etmesi şeklinde idi.[23]

Kuraklığın giderilmesi ve akıntıların engellenmesi için Nil nehri üzerinde setler yapılmıştı. Kuraklık boyunca sulamanın düzenli yapılabilmesi için su barajları/depoları meydana getirilmiş, su dağıtımını yapmak üzere kanallar kurulmuş, kumullarla mücadele tekniği geliştirilmiş, suyun toprağı işleyenler tarafından düzenli kullanımı sağlanmıştı.

Bu gibi işler hem büyük emek gücü hem de malî finans gerektiriyordu. İşte bütün bunlar, eski Mısır'da merkezî otoritenin ortaya çıkışının müşahhas şartlarını teşkil etmştir. Hz. Musa dönemi Mısır'ında Firavun'un tüm Mısır mülküne sahip olduğunu Kur'ân; Firavun'un halkına yönelttiği "Ey kavmim, Mısır'ın mülkü ve altında akıp giden şu nehirler benim değil mi? Hâlâ görmüyor musunuz?..."[24] sözleriyle işaret etmektedir.

Taberî, anılan âyetteki ırmakları bahçelerle değerlendirerek,[25] suyun Mısır topraklarının hayat bulmasındaki önemine; Ba-

---

23. Maillet, 42; Cioli, 10; McNeill, 35; Ritter, 15.
24. Zuhruf, 43/51; Bağavî, *Mealim*, IV, 142; Râzî, *Mefatih*, XXVII, 217, 218.
25. Taberî, *Tefsîr* XX, 80.

ğavî de "Benim emrim ile akan Nil'in kolları"[26] değerlendirmesini yaparak Mısır'daki tüm sulama teşkilatının Firavun'un emri altında olduğuna, dilediğine verip dilediğine su vermeyebileceğine işaret etmektedir. Bu da Mısır'daki merkezî ekonomik yapıya işaret eder.

Toprakların işletilmesinde, emek olarak hür çalışanlar yanında, büyük bir kısmı savaş esiri olan kölelerin kullanıldığı, bunların bölge şeflerinin yönetiminde sırası geldiğinde çalışan ekipler şeklinde taksim olundukları da nakolunmaktadır.[27]

Hz. Musa'nın (as) Firavun'u döneminde de köle emeğinin kullanıldığına Kur'ân'da işaret olunmakta, bunların, "Kendilerine kul haline getirdikleri İsrailoğulları olduğu" belirtilmektedir.[28]

Bunlar, çalışma hayatında çeşitli ve zor iş kollarında istihdam olunmakta, istihdam olunmayanlara da cizye uygulaması yapılmakta idi.[29] İsrailoğulları'nın toplumun üretim ve hizmet yükünü çeken sınıf olduğu onlara uygulanan nüfus politikasının yönetici sınıflar bakımından olumsuz sonuçlar vermesi üzerine, yönetimin ileri gelenlerinin Firavun'a bu uygulamanın yavaşlatılarak münavebeli yapılmasını, aksi takdirde işleri görecek kimselerin kalmayacağını bildirmelerinden anlaşılmaktadır. Firavun ve yönetiminin ekonomik imkân ve güçleri İsrailoğulları'nın aleyhine olmak üzere ellerinde tuttuklarına Kur'ân'da Hz. Musa (as) tarafından söylenen "Ey Rabbimiz, Firavun ve meleine dünya hayatında ziynet ve nice mallar verdin, senin yolundan saptırsınlar diye mi? Ey Rabbimiz..."[30] âyeti ile, huruc sırasında Firavun ve bağlılarının durumuna işaret eden "Onlar bağlardan, pınarlardan,

---

26. Bağavî, *Mealim,* IV, 142.
27. Cioli, 10, 11.
28. Şuara 26/22; Râzî, *Mefatih,* XXIV, 126 Mü'minun 23/47; Taberî, *Tefsir,* XVIII, 25.
29. Taberî, *Tefsir,* I, 271; Bağavî, *Mealim,* I, 69, Taberî, *Tarih,* I, 387; İbn Kesîr, *Kasas,* II, 4.
30. Yunus 10/88.

ekinlerden, süslü mahfillerden, güzel konaklardan, lüks ile yaşadıkları ihtişamdan neler ve nice şeyler bıraktılar"[31] âyeti işaret etmektedir.

Bu âyetle ilgili olarak yapılan metalanma/yararlanma ve yumuşak, güzel hayat değerlendirmesi, Firavun ve şiasının toplum içersinde üst sınıfı teşkil ettiklerine ve diğer sınıflar aleyhine yaşadıkları müreffeh hayata açıklık getirmektedir.

Firavun'un, kendisine bağlı olan aristokrat memur sınıfına, bürokratlara, din adamı, asker ve diğer kesimlere elde ettiği gelirlerden paylar ayırdığı[32] da bilinmektedir.

Bu gelirlerin çok büyük bir kısmı vergilerden sağlanıyordu. O nedenle vergi toplama işini Eski Mısır'da hesap bilir, okur-yazar bir bürokrasi sınıfı yapıyordu.[33] Bunlar, üreten kesimden yöneten kesime gelir aktarımı gibi merkezî ekonomik çarkın işlemesini sağlayan önemli bir görevi yerine getiriyorlardı.

Eski Mısır'da firavunların ekonomik alanda yaptıkları düzenlemelerin, bir çeşit sosyalist devlet tarzında devletçi bir yapıyla organize olmayı zorunlu kıldığı, iktisat tarıhçilerince belirtilmektedir.

3. Sosyal Yapı

Eski Mısır ahalisine kıptî denilmektedir. Yunanlılar aşağı Nil'deki deltaya Egyptos adını vermişlerdi.[34] Ahaliye verilen ismin buradan kaldığı düşünülebilir.

---

31. Şuara 26/57-58; Bağavî, *Mealim*, III, 387; İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer, *Tefsîru Kur'âni'l-Azim*, thk. el-Bennâ, Muhammed İbrahim, Aşur Muhammed Ahmed, İstanbul, 1985, VI, 152; Duhan, 44/25-27; Râzî, *Mefatih*, XXVII, 264; Beydâvî , *Envar*, V, 452; Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah, *Medariku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl* (Mecmau't-Tefasir, Matbaa-i Âmire, 1319), Çağrı yay. İstanbul, tarihsiz, V, 452.
32. Herodotos, 145; Childe, 83, 86.
33. McNeill, 33-35; Childe, 84.
34. "... Delta'ya Yahudiler Mısrayım, yerli ahali ise sadece to diyorlardı ki, toprak demekti..." bkz. Özer, Yusuf, *Mısır*, 7; *'Mısır'*lafzının iki şey arasındaki hudud

Hz. Musa (as) dönemi Firavun yönetiminin de kıptîlere dayalı olduğu nakledilmektedir. Tabiîdir ki, bu durum kıptîleri ayrıcalıklı ve üstün hale getiriyordu.

İsrailoğulları'nın da Mısır'da yaşayan topluluklardan biri olduğunu biliyoruz. Ancak yönetimde yer almadıkları gibi, mevcut yönetim tarafından zaafa uğratılmak üzere birtakım planların uygulanmasına muhatap olarak mustad'af kılınmak istenen[35] bir sınıfı teşkil ettikleri, kıptîlerden ayrı bölgede yaşadıkları[36] ve tüm yönetici sınıfların üretim ve hizmet yükünü çeken bir sınıf oldukları bilinmektedir.[37]

Din, Firavunlar Mısır'ında son derece önemlidir. Nitekim Eski Mısır'da tanrı-krallardan bahsedilir.[38]

Kur'ân'da bu duruma Hz. Musa (as) dönemi itibarıyla işaret olunur.[39] Firavun bir taraftan halkına karşı rubûbiyyet ve ulûhiyetini ilan edip onlara bunu kabul ettirirken, öte yandan etrafındaki meleinin Hz. Musa'ya (as) yöneltttikleri "Hz. Musa (as) ve kavmini... seni ve ilâhlarını terketsinler diye mi serbest bırakacaksın.?"[40] sözlerine muhatap olmaktadır.

Kur'ân'da bu birbirine zıt gibi görünen âyetler bize, Taberî'nin naklettiği, Firavun'un gizlice ilâha taptığı, halkın ise Firavun'a taptığı, rivayetlerini hatırlatıyor. Âyetlerin bu şekilde bir zıddiyet ifade etmediği; yani hem Firavun'un fiilî ilâhlığına, hem de onun ilâhlığının böyle çok ilâhlı bir temele dayandığına işaret etmekte olduğu anlaşılmaktadır.

Bu, siyasî birliğin sağlanması için çeşitli nomlarda ibadet olunan ve genelde hayvan şeklinde sembolleştirilen tanrıları[41] Fi-

---

anlamına geldiği hk. bkz. Beydâvî, *Envar*, I, 133.

35. Kasas 28/4; Taberî, *Tefsir*, XX, 27; Taberî, *Tarih*, I, 387, 388; A'raf 7/137; *Taberî*, IX, 43.
36. Ahd-i Atik, Tekvin, 46/34, 47/1, 6; Çıkış, 9/26; Eski Mısır'ın sınıflı bir toplum yapısına sahip olduğu hk. bkz. Childe, 83.
37. Taberî, *Tefsir*, I, 272; Bağavî, *Mealim*, I, 70; Taberî, *Tarih*, I, 387, 388.
38. Childe 83; McNeill, 33-35.
39. Şuarâ 26/29; *Taberî*, Tefsir, XX, 77, 78; Kasas 28/38; Taberî, *Tefsir*, XIX, 69, 70.
40. A'raf 7/127; Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 2256.
41. Herodotos, 111-114; Afetinan, 53, 218; Özer, 42, 65-66; Firavun lafzının timsah anlamına geldiği hakkında bkz. Asım, Kamus tercemesi, Firavun maddesi.

ravun'un şahsında sindirip birleştirme şeklinde dinden yararlanıldığı tezini de[42] doğrulamaktadır. Ancak bunun bir tevhid inancı olmadığı açıktır. Zira tevhid inancında Tanrı diğer ilâhların bir bileşkesi değildir. Bunun siyasî bir amacın gerçekleşmesi için meydana getirilen bir durum olduğu anlaşılıyor. Burada, Herodotos tarafından Mısırlı rahiplerden "İlk Kral'dan sonuncu Kral Hephaistos Rahibine kadar 340 insan kuşağı içerisinde hiçbir Tanrı'nın insan kılığında görülmediği"[43] tarzında yapılan nakil gerçek durumu belirttiği gibi, Eski Mısır'da siyasî amaçlarla meydana getirilen dinî karmaşayı da ortaya koymaktadır.

Hz. Musa (as) dönemi Mısır'ında mukaddes sayılarak kendisine ibadet olunan sembol hayvanın bakar/inek olduğu bildiriliyor. Buna Kur'ân'da İsrailoğulları dolayısıyla işaret olunur. Burada anlatılan, Sâmirî olayında ıcl/buzağı'nın İsrailoğulları tarafından ilâh edinilmesidir[44] ve bu Mısır'daki dinî hayattan etkilenmelerinin sonucudur.

Eski Mısır'da dinin ve din adamlarının sosyal hayatın düzenlenmesinde son derece etkili oldukları, hukukî hayatın düzenlenmesinde de rol oynadıkları, örneğin yargıç görevini ifa ettikleri naklolunuyor. Kur'ân'da Eski Mısır'da bir hukuk düzeni olduğunu gösteren ifade Hz. Yusuf (as) dönemi Mısır'ının durumunu belirtmek üzere kullanılan "Melikin dini"[45] terkibidir. Buradaki din lafzının hukukî bir anlam ifade etmek üzere kullanıldığı, hüküm, kaza mânâlarına geldiği görülmektedir. Hz. Musa (as) dönemi Mısır'ında birtakım cezaî uygulamaların yapıldığına Kur'ân işaret etmektedir. Ancak bunların sadece Firavun yönetimini korumaya yönelik bir hukûkî statü özelliği taşıdığı anlaşılıyor.

---

42. Bu tezin savunulması hakkında bkz. Childe, 86; Ribard, 42-43; Panteon ve siyasi birlik hakkında bkz. Afetinan, 218, 222, 226.
43. Herodotos, 136.
44. Bakar 2/51, 54, 92, 93; A'raf 7 | 148-152.
45. Yusuf 12/76.

Kur'ân'da bu konuda bahsolunan ceza "Hz. Musa (as) ve Hârun'un Rabbı'na iman ettik diyen sihirbazlara"[46] Firavun'un uygulayacağını söylediği; "...Bu hiç şüphesiz şehir/medine'de, ehlini oradan çıkarmak için kurduğunuz tuzaktır, ama yakında bileceksiniz. Mutlaka ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim, sonra da hepinizi asacağım"[47] âyetlerinde belirtilen çaprazlama el ve ayak kesme ve de asma cezalarıdır. Taberî, bu cezaların ilk kez Firavun tarafından ihdas edildiği söyleniyor diyerek bir nakil yapmaktadır.[48] Bu cezanın sağ el, sol ayak şeklinde uygulanacağı, belirtilmesi gerekli diğer bir husustur. Firavun'un bu cezayı sihirbazların Hz. Musa (as) ile birlikte, ülkeyi istila etme emellerinden dolayı istediği, yani olayı devletin temel varlığına yönelik siyasî bir suç olarak değerlendirdiği anlaşılıyor.

Mevcut hukukî statünün Firavun ve ona bağlı olanların haklarını korumaya yönelik niteliğinin, Hz. Musa (as) dönemi Mısır'ındaki hukukî düzenin temel vasfı olduğu anlaşılmaktadır. O kadar ki, basit bir inanç ve tapınma hürriyeti dahi bu endişe ile sınırlandırılmıştır.[49]

---

46. A'raf 7/123, 124; Tâhâ 20/70-71; Şuara 26/46-49; İslam hukukunda bu cezanın Maide 5/33'teki âyete dayalı olarak uygulandığı hakkında bkz. Karaman, Hayrettin, *İslâm Hukuku*, I, İstanbul, 1986, s. 126.
47. Taberî, *Tefsir*, IX, 23.
48. Bağavî, *Mealim*, IX, 23; Bağavi, *Mealim*, II, 188.
49. A'raf 7/123; Tâhâ 20/70; Şuara 26/49; Firavun kendisine ibadet olunmasının dışında bir dinî gelişmeye, tek Allah inancına izin vermemektedir. Böyle bir inanca sahip olan bir kadının çocukları ile birlikte Firavun tarafından yaktırıldığı hakkında bkz. Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 309; İbn Kesir, *Kasas*, II, 21.

B. İsrailoğulları'nın Mısır'a Gelişi

İsrailoğulları, diğer bir adlandırmayla Yakuboğulları'nın Peygamber Yusuf'un Mısır'da etkin bir göreve gelerek yerleşmesinden sonra Mısır'a geldiklerini Kur'ân bildirir.

İsrailoğulları'nın Mısır'a geldiklerinde sayıca pek fazla olmadıkları anlaşılıyor. Onlar, kente girmeden önce Mısır Meliki, Hz. Yusuf ve oldukça kalabalık bir erkân tarafından karşılanmışlar,[1] kendilerine Mısır'da güvenliklerinin sağlanacağının bir ifadesi olarak "Mısır'a emin olarak giriniz"[2] denilmiş, daha önce yaptıkları işlere uygun işler verilmiş, iaşeleri kıtlığa rağmen en iyi şekilde sağlanmıştı.

Goşen diyarında yerleştirilerek, Melik'in emrettiği gibi, Mısır diyarında memleketin en iyi yerinde, Ramses civarında onlara mülk verilmiş, iaşeleri kıtlığa rağmen en iyi şekilde sağlanmıştı.[3] İsrailoğulları'nın mülkler edindiklerine Kur'ân'da işaret edilmektedir.

Mısır melikinin Hz. Yusuf'a yönelttiği "Baban ve kardeşlerin sana geldiler. Mısır diyarı önündedir. Baban ve kardeşlerini memleketin en iyi yerine oturt"[4] sözleri, hazinesine nazır

---

1. Taberî, *Tefsir* XIII, 66; Sa'lebî, *Arais*, 123.
2. Yusuf 12/99; Taberi, *Tefsir*, XIII, 65, 66.
3. Ahd-i Atik, Tekvin, 46/31-33, 47/1-12, 13; Ahd-i Atik'te Goşen olarak geçen bu yerin isminin Câsân veya Câşân olduğu hk. bkz. Abdülvehhab en-Neccâr, *Kasasu'l-Enbiya*, Beyrut, 1986, 150.
4. Ahd-i Atik, Tekvin 45/5-6; Mısır melikinin Hz. Yakub ve oğullarını Mısır'a davet ettiği hk. bkz. Tekvin 45/16-20.

tayin ettiği Hz. Yusuf'a[5] olan teveccühüne, dolayısıyla İsrailoğulları'nın ülkede kısa sürede etkinlik kazanmak için yeterli şartlara sahip olduklarına gösterge kabul edilebilir.

Hz. Yusuf döneminde Mısırlıların ona itaatinin gönülden bağlılığa dayanmadığı anlaşılmaktadır. Kıptîler kendilerini Allah'a çağıran Yusuf'a, o devrede, sadece dünyevî nimetlere ve üst mevkilere sahip olabilmek için itaat etmişler ve Hz. Yusuf'un getirdiği esaslardan sürekli şüphelenmişlerdir. Bu şüphenin esas olarak, Bağavî'nin işaret ettiği gibi "tek ve ortağı olmayan Allah'a ibadet" konusunda olduğu[6] söylenebilir.

Buna göre İsrailoğulları ile Mısırlılar arasında Hz. Yusuf döneminden itibaren, geniş bir sosyal tabana dayalı ayırım olduğu anlaşılmaktadır.

Mısır'a göç etmiş İsrailoğulları'nın hemen büyük imkân ve mülklere kavuşmalarının yönetimde etkili olmaya çalışan diğer grupları rahatsız ettiği ve İsrailoğulları aleyhine tahrik ettiği muhakkaktır. Hz. Musa döneminde Mısırlıların İsrailoğulları'na yönelik uyguladıkları politikalarda, Hz. Yusuf döneminden itibaren başlayan mücadelenin tesirli olduğu söylenebilir.

Hz. Musa dönemi İsrailoğulları'nın Hz. Yusuf ve dönemiyle çok yakından ilgilendikleri, Hz. Yusuf'un naaşını huruçta, Mısır'da bırakmayarak, kabrinden çıkarıp beraberlerinde götürmelerinden[7] anlaşılmaktadır.

---

5. Yusuf 12/55; Taberî, *Tefsir*, XIII, 5; Bağavî, *Mealim*, II, 432, 433.
6. Bağavi, *Mealim*, IV, 97.
7. Bağavî, *Mealim*, II 452; İbn Kesîr, *Tefsir*, VI, 152; Sa'lebî, *Arâis*, 125; Ahd-i Atik, Çıkış 13/19; Hz. Yusuf'un kemiklerinin Mısır'dan çıkarılmasını vasiyet etmesi hk. bkz. Ahd-i Atik, Tekvin, 50/25.

C. Hz. Musa'nın (as) Dünyaya Geldiği Dönemde İsrailoğulları'nın Mısır'daki Durumu

Kur'ân, Firavun ve âlinin bu dönemdeki durumunu, kendi yönetim ve beldelerindeki İsrailoğulları ve diğerlerine zulüm ve kahırla muamele eden bir kavim olarak belirtmektedir.[1]

İsrailoğulları bu dönemde köleleştirilmişlerdir ve büyük bir baskı altında tutulmaktadırlar. Malları ve hürriyetleri ellerinden alınmıştır.[2] Çocuklarının ve erkeklerinin katli ile nüfus artışını Mısırlılar lehine etkilemek hedefi güdülmektedir.

Hz. İbrahim'in Firavun ve yönetimi tarafından bilindiğini kaynaklar nakletmektedir. O kadar ki, onun zürriyeti içinden peygamberler ve meliklerin çıkacağı konusunda Allah'ın onlara olan va'di müzakere edilmekte, böyle bir çıkışın olmaması için tedbir alınmakta, mesela İsrailoğulları'nın yeni doğan erkek çocuklarını öldürmeye eli bıçaklı adamlar yollamaktadırlar.

Ancak bu uygulamaların bir süre sonra son derece ters birtakım sonuçlar meydana getirerek, Firavun'un zaafa düşürmek

1. Mü'minûn 23/46; Taberî, *Tefsir*, XVIII, 24; Kasas 28/4
2. Şuara 26/22; Taberî, *Tefsir*, XIX, 63, 69; Bağavî, *Mealim*, III, 382, 383; Râzî, *Mefâtih*, XXIV, 126; Bakara 2/49; Taberî, *Tefsir*, I, 271-274; İbn Kesîr, *Kasâs*, II, 5; A'raf 7/141; Taberî, *Tefsir*, IX, 47; İbrahim 14/16; Taberî, *Tefsir*, XIII, 185; İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 368.

istediği İsrailoğulları'nı, Musa Peygamber'in önderliğinde giderek güçlü hale getirecek olan beraberlik ve birliği sağladığı anlaşılmaktadır.

Üstelik bu katliamların Mısır'ın ekonomik hayatını da olumsuz etkilediği, Mısır ileri gelenlerini birtakım tedbirler almaya yönelttiği biliniyor. Nitekim, yönetimin ileri gelenleri Firavun'a gelerek, İsrailoğulları'nın yaşlı nüfusunun hızla ölmeleri, doğanların ise katlolunmaları sebebiyle, Mısır'ın işlerini görecek kimsenin kalmayacağını söyledikleri ve tedbir alınmasını istedikleri biliniyor. Bunun üzerine yeni doğan erkek çocukların öldürülmelerinin birer yıl arayla yapılmaya başlandığı ve Hz. Musa'nın (as) doğumunun çocukların katledildiği, Hârun'unkinin ise bu uygulamanın yapılmadığı rahat bir yıla rastladığı[3] nakledilmektedir.

Firavun'un İsrailoğulları'na karşı uyguladığı politikaların tespitinde etkili olmuş bir rüyasından bahsolunmaktadır. Buna göre rüyasında, Beyt-i Makdis'ten bir ateş çıkmış, tüm Mısır evlerini yakmış, fakat İsrailoğulları'nınkine dokunmamıştı. Böylece tüm Mısır evleri harabeye dönüşmüştü. Firavun rüyasını tabir ettirmek üzere sihirbazları, kâhinleri çağırttı. Onlar şöyle bir açıklama getirdiler:

"İsrailoğulları'nın geldiği belde olan Beyt-i Makdis'ten bir kişi çıkacak ve onun eliyle Mısır helak olacak." Bunun üzerine Firavun İsrailoğulları'nın dünyaya gelen erkek çocuklarının öldürülmesini, kız çocuklarına ise dokunulmayarak sağ bırakılmalarını emretti.

İsrailoğulları'nın bu dönem Mısır'ında aşağı bir sınıf haline getirildikleri anlaşılmaktadır. Buna göre ülkenin en ağır ve diğer zümreler tarafından yapılmayan işleri İsrailoğulları'na verilmişti. Köle ve hizmetçi haline getirilmişlerdi, bölüm bölüm yapı işlerinde, ekim-dikim ve diğer hizmet alanlarında çalıştırılıyorlardı.

---

3. Taberî, *Tefsir*, I, 272; Bağavî, *Mealim*, I, 70; Taberî, *Tarih*, I, 387-390.

Bir iş yapmak üzere merkezî yönetim tarafından seçilip ayrılmayanlara ise cizye konmuştu. Sırtları taşıyamaz hale gelinceye, boyunları adeta kırılıncaya kadar dağlardan taş taşıyanlar, taş yontanlar, kerpiç, tuğla yapanlar, marangozluk ve demircilikle uğraşanlar yine bunlardı. Bunlardan zayıf olanlar harac ödemekle yükümlüydüler. Kadınlar ise pamuk topluyorlar ve dokuma yapıyorlardı.[4]

İsrailoğulları'nın tüm bunları karın tokluğuna yaptıkları dikkate alınacak olursa, onların çalışma hayatı itibariyle de ne büyük bir baskı altında oldukları anlaşılacaktır. Kur'ân İsrailoğulları'na tüm bu yapılanları, sûü'l-azab terkibiyle belirtir.[5]

Sonuç olarak burada İsrailoğulları'nın, Firavun ve yönetimi tarafından zaafa uğratılmak, Kur'ân'ın ifadesiyle mustad'af kılınmak politikalarına muhatap oldukları, Firavun ve yönetimi tarafından kendi tahakkümlerini sağlayacak bir sınıflaşmanın meydana getirildiği,[6] her türlü refah imkânı: bahçeler, pınarlar, hazineler Firavun ve kavmine tahsis olunurken,[7] İsrailoğulları'nın eziyet içerisinde bırakıldıkları anlaşılmaktadır.[8]

---

4. Taberî, *Tefsir*, I, 271; Bağavî, *Mealim*, I, 69; Kurtubî, *el-Cami*, I, 384; Râzî, *Mefâtih*, III, 67; Taberî, *Tarih*, I, 387; Sa'lebî, *Arâis*, 148.
5. Bakara 2/49; Taberî, *Tefsir*, I, 271; Kurtubî, Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Kahire, 1968, I, 384.
6. Kasas 28/4; Taberi, *Tefsir*, XX, 27; Bağavî, *Mealim*, III, 434; İbn Kesir, *Tefsir*, VI, 230.
7 Şuara 26/57/58; Bağavî, *Mealim*, III, 387; İbn Kesir, *Tefsir*, VI, 152.
8. A'raf 7/129; Taberi, *Tefsir*, IX, 27; İbn Kesir, *Tefsir*, VI, 152; Suyuti, *ed-Dürr*, III, 107; "Ve Mısırlılar İsrailoğulları'nı ve şiddetle işlettikleri bütün işlerinde; tarlada, her çeşit işte, harçta ve kerpiçte, ağır işte hayatlarını acı ettiler" nakli hk. bkz. Ahd-i Atik, Çıkış 1/13-14.

D. Hz. Musa (as) Öncesi İsrailoğulları'nın Görev Aldığı Mısır Yönetimi

Kur'ân'da, Mısır'a hakim olanlardan bahsolunan âyetlerde, Hz. Yusuf dönemi Mısır hakimi melik olarak isimlendirilirken, diğerleri hakkında Firavun ismi kullanılmaktadır.

Mısır tarih araştırmacıları, Mısır'da hyksoslar denilen ve Mısır'lı olmayan çoban, barbar bir kavmin hakimiyetinden bahsetmektedirler.[1] Mısır'lı yerli prenslerin tekrar hakimiyeti ele geçirmek üzere bunlara karşı mücadele ettikleri naklolunmaktadır.

Kur'ân'da Mısır'a gelmeleri ve yerleşmeleri anlatılan Hz. Yusuf, babası Yakub/İsrail ve oğulların Mısır'a geldikleri dönemin, hyksoslar devrine tekabül ettiği ve Kur'ân'da Mısır'da hüküm sürenlerin isimlendirilmesinde yapılan ayırımın hedefinin bu farklılığı belirtmek olduğu anlaşılmaktadır.

Bu durum, Musa ve öncesi dönemde İsrailoğulları'na Firavun yönetimlerince uygulanan politikaların ana nedenlerini ortaya koyması bakımından önemlidir. Mısırlılar uzun mücadelelerden sonra hakimiyeti tekrar ele geçirdiklerinde,[2] İsrailo-

---

1. Wells, G., *Kısa Dünya Tarihi*, Varlık yay., İst., 1972, 72, 74; Ribard, *İnsanlığın Tarihi*, 33; McNeill, *Dünya Tarihi*, 36; Afetinan, *Eski Mısır*, 89-92; Özer, *Mısır Tarihi*, 172-173, 176.
2. Çelebi Ahmed, *Mukayeseli Dinler Açısından Yahudilik*, terc. Ahmed Muhtar Büyükçınar, Ö. Faruk Harman, İstanbul, 1987, 35, 36.

ğulları'nı hyksoslar döneminde gelerek yerleşmiş, onlar tarafından büyük ihsan ve imkânlara mazhar olmuş, onların yanında yer almış bir topluluk olarak değerlendirmiş olsalar gerekir.

Ayrıca İsrailoğulları'nın nüfusunun süratle artması,[3] Mısırlılardan ayrı bir bölgede yaşamaları, daha önceki yönetimlerde yer almakla edindikleri yöneticilik tecrübesi, Mısır Firavunlarını, yönetim ve iktidarlarının geleceği açısından endişeye sevketmiş olmalıdır. Ahd-i Atik'te İsrailoğulları Mısır'a geldiklerinde mevcut yönetimin Mısırlılarda olmadığına dair, çok net olmasa da, bir atıf vardır.

Hz. Yusuf Mısır'a gelen İsrailoğulları'na Melik'ten Goşen diyarında oturmayı istemelerini, zira Mısırlıların çobanları mekruh gördüklerini söylemiştir.[4] Halbuki Melik Hz. Yusuf'a, kardeşlerini dilediği yerde oturtmasını, ehil olanlardan bir kısmını da kendi davarlarına çoban olarak görevlendirmesini istemiştir.

Hükümdarının davarlara ve çobanlara sahip olduğu bir ülkede, çobanların yerli halk tarafından mekruh görülmesi tabiî değildir.

Bu durumun açıklaması, biraz sonra ifade edilecek tarihî bilgiler de dikkate alınırsa, Mısır meliki ve yönetiminin çoban bir topluluk olmasına mukabil, yönetilenlerin ve yerli halkın toprağa bağlı çiftçi olmalarıyla yapılabilir görünmektedir.

Bu dönem Mısır'ında yönetimi elinde bulunduran kavmin hyksoslar olduğu bilinmektedir. Bu kelime ise kral anlamına gelen hyk ile çoban anlamına gelen sos lafızlarının birleşmesiyle meydana gelmiştir. Buna göre anlamı çoban-kral olmak-

---

3. Mısır'dan çıkışta İsrailoğullarının sayılarının 600-670 bin olduğu hk. bkz. Taberî, *Tefsir*, XIX, 75, 76; Bağavî, *Meâlim* I, 70; Huructa 600 bin kişilik İsrailoğulları'nın 200 bininin 20-40 yaş arası savaş erinden meydana geldiği hk. bkz. Taberî, *Tefsir*, XIX, 76. Sayılarının 620 bin savaşçıdan oluştuğu, buna 20 yaştan küçük, 60 yaştan büyük olanların dahil olmadığı ve Mısır'a ilk geldiklerinde sayılarının 72 olduğu hk. bkz. Bağavî, *Mealim*, 70; Çocuklardan başka sayılarının 600 bin kadar yaya erkek oldukları nakli hk. bkz. Ahd-i Atik, Huruç 13-37; Bunların israiliyyat olduğu hk. bkz. Aydemir, Abdullah, *Tefsirde İsrailiyyât*, 112, 113.
4. Ahd-i Atik, Tekvin 46/33, 34.

tadır.[5] Hyksosun yabancı krallar anlamında değerlendirilmesi de izahını yaptığımız hususu teyit edici niteliktedir. Zira bu krallar çobanlık yapan bir topluluğun başında Mısır'ı işgal etmişlerdir, yani yabancıdırlar.

---

5. Afetinan, 91; Özer, 176.

E. İsrailoğulları'na Uygulanan Nüfus Politikası

Kur'ân'da Firavun tarafından İsrailoğulları'na karşı katl[1] ve zebh[2] lafızlarıyla ifade olunan uygulamalar yapıldığı belirtilmektedir.

Kur'ân'da bir olay şâyet iki farklı lafızla kelimelendirilmişse, aralarında bir farklılığın bulunması kuvvetle muhtemeldir.

İlgili âyetlerde *katl* öldürme anlamına gelmektedir. Yani buradaki âyetlerde söz konusu olan İsrailoğulları'nın *ebnalarının*/ erkek çocuklarının fiilen öldürülmesidir.

Anlatılanlarla ilgili olarak âyetlerde kullanılan *Zebh* lafzı ise biraz daha farklı bir duruma işaret eder.

Ahd-i Atik'te, anlattıklarımızla ilgili olmak üzere, Şifra isimli bir ebeden bahsolunmaktadır.[3] Taberî'de ise Firavun ve meleince, İsrailoğulları'na, keskin bıçak anlamına gelen Şifar ile birtakım adamların gönderildiğinden bahsedilir. Öyle anlaşılmaktadır ki, zebh fiili, bu işin uzmanı durumundaki ebeler tarafından keskin bıçaklarla yapılmaktadır.

"Sizi Firavun'un âlinden kurtarmıştık,... ebnanızı tezbih ediyor, nisanızı istihya ediyor.."[4] âyetlerinde, kadınları ifade etmek

1. A'raf 7/127, 141; Mümin 40/45.
2. Bakara 2/49; İbrahim 14/6; Kasas 28/4.
3. Ahd-i Atik, Huruc 1/15.
4. Bakara 2/49.

üzere kullanılan *nisa* lafzı erkek çocukları ifade için kullanılan *ebna*'ın mukabili değildir. Nisânın mukabili ricaldir, ebnanın mukabili olarak da nisanın yerine sabaya/kız çocukları olması gerekirdi değerlendirmesi, bu konuda erkek çocukların öldürüldüğü, kız çocukların ise diri bırakıldığı değerlendirmesinin yetersizliğine işaret etmektedir.

Burada ifade edilmek istenenin doğan erkek çocukların illâ öldürülmesi anlamı olmadığı sonucuna ulaşabiliriz. Şöyle ki:

İlgili âyetlerde, konumuzla ilgili olmak üzere, kullanılan Zebh lafzının, yarmak, açmak anlamlarına geldiğini[5] dikkate aldığımızda, bunun illa bir kişinin hayatının sona erdirilmesi anlamına kullanılmayabileceği ortaya çıkar. Bununla bir kişi üzerinde yapılan bir kesme ve açma ameliyesinin kast olunduğu anlaşılmaktadır. Burada yapılan ameliyeyi, erkekliğin yok edilerek üreme imkânının kaldırılması demek olan *kastrasyon*[6] olarak değerlendirebiliriz.

Dilimizde iğdiş etme denilen kastrasyonun, ezmek yahut yarıp kesmek gibi iki usulle yapıldığı biliniyor. Yarıp kesmede hayvan tutulmakta, husyelerin derisi sol el ile toplanıp büzülerek, tahta kıskaçla tutturulmakta ve her iki husyenin üstü yumurtalar ortaya çıkacak şekilde bir tek darbe ile yarılıp, etrafı yüzüldükten sonra husyeler kesilip alınmaktadır. Bunun insan üzerinde uygulaması ise; zeker (penis) ile iki haya bağlanmakta, kan tutulmakta, sağlıklı olması isteniyorsa önce bir haya, o iyileştikten sonra, diğer haya çıkarılmakta, daha sonra zeker kesilerek damarları dağlanıp tedavi olunmaktadır.

İsrailoğulları, Ahd-i Atik'in kaydettiğine göre erkekliğin yok edilmesi olayına yabancı değildirler. İlgili yerde "Husye-

---

5. Kurtubi, *el-Câmi*, I, 385; İbn Dureyd, *Cemhere*, I, 217.
6. Altıntaş, Ayten, "Osmanlı Tıbbında Kastrasyonlar", *Türk Ürolojisi Dergisi*, c. IX, sy. 3, 1983, sh. 183-187; Kastrasyonun hayvanlarda uygulanma şekliyle ilgili olarak bkz. Altıntaş, Ayten, *Türklerde Dişle İğdişçilik, Folklor ve Etnoğrafya Araştırmaları*, İstanbul, 1984, sh. 14.

si ezilmiş, yahut uzvu kesilmiş olan adam Rabbi'nin cemaatine girmeyecektir[7] ibaresi yer almaktadır.[8]

Bir hadiste anlatılan: "İsrailoğulları'nın çırılçıplak ve birbirlerine bakarak yıkandıkları, bu nedenle Hz. Musa'nın (as) gözden ırak bir yerde yıkandığı, bunun üzerine İsrailoğulları'nın ona, onda ya abras vardır yahut da husyelerinde şişlik vardır, yani o âderdir" diyerek[9] eziyet ettikleri vakası bize onların bu hale düşmelerinde ve Hz. Musa'yı bu şekilde değerlendirmelerinde, Mısır'da muhatab oldukları kastrasyon muamelesinin de tesirli olduğu kanaatını vermektedir. İsrailoğulları'nın erkek çocukları hakkında uygulandığı belirtilen zebh fiilinin, yukarıdaki izahlar çerçevesinde, kişi hayatının sona erdirilmesi değil de, erkekliğinin yok edilerek üreme imkânının ortadan kaldırılması tarzında değerlendirilmesinin daha uygun olacağı anlaşılmaktadır. Ancak yapılan bu ameliyelerin tümünün başarılı olduğu söylenemez, pek çoğu ölümle sonuçlanmış olabilir.

Bu olayda zebh fiiliyle ölüm/öldürme arasında direkt değil, dolaylı bir ilişkinin kurulabileceği anlaşılmaktadır. Zebh fiilî bir öldürme değil, açma ve yarma olayıdır. Ancak bu ameliyelerin büyük bir kısmı ölümle sonuçlandığından zebh ile ölüm arasında direkt bir ilişki var gibi görünmektedir.

---

7. Ahd-i Atik, Tesniye 23/1.
8 Zahrâvî, Ebu'l-Kasım, *Kitabu't-tasrif*, 453; Müellif iğdişi ihsâ lafzıyla terimlendirmekte, bunun rıdd dediği ezmek, kat' ve şakk dediği yarıp kesmek usulündeki türlerine işaret etmektedir.
9. Buhârî, Enbiya, 28; Müslim, Fedâil, 155, 156; Tirmîzî, Tefsiru'l-Kur'an, 34; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 324. Kur'ân'da Hz. Musa'nın (as) eziyete uğramasıyla ilgili Ahzab 33/69'daki âyetin bu anlamda tefsiriyle ilgili olarak bkz. Taberî, *Tefsir*, XXII, 51, 52; Bağavî, *Mealim*, III, 545. Hadiste zikrolunan *âder* kelimesinin halk tarafından ıklit denilen husye/torbada hava olması anlamına geldiği hk. bkz. Aynî, Bedruddîn Ebû Muhammed Mahmud, *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut, tarihsiz, XVI, 301, 302; İbn Dureyd, *Cemhere*, III, 241, 275; Kelimenin kıllit, kallit, kaylat, kıylet şeklinde telaffuzu ve Süryanî kökenli olduğu hk. bkz. *el-Müncid*, KLT maddesi. Âder lafzının dilimizde "Dibe Taşak" anlamının karşılığı olduğu hk. bkz. Asım, *Kamus*, EDR maddesi.

F. Hz. Musa'nın (sa) Dünyaya Gelişi ve Korunması

Hz. Musa'nın (as) baba tarafından soyu Yakub oğlu Levi oğlu, Kahes oğlu, Yasher oğlu, İmran oğlu Musa şeklinde; anne tarafından soyu ise İbrahim oğlu Yeş'ân oğlu, Berkiyâ oğlu, Şemvil kızı Necîb şeklinde nakledilmekte, isminin Naciye, Yuhâyîl olduğu söylenmektedir.[1]

Annesinin Hz. Musa'ya (as) hamile kalmasında bunu gizlediği, o yıl Firavun tarafından İsrailoğulları'nın kadınlarını teftiş etmek üzere gönderilen ebelerin durumu farkedemedikleri, Hz. Musa'yı (as) bir gece doğurduğunda, kızı Meryem dışında, hiç kimsenin duruma muttali ve şahit olmadığı, bu gizliliğin üç ay sürdüğü, bu süre içerisinde onu odasında emzirdiği, ağlamadığı ve hareket etmediği, akabinde bebek hakkında korku ve endişeye kapılınca bir sandukaya koyarak Nil'e bıraktığı nakledilmektedir.[2]

---

1. Sadece baba soyu hakkında bkz: Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 574; Ana ve baba soyu hk. bkz. Sa'lebî, Ebu İshak Ahmed b. Muhammed, *Arâisu'l-Mecâlis*, Mısır, tarihsiz, 147; Annenin isimlerinin Yuhabed, Yuhayed, Bahta olduğu hk. bkz. Taberî, *Tarih*, I, 387; Yuhanez olduğu hk. bkz. Bağavî, *Mealim*, III, 434; Levi kızı Yokebed olduğu hk. Ahd-i Atik, Sayılar, 26/59; Kohet oğlu Amram oğlu Musa nakli hk. bkz. Ahd-i Atik, Sayılar, 26/58, 59.
2. Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 574; Hazin, *Lubab*, IV, 549; Bebeğin üç ay gizli kaldığı hk. bkz. Ahd-i Atik, Çıkış, 2/2; dört ay gizli kaldığı hk. bkz. Taberî, *Tefsir*, XX, 30; Kurtûbî, *el-Cami*, XIII, 250.

Annesinin Musa hakkında endişe ve korkuya kapılmasının, o yıl İsrailoğulları'nın doğan erkek bebeklerin zebh yılı[3] olmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Hz. Musa'nın (as) dünyaya geldikten sonra emin bir yerde saklanması ve bu sürede muntazaman ve sürekli olarak şüpheyi celbetmeden doyurulması gerekir. Nakiller onun bir bahçede gizlendiğini ve annesinin her gece ve gündüz gelerek emzirdiğini yazmaktadır.

Bu konuda, Musa'nın annesinin evinin Nil kenarında olduğu, bir adet sanduka yaptırıp içini çocuğun yatacağı şekilde beşik haline getirdiği, eve endişe ettiği biri geldiğinde onu sandukaya koyup suya bıraktığı, ancak bu sandukanın bir iple kenara bağlı olduğu, bağlamayı unuttuğu bir anda sandukanın Nil'de ilerleyerek Firavun'un sarayına kadar geldiği nakli de vardır.[4]

Doğumunun akabinde Musa'nın annesinin büyük bir korkuya kapıldığı, o kadar ki, emzirmede dahi tereddüde düştüğü, ancak kendisine onu emzir vahyi/ilhamının gelmesiyle[5] bunu yaptığı da nakledilmektedir.Hz. Musa'nın (as) dünyaya gelirken ölümden kurtuluş sebebi olarak, doğumda bulunan ebenin insaflı hareket ederek bebeği öldürmek istememesi zikredilmektedir. Bu, Ahd-i Atik'te nakledilen "Fakat ebeler Allah'tan korkarlardı ve Mısır kralı'nın emrettiğine göre yapmadılar ve erkek çocukları sağ bıraktılar"[6] ifadesini hatırlatmaktadır.

Musa'nın annesine, emzirmesinin vahyolunduğu âyette açıkça belirtilmiştir. Bunun ise ancak Musa'nın doğumu ile vuku bulabileceği son derece açıktır.

Daha önce ifade olunan nakil ile bu naklin birbirini tamamlayan niteliği dikkatten kaçmaz. Nil'e bırakılmasının anormal durumlarda vuku bulduğu, normal şartlarda ise Nil'in kena-

---

3. Taberî, *Tefsir*, XX, 30; Hazin, *Lubab*, IV, 551; Sa'lebî, *Arâis*, 148, 149.
4. Râzî, *Mefatih*, XXIV, 227; İbn Kesîr, *Tefsir*, VI, 232.
5. Kasas, 28/7; Taberî, *Tefsir*, XX, 29; Ebu Hayyan, *Bahru'l-Muhît*, VII, 105.
6. Ahd-i Atik, Çıkış, 1/7.

rında bir bahçede muhtemelen kapalı bir mahalde muhafaza olunduğu anlaşılmaktadır.

Râzî'nin dediği gibi bebeğin sesinin komşular tarafından duyulmaması için Nil'e bırakılması mümkün görülüyor. Yine İbn Cüreyc'ten yaptığı nakle göre küçük Musa doğumundan dört ay sonra ağlamış, bu nedenle de sandukaya konulmuş oluyor.[7]

Annenin gerek doğum öncesi gerekse özellikle doğum sonrasında büyük bir heyecan ve üzüntü çektiği açıktır. Çocuğun doyurulmasından sonra, etrafın haberi olmadan muhafaza olunması için alınan tedbirlerden birisinin de bebek Musa'nın bir sandukaya konulup Nil'e bırakılması[8] olduğu anlaşılıyor.

İster sandukayı kıyıya bağlayan ipin bağlanmasının unutulmasından, isterse özellikle sandukanın o çevreden uzaklaşması için Nil'e bırakılmasından kaynaklansın, Musa'yı taşıyan tabut/sanduka'nın Firavun'un sahildeki sarayına ulaştığını Kur'ân açıkça bildirmektedir.

7. Râzî, *Mefatih*, XXIV, 227.
8. Râzî, *Mefatih*, XXIV, 227.

G. Hz. Musa Firavun Sarayında

1. Saraya Yerleşme Öncesi

Kur'ân, açıkça bebek Musa'nın bir tabuta/sandukaya konarak suya bırakılmasının annesine bildirildiğini, suyun onu sahile ulaştıracağını belirtmektedir.[1]

Şüphesiz, en fazla sekiz aylık bir bebek olan Musa'nın içerisine konduğu sandukanın birtakım özelliklerinin olması, suda devrilmemesi ve batmaması, Nil'de mevcut yılan ve yırtıcıların buna zarar vermemesi için gerekli tedbirlerin alınması gerekir.

Nitekim sandukanın içten ve dıştan ziftlendiği,[2] içerden anahtarlı olduğu ve marangoz tarafından gemi yapımı prensiplerine uygun olarak beş karış büyüklüğünde yapıldığı, yapan marangozun ise Allah'a iman ettiği için Firavun tarafından çocuklarıyla birlikte yakılan mü'mine bir kadının[3] kocası Hazkıyel olduğu, yani bebek Musa'yı taşıyacak sandukanın yapımında, duyulmaması için gerekli gizlilik esaslarına riayet olunduğu anlaşılıyor.

Musa'yı taşıyan sandukanın gece yarısında sahile Firavun sarayının önüne geldiği naklolunuyor.[4] Annesinin, Musa'yı düşünmekten gayrı tüm düşüncelerin kendisinden gitmiş ol-

1. Tâhâ 20/38, 39; Kasas 28/7.
2. Taberî, *Tefsir*, XX, 39; Bağavî, *Mealim*, III, 217; Sadece içinden ziftlendiği hk. bkz. Kurtubî, *el-Cami;* Ziftlenmediği hk. bkz. Hakim, *el-Müstedrek*, II, 574.
3. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 309; Sa'lebî, *Arâis*, 166.
4. Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 574.

duğunun bildirildiği âyetten de bunu anlamak kabil görünüyor. Annenin, kızı Meryem'i Musa'yı takip etmek üzere gönderdiği, diri mi yoksa nehrin yırtıcıları tarafından öldürüldü mü bunu merak ettiği, Meryem'in uzaktan, kimseye onun kardeşi ve onu takip ettiğini hissettirmeden, Musa'nın sandukasını bir süre aynı hizada takiple tespit ettiği anlaşılıyor.[5]

Hz. Musa'nın (as) annesinin annelik tarafının ağır basmasıyla, Allah'ın kendisine yaptığı, "sana onu geri getireceğiz" vaadini dahi unuttuğu, sadece Musa'yı düşünen bir ruh hali içinde sabahladığı, bu arada şeytanın kendisini aldatmaya yönelik fısıldamalarına maruz kalarak büyük bir infiale kapıldığı[6] anlaşılmaktadır.

Sanduka içersinde Nil Nehri'nde ilerleyen küçük Musa'nın Firavun ailesi/âli tarafından bulunduğu biliniyor. Asiye'nin cariyeleri Nil'de yıkanırlarken sandukayı farketmişler, içerisinde önce efendileri tarafından görülmesi gerekli birşey olduğu düşüncesiyle onu Asiye'ye getirmişlerdi. O da açtı, büyük bir sevgi duyduğu bebek Musa'yı gördü. Firavun bu durumdan haberdar olduğunda bebeğin derhal öldürülmesini emretti. Asiye ise duruma müdahale ederek Firavun'u bundan vazgeçirinceye kadar konuştu. Firavun bebeğin İsrailoğulları'ndan olmasından ve yönetiminin bunun tarafından sona erdirileceğinden endişe ettiğini söylüyordu.[7]

Bu konuda bir başka nakil şöyledir: Firavun Nil kenarında etrafıyla birlikte otururken, nehirde bir sanduka farkedildi. Hizmetçileri tarafından getirilip açılınca, Firavun "Bu çocuk nasıl zebhı atlattı, hiçbir çocuğun saklanmamasını emretmiştim" diyerek ebelere kızdı. Eşi Asiye ise Firavun'a: "Bu çocuk bir yıldan daha büyük, halbuki sen bu yılki çocukların zebhını emretmiştin, onu bırak, o senin ve benim için göz aydınlığıdır,

---

5. Kasas 28/11; Taberî, *Tefsir*, XX, 39; Beydavî, *Envar*, IV, 552; el-Bağdâdî, Abdullah b. Yahya b. el-Mübarek, *Garibu'l-Kur'an ve Tefsiruhu*, Müessesetü'r-Risale, 1987, 137.
6. Taberî, *Tefsir*, XX, 36.
7. Taberî, *Tefsir*, XVI, 165, XX, 31, 32; İbn Kesîr, *Tefsir*, V, 286-289; Sa'lebî, *Arâis*, 149.

bize fayda verir veya onu evlat ediniriz" diyerek onu ikna etti. Bu şekilde Firavun onu öldürtmedi, eşi Asiye'ye de, "Sana fayda verir ama ben istemiyorum" dedi.[8]

Her iki nakilde de tenakuzlu bir durum görünmüyor. Aynı olayın farklı ayrıntıları anlatılmış olabilir.

Bu konuda varid olan bir başka nakil, bebek Musa'nın Firavun'un abraslı kızı tarafından bulunduğunu, abrassız bir bebek olarak annesine getirildiğini[9] ifade ederek, Ahd-i Atik'te yer alan, bebeği taşıyan sandukanın Firavun'un kızı tarafından bulunduğu nakline paralellik arzetmektedir.

Firavun'un kızının abraslı olduğu, tabip ve sihirbazların ise onun bu hastalığının ancak sudan gelecek insan benzeri bir varlığın tükürüğü ile tedavi olabileceğini söyledikleri, Firavun'un işte böyle bir beklenti içerisinde Nil kenarında bulunduğu nakli ise, neden bebek Hz. Musa'nın (as) Firavun tarafından öldürülmediği sorusunun cevabını olağanüstü bir tedavi imkânına bağlamaktadır.

Yukarıdaki nakilde yer alan Firavun'un yalnız kız evladının olduğu hususu, Firavun'un erkek bir bebeği öldürtmemesinin eşi tarafından Firavun'a söylendiği belirtilen, onu evlad ediniriz ifadesi, onların erkek evlat arzusuna işaret ediyor görünmektedir. Kaldı ki nakiller Hz. Musa'nın (as) Firavun tarafından evlat edinildiğini ve Firavun'un oğlu olarak anılmaya başlandığını[10] bildirmektedir. Bu, Firavun'un kendisinden sonra tahtına geçecek bir veliahd endişesi içerisinde olduğunu ifade ediyor olabilir. Nitekim, "Onu evlat edindiğimizi İsrailoğulları bilmezler"[11] rivayeti, bu konuda bir açıklık getirerek, Firavun'un kendi kanından olmayan birinin tahta geçmesi konusundaki endişesini gidermek hedefini güttüğünü ortaya koymaktadır.

---

8. Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 575; biraz farklı bir nakli hk. bkz. Hazin, *Lübab*, VI, 551.
9. Taberî, *Tefsir*, XX, 32.
10. Taberî, *Tefsir*, XX, 33, 38; Taberî, *Tarih*, I, 390.
11. Taberî, *Tefsir*, XX, 35.

Firavun'un ilgili konuda ikna edilmesinin hiç de kolay olmadığı anlaşılmaktadır. Zira Asiye eşine Hz. Musa'yı (as) "Bu senin benim için göz aydınlığıdır"[12] şeklinde değerlendirirken, o karısına,"Senin için olabilir, ama benim için değildir"[13] demektedir.

Burada kesin olarak bilinen, bebeğin muhataplarında büyük bir sevgi uyandırdığıdır. Kur'ân bebek Hz. Musa'nın (as) bu özelliğine açıkça değinir.

Bu durumda bebeğin öldürülmemesi ve daha sonra saraya kabul edilmesinde, Kur'ân tarafından açıkça belirtilen bu çok sevimli olma özelliğinin büyük rol oynadığı muhakkaktır. Ancak Asiye'nin Hz. Musa'yı (as) himaye etmesi ve Firavun'u onun lehine ikna etmesinin de büyük rolü olduğunu anlıyoruz. Ancak, daha önce belirtildiği gibi, Firavun'un çok zor ve uzun sürede ikna olduğu anlaşılmaktadır.

a. Hz. Musa'nın (as) Annesi Gelinceye Kadar Meme Emmemesi

Artık Firavun'un hışmından kurtularak saraya yerleşmiş, Asiye'nin sıcak ve yoğun himayesine mazhar olmuş, sevimliliği ile karşı tarafta benzersiz bir muhabbet uyandıran bir bebeğin en büyük sorununun beslenme olduğu anlaşılıyor. Bebek Hz. Musa'nın (as) beslenme sorunu, "hiçbir kadının memesini almamasından"[14] kaynaklanmaktadır. Küçük Hz. Musa'nın (as) sekiz gün sekiz gece meme almadığı, Firavun'un dahi merhametini celbederek onun için süt analar arattığı naklediliyor. Kızkardeşi Meryem bebeğin annesini oraya getirinceye kadar bu durumun devam ettiği anlaşılıyor.

Kur'ân'da, "Hz. Musa'nın (as) annesine üzülmemesi, zira onun kendisine geri verileceği vahyinin yapıldığı" ifade edildiği gibi, bunda hangi usulün kullanıldığı da açıkça söylenmek-

---

12. Kasas 28/9.
13. Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 575.
14. Taberî, *Tefsîr*, XVI, 165; XX, 40, 41.

tedir. Bu, bebek Hz. Musa'nın (as) hiçbir kadının memesini ve diğer beslenme kaynaklarını kabul etmemesidir.

Şüphesiz Firavun'un küçük Hz. Musa'ya (as) süt emzirecek bir kadın aratması tüm şehirde duyulmuş olmalıdır. Nitekim bu, Kur'ân'da açıkça "Hz. Musa'nın kız kardeşinin rahatlıkla saraya girip bu konuda onlara rehber olabileceğini söyleyebilme imkânını bulmasının"[15] zikredilmesinden anlaşılıyor. Kız kardeşi Meryem, Asiye'nin yanına girmiş, onların Hz. Musa'ya (as) gösterdikleri sevgi ve ihtimama şahit olmuş, hemen onlara "Bebeğe sizin için bakacak ve ona gerekli ihtimamı gösterecek bir aile konusunda size delil olayım mı?"[16] teklifini götürmüştür.

Meryem'in onlara söylediği "Onlar onun emzirilmesinde, terbiyesinde kusur etmezler"[17] ifadesi derhal şüpheyi celbetmiş, "Sen onu tanıyorsun, bize durumunu haber ver" sorgusuna muhatap etmişti. Bunun üzerine Meryem, "Onlar onun için nasihundurlar"[18] şeklinde Hz. Musa'yı (as) kastederek sarfettiği ve Kur'ân'da da bu şekilde yer alan sözden kastının, melikin mutluluk ve sevincini isterler demek olduğunu söylemek zorunda kalmıştır.

Meryem'in annesini oraya getirdiğini biliyoruz. Hz. Musa (as) artık annesinin memesini âdeta kapmış[19] olmalıdır.

Hz. Musa'nın annesinin oğlunun bulunduğu yere gelip de ona meme verdiğinde oğlum diye haykırmaktan Allah'ın koruduğu naklolunuyor. "Eğer müminlerden olması için kalbini rabtetmeseydik neredeyse açıklayacaktı"[20] âyetinin bu olayla ilgili olduğu anlaşılmaktadır.

Hz. Musa'nın (as) annesinin göğüslerin kuru olduğu ancak hemen orada süt geldiği nakli "Senin göğüslerinin sütlenme-

---

15. Kasas 28/12; Taberî, *Tefsir*, XVI, 165; Taberî, *Tarih*, I, 393; Sa'lebî, *Arâis*, 151.
16. Kasas 28/12; Tâhâ 20/40; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 575; Taberî, *Tefsir*, XVI, 163.
17. Kasas 28/12.
18. Beydâvî, *Envar*, IV, 552.
19. Taberî, *Tefsir*, XX, 40; Taberî, *Tarih*, I, 394.
20. Kasas 28/10; Taberî, *Tefsir*, XX, 37.

sini sağlayan çocuğun nerede?" muhtemel sorusundan muafiyeti sağladığı anlaşılıyor.

Yani insanlar kadının sütünün orada geldiğini görünce, bu gögüslerin sütlenmesinin nedeni olan çocuğu araştırmak gereğini duymamış olmalıdırlar. Hz. Musa'nın (as) annesinin evi ve çocuğu olduğunu, onları terkederek saraya gelmesinin mümkün olamayacağını söyleyerek, Hz. Musa'yı (as) beraberinde götürmek izni aldığı[21] naklediliyor.

Böylece küçük Hz. Musa (as) sütten kesilinceye kadar annesinin yanında kalmış, daha sonra saraya gönderilmiştir.[22]

b. İsminin Konulması

Musa'nın isminin asıl anne ve babası tarafından konulamayacağını, olayların seyrine bakarak, hemen söyleyebiliriz. Zira onların çocuklarının olduğunun haber alınması demek, çocuğun ölümü demekti. Bu itibarla ismin Firavun sarayında konulduğu rahatlıkla söylenebilir. Ayrıca ismin taşıdığı mânâ onun sudan bir sandukayla geldiğini ifade ettiğine göre, ismin bebeğe bu olayı yaşadıktan sonra konulmuş olacağı açıkça anlaşılacaktır.

Verilen ismin, bebeğin nereden ve ne ile geldiğini belirtme özelliğine sahip olduğunu biliyoruz. Çünki Hz. Musa (as) ismi Mu ve Sa lafızlarından terekküp etmiştir. Mu kıptî dilinde su, Sa ise ağaç anlamlarına gelmektedir. Bu terkiple bebeğin yaşadığı serüvenin özetlenmiş olduğu anlaşılıyor.

c. Asiye'nin Hz. Musa'ya (as) Desteği

Kur'ân'da Firavun'un karısı olarak bahsolunan ve Hz. Musa (as) konusunda büyük ve çetin mücadeleler verdiği anlatılan kadının,[23] İsrailoğulları'ndan Asiye binti Müzahim oldu-

---

21. Taberî, *Tefsir*, XVI, 165; Taberî, *Tarih*, I, 394; Sa'lebî, *Arâis*, 151.
22. Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 575.
23. Kasas 28/8,9; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 574, 575; Taberî, *Tefsir*, XVI, 165, 166; XX, 32, 34; Taberî, *Tarih*, I ,390.

ğu, müminlere yardım ettiği naklolunuyor. Ayrıca Kur'ân'da Tahrim sûresinde Firavun'un karısı ifadesiyle zikrolunur.[24]

Küçük Hz. Musa'nın (as) saraya yerleşme öncesi, kendisi hakkında Firavun nezdinde henüz tüm şüphelerin giderilmediği ve hareketinden anlam çıkarıldığı sıkıntılı bir gözetim ve denetim safhası geçirdiği anlaşılıyor. Bunu şu nakil bize ulaştırmaktadır: Hz. Musa (as) artık Firavun'un odasında, yatağında, onun huzurunda oynamaktadır. Elinde bir sopa ile oynarken Firavun'un kafasına vurmuştur. Bunun üzerine Firavun'un onun öldürülmesi emrini verdiği biliniyor. Fakat Asiye bu defa da müdahale ederek, onun bir çocuk olduğunu, bu işi bilinçle yapmadığını söyledi. Bunun ispatı için de, taşan bir kor ile altını bebek Hz. Musa'nın (as) önüne getirdi.

Hz. Musa (as) ateşe uzanınca, Firavun'a dönerek: "İşte gördün ya, bu daha altınla ateşi ayıramıyor" dedi.[25] Bununla Hz. Musa'nın (as) Firavun'a yaptığı fiilin bilinçle yapılmadığını ispat etmiş oluyordu. Asiye'nin "Onu öldürmeyiniz, o bize fayda verebilir veya onu evlat edinebiliriz"[26] sözünü, bu olayın akabinde sarfettiği naklolunuyor.[27] Bu naklin, Hz. Musa'nın (as) ilk kez bulunmasında Asiye tarafından söylendiğini belirten nakil ile birlikte geçerli olmasına bir mani görünmüyor. Bu, her iki olay akabinde de söylenmiş, âyet her iki olayı da kapsamına almış olabilir. Bu şekilde, saltanatlarını sona erdirecek kişiyi bilmeden saraylarına almış oluyorlardı. Musa da bu şekilde yıllarca yaşayacağı firavun sarayına yerleşmiş olmaktaydı.[28]

---

24. Tahrim 66/11; Beydâvî, *Envar*, VI, 307; Nesefî, *Medarik*, VI, 307.
25. Tâhâ, 20/ 42-44; Furkan 25/ 36; Tâhâ 20/ 44, 45 de yer alan âyetlerin Tur'da ki birinci mükâlemeye değil, Mısır'da Firavun'a gitmeden önceki duruma işaret ettiği değerlendirmesi, hk. bkz., Mevdûdî, *Tefhim*, II, 226.
26. Tâhâ 20/ 47.
27. Şuara 26 /16; Zuhruf 43/ 42; Ayrıca Neml 27/ 10'daki Mürselûn kelimesinin Resul ve Nebi olarak değerlendirilmesi hk. bkz. İbn Kesir, *Tefsir*, VI, 191.
28. Şuara 26/18; İbn Kesîr, *Tefsir*, VI, 146.

2. Saraya Yerleşme Sonrası

a. Hz. Musa'nın (as) Gençliği, Olgunlaşması ve Fizikî Özellikleri

Kur'ân'da Hz. Musa'nın (as) bu devresi için "eşüddüne buluğ ettiğinde ve istiva edince, ona hüküm ve ilim verdik"[29] denilmektedir. Âyetteki, "eşüddüye buluğ" ile kasdolunan, bedenin güçlenmesi, bu konuda son noktaya ulaşmasıdır. Genel olarak nakiller eşüddüye buluğun otuzüç yaşa tekabül ettiğini söylemektedirler.[30]

Âyette, Hz. Musa'nın (as) biyolojik olgunlaşma devresini ifade eden diğer bir lafız "istiva"dır. Nakiller bunun da kırk yaşa tekabül ettiğini[31] belirtiyor.

İşte bu dönem Hz. Musa'ya (as) ilim ve hükmün verildiği devredir. Hz. Musa'nın (as) bu dönemden itibaren oniki yıl İbrahim (as)'ın dini ve şeriatına, İshak ve Yakup peygamberlerin dinine davet ettiği[32] naklolunmaktadır.

Bu şekilde Musa'nın İsrailoğulları'na Nebi olarak gönderilmeden önce hüküm verdiğinde, dinde ilim ve anlayış sahibi olduğu[33] anlaşılıyor. Zaten peygamberlerin de genel olarak kırk yaş öncesi gönderilmediği bilinmektedir.

Bu yaş dönemi Musa'nın tüm fizyolojik özelliklerinin nihâî olarak ortaya çıktığı devre olarak nitelenebilir.

Hz. Peygamber'in hadislerinde Hz. Musa'nın Yemen'in Şenûe kabilesi erkeklerine benzetilerek; buğday benizli, karayağız, uzun boylu, çok ve kıvırcık saçlı, cesaret sahibi ve sert tipli biri olarak[34] tariflendiği görülmektedir.

---

29. Kasas 28/14.
30. Taberî, *Tefsir*, XX, 42; Hazin, *Lübab*, IV, 553; 33-40 yaş dönemine tekabül ettiği değerlendirmesi için bkz. Beydâvî, *Envar*, IV, 553; Ebu's-Suud el-İmâdî, *İrşadu Aklı's-Selîm ilâ Mezâyâ Kur'âni'l-Kerîm*, Beyrut, tarihsiz, VII, 6; 18-33 yaş devresine tekabül ettiği hk. bkz. Hazin, *Lübab*, IV, 553
31. Taberî *Tefsir*, XX, 42; Hakim, *el-Müstedrek*, II, 575 Nesefî, *Medarik*, IV, 553.
32. Hakim, *el-Müstedrek*, II, 575.
33. Hazin, *Lübab*, IV, 553.
34. Abdurrezzak b. Hemmam es-San'anî, *el-Musannaf*, thk. Habibu'r-rahman el-A'zamî, Beyrut, 1983, V, 329; Buhârî, Enbiya, 24, 28; Libas, 68; Müslim, İman,

b. Musa'nın Kazaen Adam Öldürmesi

Hz. Musa'nın olgunlaşıp kemale erdiğinde kendisine hüküm ve ilim verildiği hususunun Kur'ân'da açıkça belirtildiği,[35] bu dönemden itibaren oniki yıl Hz. İbrahim, İshak ve Yakub'un dininin davetçisi olduğu, İsrailoğulları'ndan bir taifenin ona tâbi olduğu ve onu itaatle dinlediğinin nakillerde yer aldığına daha önce işaret etmiştik.

Kur'ân'da, risaletinin öncesinde Musa'nın kazaen adam öldürmesi dolayısıyla söylediği belirtilen; "Bu, Şeytan'ın amelidir, şüphesiz o apaçık dalalete düşürücü bir düşmandır, Rabbim nefsime zulmettim, beni mağfiret et... Rabbim bana olan ihsanın hakkı için artık mücrimlere hiçbir zaman müzahir olmayacağım"[36] sözleri, kendisinden yardım isteyen ırkdaşına kan bağı dolayısıyla değil de, onun mazlum olduğuna inandığından yardıma yönelmesi ve fakat ona haksız olduğu tavrını takınarak "Sen apaçık bir azgınsın" demesiyle kazaen katl olayının, bir katl olayı şeklinde başkaları tarafından öğrenilmesi"[37] hadiseleri, Hz. Musa'nın (as) peygamberlik öncesi bir olgunlaşma ve hakka riayet etme hali içerisinde olduğunu ortaya koymakta; onun daha önceki peygamberlerin dinine davet ettiği şeklinde gelen nakilleri teyid eder görünmektedir.

Hz Musa'nın şehir/medine'ye, herkesin kaylulede olup, kimsenin bulunmadığı ve dükkanların kapalı olduğu bir saatte girmesi,[38] Hz. Musa'nın (as) şehirde yürüttüğü dinî faaliyetlerle ilgili görünmektedir. Zira Firavun ve etrafıyla din-iman konusunda ters düşmüş, onlara muhalefet etmiş, onları ayıp-

---

267, 272, 278; Tirmizî, Tefsir, 18; Menakıb, 12; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 257, 259, 277; İbn Belban, Emir Alaaddin Ali, *Sahih-i İbn Hibban;* I, 134; Taberi, *Tefsir*, XXI, 112; Sudanlı erkeklerden biri gibi varyantı hk. bkz. Buhari, Enbiya, 50.

35. Kasas 28/14.
36. Kasas 28/15-17.
37. Kasas 28/15, 18, 19.
38. Taberî, *Tefsir*, XX, 43; İbn Kesir, *Tefsir*, VI, 235; Suyûtî, ed-Dürr, V, 122; Hz. Musa'nın (as) küçükken Firavun'un kafasını sopayla vurduğu için şehirden sürüldüğü, büyüyünceye ve ahalisi unutuncaya kadar şehre girmediği, ancak bu unutulduktan sonra şehire girdiği değerlendirmesi hk. bkz. Taberî, *Tefsir*, XX, 44.

lamıştır.[39] Bunun Firavun ve yönetimi tarafından hoşgörüyle karşılanmayacağı hemen tahmin olunabilir. Taberî'nin Hz. Musa'dan (as) yardım isteyen İsrailoğlu'nu nitelerken kullandığı, "İsrailoğulları'ndan Hz. Musa'nın (as) dininde bir kimse"[40] ifadesiyle, "Kıptî, müslüman bir kimseyle alay ediyordu"[41] tarzında yaptığı nakil olayın dini karakterine, Firavun ve meleinin daha sonra niçin Hz. Musa'yı öldürtmek konusunda bu kadar aceleci ve hassas davrandıklarına açıklık getirmektedir.

Hz. Musa'nın (as) içerisine, ahalisi gafletteyken girdiği şehrin Menef olduğu naklolunuyor.[42]

Hz. Musa'nın (as) Firavun'un sarayında[43] kaldığı biliniyor. Bu durumda Hz. Musa, (as) bu olay başlangıcında, saraydan Medine'ye girmiş olmalıdır. Bu da bize sarayın şehrin uzağında dışında olduğu kanaatini vermektedir. Nitekim Hz. Musa'ya (as) öldürüleceğini haber veren zâtın geldiği yer Kur'ân'da "Aksa'l-Medine"[44] olarak tanımlanmaktadır. Bu şehrin "en alt tarafı", en uzak yeri anlamına gelir.

Hz. Musa (as) yolda, Kur'ân'ın lafzî ifadesiyle, *iktital* yapan iki kişiye rastlamıştır. Birisi kendi *şiasından,* diğeri düşmanı tarafındandır. Taberî'nin değerlendirmesiyle birisi İsrailoğulları'ndan, Hz. Musa'nın (as) ehlinin dininden; diğeri ise düşman taraftan, yani Firavun kavmindendir.[45]

Musa'nın Firavun sarayına yerleşmesinden sonra, onu emziren kadının İsrailoğulları'na mensup olması nedeniyle, İsrai-

---

39. Taberî, *Tefsir*, XX, 43.
40. Taberî, *Tefsir*, XX, 44, 45.
41. Taberî, *Tefsir*, 45
42. Taberî, *Tefsir*, XX,43; Bu şehrin Habin veya Aynü'ş-Şems olduğu hk. bkz. Beydâvî, *Envar*, IV,553.
43. Beydâvî, *Envar*, IV, 466; Ebussuud, *İrşad*, Vı, 238.
44. Kasas 28/20; Hz. Musa'ya bu haberi veren kişinin Herbil isimli, Firavun'un amcasının oğlu mümin bir kişi olduğu hk. bkz. Zebidî, *Tecrid-i Sarih*, terc. Miras, Kamil, VII, 22.
45. Taberî, *Tefsir*, XX, 44; Bu olayda İsrailî'nin isminin Sâmirî, Firavnîninkinin ise Fatun olduğu, odun taşıması için Sâmirî'ye zorlama yaptığı, İsrailî'nin bunun üzerine Hz. Musa'dan (as) yardım istediği nakli hk. bkz. Hazin, *Lübab*, IV, 554; Sa'lebî, *Arâis*, 153.

loğulları'na zulüm ve baskıdan kaçınıldığı biliniyor. İsrailoğulları işte böyle bir ortamda Hz. Musa'dan yardım istemiştir.[46]

Hz. Musa (as) İsrailî'nin yardımına yönelerek, kıptîye onu bırakmasını, yolundan çekilmesini istemiştir.[47] Kıptî ise "Ben senin babanın işi için uğraşıyorum"[48] diyerek Hz. Musa'yı (as) reddetmiştir. Bunun üzerine aralarında sıkı bir nizanın başladığı anlaşılıyor. Hz. Musa (as) bunun akabinde adamı elinin tüm içiyle göğsünden itmiş ve kaza meydana gelerek adam ölmüştür.[49] Musa'nın güçlü-kuvvetli yapısını; öfkeli/celalli mizacını nakiller kaydetmektedirler.[50]

Hz. Musa'nın bu fiili bilerek yapmadığı, olayın hemen akabinde söylediği; "...Bu, Şeytanın amelindendir, o apaçık dalalete düşürücü bir düşmandır. Rabbim ben nefsime zulmettim, beni mağfiret et..."[51] demesinden anlaşılmaktadır. Zira o öldürülmesi emrolunmamış birini katletmiştir, bu ise suçtur.

Hz. Musa'nın (as) meydana gelen olaydan büyük bir pişmanlık ve üzüntüye kapılması, Rabbinden mağfiret dilemesi yapında, başına gelen bu olaydan "... katiyyen mücrimlere müzaharet etmeme"[52] sonucunu çıkarması, Firavun'un kendisine yönelik nimetlerine rağmen onu ve yönetiminin mahiyetini kavradığını; olayın onun despot yönetimi sonucu meydana geldiğini ve "onunla beraber görünmek, adamları içerisinde yer almak ve onun oğlu olarak anılmak gibi"[53] nedenlerle ona

---

46. Taberî, *Tefsir*, XVI, 166; Hazin, *Lübab*, IV, 554; İbn Kesir, *Tefsir*, V, 281; Sa'lebî, *Arâis*, 152.
47. Taberî, *Tefsir*, XX, 45.
48. Sa'lebî, *Arâis*, 153.
49. Tâhâ 20/40; Kasas 28/5; Taberî, *Tefsir*, XX, 44, 45; İbn Kesir, *Tefsir*, V, 281; el-Bağdadî, Abdullah b. Yahya, *Ğarîbu'l-Kur'ân*, 137.
50. Taberi, *Tefsir*, 45; Sa'lebî, *Arâis*, 153.
51. Kasas 28/16, 17; bu olayın hataen meydana geldiği hk. bkz. Müslim, Fiten, 50.
52. Kasas 28/17; Hz. Musa'nın bu olaydan sonra inşaallah demediği için ikinci bir sıkıntıya uğradığı nakli hk. bkz. Zemahşerî, *Keşşaf*, III, 398; Beydâvî, *Envar*, IV, 555; Hazin, *Lübab*, IV, 555;
53. Zemahşerî, *Keşşaf*, III, 398; Nesefî, *Medarik*, IV, 555; Taberî, *Tarih*, I, 390; Hz. Musa'nın (as) yardım ettiği İsrailî'nin kafir olduğu ve bu nedenle Hz. Musa'nın (as) pişmanlık duyduğu hk. bkz. Hazin, *Lübab*, IV, 555.

yardımcı olduğunu anlamış ve bundan büyük bir pişmanlık duymuş olduğunu ortaya koymaktadır.

Olayın derhal Firavun'a intikal ettirildiği ve ona İsrailoğulları'ndan birinin, kendi mensuplarından birini katlettiğinin söylendiği anlaşılıyor. Katil, henüz tespit olunmadığı halde, olaydan derhal İsrailoğulları'nın sorumlu tutulması, bu konudaki hassasiyete ve Firavun yönetiminin kendilerine kimi rakip gördüklerine işaret etmektedir.

Firavun'un, kendisine katil olayını haber verip İsrailoğulları'nı olaydan sorumlu tutanlara karşı, temkinli hareket ederek, onlardan delil ve şahit istediği naklolunuyor. Bu, Firavun'un, toplumdaki zümreler arası mücadelede dengeleri muhafaza etmek çabasının bir sonucu olarak değerlendirilebileceği gibi, toplumdaki zümreler arası mücadele ve rekabeti de aksettirdiği söylenebilir. Bu konuda, Hârun'un Firavun'un mesut yönetim meclisinde yer aldığı[54] rivayetini değerlendirmemiz gerekir.

Yönetimlerin amacı hakimiyetlerini sarsıntısız ve istikrarlı bir şekilde devam ettirmektir. Daha önce belirtildiği gibi Hz. Musa'nın (as) İsrailoğulları'ndan olmadığı Firavun ve yönetimi tarafından kabul edilmiş olmakla birlikte, daha sonra bir İsrailî kadın tarafından emzirilmesi, İsrailoğulları içerisinde bir süre kalmış olması ve ayrıca tabiî olarak onlardan olması, İsrailoğulları'nın onu benimsemelerine, dolayısıyla rakip zümrelerin Hz. Musa'yı, (as) İsrailoğulları'nın bir temsilcisi olarak değerlendirmelerine sebep teşkil etmiş olabilir. Firavun'un da Hz. Musa'nın (as) İsrailoğulları üzerindeki bu etkisinden yönetimi lehine yararlanmanın planlamasını yaptığı düşünülebilir.

Hz. Musa'nın olayın yaşandığı günü ve geceyi büyük bir endişe içerisinde, öldürülmekten korkarak ve haberler bekle-

---

54. Kisâî, *Kısasu'l-Enbiya*, Süleymaniye/Yeni Cami, 881, varak, 124b; Eisenberg, *İslam Ansiklopedisi*, Hârun mad., Firavun ve adamlarının, Hz. Musa'nin (as) bir Kıptî ve İsrailî ile aralarında geçen ikinci olaya kadar, Kıptî'nin katilini tesbit edemedikleri anlaşılmaktadır.

yerek geçirdiği, yakalanmaktan korkuya kapıldığı[55] naklolunuyor. Hz. Musa'nın (as) Firavun'un oğlu ismiyle çağrılacak kadar Firavun'a yakın olmasına rağmen, nihayet kaza neticesi vakayı âdiyeden sayılabilecek bir katil olayından sonra düştüğü endişe ve öldürülme korkusu, onun Firavun ve yönetimiyle temel esaslarda ihtilaf içerisinde olduğuna,[56] bu nedenle sıkı bir gözetim altında bulunduğuna işaret edebilir.

Kur'ân, Hz. Musa'nın (as) suçlu olarak teşhisini sağlayan müteakip olayı da nakletmektedir:

"Hz. Musa (as) büyük bir endişe içerisendeyken, dün yardım isteyen kişinin bir Firavnî aleyhine yine yardım istediğini gördü."[57] İsrailî'nin tekrar bir kavga içerisinde olduğunu görünce dün meydana gelen kıptînin katli olayından Hz. Musa'nın (as) nadim olduğu,[58] bu nedenle İsrailî'ye, "Dün bir adamla mukatele ettin,... bugün tekrar mukatele ediyorsun ve yardım istiyorsun" anlamında, "Sen şüphesiz zorbanın tekisin"[59] dediği biliniyor.

---

55. Taberî, *Tefsir*, XX, 47, 48; Zemahşerî, Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâıkı Ğavâmızı't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekavîl fî Vücûhi't-Te'vîl*, Beyrut, tarihsiz, III, 399;
56. Hazin, *Lübab*, IV, 555; Ebussud, *İrşad*, VII, 7; Taberî, *Tarih*, I, 396.
57. Kasas 28/18.
58. Taberî, *Tefsir*, XX, 48; Hazin, *Lübab*, IV, 555; Sa'lebî, *Arâis*, 153.
59. Kasas 28/19.

H. Musa'nın Medyen'e Kaçışı

1. Medyen'e Doğru

Yaşadığı kazaen katil olayından sonra Hz. Musa'nın (as) artık Mısır'da kalamayacağı, zira öldürülmek tehlikesiyle yüz yüze kaldığı biliniyor. Nitekim Hz. Musa'yı seven birisi bu tehlikeyi haber vermiş ve derhal Firavun'un şehrinden çıkmasını istemiştir.

Hz. Musa'nın da kaçmasının zorunluluğunu anlaması Kur'ân'da "Hz. Musa (as) korka korka gözetleyerek oradan çıktı: "Rabbim beni bu zalimler kavminden kurtar"[1] âyetiyle belirtilmektedir. Zira yakalanmaktan ve öldürülmekten korkmaktadır.[2]

Bu olaylar akabinde, Hz. Musa (as) Medyen'e yöneldi.[3] Oraya yönelmesinde, Medyen'in Mısır hakimiyetinde olmamasının[4] yanında burada oturanların Hz. İbrahim soyundan gelmelerinin önemli rolü olmuştur. Nitekim bu şehrin, ismini İbrahim'in oğullarından, Medyen'den aldığı[5] naklolunmaktadır.

---

1. Kasas 28/21; "Ve Firavun bu işi işitince Hz. Musa'yı (as) öldürmek için aradı, fakat Hz. Musa (as) Firavun'un yüzünden kaçtı ve Midyan diyarında kaldı ve bir kuyunun başında kaldı "nakli için bkz. Ahd-i Atik, Çıkış 3/15.
2. Taberî, *Tefsir*, XX, 52.
3. Kasas 28/22.
4. Taberî, *Tefsir*, XX, 61; İbn Kesîr, *Tefsir*, V, 282.
5. Beğavî, *Meâlim*, III, 440; Zemahşerî, *Keşşaf*, III, 400; Yakut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, Leipzig, 1869, IV, 451.

Nakillerden Medyen'in Firavun şehrine sekiz günlük, Basra-Kufe arası kadar bir mesafede olduğunu öğreniyoruz.

Bu şehir Kızıl Deniz kenarında, Tebuk ile aynı hizada ve ona altı merhale mesafede, ondan daha büyük bir yer olarak tanımlanmakta, yukarıda da işaret olunduğu üzere, ismini Hz. İbrahim'in (as) oğullarından Medyen'den aldığı belirtilmektedir. Hz. Musa'nın (as) Medyen yolculuğuna büyük bir mecburiyet ve korku sonucu çıktığı biliniyor.[6] Bu bakımdan yola ekmeksiz, azıksız, bineksiz ve parasız çıkmasını[7] tabiî görmek gerekir.

Yolu da bilmediği, "Umarım Rabbim beni doğru yola iletir"[8] âyetinden anlaşılmaktadır.

Medyen'de bu devrede Şuayb'ın (as) kavminin oturduğu nakilediliyor.

2. Musa'nın Medyen'de Kadınlara Yardımı

Kur'ân'da Hz. Musa'nın (as) "mâ-i Medyen'e ulaştığı"[9] bildiriliyor. Nakiller, bunun bir kuyu olduğunu, buradan hayvanların sulandığını söylüyor.

Hz. Musa (as) buraya geldiğinde insanlardan bir topluluk buldu. Ayrıca topluluk dışında iki kadının hayvanların başında onları muhafazaya uğraştıklarını gördü.

Hz. Musa'nın (as) kenarda duran bu iki kadının hallerinden etkilendiği anlaşılıyor. Bu durumda onlarla ilgilenmiş ve on-

---

6. Yakut, *Mu'cemu'l-Buldân*, IV, 451.
7. Taberî, *Tefsir*, XX, 53; "Hz. Musa'nın (s) yola ayakkabısız çıktığı, o kadar ki yolda yürümekten ayaklarının altının kalktığı hk. ayrıca bkz. Taberî, *Tefsir*, XX, 53; Bağavî, *Mealim*, III, 441; Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 400; Hazin, *Lübab*, IV, 557; Hz. Musa'nın (as) bu yolculuğa neden ayakkabısız çıktığı konusunda bir açıklama kaynaklarda yapılmamıştır. Bu Hz. Musa'nın (as) Mısır'dan kaçarken ne büyük bir korku ve telaş içersinde olduğunu gösterebilir. Hz. Musa'nın (as) yola sadece azıksız çıktığı hk. bkz. Suyûtî, *ed-Dürr*, V, 124
8. Kasas 28/22; Taberî, *Tefsir*, XX, 54; Zemahşerî, *Keşşaf*, III, 400; yolu bilmeyen Hz. Musa'ya (as) yolu göstermek üzere, bir kısrak üzerinde melek geldiği hk. Süddî'den gelen bir nakil için bkz. Taberî, *Tefsir*, XX, 53; Bağavî, *Mealim*, III, 441; Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 400; Hâzin, *Lübab*, IV, 557; Sa'lebî, *Arâis*, 154.
9. Kasas 28/23.

lara "Nedir işiniz, ne istiyorsunuz?"[10] sorusunu yöneltmiştir. Onların, çobanlar işlerini bitirinceye kadar izdiham sebebiyle hayvanlarımızı sulayamıyoruz,[11] diğerlerinin kullandıkları gibi kovayı kullanamıyoruz üstelik kalabalıklar, bu durumda bizim geriye kalmamız gerekiyor. Zira bunları bizim için yapacak kimse de yok, babamız da kocamış bir adam; bizi mecburen gönderiyor, bu durumda biz de suyun geri kalanını kullanıyoruz[12] dediklerini öğreniyoruz.

Tüm bu nakil ve izahlar Medyen'de yaşayanların hayvancılıkla uğraştıklarını, bedevî bir nitelik taşıdıkların açıklar görünmektedir. Buna ilerde değinileceği üzere, Hz. Musa'nın (as) yapmak üzere anlaştığı işin çobanlık olduğu nakli[13] de delalet eder. Hz. Musa'nın "iki kadın için onların yerine sulama işini yaptığını"[14] Kur'ân'dan öğreniyoruz. Hz. Musa, (as) kuyunun üzerinde bulunan, ancak bir topluluğun elbirliğiyle kaldırabileceği taşı tek başına kaldırarak, kuyunun ağzını açmış[15] ve hayvanlarını sulamıştır.

Hz. Musa'nın (as) bu durumda kendilerine yardım ettiği iki kadından birinin isminin Safura,[16] diğerininkinin ise Leyya olduğunu yine nakiller bize bildirmektedir. Hz. Musa (as) iki kadın için sulamayı yapmış ve gölgeye çekilmiştir;[17] son derece aç olduğunu belirtmek için Rab'bına "Rabbim bana hayırdan indireceğin şeylere muhtacım" demiştir.[18]

---

10. Taberî, *Tefsir*, XX, 56; Zemahşerî, *Keşşâf*, 400, 401; Beydâvî, *Envar*, IV, 558.
11. Kasas 28/22; Beydavî, *Envar*, IV, 558; Hazin, *Lübab*, IV, 558.
12. Taberî, *Tefsir*, XX, 57.
13. Beydâvi, *Envar*, IV, 569; Kur'ân'da bununla direkt ilgili âyet "... davarlarıma yaprak çırparım..." Tâhâ 20/18 âyetidir; "Ve Hz. Musa (as) kaynatası Midyan kahini Yetron'un sürüsünü güdüyordu" nakli hk. bkz. Ahd-i Atik, Çıkış 3/1.
14. Kasas 28/24.
15. Bu taşın on kişilik bir topluluk tarafından kaldırılabildiği nakli hk. bkz. Taberî, *Tefsir*, 57, 64; Hâzin, *Lübab*, IV, 560; Yedi kişi değerlendirmesi hk. bkz. Taberî, *Tefsir*, XX, 64; Beydâvî, *Envar*, IV, 560; Kırk kişi değerlendirmesi hk. bkz. Hâzin, *Lübab*, IV, 560; Sa'lebî, *Arâis*, 155.
16. Taberî, *Tefsir*, XX, 66; Hâzin, *Lübab*, IV, 559; Taberî, *Tarih*, I, 400.
17. Kasas 28/24.
18. "İndirdiğin din nimeti sebebiyle dünyada fakir oldum, zira Firavun'un yanı bolluktu" değerlendirmesi hk. bkz. Beydâvî, *Envar*, IV., 559.

Sekiz günlük yoldan gelen ve bu sürede yiyecek ihtiyacını ağaç yaprakları[19] ile karşılayan bir kimseden böyle bir ifadenin çıkması tabiî karşılanmalıdır.

3. Musa'nın Medyen'de Yanında Kaldığı Kimse

Yukarıda sözünü ettiğimiz iki kadının babasının kim olduğu konusunda Kur'ân'da isim olarak açık bir bilgi bulunmamaktadır. Nakiller genel olarak bu zâtın Şuayb peygamber olduğunu[20] bildirmektedir. Şuayb'ın Süryanice'de Yetron olarak isimlendirildiği naklolunmaktadır. Ayrıca bu zat tarafından Hz. Musa'ya (as) verildiği nakolunan[21] âsânın özellikleri, bu zâtın bir peygamber olmasını muhtemel kılmaktadır. Âsânın bu zât tarafından Hz. Musa'ya (as) verildiği konusunda bizi ikna olmaya yönelten bir başka sebebin, bu âsânın kıyamet öncesi bulunacağını bildiren ve İbn Hanbel'in *Müsned*'inde yer alan hadistir[22] ve bu âsânın saklanarak muhafaza edildiğini düşündürmektedir.

Kur'ân'da "eşüddesine erip, istivâ edince kendisine hüküm ve ilim verildiği" belirtilen Hz. Musa'nın (as)[23] tam da ruhen olgunlaşma sürecinin bu başlangıç merhalesinde bir Nebi'nin yanında kalması ve ona damat olması son derece uygun görünüyor. Peygamber olacak bir zatın, peygamberlerin bir aileden peşi peşine çıktığı bu dönemlerde, Nebi olan bir zâtın yanında yetişmesi hiç de mantıksız görünmüyor. Kur'ân'da kebir bir şeyh olarak vasıflanan bu zatın, İnşaallah'ın anlamına vakıf olduğunu, Hz. Musa (as) ile iş anlaşmasını yaptıktan sonra söylediği "İnşaallah beni salihlerden bulacaksın"[24] âyetinden

---

19. Taberî, *Tefsir*, XX, 53; Zemahşerî, *Keşşaf*, III, 400; Hâzin, *Lübab*, 557.
20. Darimî, Mukaddime, 56; Taberî, *Tefsir*, XX, 62; Hâzin, *Lübab*, IV, 559, Elmalı, *Hak Dini*, IV, 2805; krş. Hz. Musa'nın (as) Medyen'de yanında kaldığı zatın Şuayb Peygamber olmadığı hk. bkz. İbn Teymiye, *Câmiu'r-Resâil*, Mısır, 1984, I, 61-65.
21. Taberî, *Tefsir*, XX, 67.
22. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 295, 491; Ayrıca bk. Tirmîzî, Tefsir 28; İbn Mace, Fiten, 31.
23. Kasas 28/14.
24. Kasas 28/27.

anlamaktayız. Hz. Musa'nın (as), kıptînin kazaen katlinden sonra, "Artık mücrimlere asla yardımcı olmayacağını"[25] ifade ettiği Kur'ân'da açıkça bildirilmektedir. Daha sonra bu yaptığının tüm Mısır tarafından öğrenilmesi şeklinde ortaya çıkan musibete, İnşaallah demesi nedeniyle uğradığı değerlendirmesi[26] yapılmaktadır. Bu durumda Hz. Musa'nın (as) Medyen'de karşılaşarak anlaşma yaptığı bu zât tarafından İnşaallah teriminin bilinçle kullanılması, aynı zamanda Hz. Musa'nın (as) yetiştirilmesiyle ilgili görünüyor.

İnşaallah teriminin bir insan tarafından tabiî ve içten söylenmesinin peygamberlik yolunda kazanılması gerekli bir özellik ve ulaşılması zorunlu bir merhale olduğu düşünülebilir. Nitekim Kur'ân'da "Hiçbir şey hakkında da: 'Ben bunu muhakkak yarın yaparım' diye asla söyleme. Ancak sözünü Allah'ın dilemesine bağlayarak söyle, unuttuğun zaman yine Rabbini an, yani İnşaallah de"[27] denildiği gibi, bu âyetin sebeb-i nüzulü olarak zikrolunan, Yahudilerin teşvikiyle Hz. Peygamber'e (sav) ruh, Ashab-ı Kehf ve Zülkarneyn hakkında sorulan birtakım sorulara, İnşaallah demeden, yarın cevap vereceğim demesi ve bu nedenle vahyin bir süre gecikmesi olayı, bu konuda bizi berraklığa ulaştırmaktadır.

Ahd-i Atik'te Musa'nın kaynatası olarak bildirilen kişinin Midyan kâhini olarak tanımlanması[28] bu konuda bizi teyid edici görünmektedir. Zira Ahd-i Atik dilinde kahinlikle peygamberlik arasında bir ilişki vardır ve Hârun kâhin olarak tanımlanır.

4. Musa'nın Ücretli Olarak Tutulması

Hz. Musa'nın (as) yardım ettiği kadınların mutad dışı olarak erkenden dönmeleri üzerine, babalarının durumu olum-

---

25. Kasas 28/17.
26. Hazin, *Lübab*, III, 555.
27. Kehf 18/23, 24; Beydâvî, *Envar*, IV, 100; *Celâleyn*, II, 5.
28. Ahd-i Atik, Çıkış 2/16-22, 3/1, 18/1.

suz değerlendirerek onlara, bugün ne oldu sorusunu yönelttiği[29] naklolunuyor.

Onlar da durumu anlatmış olmalıdırlar. Bunun üzerine baba kızlardan birini Hz. Musa'ya göndermiştir. Bu kız Hz. Musa'ya (as) gayet edepli bir şekilde gelerek[30] onu davet etmiştir. Hz. Musa'yı (as) davet etmek üzere gelen kızın Safura isimli büyük kız olduğu naklolunmaktadır.

Kadının Hz. Musa'ya "Babam seni, bize yaptığın sulamanın ücretini vermek üzere davet ediyor"[31] dediğini Kur'ân açıkça bildirmektedir. Kızın bu daveti yaparken son derece edepli ve sakıngan bir tavırla elini yüzüne kapayarak konuştuğu naklolunuyor. Kur'ân kadının Musa'ya istihyâ üzere geldiğini açıkça belirtmektedir.

Kadın tarafından söylenen "Yaptığın sulamanın ecrini vermek üzere babam seni davet ediyor" sözünün Hz. Musa'ya (as) ağır geldiği; fakat yalnız ve aç olması dolayısıyla gitmekten başka çare bulamadığı; hatta kadının babasıyla konuşurken onun "Aç mısın?" sorusuna evet dediği; ama bunun yaptığı işe karşılık sayılmasından korktuğunu, zira dininden yeryüzü dolusu altın verilse de birşey satamayacağını ifade ettiği; bunun üzerine bu zâtın "Hayır öyle değil, bu benim ve babalarımın âdetidir, misafire ikram ederiz, onu doyururuz" demesiyle yemek yediği nakllediliyor.

Hz. Musa (as) kadına tâbi olmuş ve birlikte yola düşmüşlerdir. Bu esnada Hz. Musa'nın (as) güvenilir kişiliğinin karşı tarafça anlaşılmasını sağlayan bir olay meydana geldi: Kadın önde Hz. Musa (as) arkada yürümeye başlamışlardı. O anda bir rüzgar esti, kadının elbisesini havalandırarak sırtına kadar geri tarafını açıkta bıraktı. Sabrı tükenen Musa onu arkaya geçirerek, "Beni takip et, yolu şaşırırsam beni ikaz ederek yolu tarif edersin" dedi.

---

29. Taberî, *Tefsir*, XX, 61.
30. Kasas 28/25; Taberî, *Tefsir*, XX, 61.
31. Kasas 28/25.

Hz. Musa (as) yaşlı zâtın yanına geldiğinde ona başından tüm geçenleri kıssa etti. O da, "Artık korkma, zalimler güruhu olan Firavun ve kavminden kurtuldun" dedi. Zira Medyen topraklarında Firavun'un hakimiyeti söz konusu değildi.[32]

İşleri kızları tarafından görülen ve bundan da iş şartlarının kadınlara uygun olmaması nedeniyle, son derece sıkıntı duyan; ancak onları zorunlu olarak göndermek durumundaki[33] bu zâtın güvenilir bir adama büyük ihtiyaç duyduğu anlaşılmaktadır.

Bu nedenle Hz. Musa'yı (as) çağırmaya giden kızın babasına; "Babacığım, koyunların güdülmesi için bunu tut, tutacaklarının hayırlısıdır, hem de güçlü kuvvetli ve emindir"[34] teklifini götürdüğü biliniyor.

Babanın bu teklife tepki duyduğu ve onun güçlü kuvvetli ve de emin biri olduğu konusunda nasıl karara vardığını sorduğu naklolunuyor. İki tane bekar kızı olan[35] yaşlı bir kişinin böyle bir soruyu tepki duyarak sorması, muhafazakâr, titiz bir baba tavrı olarak nitelenebilir.

Kız bu soruya derhal, kuyunun başındaki taşı tek başına kaldırmasıyla gücünü, birlikte gelirlerken rüzgarın eteklerini açmasıyla kendisini arkada yürütüp mahrem yerlerine bakmaktan sarfınazar ettiği söyleyerek onun emin bir kişi olduğunu delillendirmiştir.

Bu tavrından dolayı bu kızın kaynaklarda cesaretiyle medholunduğu[36] biliniyor.

Musa konusunda babanın ikna olduğu anlaşılıyor. Hz. Musa'ya (as) "Haberin olsun, ben bu iki kızımdan birini sana nikâh etmek istiyorum. Sen bana sekiz sene ecirlik etmek üzere ki, eğer on yılı tamamlarsan o da kendinden, fakat seni zorlamak

---

32. Taberî, *Tefsir*, XX, 61.
33. Beydâvî, *Envar*, IV, 558.
34. Kasas 28/26; Beydâvî, *Envar*, IV, 560; Hz. Musa'nın (as) çobanlık yaptığı devrede ba's olunduğu hk. bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 96.
35. Kasas 28/27; Midyan kâhini olan babanın yedi kızı olduğu hk. bkz. Ahd-i Atik, Çıkış 2/16.
36. el-Câhız, Ebu Osman Amr, *Kitabu't-Taliyeti'l-Osmaniye*, Mısır, 1955, 86.

istemiyorum; inşaallah beni salihlerden bulacaksın diyerek yaptığı teklifi bizzat Kur'ân haber vermektedir. Musa'nın bu anlaşmayı ne miktar ücret[37] karşılığı yaptığı konusunda İbn Mace'de yer alan, "Musa fercinin iffeti ve karnının doyması karşılığı nefsini icarladı"[38] hadisinden nikahın da ücrete dahil olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Buharî, süresi belli fakat yapılacak ameli belli olmayan şeyler babı ismi altındaki bölümde, bu nikah olayını zikretmekte ve ecirlenmeyi söz konusu etmektedir. Bu durumda, Hz. Musa'nın (as) sekiz yıllık çalışmasının kızın mihrine bedel olduğunu ifade eden nakle[39] iştirak etmemiz gerekmektedir.

Bu şekilde Hz. Musa (as) ile bu zât arasındaki akid tamamlanmıştır. Kur'ân buna bu yaşlı zat tarafından söylenen "Beni inşaallah sana söylediklerime vefa konusunda salihlerden bulacaksın" âyeti ve Musa tarafından söylenen "...Seninle benim aramızda iki müddetin hangisini ödersem, demek aleyhime husumet yok ve Allah mukavelemize vekil"[40] âyetleriyle işaret etmektedir.

Hz. Musa'nın Kur'ân'da sekiz ve on yıl olarak belirtilen anlaşma sürelerinden hangisine riayet ettiğine, Buhari'de zikrolunan "...Bu iki sürenin en çoğunu, en güzelini yerine getirdi"[41] hadisi açıklık getirmektedir. Bu hadisten, Hz. Musa (as) tarafından riayet olunan sürenin en uzun olana tekabül ettiği, bunun da on yıl olduğu anlaşılmaktadır.

---

37. Taberî, *Tefsir*, XX, 66; Sa'lebî, *Arâis*, 154, 155. Krş. büyük kız olduğu hk. bkz. Hazin, *Lübab*, IV, 559; Musa ile evlenenin Tsippora olduğu hk. bkz. Ahd-i Atik, Çıkış 2/21.
38. İbn Mace, Rükün, 5, "On yıla tamamlanan kızın nikahından dolayı değil senin ihsanından" şeklinde gelen naklin, sekiz yıllık sürenin kızın nikahı karşılığı olduğu şeklinde değerlendirilebileceği hk. bkz. Taberî, *Tefsir*, XX, 65; Hz. Musa'nın (as) Medyen'de 28 yıl kaldığı, bunun 10 yılının eşi Safura'nın mihri için çobanlık olduğu hk. bkz. Hazin, *Lübab*, IV, 197; Nesefî, *Medarik*, IV, 197; İş ve nikah akdinin ayrı ayrı olduğu hk. bkz. Mevdûdî, *Tefhim*, IV, 155.
39. Taberi, *Tefsir*, XX, 65.
40. Kasas 28/27, 28; Taberî, *Tefsir*, XX, 65; Ebu's-Suud, *İrşad*, VII, 10, 11; Elmalılı, *Hak Dini*, V, 3724; Sa'lebî, *Arâis*, 155.
41. Buhârî, Şehadet, 28; Taberî, *Tefsir*, XX, 67-69; İbn Kesîr, *Tefsir*, V, 282; Sa'lebî, *Arâis*, 155.

Hz. Musa'nın Medyen'de akit gereği olan hizmet süresini doldurduğuna Kur'ân, "Artık Hz. Musa (as) müddetini bitirince ailesiyle yola çıktı..."[42] âyetiyle işaret etmektedir.

42. Kasas 28/29.

İkinci Bölüm

PEYGAMBERLİK SONRASI

A. Hz.Musa'nın Mısır'a Yeniden Dönüşü

Hz. Musa'nın Medyen'de süreyi tamamladığını ve ehliyle yola çıktığını[1] yani Medyen'den ayrıldığını Kur'ân bildirmektedir.

Bu çıkışta hedefin neresi olduğu konusunda âyetlerde bir sarihlik bulunmamaktadır. Fakat âyetlerden Hz. Musa'nın (as) yolunun "Tuvâ vadisi ve Tur dağına düştüğü"[2] biliniyor. Bilindiği gibi Tur Mısır-Medyen yolu üzerindedir ve Medyen'den Mısır'a gidenler Tur'a uğramak durumundadırlar. Bu bize, Hz. Musa'nın (as) gittiği yönün Mısır olduğunu[3] gösteriyor.

Bu bakımdan Hz. Musa'nın, (as) Tur Dağında Rabbi Hârun ve kendisine Firavun'a gitmelerini söyleyince O'na verdiği "Rabbim ben onlardan bir nefsi katlettim, beni katletmelerinden korkuyorum"[4] cevabını, Mısır'a dönmemek arzusunda olduğu şeklinde değerlendirmemek gerekir. Bu ifadenin, durumu merak eden ve tedbirin ne olduğunu öğrenmek isteyen bir tavırla sarfedildiği değerlendirmesi burada uygun düşmektedir.

---

1. Kasas 28/29
2. Tâhâ 20/12; Kasas 28/29.
3. Nesefî, *Medârik*, IV, 562; Ebu's-Suud, *İrşad*, VII, 11; Suyûtî, Mahallî, *Tefsir-i Celâleyn*, II, 92; Hz. Musa'nın (as) Mısır'daki annesini ziyaret etmek için büyük bir arzu duyduğu ve böylece yola çıktığı hk. bkz. Ebu Hayyan, *Bahru'l-Muhît* VI, 229; İbn Kesîr, *Tefsir*, VI, 244; Hz. Musa'nın (as) Şuayb'dan izin istediği ve yola çıktığı hk. bkz. Hazin, *Lübab*, IV, 562.
4. Kasas 28/33.

Ahd-i Atik'te de Musa'nın Mısır'a yönelik olarak yola çıktığı belirtilir.[5] Bütün bunların dışında Musa çapında bir kişinin, kendi kavim ve dindaşları büyük sıkıntılar içerisindeyken ve üstelik bir peygamber yanında uzun süre kaldıktan sonra Mısır dışında başka bir yere gitmeye niyetlenmesi pek muhtemel görünmüyor.

Kur'ân'da Hz. Musa (as) ve ehlinin yollarını kaybettiklerine dair işaret vardır. Ancak bunu, Hz. Musa'nın (as) hedefi Kudüs'tü,[6] yolu kaybedince Tur'a geldi tarzında değerlendirmek mümkün görünmüyor. Zira Hz. Musa'nın (as) Medyen'den çıkışta, yerleşim bölgelerini terkederek sahrada yürüdüğü, zira Şam'da bulunan meliklerden korktuğu nakillerde belirtilmektedir. Muhtemelen bir yerleşim bölgesi niteliğindeki bu medinelerin, Firavun'a bağlı yahut onun müttefiki oldukları anlaşılıyor. Musa'nın Mısır hakimiyetini tanımış yerleşim bölgeleri istikametinde, fakat onların dışında bir yol takip etmesi, Mısır'a doğru gidişine bir başka delil olabilir.

Hz. Musa (as) yola yalnız çıkmamıştır. Kur'ân'ın ifadesiyle yanında ehli[7] vardır. Bunların bir cemaat teşkil ettikleri, iki kişiden ibaret olmadıkları, Hz. Musa'nın (as) onlara hitaben cemi olarak kullandığı, Kur'ân'da zikredilmiş ifadelerden anlaşılmaktadır. Bu ifadelerden, Hz. Musa'nın yanında sadece karısı değil,[8] çocuklarının da bulunduğu anlaşılmaktadır.

Hz. Musa'nın (as) bir iş akdi yapmak suretiyle ve evlenerek Medyen'de uzun bir süre kaldığını daha önce de belirtmiştik. Medyen'den ayrılmak isteyince kayınpederinin onu hiçbir şey vermeden göndermesi her halde düşünülmemelidir. En azından Hz. Musa (as) ile evlenen kızına, Hz. Musa'nın (as) çalışarak ödediği mihrini vermesi beklenir. Nitekim Medyen'den

---

5. Ahd-i Atik, Çıkış 2/23.
6. Elmalılı, *Hak Dini*, V, 3728, 3729.
7. Kasas 28/29; Tâhâ 20/10.
8. Beydâvî, *Envar*, IV, 562; Nesefî, *Medârik*, IV, 562; Hâzin, *Lübab*, IV, 562; Sa'lebî, *Arais*, 157.

çıkışta Hz. Musa'nın (as) yanında büyük ve küçükbaş hayvanların bulunduğu[9] naklolunmaktadır.

Hz. Musa'nın (as) yola, bir kış mevsiminde ailesi ve sürüsüyle çıktığı, eşinin hamile olduğu, sürünün dağıldığı, eşinin ise doğum sancılarının başladığı ve yolu kaybettikleri nakledilmektedir. Kur'ân'da da kafilenin ateş ihtiyacı içersinde olduklarına[10] ve yolu kaybettiklerine açıkça işaret edilir.

Bu durumda Hz. Musa'nın (as) Mısır istikametinde ailesiyle birlikte yola çıktığı, ancak yolu kaybettikleri söylenebilir. Böylece Hz. Musa'nın (as) Mukaddes Tuvâ Vadisi'ne girmiş olduğu anlaşılmaktadır.

---

9. Beydâvî, *Envar*, IV, 188; Nesefî, *Medârik*, IV, 188; Sa'lebî, *Arais*, 157; Hz. Musa'nın, kayınpederinin yanından ayrılırken kendisine verilen hayvanlarla ilgili nakil hk. bkz. Taberî, *Tefsir*, XX, 69; Hâzin, *Lübab*, IV, 562; Sa'lebî, *Arâis*, 157.
10. Tâha 20/10; Kasas 28/29.

B. Musa Mukaddes Tuva Vadisinde

Hz. Musa'nın (as) Medyen'de gerekli süreyi tamamladıktan sonra ailesi ve diğer varlıklarıyla oradan ayrıldığına, daha önce ayrıntılı bir şekilde işaret olunmuştu.[1] Kur'ân'da, "Hz. Musa (as) süreyi yerine getirince ailesiyle birlikte yürüdü, Tur tarafında bir ateş gördü, ailesine: 'Durunuz, ben bir ateş gördüm, oradan size bir haber veya ateşten bir *cezve* getirebilirim, ısınabilirsiniz'"[2] âyetleriyle bu vakaya açıklık getirilmektedir. Nakiller burada Hz. Musa'nın (as) kastının içerisinde ateş bulunan bir ağaç kap[3] veya kor parçası olduğunu söylüyor.

Bu âyet Hz. Musa (as) ve ailesinin o anda ısınmak için ateşe duydukları ihtiyacı açıkça ortaya koymaktadır.[4] Ayrıca bir haber alma ihtiyacı içerisinde oldukları da anlaşılıyor. Nakiller bunun kaybedilen yolla ilgili olduğunu söylüyor.

Tâhâ sûresinde bu konuyla ilgili olmak üzere geçen hüda lafzının, yol gösterecek bir topluluk[5] veya bir kimse[6] olarak

---

1. Tâhâ 20/10; Taberî, *Tefsir*, XVI, 142, 143.
2. Kasas 28/29; Tâhâ 20/10; Neml 27/8.
3. Taberî, *Tefsir*, XX, 69.
4. Taberî, *Tefsir*, XVI, 142, 143, XX, 70; Beydâvî, *Envar*, IV, 563; Suyûtî, *ed-Dürr*, V, 127; Sa'lebî, *Arâis*, 158.
5. Zemahşerî, *Keşşaf*, III, 53; Karşıdan görülen ateşin Hz. Musa (as) tarafından Eyle kasabası zannedildiği hk. bkz. Taberî, *Tefsir*, XVI, 143.
6. Taberî, *Tefsir*, XVI, 142.

değerlendirilmesi, bu duruma açıklık getirmektedir. Bu da onların belirsizlik içinde ve yani yollarını kaybetmiş olduklarını ortaya koyar.

Gerek Kasas ve gerekse Tâhâ sûresinde zikrolunan âyetlerden, Hz. Musa'nın (as) gördüğü narın, alıp götürülecek ve kendisiyle ısınılacak bir ateş olmadığı[7] açıkça anlaşılmaktadır. Bu duruma açıklık getiren nakiller, bunun nâr/ateş değil Allah'ın nuru olduğunu[8] söylemektedir. Ayrıca Ebu Musa el-Eşarî'den gelen "...Rabbin perdesi ateş/nâr'dır, şayet bu perdeyi açmış olsa, bütün mahlukatı yakardı"[9] hadisi, bu ateşin niteliği konusunda bizi kısmen kanaat sahibi kılmaktadır.

Hz. Musa ona, yani nâra gelmiştir. Âyette Hz. Musa'nın bu gelişi câe fiili ile değil, etâ fiili ile bildiriliyor.[10] Etâ kademeli bir geliştir, bir zaman süreci söz konusudur. Hz. Musa'nın (as) bu gelişte birtakım gariplikler hissetmesi, hatta korkuya kapılması[11] hiç de gayrı makul görünmemektedir. Zira meydana gelenler, onu farklı bir âlemle temasa hazırlayan olaylardır. Bu gelişin akabinde Tur'un yanındaki vadinin sağ tarafından, yani Musa'nın sağ tarafından,[12] mübarek buk'ada yani mübarek özel bir toprak parçasındaki[13] ağaç/şecere'den Hz. Musa'ya (as) nida olunmuştur. Bu ağacın cinsinin ne olduğu konusunda değişik nakiller vardır. Bunları, ulleyk yani sarmaşık veya böğürtlen, avsec yani sincâ dikeni unnap,[14] semüre, muğaylan dikeni nevinden bir badiye ağacı, Hz. Musa (as) ağacı[15] denilen dikenli ağaç şeklinde sıralayabiliriz.

---

7. Kasas 28/30-32; Tâhâ 20/11-14.
8. Taberî, *Tefsir*, XVI, 142; Suyûtî, *ed-Dürr*, V, 127; Mevdûdî, *Tefhim*, IV, 157.
9. Müslim, İman, 293, 294; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 401, 405; Hâzin, *Lübab*, IV, 189; Rabbın perdesinin nur olduğu hk. bkz. Müslim, İman, 293, 294.
10. Tâhâ 20/11; Kasas 28/30; câe için bkz. Neml 27/8.
11. Garipliklerin neler olduğu hk. bkz. Ebu Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, VI, 230; Sa'lebî, *Arais*, 158.
12. Taberî, *Tefsir*, XX, 71.
13. Elmalılı, *Hak Dini*, V, 3730.
14. Kurtûbî, *el-Cami*, XIII, 282; Ebu Hayyan, *el-Bahru'l-Muhît*, VI, 230; Elmalılı, *Hak Dini*, V, 3730.
15. Elmalılı, *Hak Dini*, V, 3730.

Bu detaylı nakiller faydasız değildir. Bir yandan vakayı tüm ayrıntılarıyla nakletmek görevini ifa ederken, öte yandan ayrıntılı olarak bildirilen lafız ve vakıa yoluyla, mucize ile pozitif bilim arasında bir irtibat kurulabilmesine ve pozitif bilimin bundan yararlanmasına imkân verebilir. Muhammed Hamidullah'ın da ifade ettiği gibi, peygamberleri tarafından topluluklara gösterilen mucizeler, o topluluklara mucizeleri pozitif bilim yoluyla gerçekleştirmeleri için birer direktif niteliğindedir. Onlar peygamberleri tarafından mucize olarak gerçekleştirilen bu vakaları, pozitif bilim yoluyla gerçekleştirmenin çabası içinde olmalıdırlar.

Ağaçtan Hz. Musa'ya (as) yönelik olarak yapılan nidanın "Ben senin Rabbinim,"[16] "Ben âlemlerin Rabbi olan Allah'ım,"[17] şeklinde olduğu, Kur'ân'da açıkça belirtilmektedir. Bu durumda Hz. Musa'nın (as) karşıdan gördüğü nârın/ateş'in, onu özel bir mahalle çekmek amacıyla belirdiği anlaşılıyor. Nitekim ilgili yerde bu "Na'llerini çıkart, sen Mukaddes Tuva Vadisi'ndesin"[18] âyetleriyle belirtilmektedir.

Nakiller Hz. Musa'nın, (as) Mukaddes Tuva Vadisi'nde, üzerine giydiklerinin tümünün yün olduğunu[19] belirtiyor.

Ayakkabıların çıkarılması anlamıyla değerlendirilen "na'llerin hul'u" âyetinin, bu ayakkabıların necis olduğuna dair bir haber bulunmadığını söyleyen Taberî'nin bu değerlendirmesine iştirak ederek, mübarek ve mukaddes vasıflarına sahip vadiye temasla ilgili olduğunu[20] söyleyebiliriz. Bu şekilde Hz. Musa (as) ayakkabılarını çıkarmış ve vadinin verası/arkası'na bırakmıştır.[21] Böyle-

---

16. Tâhâ, 20/12.
17. Kasas 28/30.
18. Tâhâ 20/12.
19. Hakim, *el-Müstedrek*, II, 379; Taberî, *Tefsir*, XVI, 144; Kurtûbî, *el-Cami*, XI, 176; Garib hadis denilerek nakli hk. bkz. Tirmîzî, Libas, 10.
20. Taberî, *Tefsir*, XVI, 144; Zemahşerî, *Keşşaf*, III, 54; Beydâvî, *Envar*, IV, 189; Nesefî, *Medârik*, IV, 189; Ebu Hayyan, *el-Bahr*, VI, 231; Taberî, yukarıdaki değerlendirmeyi yapmakla birlikte na'lerin inek veya temiz olmayan eşek derisinden naklini yapmaktadır. Bkz. Tefsir, XVI, 144.
21. Zemahşerî, *Keşşaf*, III, 55; Hazin, *Lübab*, IV, 190; İslâmiyet'te temiz olması şartıyla ayakkabıyla namaz kılınabileceğini fıkhî mezhepler söylemektedir, bu konuda bkz. Mevdûdî, *Tefhim*, III, 221.

ce Hz. Musa (as) Tuva Vadisine girmiş oldu. Tuva'nın vadi için alem bir isim olduğu[22] anlaşılmaktadır. Âyette vadinin sıfatı olarak gelen mukaddes lafzının ise, mübarek, temiz olan ve temizlenmiş[23] anlamlarında değerlendirildiği görülmektedir.

---

22. Taberî, *Tefsir*, XVI, 146; Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 55; Nesefî *Medârik*, IV, 191; Kurtubî, *el-Cami*, XI, 175; Suyutî, *ed-Dürr*, IV, 293; İbn Kesir, *Tefsir*, V, 271; İsimle vadinin şekli arasında irtibat kurarak değerlendirme hk. bkz. Hâzin, *Lübâb*, IV, 191; Kurtubî'den, *el-Cami*, Xl, 175; Tuvâ'nın burada gece anlamına geldiği hk. bkz. Kurtubî'den naklen Ebu Hayyân, *el-Bahr*, VI, 231; iki kerelik ifade etmek üzere kullanıldığı hk. Taberî, *Tefsir*, XVI, 145; Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 55; Beydâvî, *Envâr*, IV, 191; İbn Kesir, *Tefsir*, V, 271; çıplak ayakla basmak değerlendirmesi hk., bkz. Taberî, *Tefsir*, 146; alemiyetle birlikte Buk'a'ya işaret ettiği hk. bkz. Zemahşerî, *Keş-şâf*, III, 55; Ebu Hayyan, *el-Bahr*, VI, 231; Tuvâ'nın bir vadi olduğu veya o anda mukaddes hale getirilmiş bir vadi olduğu hk. bkz. Mevdûdî, *Tefhim*, III, 221; Tuvâ'nın tenvinli halinde vadiden bedel olduğu, tenvinsiz halinde ma'rife olduğu, ayrıca müennes halinde Buk'a için isim olduğu hk. bkz. Mekkî b. Ebi Talib, *Kitâbu Müşkili İ'râbi'l-Kur'ân*, Il, 65;
23. Taberî, *Tefsir*, XVI, 145; Suyûtî, *ed-Dürr*, XIV, 293: "Ve dedi buraya yaklaşma, çarıklarını ayaklarından çıkar, çünkü üzerinde durduğun yer mukaddes topraktır" nakli hk. bkz. Ahd-i Atik, Çıkış 3/5.

C. Musa'nın Rabb ile Tur'da Birinci Mükâlemesi

1. Temel İman İlkelerinin Bildirilmesi

Hz. Musa'ya (as) Tur dağında nida olunduktan sonra, kendisiyle Rabbi arasında bir dizi mükaleme cereyan ettiği Kur'ân'da açıkça anlatılmaktadır.

Hz. Musa'ya (as) yönelik buradaki ilk nidaların, ateşe gelirken, nidâ sahibini tanıtma özelliğine sahip olduğunu ve Hz. Musa'ya "...Ben senin Rabbinim..."[1] "Ben âlemlerin Rabbi olan Allah'ım"[2] ifadeleriyle yapıldığını biliyoruz. Ayrıca "Hz. Musa (as) nâra geldiği / ciet ettiği'nde nârda olan kimselerin ve onun havlindekilerin mübarek kılındığının nida olunduğu,"[3] yine Kur'ân'da açıkça belirtilir. Hz. Musa'nın (as) nâra gelişinin etv/ety kökünden fiile ifade olunduğu âyetlerde Hz. Musa'nın (as) ateşe doğru gelme hâlinin kastolunduğu anlaşılmaktadır. Zira fiili kademeli, belli bir süreç içerisinde geliştir, yürümeyi de ifade eder.[4]

---

1. Tâhâ 20/12; Bunun Hz. Musa'ya yapılan ilk nida olduğu, Şeytan'ın ona vesvese vererek, belki Şeytan'ın nidasıdır demesi üzerine, Hz. Musa'nın hayır Allah kelamıdır, bütün varlığımla onu her cihetten duyuyorum dediği ve sona erince dipten doruğa yanan ateş gibi yeşil bir ağaç gördüğü... sonra nida olunduğu hk. bkz. Zemahşerî, *Keşşaf*, III, 350.
2. Kasas 28/30; Hz. Musa'ya bu ilk vahyedilen âyetlerin tevhidle ilgili olması, Firavun Mısırı'nın tevhidden saptığını ve asıl halledilmesi gereken temel noktanın bu olduğunu açıkça ortaya koyar. Mısır'ın çok-tanrılı dinî yapısı hk. bkz. Afetinan, 219-229; Özer, 55-67.
3. Neml 27/8.
4. Asım, *Kamus*, etv/ety maddesi.

Câe fiili kullanılarak Hz. Musa'nın (as) nâra gelişinin anlatıldığı âyette ise, Hz. Musa'nın (as) nâra gelmiş olma halinin ifade edildiği anlaşılıyor. Zira câe fiili, bir varlığın yol katederek bir yere gelme ve orada bulunma hâlini ifade eder.[5]

Nâr, nârda bulunan kimseler ve etrafında olanların mübarek kılınması, Hz. Musa (as) için burada yeryüzü şartları dışında bir mekân hazırlandığını düşündürmektedir. Nitekim mübarek kılınan yerin, özel bir toprak parçası anlamına gelen Mübarek Buk'a olduğu[6] söylenmiştir. Dünya şartlarına göre olağanüstü ve mucizevî bir nitelik arzeden bu durumları anlatan âyetin sonu, "Alemlerin Rabbi olan Allah Sübhan'dır"[7] ifadesiyle tamamlanmakta, Allah'ın tenzîh ve tesbihi yapılarak, bu şartlar dolayısıyla zihinlerde teşevvüş ve tevehhümün meydana gelmesi önlenmektedir.[8] Bu tenzih ve tesbih, ileride daha detaylı bir şekilde ele alınacağı üzere, Hz. Musa (as) dönemi Mısır'ındaki itikat karmaşık ve bulanıklığına da işaret eder. Tûr'da Hz. Musa'ya yapılan bu ilk hitapların, Rabbi ve özelliklerini bildirme vasfını taşıması, "Tevhidin önemini, zira ilmin ve amelin nihâî amacının bu olduğunu,"[9] açıkça ortaya koymaktadır.

Kur'ân'da "Vahiy olunanları dinle, seni ben seçtim"[10] âyetinden sonra "Ben Allah'ım, kendisinden başka ilâh olmayan Ben'im, Bana ibadet et ve zikrim için salâtı ikame et"[11] denilmekte, bir başka yerde söylenen "Ben senin Rabbinim",[12] "Ben âlemlerin Rabbi olan Allah'ım"[13] âyetleriyle tevhid ortaya kon-

---

5. Asım, *Kamus*, câe maddesi.
6. Zemahşerî, *Keşşaf*, III, 349; Elmalılı, *Hak Dini*, V, 3657; Mübarek kılınanların Hz. Musa (as) ve melekler olduğu hk. bkz. Taberî, *Tefsir*, XIX, 135; Nârda mübarek kılınandan kasdın Zat-ı Bârî, görülenin ise Rabbu'l-âleminin nuru olduğu hk. bkz. Taberî, *Tefsir*, XIX, 133, 134.
7. Neml 27/8.
8. Taberî, *Tefsir*, XIX, 135; "Âlemlerin Rabbi Allah'ı zalimlerin onu vasfettiklerinden tenzih ederim" değerlendirilmesi hk. bkz. Elmalılı, *Hak Dini*, V, 3657.
9. Beydâvî, *Envar*, IV, 190.
10. Tâhâ, 20/13.
11. Tâhâ 20/14.
12. Tâhâ 20/12.
13. Kasas 28/30.

duktan; dünya kanunları dışındaki esaslara tâbi olarak cereyan eden mucize vakalar ile zihinlerin tevhid yönünden karışıklık ve bulanıklığa düşmemesi için "Allah Sübhan'dır"[14] denilerek tevhid teyit edildikten sonra, bunun yeryüzü şartlarında şuur edilebilmesi için "Zâtına ibadet ve zikri için namaz kılma"[15] emrolunmaktadır. Yukarıdaki ifadeler, Hz. Musa (as) Nebiyullah'ın şahsında tüm muhataplarına ve insanlığa yapılan bir hitaptır. Dünya hayatında önemli emanetlere Allah'ın varis kılacağı[16] topluluklar ifade edilen nitelikleri, yani imanda tevhid, amellerin ibadet şuuruyla ifası ve tüm yapılanların, içerisinde kendisinin zikrinin sağlanmasıyla[17] istenen mecrasında seyrini mümkün kılacak salâtın ikamesi olmaktadır. Bu merhalede zikrolunan niteliklerin önce Hz. Musa (as) ve ona tâbi olanlarda gerçekleşmesinin hedeflendiği anlaşılmaktadır. Hz. Musa'nın "Seni seçtim ve vahiy olunanları dinle"[18] hitabının muhatabı olmak sıfatıyla, Nebî[19] ve Resul[20] olarak seçildiği anlaşılmaktadır.

Hz. Musa'nın (as) bu seçilmede yün elbiseler içerisinde olduğuna, daha önce işaret edilmişti. Yine Hz. Musa'nın (as) bu seçilme anında koyun çobanlığı yaptığını da[21] biliyoruz.

Nakillerde Musa'nın göreve seçilmesinin bir diğer nedeni şöyle ifade edilmektedir:

"Ey Musa, seni niçin insanlar arasından teklîm ile seçtim biliyor musun?

—Hayır.

—Çünkü senin tevazuun gibi hiç kimse tevazu göstermedi."[22]

---

14. Neml 27/8.
15. Tâhâ 20/14.
16. İsrailoğullarının varis kılınmasıyla alâkalı olarak bkz. A'raf 7-137; Şuara 26/59; Kasas 28/5; Mümin 40/53; istihlafla alakalı olarak bkz. Nur 24/55;
17. Nesefî, *Medârik*, IV, 190; Hâzin, *Lübab*, IV, 190; Ebu Hayyân, *el-Bahr*, VI, 231; İbn Kesîr, *Tefsir*, V. 271 İbn Kuteybe, *Tefsiru Garîbi'l-Kur'ân*, 277;
18. Tâhâ 20/13.
19. Zemahşerî, *Keşşaf*, IV, 55; Beydavi, *Envar*, IV. 190.
20. Kurtûbî, *el-Cami*, XI, 176; Firûzâbâdî, *Tenvîr*, IV, 190.
21. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 96.
22. İbn Kesir, *Tefsir*, V, 271.

Bu nakil, Hz. Musa'nın (as) Mısır'da refah içerisinde yaşadığı dönemde, son derece sefil bir hayat süren, zayıf ve aşağı sınıfta yer alan İsrailoğulları'na gösterdiği yakınlığın ve onları Firavun'a karşı savunmasındaki sebebin, şahsiyetinde yer alan tevazu özelliğine dayandığını ortaya koymaktadır.

Halkla beraber olmak, onların problemlerini önemsemek, zayıfları korumak çağımız siyasetçilerinin de başarılı olabilmek için girmeleri gereken çağdaş bir yoldur. Bunun ise kişideki ahlâkî temel dayanağı tevazu olmaktadır. Hz. Musa'nın (as) bu vasfının Mısır toplumuna rehber ve önder seçilmesinde büyük âmil olduğu, topluma önder olmak isteyenlerin de bu niteliği kazanmaları mesajını verdiği anlaşılmaktadır.

Hz. Musa'ya (as) burada indirilen vahyin üçüncü şıkkında; ölüm, ahiret ve kıyamet esasına dayalı olarak dünyada sa'y etme ve bunun tatbikinin nasıl olacağı hususları yer almaktadır.

İlgili âyette bu durum: "Saat gelecektir, her nefis sa'y ettikleriyle cezalansın diye onu neredeyse nefsimden bile gizleyeyazdım. Ona iman etmeyip hevâsına uyan kimse seni ondan alıkoymasın, yoksa helâk olursun"[23] ifadeleriyle belirtilmektedir.

Peygamberlerin getirdiği ilkelerin başında geleni âhiretin gerçekliğidir. Onların, bu bilgiyi insanlara aktarmakla ve onlara bu gerçeği ulaştırmakla yükümlü oldukları biliniyor. İlgili âyetin, her insanın bu dünyada yaptıklarının karşılığını bulması için kıyamet saatinin gelmesi yazılmıştır[24] ve gizlenmiştir[25] ifadesiyle değerlendirilmesi âhiret bilgisinin ulaştırılmasının amacını da ortaya koymaktadır.

Âyette vuku bulacağı belirtilen saatten maksadın kıyamet olduğu ifade edilmektedir. Her kişinin ölümü anlamıyla da[26] değerlendiriliyor.

---

23. Tâhâ 20/15, 16; Kurtûbî, *el-Cami*, XI, 184, 185; İbn Kuteybe, *Tefsiru Garibi'l-Kur'ân*, 277.
24. Mevdûdî, *Tefhim*, III, 223.
25. Kurtûbî, *el-Cami*, XI, 184; 185; Hâzin, *Lübab*, III, 190; Suyûtî, *ed-Dürr*, IV, 294.
26. Zemahşerî, *Keşşaf*, III, 56; Kurtûbî, *el-Cami*, XI, 183 Beydâvî, *Envar*, IV, 191.

Müfessirlerin "Kıyameti/ölümü mümkün olsa nefsimden bile gizlerdim" anlamıyla değerlendirdiği âyetin, Hz. Musa (as) dönemi Mısır'ında bu yönde meydana gelen sapma ve bozulmaya da işaret ettiği anlaşılıyor. Nitekim bu konuyla ilgili son âyette yer alan "Seni, ona inanmayan ve hevasına uyan kimseler ondan alıkoymasın"[27] ifadesi, yine Mısır toplumunda böyle bir baskıyı sağlayacak bir zümrenin varlığına işaret etmektedir.

Firavunlar Mısır'ında öldükten sonra dirilmeye inanıldığı, gerek nakillerden, gerekse Firavunlar tarafından yaptırılan anıt mezarlara/piramidlere, dirilince kullanılmak üzere, gömülen eşyalardan biliniyor.

Ayrıca Hz. Musa Dönemi'nde Firavun'un rubûbiyet ve ulûhiyetini ilan ettiği ve bunu kabul eden bir topluluk oluşturmayı başardığı[28] Kur'ân'da haber verilir.

Firavun'un rubûbiyet ve ulûhiyetinin kabulü, onun ölümden sonraki hayata da müdahale edebileceği inancının kabulü anlamına gelir. Halbuki böyle bir toplulukta Kıyamet inancının varlığı ve hesabın ondan sonra başlayacağına iman, amellerin bu hedefe göre yapılması demektir. Nitekim bir müfessir "Ona iman etmeyen ve hevasına uyan kimse, seni ondan alıkoymasın[29] âyetini, seni kıyamet için amel etmekten alıkoymasın tarzında değerlendirmektedir.

Firavun'un rab ve ilâhlığının kabul edildiği bir toplulukta, amellerin sadece onun rızası için yapılacağı tabiîdir.[30] Zira dünyada hakim olan odur. Bu inancın tabiî sonucuna göre, ölümden sonra da tebasının kaderi onun elindedir. Fakat bu durumda Firavun'un gücünü toplulukta yerleşmiş olan, kıyamet ve onun mutlaka vuku bulacağı inancı tehdit eder. Bu

---

27. Tâhâ 20/16.
28. Zuhruf 43/51.
29. Tâhâ 20/15, 16.
30. Sihirbazların Musa ile yarışırken âdeta besmele çeker gibi "bi izzeti firavn/ Firavun'un izzetiyle" diyerek iplerini attıkları hk. bkz. Şuara 26/44; Firavun tarafından "Firavun'un hayatı, refahı ve sağlığı için" diyerek nezirler sunan rahipler atandığı hk. bkz. Childe, 86.

nedenle kıyametin doğru olmadığı, ölen insanların tekrar bu dünyaya Firavun'un gücü sayesinde lâyık olduğu statüyle döneceği inancı yayılmaya çalışılır.

Bir antropologun ifadesiyle Firavun; "...Bizzat kendisi sihirli âyinlerle ölümsüz kılınmış olan ve kendi sihriyle sürülerin ve ürünlerin bereketini güvenceleyen bir Tanrı idi... Böylelikle Firavun, ülkesinin artı ürünlerini tapınak yerine kendi hazinesinde toplamaktadır. Bu birikimin simgesi bir tapınak değildir. Bu birikimin simgesi anıt bir mezardır. Bu mezar Tanrı-Kralın maddî kalıntılarını korumak ve böylece ülkesi yararına sihir etkisinin devamını sağlamak için yapılmıştır... Memurlar hiç değilse önceleri Firavun tarafından atandılar ve onun keyfi istediği sürece görevlerinde kaldılar. Bu kimseler ölümsüz ruhlarını krala borçlu idiler. Çünkü Firavun klanların totem ruhlarını yutup sindirmiş ve kendisi sihrî ölümsüzlük kazanmamış mıydı? Kral, mezar taşlarının belirttiği gibi, onlara ölümden sonraki yaşam için asal öğe olan anıtsal mezarlar yapma hakkını bağışlayarak ve bunları yaparlarken yardımlarda bulunarak, gözde memurlarına lutfedip tek tek ruh ve ölümsüzlük verebilirdi"[31] şeklinde değerlendirilir.

Halbuki, kıyamet inancının varlığı Firavun'un yukarıdaki tarzda telakki edilmesine manidir ve böyle bir inanç Firavun'un halk nazarındaki gücünü tehdit eder. Bu bakımdan Musa'ya yapılan bu ilk vahiyde hemen ifade edilen "Kıyamet gelecektir" âyeti toplumda yerleştirilmiş bulunan böyle bir yanlış inancın ortadan kaldırılmasını Hz. Musa'ya (as) işaret etmesi bakımından önemlidir.

Firavunlar Mısır'ında adeta ölüme dayalı bir endüstri kurulduğu görülmektedir. Mısırlıların ölünce liyakat derecelerine göre çeşitli hayvanların bedenlerine girerek, sonra tekrar insan bedenine döndüklerine inandıklarını Herodot nakletmektedir. Bu mumyalama ve anıt mezar olayını izah eder gö-

---

31. Childe, 83, 86; Ayrıca Firavun'un ölümsüz olduğu ve ölümsüzlük verebileceği hk. bkz. McNeill, 33.

rünüyor. Buraya Firavun'un ölümsüzlük verebileceği inancını da ilave edersek durum daha net ortaya çıkar.

Tabiî olarak bu durumda ölenin sağ salim eski bedenine dönebilmesi için yapılması gerekli işler adetâ bir ekonomik sektör meydana getirmekte, dolayısıyla din adamları zümresine büyük etkinlik kazandırmaktadır. Şüphesiz, ölüm sonrasına müdahale ettiğine inanılan Firavun da büyük bir etkinlik sahibidir.

Hz. Musa'ya yapılan bu ilk mükâlemede vahyolunan "Saat/kıyamet gelicidir..." âyetinin, bir tahkik harfi olan inne ile gelmesi[32] karşıda bunun aksi bir kanaat olduğuna, dolayısıyla kıyâmetin vuku bulmayacağına ve ölümsüzlüğün mümkün olduğuna inanıldığına işaret ediyor görünmektedir. Halbuki âyet bunu hem de istikrar ifade eden bir isim cümlesiyle reddederken, Firavun Mısırı'ndaki bir olguya işaret etmektedir. Muhtemelen bu, Firavun tarafından bağlılarına ölümsüzlük verebileceği inancıdır.

Bu dönemi anlatan nakillerde ölümün geriye bıraktırılarak tehiri ve çok uzun süre yaşamak gibi konuların ele alınması, bunların Firavun Mısırı'nda da söz konusu edildiğine işaret kabul edilebilir. Bilindiği gibi dinlerin, vahiy yoluyla insanlara ulaştırdıkları hususlar, o devrede söz konusu edilen meselelerin neler olduğuna da işaret edebilmektedir.

Bu konuyla ilgili olmak üzere nakledilen bir hadis şöyledir: "Hz. Musa (as) canını almaya gelen ölüm meleğinin bir vuruşta gözünü çıkarmıştı. Melek bunun üzerine Allah'a; 'Rabbim beni ölmek istemeyen birine gönderdin' deyince; ona, tekrar Hz. Musa'nın yanına dönmesi ve bir öküzün sırtına elini koyması, elinin kapladığı yerdeki kıl sayısı kadar yıl kendisine ömür verileceğini söylemesi istendi. O da öyle yapınca, Hz. Musa (as) 'Sonra ne olacak?' diye sordu. 'Sonra öleceksin' cevabını alınca, 'O halde şimdi, şu anda öleyim' dedi.[33]

32. Haşimî, *Cevahiru'l-Belâga*, 53, 60.
33. Buharî, Enbiya, 31; Müslim, Fedâil, 42; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 315, Abdürrezzak b. Hemman, *el-Musannaf*, XI, 274, 275; O zamana kadar ölüm

Hz. Musa-Hızır (as) arkadaşlığı, daha sonra ayrı bir bölümde ele alınacağı üzere, Kur'ân'da anlatılmaktadır. Hızır'la ilgili nakillerin bir cephesi de onun çok uzun bir ömür yaşadığı, hatta halen hayatta olduğu şeklindedir. Bu aynı zamanda o devirde çok uzun bir ömür yaşamak, hatta ölümsüz olmak konusundaki arzu ve temayülleri aksettiriyor şeklinde değerlendirilebilir.[34] Kur'ân'da, Hz. Musa (as) döneminde Mısır'da ölüm ve ne zaman vuku bulacağıyla çok yakından ilgilenildiğine "Neredeyse saatı/ölümü nefsimden bile gizleyeyazdım"[35] âyetiyle bir atıf söz konusudur. Bu o dönemde ölümün ne zaman vuku bulacağını tespit konusundaki çalışmaların akamete uğradığını, bunu tespitin mümkün olmadığını, zira ölümün ne zaman vuku bulacağını Allah'ın bile kendi nefsinden neredeyse gizleyeyazdığını, dolayısıyla ancak onun bilebileceğini ortaya koymaktadır.

Bu konuda sonuç olarak, âyette kıyametin mutlaka vuku bulacağı belirtilerek, Hz. Musa, (as) bu inancın Mısır'da yerleştirilmesi için uyarılmaktadır. Zira Firavun'un insanların kalblerine, bu inancın ortadan kalkmasıyla hakim olduğu belirtilmekte ve insanlara bu yolla sulta kurması önlenmek istenmektedir.

2. Musa'ya Destek Olarak Mucizeler Verilmesi

Peygamberler Allah'tan aldıkları doğru ve gerçeklerin daha teknik bir ifadeyle vahyin tebliğcisidirler. Karşılarında ise, daha önce de değinildiği üzere, çoğu kez yanlış ve batılı doğru sanan bir topluluk vardır. Bunlarla birlikte bunu bile bile sürdürenler ise, toplumun bu hâl üzere devamından yararlanan ve çıkar sağlayan ufak bir zümredir.

Bu şekilde peygamberlerin tebliğine muhatap olan topluluklar başlangıçta vehim ve tereddüde düşerler. Zira bir taraf-

meleğinin açık geldiği, fakat bu olaydan sonra gizli gelmeye başladığı ilavesiyle nakli hk. bkz. Hakim, *el-Müstedrek*, II, 578.

34. Bu nakil ve değerlendirmeler hk. bkz. Hz. Musa-Hızır (as) bölümü...
35. Tâhâ 20/15.

ta güçlü ve hakim bir zümre, diğer tarafta tek başına Allah'ın Resulü olduğunu söyleyen bir kişi vardır.

Topluluk ilk tebliğlerin şaşırtıcı ve uyarıcı etkisinden kurtulduktan sonra, söyledikleri son derece makul olsa da, bu tek kişinin herşeyin hakimi durumunda olan yönetici zümreye hiçbir şey yapamayacağını düşünmeye başlar. Bu onların Resule karşı takındıkları olumsuz veya nötr tavrın çoğu kez asıl nedenini teşkil eder.

Bu durumda, peygamber olduğunu, kendisini elçi olarak onlara Allah'ın gönderdiğini ve getirdiklerinin ilahî gerçekler olduğunu söyleyen bu zâtı teyid edici ve muhtemelen bilinmezleri haber verdiklerini söyleyerek topluluk içerisinde insan güdümlü sun'î bir din yaratmaya çalışan çevrelerin yalancılığını ortaya çıkaracak olağanüstü imkânlar gerekir. Bunlara mucize deniliyor. Kur'ân'da zikredilen hemen bütün peygamberlerin bu imkâna sahip olduğunu biliyoruz.

Hz. Musa (as) Nebiyyullah da bu konuda bir istisna değildir. Ona da aşağıda sırayla ele alınacak olan semavî destekler verildiğini bizzat Kur'ân belirtmektedir. Bunlardan ilki Âsâ'dır.

a. Âsâ

Hz. Musa (as) ile Rab arasında Tur Dağı'nda cereyan eden birinci mükâlemede ona Rabbi "Sağ elinde ne vardır ey Hz. Musa (as)"[36] diye sormuştur. Hz. Musa'nın (as) "O âsâmdır, ona tevekkü' ederim, onunla *ganemime* heşşederim, onda diğer meârib vardır"[37] cevabını verdiğini Kur'ân bildirmektedir. Hz. Musa'nın cevabından, koyun güden bir çobanın elinde, yorulunca veya sıçramak istenildiğinde veyahut durulduğunda kendisine dayanılma,[38] hayvanlar için yaprak silkmekte kullanılan[39]

---

36. Tâhâ 20/17.
37. Tâhâ 20/18.
38. Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 157.
39. Taberî, *Tefsir*, XVI, 154; İbn Kuteybe, *Tefsiru Ğaribi'l-Kur'ân*, 278; "Heşş" lafzının koyunları zorlama, onları menetme anlamına geldiği hk. bkz. Zemahşerî, Keşşâf, III, 57.

ve diğer ihtiyaçları[40] giderme ve diğer faydaları sağlama[41] özelliklerine sahib bir âsâ taşıdığı anlaşılmaktadır.

Burada, Rabbi Hz. Musa'nın (as) elinde ne olduğunu bilmiyor mu idi de böyle bir suali yöneltti sorusu akla gelmektedir. Bunu Taberî'nin yaptığı, âsânın hareketli bir yılan haline gelmesinden önce normal özellikleri sayılarak, Allah'ın kudretinin delili kılındığı[42] değerlendirmesine iştirakle cevaplayabiliriz.

Hz. Musa'nın (as) kendisine sadece "Sağ elindeki nedir?" diye sorulduğu halde, sözü uzatmasının nedeninin Rabbi ile olan mükâlemesinin biraz daha uzamasına yönelik olduğu[43] anlaşılmaktadır.

Hz. Musa'ya (as) hitaben bundan sonraki aşamada "Onu ilkâ et ey Hz. Musa (as) dedi de, o da onu ilka etti. Bir de ne görsün o sa'y eden bir hayyedir"[44] âyetlerinin söylendiği anlaşılıyor. Yani Hz. Musa'ya (as) Rabbi tarafından âsâyı atması söylenmiş, o da atınca çok seri olarak hareket eden bir yılan meydana gelmiştir.[45] "Bundan önce böyle bir yılan görülmemişti, bir ağaca gitmiş onu yemiş, bir kayaya rastlamış onu koparmıştı. Hz. Musa (as) bu mahlukun karnında kayanın başına gelenleri duyuyordu".

Özellikle bu ikinci naklin, Hz. Musa'nın (as) korkup arkasını dönerek kaçısını mazur gösterme amacını taşıdığı söylenebilir. Bu merhalede Hz. Musa (as) tarafından atılan âsânın ne hale geldiği ve özellikleri Kur'ân'da üç ayrı âyette belirtilmektedir.

Bunlardan ilki, Hz. Musa (as) tarafından atılan âsânın sa'y eden hayye haline gelmesi, sonra Hz. Musa'nın (as) onu ihti-

---

40. Taberî, *Tefsir*, XVI, 156; İbn Kuteybe, *Tefsiru Ğarîbi'l-Kur'ân*, 278 Ragıb el-Isfahânî, *el-Müfredât*, ERB mad. 16.; Abdulbâkî, M. Fuat, *Mu'cemu Garibi'l-Kur'ân Müstahricen min Sahihi Buhârî*, Tebliğ yay., İstanbul, 1985, 4.
41. Hazin, *Lübab*, IV, 191; Suyûtî, *ed-Dürr*, IV, 295; İbn Kesîr, *Tefsir*, V, 273.
42. Taberî, *Tefsir*, XVI, 154.
43. Mevdûdî, *Tefhim*, III, 223; krş, Hz. Musa'ya (as) âsâyla ne yapıyorsun sorusu üzerine bunları söylediği hk. bkz. Nesefî, *Medârik*, IV, 192.
44. Tâhâ 20/19-20.
45. İbn Kesir, *Tefsir*, V, 273.

zaz ederken bir cân gibi görmesidir. Sa'y eden hayyeden maksadın koşan, hareket eden yılan olduğunda hemen tüm tefsir kaynakları ittifak halindedir. Âsânın apaçık bir sü'ban haline geldiğini yine Kur'ân haber vermektedir. Ancak bu olayın daha farklı bir zaman ve mekânda yaşandığı anlaşılmakla birlikte yine de âsânın girdiği durumu belirtmektedir.

Âsâdan hayye ve sü'ban olarak bahseden âyetler, âsânın şekline girdiği varlıkları belirtmektedir. Fakat cân olduğunu belirten âyette böyle bir durum söz konusu değildir. Zira burada âsânın şekline girdiği varlığın cânna benzetilmesi söz konusudur. Âsânın cân olduğu söylenmemektedir.

Bu durumda Zemahşerî'nin, "Rab âsânın girdiği şekli belirtirken bir yerde hayye, bir yerde cân, bir başka yerde de sü'ban olarak isimlendirmiştir" dedikten sonra, "Hayye bir ismi cinsdir, dişi-erkek, büyük-küçük hepsine şümûlü vardır. Ancak sü'ban ile cân arasında bir zıddıyet söz konusudur. Zira, sü'ban hayyenin büyüğüdür, cân ise incesi, küçüğüdür"[46] değerlendirmesine ancak kısmen iştirak edilebilir. Zira, daha önce de belirtildiği gibi, cân bizzat âsânın girdiği bir şekil değildir. Âsânın şekline girdiği hayyenin kendisine benzetildiği birşey olmaktadır. Hayyeyi tarif eden cânnın ise Kur'ân'da başka âyetlerde de kullanıldığı görülür.[47] Bu kelimenin sülasi kökünün cenne olduğu; cin, cinnet, cennet, cenîn ve cünûn lafızlarının da buradan türediği; anlamının ise, hisden görünmez hale gelmek, gizlenmek, setrolmak olduğu biliniyor. Cenin ana rahminde gizlendiği, cinnet ve cünûn aklın örtülmesini ifade ettiği, cinnin ise görünmez varlıklar olduğu için[48] bu kökle ilişkili olduğu anlaşılıyor. Hızlı hareket etmenin de gö-

---

46. Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 58; krş. Cânnın yılanlardan bir cins olduğu hk. bkz. Taberî, *Tefsir*, XIX, 135; İbn Kesîr, *Tefsir*, VI, 161; Büyük yılan olduğu hk. bkz. Taberî, *Tefsir*, XIX, 135; XX, 72; Küçük yılan olduğu hk. bkz. İbn Kesîr, *Tefsir*, VI, 161; Rağıb, *el-Müfredât*, 99, cenne mad.; Yılanla cin arasında irtibat kurularak bu yılanların öldürülmemesi gerektiği hk. bkz. İbn Kesir, *Tefsir*, VI, 161 (Buhârî, Bed'ul-halk, IV, 154; *Müslim*, VII, 38, 39'dan naklen)
47. Nârdan yaratılmış bir varlık olduğu hk. bkz. Hicr 15/27; Rahman 55/15, 39, 56, 74.
48. Rağıb, *el-Müfredât*, 98, 99, cenne mad.; Asım, *Kamus*, cenne maddesi

rünmezliğe, farkedilemez hale gelmeye bir adım olduğu kabul edilmelidir. İlgili âyette hayyenin cân gibi olduğu benzetmesinin de bu çabukluk dolayısıyla yapıldığı anlaşılmaktadır.

Âsâ hakkında onun ne kadar önemli ve akıl almaz marifetlere sahip olduğunu anlatan, hatta onu isimlendiren[49] nakiller, olayın mucizedir denilerek tüm değerlendirme ve akıl yürütme alanlarının dışında bırakılarak terkolunmadığını, vakayı aklileştirilebilir ve anlaşılabilir hâle getirme çabalamalarının sürdürüldüğünü gösteriyor. Bu konuda dönemleri itibariyle tüm kültür kesimlerinden yararlanıldığı muhakkaktır.[50]

Bu konuda Musa (as) Nebiyyullah'ın anılan âsâsının kıyamet öncesi bulunacağını[51] belirten İslâm kaynaklarındaki nakillerin de tesirinin bulunduğu, diğer kültürlerden İslâm kültür vasatına vuku bulan sızmaların nakillerin kalıcı olmasını sağladığı düşünülebilir.

Kur'ân'da Hz. Musa'nın (as) bu olaydan korkup arkasını dönerek kaçtığı ve geri bakmadığı, âyette geçen havf,[52] müdbiren tevliye etti ve takip etmedi lafızlarıyla ifadelendirilmektedir.

Hz. Musa'nın (as) bu kaçışının, yine Kur'ân'da belirtildiği gibi, "Ey Musa, mürseller huzurumda havf etmez",[53] "Ey Musa, havf etme, sen eminlerdensin"[54] nidalarıyla kesildiği anlaşılıyor. Ancak Hz. Musa, (as) "Onu ilk siretine iâde edeceğiz,[55] nidası

---

49. Âsânın isminin neb'a olduğu hk. bkz. Hazin, *Lübab*, IV, 192; Mâşâ, olduğu hk. bkz. İbn Kesir, *Tefsir*, V, 273; Mâşâ, nef'a, ğıyas ve uleyk olduğu hk. bkz. *Arâis*, 156.
50. Bu konuda Ehl-i Kitab kültür çevrelerinin Kur'ân tefsiri hareketi üzerindeki etkileri hk. bkz. Aydemir, Abdullah, *Tefsirde İsrâiliyyât*, XV, XVI, bu konuda fiilî örnekler hk. bkz. 43-51, 73-241
51. Tirmizî, Tefsir, 28; İbn Mâce, Fiten, 31, Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 295, 491.
52. Tâhâ 20/21; Neml 26/10; Kasas 28/31
53. Neml 26/10; *Ledeyye* lafzının, ınde anlamında değerlendirilmesi hk. bkz. Taberî, *Tefsir*, XIX, 136.
54. Kasas 28/31
55. Tâhâ 20/21; Âsâ olayının Ahd-i Atik'te "Ve Musa cevab verip dedi: Fakat işte bana inanmayacaklar ve sözümü dinlemeyecekler, çünkü sana görünmedi diyecekler. Ve Rab ona dedi: 'Bu senin elindeki nedir?' Ve dedi 'Değnek.' Ve dedi: 'Onu yere at, ve onu yere attı ve yılan oldu ve Musa önünden kaçtı. Ve Rab Musa'ya dedi: 'Elini uzat, onu kuyruğundan tut' (ve elini uzatıp onu tuttu) ve elinde değnek oldu)" şeklinde nakli hk. bkz. Çıkış, 4/4

gelinceye kadar durmamıştır."[56] Buradan, ilk haline iade olunacak şeyin, hareket halindeki âsâ olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Musa'nın (as) mürsellerden olduğu, dolayısıyla Rabbın huzurunda mürsellerin havfetmeyeceği izah olunan âyette bir istisna getirilerek, "Ancak zulmeden kimseler müstesna"[57] denilmektedir.

Taberî'nin de tercih ettiği gibi, Hz. Musa (as) bu korkuyu bir kişiyi katletmesi sebebiyle çekmiş,[58] fakat yine burada Rabbi, kendisini "Bir kötülükten sonra iyiliğe tebdil eden kimse için mağfiret sahibi ve rahim olduğunu"[59] bildirmekle müjdelemiştir.

Hz. Musa (as) tarafından yaşanan bu korkunun, kazaen vuku bulmuş katil ile nefsinde hissettiği pişmanlığı, maktul tarafının kendisine yönelteceği ithamla duyduğu ezikliği de gidermeye yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum işlenen suçun cezasının verilmesinin fıtrîliğine, aksi halde suçu işleyenin huzur bulamayacağına işaret etmektedir.

Bu şekilde Hz. Musa'ya (as), aynı zamanda, âsâ olayının anlamının kazaen katlettiği bir nefsin cezası değil, aksine mucizelerle desteklenmiş yüce bir vazifeyle gönderilme olduğu, zira Hz. Musa'nın (as) tevbe ettiği[60] ve bu kötülüğü iyiliğe çevirdiği için affedildiği belirtilmiş olmaktaydı.

Bunun eziklik psikolojisinin yok edilmesi anlamına geldiğini ve Hz. Musa'nın (as) nihâi görevine hazırlanmasında önemli bir halkayı teşkil ettiğini belirtmeliyiz. Hz. Musa'nın (as) bu eziklik psikolojisinden kurtulduğu, Firavun'a gittiği ilk seferinde onun baskıcı ve töhmet altında bırakıcı konuşmasına verdiği cevaptan da[61] açıkça anlaşılmaktadır.

---

56. Taberî, *Tefsir*, XIX, 136; Bu hitabın akabinde Hz. Musa'nın dönüp baktığı, âsânın eski haline geldiğini gördüğü ve geri dönüp onu aldığı hk. bkz. Taberî, Tefsir, XIX, 136; Hz. Musa'ya, (as) kaçtıktan sonra âsâyı alması için, iki kez nida olunduğu, üçüncü kez, sen eminlerdensin, nidası üzerine onu aldığı, hk. bkz. İbn Kesîr, *Tefsir*, V, 274.
57. Neml 27/10; Taberî, *Tefsir*, XIX, 136.
58. Taberî, *Tefsir*, XIX, 137; Kurtûbî, *el-Cami'*, XIII, 161.
59. Neml 26/11; Taberî, *Tefsir*, XIX, 138.
60. Kasas 28/16.
61. Hz. Musa'nın, (as) Firavun'un "Seni çocukluktan itibaren terbiye etmedik mi? Ve ömründen yıllarca yanımızda kaldın, sen nimete küfür içersinde olanlardansın" sözüne "Bunu yaparken hata edenlerdendim. Başıma kaktığın bu

b. Yed-i Beyza

Kur'ân'da Hz. Musa (as) Nebiyyullah'a verilen ikinci semâvî destekten "Yedu'l-Beyza" olarak söz edilmektedir. Bu, ışıklı, lamba gibi bir eldir. Yani koyu renkli bir zât olarak tarif edilen Hz. Musa'nın (as) esmer renkli elinin bu hale gelebilmesidir. Kur'ân'da bu mucizenin meydana gelişi, hepsinde de aynı sonuç meydana gelmek üzere, üç ayrı kökten fiille ifade edilmektedir. Bunlar "Elini cebine idhâl/ sülûk/ zamm et, gayr-ı sû olarak huruc eder"[62] âyetlerinde üç ayrı fille fakat aynı sonucu ortaya koyacak şekilde söylenmektedir. Burada ilk değerlendirmelere göre, elin cebe sokulmasıyla, hastalık ve âfet sonucu olmaksızın bembeyaz çıkacağı belirtilmiştir.

Âyette geçen *"gayr-ı sû'"* terkibinin, Hz. Musa'nın (as) elinin abrassız hale geldiği[63] şeklinde değerlendirildiği görülüyor. Halbuki sahih kaynaklarda yer alan; "Hz. Musa'nın İsrailoğulları içerisinde, onlarla çırılçıplak yıkanmaması üzerine onun abraslı olduğunu söylemeleriyle meydana gelen olayda Hz. Musa'nın (as) tamamiyle abrasdan beri olduğunun anlaşıldığı"[64] bilgisi böyle bir değerlendirmeye imkân vermemektedir.

Bu hatalı değerlendirmenin Ahd-i Atik'te bu konuyla ilgili olmak üzere yer alan "...Şimdi elini koynuna koy. Ve elini koynuna koydu: Ve onu çıkardığı zaman, işte eli kar gibi cüzzamlıydı"[65] ifadesine cevap teşkil etmek üzere tefsir kaynaklarında yer aldığı anlaşılıyor.

---

nimet İsrailoğulları'nı köleleştirmen sebebiyledir" cevabını verdiği hk. bkz. Şuara 26/18-19, 20, 22. Bu şekilde değerlendirilmesi hk. bkz. Zemahşerî, *Keşşaf*, III, 305; Beydâvî, *Envar*, IV, 466, 467; Mekkî b. Ebî Talib, *Müşkilu İ'rabi'l-Kur'ân*, I, 139, 140.

62. Tâhâ 20/22; Neml 17/12; Kasas 28/32.
63. Taberî, *Tefsir*, XVI, 157, 158; XIX, 139; İbn Kuteybe, *Tefsiru Ğarîbi'l-Kur'ân*, 278; Beydâvî, *Envar*, IV, 193.
64. Buhârî, Enbiya, 28; Müslim, Fedâil, 155, 156; Tirmîzî, Tefsir, 34; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 324; Taberî, *Tefsir*, XXII, 51, 52; Bağâvî, *Mealim*, III, 545.
65. Ahd-i Atik, Çıkış, 2/6.

Zira yukarıda da belirtildiği gibi, tefsir kaynaklarında bu konuda yer alan ifade "abrassız" şeklindedir. Ahd-i Atik'te ise kar gibi abras/cüzzamlı olduğu söylenmektedir.

Mevdûdî'nin açıkça söylediği "Bir peygambere, hem de sarayda kralın önünde cüzzam hastalığı ile mucize gösterdiğini söylemek saçmadır. Üstelik hastalığının iyileşmesi sadece Firavun'u etkiyebilir ama diğerlerini değil"[66] değerlendirmesi bu konuda bizim de kanaatımıza tercüman olmaktadır.

c. Musa'ya Verilen Diğer Yedi Destek

Kur'ân'da Hz. Musa'ya (as) bu iki semâvî destek dışında "yedi âyet"[67] olarak ifade edilen, yedi semavî destek daha verildiği, "fâsık olarak nitelenen Firavun ve kavmine"[68] bu semâvî desteklerle gönderildiği[69] açıkça belirtilmektedir.

Bu yedi âyetin, Kur'ân'da diğer âyetlerde: *Cerâd, Kummel, Defâdi', Tufan, Dem,* Firavun âlinin mallarında meydana gelen *Tams* ifadeleriyle yer aldığı;[70] ayrıca nakillerde bir de *Hacer*'in ilave olunduğu görülmektedir. Bunlar daha sonraki konular içerisinde "Mısır'da yaşanan tabiî âfetler" başlığı altında ele alınacağından burada bu kadar bilgi ile yetinilmiştir.

3. Hz. Musa'nın (as) Maddî Birtakım Destek Talebi ve Bunların Verilmesi

Peygamberlerin bir topluluğa, artık unutulmuş veya etkisini yitirmiş bulunan doğru ve gerçekleri, yani Allah'ın gönderdiklerini tebliğ etmek üzere gönderildikleri[71] biliniyor. Onlar,

66. Mevdûdî, *Tefhim,* III, 223; *Sû*'dan kinayenin abras olduğunun, Kur'ân'ın âdâbına uymadığı değerlendirmesi yapılarak tenkidi hk. bkz. Zemahşerî, *Keşşaf,* III, 59.
67. Neml 27/12.
68. Neml 27/12.
69. Taberî, *Tefsir,* XIX, 139.
70. A'raf 7/133; Yunus 10/88.
71. Mâide 5/67; A'raf 7/61-63, 68; Ahkaf 46/23; Ahzab 33/39.

bu ilâhî hakikatlerin bulundukları mekânda tekrar hayat bulması için mücadeleyle görevlendirilmişlerdir.

Peygamberler bu görevi yürütürlerken, yanlış ve bâtılı doğru ve gerçek zanneden bir toplulukla muhataptırlar. Semâvî desteğe rağmen görevleri kolay değildir. Zira mücadelelerini yeryüzü kurallarına göre yürütmek durumundadırlar ve çoğu kez kısa dönemde bütün şartlar ve hemen hemen tüm güçler karşılarında yer almışlardır.

Peygamberler bu fiilî görevlerinde, tebliğ ettiklerinin tekrar hayâtiyet kazanması ve hayatın bu prensiplere göre düzenlenmesi için, dünyevî şartlar içersinde, yoğun bir tebliğ mücadelesine girerler. Bu itibarla, çevrelerini ve çevresindekileri iyi tanımaları ve gerekli destekleri sağlamaları, mücadelelerinin başarısı bakımından önemlidir.

Peygamberler, toplululuklarına yaptıkları tebliğ konusunda takip ettikleri usulle, doğruların bir toplulukta hayatiyet kazanması mücadelesi veren kendisinden sonraki muakkiplerine ve diğer topluluklara örnek olurlar.

Musa Nebiyyullah'ın (as) da bu çizgiyi izlediğini, bu görev için gerekli birikimleri sağlamak üzere uzun bir yetişme dönemi yaşadığını, ancak bunun akabinde, kendisine görev verildiğini "...Seni nice fitnelere uğrattık, yıllarca Medyen ehli içinde kaldın, sonra kader üzere geldin, seni nefsim için seçtim"[72] âyetiyle bizzat Kur'an haber vermektedir.

Hz. Musa'nın (as) doğumundan, hatta daha öncesinden itibaren cereyan eden olayların adeta böyle bir göreve hazırlanma sürecini yaşadığı anlaşılıyor: Firavun sarayına yerleşmekle toplumun bu yönetici kesimini zaaf ve güçleriyle tanımıştır. Bu yetişme döneminde, İsrailoğulları ile de irtibatını kesmeyerek ve içersinde bulundukları durumu bizzat yaşayarak gözleriyle görmüş, bu, fıtrî yapısında var olan mazlumdan ve haklıdan yana olma karakter unsurunun körelmesine mani olmuştur. Ancak Hz. Musa da (as) nihayet bir insandır ve özellikle

72. Tâhâ 20/40,41.

bu gençlik devresinde kendisine her türlü refah ve bolluğun kendilerinden geldiğini zannettiği Firavun ve âline medyuniyet duyması ve kararlarında onları da hesaba katmasını tabiî görmek gerekir. Hz. Musa'nın (as) kişiliğinde yer etmesi muhtemel böyle bir arızalı temâyülün, kazara meydana gelen bir kıptînin Hz. Musa (as) tarafından katliyle ortadan kalktığını, zira Firavun ve âlinin Hz. Musa'yı (as) nasıl değerlendirdiklerinin ortaya çıkmasına neden olduğunu biliyoruz.

Hz. Musa'nın (as) kan bağı esasına dayalı değil de, hakka bağlılık esasına göre hareketini sağlayacak temel olayı da yine bu kazâen katil olayında yaşadığını, bu olay sırasında, kıptî ile ikinci kez kavga eden İsrâilî'nin, Hz. Musa'ya yönelttiği "...Dün bir nefsi katlettiğin gibi, beni de mi katletmek istiyorsun?"[73] ifadesinden anlıyoruz.

Ayrıca Medyen'de uzun bir süre kalması, fiilen çalışarak hayatını kazanması ve burada evlenerek yurt-yuva sahibi olması da onu nihâî göreve hazırlayan halkalar olarak değerlendirilebilirler. Bu şekilde Hz. Musa'nın (as) kişiliğinin altyapısının oluştuğunu, kendisine verilecek nihâî imkân ve araçları hak çizgisinde kullanabilecek duruma geldiğini söyleyebiliriz.

Nitekim Kur'ân'da Hz. Musa'nın (as) talebi üzerine kendisine verildiği belirtilenlerin de birtakım maddi imkân ve araçlar olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Musa'nın kendisine yapılan "Firavun'a git, o azmıştır"[74] vahyi ile, fiilen görevinin ne olduğunu öğrenmesinin akabinde, Rabbinden aşağıda ele alacağımız bazı maddî imkân ve destekleri talep ettiğini bizzat Kur'ân bildirmektedir.

a. Sadrının Şerhi

Hz. Musa (as) Rabbinden ilk adımda "sadrını şerhetmesini"[75] istemiştir. Bunun, kendisinde eksikliğini hissettiği bir niteliğin talebi anlamına geldiği anlaşılıyor.

---

73. Kasas 28/19.
74. Tâhâ 20/24.
75. Tâhâ 20/25.

Bunun ne olduğuna yine Kur'ân "sadrın dayk olması,"[76] yani göğsün daralması âyetiyle işaret etmektedir. Beydâvî bunun izahını; "onlara götürdüklerinin yalanlanmasından dolayı infiâle kapılarak kalbin daralması, ruhun kalbin batnına sıkışması"[77] ifadesiyle yapmaktadır.

Halbuki infiâle kapılmak bir sonuçtur. Bunun temelindeki asıl neden, olaylara sebeblere dayalı olarak değil de, iman gözüyle bakılmasıdır. Nitekim Hz. Musa'nın (as) da kendisinin bu özelliğini bildiğini, dünyevî destek olarak hemen ilk planda sadrının şerhedilmesini taleb ettiğini Kur'ân bize haber vermektedir.

Esasen, Hz. Musa'da (as) böyle bir psikolojinin oluşumunun yalan ve fesada dayalı bir ortamda uzun söre kalmasıyla bağlantılı olduğu söylenebilir: Bebekliğinden itibaren birkaç kez Firavun tarafından öldürülmek istenmiştir. Nakiller Asiye'nin bu anlarda müdahale ederek onun hayatının sürmesini sağladığını bildiriyor.

Hz. Musa'nın, (as) aklının ermeye başladığı devreden itibaren Firavun ve âli tarafından yapılan birtakım haksızlık ve zulümlere şahit olduğu şüphesizdir. Bunların tüm sebebiyse Firavun'un kendisidir. Hz. Musa'nın, (as) bunu anladığı dönemden itibaren ikili bir tazyik altında kaldığı anlaşılıyor. Bir yanda zulme ve haksızlığa uğrayan insanlara karşı onları savunma, onlardan yana olma tavrı; öte yanda ise nimet ve sağladığı refah imkânlarıyla hayatını sürdürme imkânını bulduğunu zannettiği Firavun vardı.

Nakiller Hz. Musa'nın (as) bu dönemde Firavun'dan çok çekindiğini bildiriyor. Bu çekinmenin temel nedeninin nimetlerin Firavun'dan geldiği zannından kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Nitekim Firavun'un bunun farkında olduğu ve bu psikolojik baskı yöntemini kullanarak, kendisine hakkı tebliğe gelen Hz. Musa'yı "Seni içimizde çocukluktan itibaren büyütmedik mi?

76. Şuara 26/13.
77. Beydâvî, *Envar*, IV, 465.

Yıllarca kaldın..ama sen nimete küfredenlerdensin"[78] sözleriyle tekrar baskı altına almaya çalıştığını Kur'ân bildirmektedir.

Hz. Musa'nın, (as) Firavun'un kendisini bu baskı altına almaya yönelik sözlerine karşılık olarak verdiği "başıma kaktığın bu nimet İsrailoğulları'nı kendine köleleştirmendendir"[79] cevabı, üzerindeki Firavun'un nimet minnetinin ağırlığını attığını, buradaki temel mekanizmayı kavradığını ortaya koymaktadır.

Ancak Hz. Musa'nın (as) bu baskılardan tasfiye olmasının uzun süre aldığı, dolayısıyla belli bir zaman, nimet sahibi zannettiği Firavun'la, hakları çiğnenen mazlumlar arasında kalmış bir ruh hali içinde bulunduğu söylenebilir. Bunu, Hz. Musa'da (as) tezâhür eden *dayku's-sadr*/göğüs darlığının nedenlerinden biri olarak değerlendirmek mümkün görünüyor.

Böylece Hz. Musa (as) sadrının şerhi talebiyle göğsünün genişletilmesini, gelecek yüklere tahammüllü olması ve meşakkate sabredebilmesi için kalbine genişlik verilmesini,[80] böylece Hak'tan başka hiç kimseden korkmayan ve Allah'ın izni olmadıkça hiç kimsenin kendisine zarar vermeyeceğini bilen bir kimse haline gelmesini istediği anlaşılıyor.

b. İşinin Kolaylaştırılması / Emrinin Teysiri

Hz. Musa'nın Tur'daki bu birinci mükâlemede, Rabbından bir diğer talebi, işinin kolaylaştırılması, Kur'ân lafızlarıyla ifade edilecek olursa, "emrinin teysiri"[81] dir.

Bununla da, Firavun'a risâleti tebliğinde,[82] gerekli sebeblerin ihdası ve manilerin kaldırılması suretiyle işinin kolaylaştırılmasını[83] talep ettiği anlaşılıyor. Zira kendisine gönderildi-

---

78. Şuara 26/18; Beydâvî, *Envar*, IV, 466, 467; İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim, *Tefsiru Ğaribi'l-Kur'ân*, thk. Sakar Ahmed, Beyrut, 1987, 316; Nesefî, *Medârik*, IV, 466.
79. Şuara 26/22; İbn Kuteybe, *Tefsiru Ğaribi'l-Kur'ân*, 316; Nesefî, *Medârik*, IV, 467.
80. Beydâvî, *Envar*, IV, 194.
81. Tâhâ, 20/26.
82. Hazin, *Lübab*, IV, 19.
83. Beydâvî, *Envâr*, IV, 194.

ği Melik yeryüzünün en güçlü, en ceberût, küfür konusunda en şiddetli, asker olarak en büyük orduya sahip ve tuğyanda en ileri gitmiş, kendi halkı için kendisinden başka ilâh tanımayan bir kraldır. Hz. Musa büyüme dönemini onların yanında, hatta Firavun'un odasında tamamlamış, sonra onlardan birini öldürmüş, onların da kendisini öldüreceğinden korkarak kaçmış, sonra Rabbi onu onlara, tek ve ortağı olmayan Allah'a ibadete davet için göndermişti. Bu nedenle işi son derece zordu. Bu nedenle Hz. Musa'nın (as) Rabbına, "Sen yardımcım ve destekçim olmazsan buna takatım yetmez" anlamında, "Rabbim sadrımı şerh eyle, işimi kolaylaştır,"[84] dediği anlaşılıyor.

c. Dilindeki Düğümün Çözülmesi / Lisanından Ukdenin Hululü

Peygamberlerin görevlerinin tebliğ olduğuna daha önce işaret etmiştik. Bu konuda onların sahip olmaları gerekli en etkin güçleri dilleri, konuşma yetenekleridir. Zira insanlara ulaştırılması istenen hakikatler, kelimeler, cümleler halinde ve öncelikle mükâleme yoluyla ulaştırılabilir.

Hz. Musa (as) Nebiyyullah'ın bu konuda sıkıntısı olduğunu Kur'ân "Lisanımdan ukdeyi gider,"[85] "Lisan olarak benden daha fasih kardeşim Hârun'u benimle gönder"[86] âyetleriyle bildirmektedir.

Bu durumun, yani Hz. Musa (as) tarafından yapılan talebin "Kavlinin anlaşılması/fıkhedilmesi"[87] amacına yönelik olduğu hemen müteakip âyetten anlaşılmaktadır.

Hz. Musa'nın (as) dilinde meydana gelen ukdenin, bebekken Firavun'a karşı yaptığı hareketin, Firavun tarafından öldürülerek cezalandırılmak istenmesi üzerine, bunu bilinçli bir

---

84. Tâhâ, 20/26.
85. Tâhâ 20/27.
86. Kasas 28/34; Firavun'un, Hz. Musa'nın (as) bu zaafını yüzüne vurarak onunla alay etmesi hk. bkz. Zuhruf 43/52.
87. Tâhâ, 20/28; İbn Kesîr, *Tefsir*,77.

şekilde yapmadığını ispat için altın veya yakutla, kor ateşi seçme imtihanından geçirilmesi olayında onun ateşi seçerek alıp ağzına atması üzerine meydana geldiği naklolunmaktadır.

Şüphesiz bu nakil, ateşin bir yerde yakıcılığını kaybettiğini, devamı aşamada da tekrar yakar hâle getirildiğini kabul etmemiz şartıyla geçerli kabul olunabilir. Zira bir çocuğun ateşe dokunur dokunmaz elini tabiî bir refleks ile çekmesi beklenir. Halbuki burada bebek Musa ateşi eline almış, ağzına taşımış ve içerisine koymuştur.

Nitekim bu naklin, kaynaklardan bir kısmında Cebrâil'in "Musa'nın (as) madene uzanan elini ateşe yönlendirdiği"[88] belirtilerek, olayın fizik kanunları dışında değerlendirilmesi gereğine işaret olunmaktadır.

d. Hârun'un Vezir Olarak Verilmesi

Hz. Musa'nın (as) burada yaptığı bir diğer talebin "Ailesinden kardeşi Hârun'un kendisine vezir kılınması"[89] yani yardımcı verilmesi olduğu anlaşılıyor. Hz. Musa'nın (as) bu talebi Hârun'un "kendisinden lisan olarak daha fasih"[90] olması "kendisini rid'en/muîn olarak tasdîk etmesi"[91] ve "beraberce Rabbi çok tesbih ve tezekkür etmeleri"[92] "sırtının güçlenmesi ve işine iştirâk etmesi için"[93] istediği Kur'ân tarafından bildirilmektedir.

Hz. Musa'nın (as) fiilî tebliğ hareketinde Hârun'un gerek İsrailoğulları, gerekse Firavun nezdindeki etkinliğinden yararlan-

---

88. Taberî, *Tefsir*, XVI, 159; Sa'lebî, *Arais*, 152.
89. Tâhâ 20/29, 30.; Hz. Musa'nın (as) daha önce Rabbinden kendisinin etkili ve güzel konuşamaması nedeniyle Hârun'un resul olarak gönderilmesini talep ettiği, fakat bu konudaki ilâhî iradeyi hissedince, bu sefer Hârun'un yardımcılığını talep ettiği hk. bkz. Mevdûdî,*Tefhim*, IV, 15;
90. Kasas 28/34.
91. Kasas 28/34; Tasdik etsin şeklinde şartın cevabı olarak değerlendirilmesi hk. bkz. Mekkî b. Ebî Talib, *Kitâbu Müşkili İ'râbi'l-Kur'ân*, thk, es-Savvas, Yasin Muhammed, Şam, 1974, II, 161.
92. Tâhâ 20/33, 34.
93. Tâhâ 20/31, 32; yaklaşık anlamlı âyet için bkz. Kasas 28/35.

mak istediği anlaşılıyor. Burada Hârun'un Firavun yönetimince ihdas edilmiş mecliste yer aldığı naklini değerlendirmemiz gerekir. Hârun'un konuşma sanatındaki üstünlüğü ve topluluk üzerindeki etkinliği böyle yerlerde ortaya çıksa gerektir.

Hz. Musa'nın (as) vezir olarak Hârun'u talep etmesi, onunla, Mısır'dan kaçmadan önce sıkı bir işbirliği içersinde olduğunu, muhtemelen Mısır'dayken yürüttüğü faaliyetlerde birlikte hareket ettiklerini, dolayısıyla onu çok yakından tanıdığını düşünmemize imkân vermektedir. Ayrıca, Hz. Musa'nın (as) Hârun'u yardımcı olarak istemesinde bir diğer sebep olarak, en az on yıldır Mısır'dan uzak kalması da gösterilebilir.

Kur'ân'da anlatılan Sâmîrî olayıyla Hârun Peygamber'in maslahatçı özelliğine, kendisine şiddetle hücum eden Hz. Musa'ya (as) karşı söylediği "Ey anamın oğlu, sakalımı çekiştirme, başımı da. Ben, sözüme riayet etmedin de İsrailoğulları'nın arasını tefrîk ettin diye söylemenden korktum"[94] âyetiyle işaret olunur. Bu özelliğiyle Hârun'un ılımlı bir kişiliğe sahip olduğu, meseleleri kısa vadede ve birtakım çarpık tabiî oluşumları gözardı edip birtakım sarsıntılar meydana getirerek değil de, uzun dönemde ve ikna ederek çözme cihetine gittiği söylenebilir. Hz. Musa (as) Nebiyullah'daki cevvâliyet, çabukluk ve hakkı savunmada şiddet niteliklerinin, Hârun'da yukarıda belirtildiği gibi ılımlı bir üslup içersinde ortaya çıktığı, dolayısıyla ikisi birlikte dengeli ve verimli bir tavır ortaya koydukları anlaşılmaktadır.

Peygamberlerin, tebliğ faaliyetlerinde sürekli insanlarla uğraşma zorunluluğu, onların dünyevî problemleri; Rabbın zikri ve tesbihi süresinde kısıtlamalar yapılmasını gerektirebilir. Bu konuda peygambere yapılacak yardım, zikre rağbeti artırabileceği gibi, ilmin çoğalması sonucunu da sağlar. Bu bakımdan âyette zikrolunan "Seni daha çok ve daha uzun süre[95] zikir ve tesbih edelim diye"[96] âyeti "Onu işimde ortak kıl,

94. Tâhâ 20/94.
95. Âyette geçen kesiran lafzının mahzuf bir vakten kelimesinin sıfatı olarak değerlendirilmesi hk. bkz. Mekkî b. Ebî Talib, *Müşkil*, II, 66, 67.
96. Tâhâ 20/33, 34.

konunla sırtımı güçlendir"[97] âyetlerinin nihaî varmak istediği hedefi olmaktadır.

Hz. Musa'ya bu talep ettiklerinin verildiğini Kur'ân açıkça belirtir.

4. Musa'nın Firavun ve Meleine Gönderilmesi

Hz. Musa ve Hârun'un Tur'daki birinci mükâlemede Firavun ve meleine gitmek/zehab ile görevlendirildiğini Kur'ân haber vermektedir. Bunu bildiren âyetlerin bir kısmı direkt Hz. Musa'yı (as) hedef alarak Firavun'a gitmesini[98] emrederken, diğer bir kısmı Hz. Musa (as) ve Hârun'u hedef alarak tesniye şahıslı fiil kullanımıyla Firavun ve meleine gitmelerini emretmektedir.

Bu farklı hitapları Mevdûdî, Hz. Musa'nın (as) etkili ve güzel konuşamaması nedeniyle başlangıçta Rabbinden risaleti Hârun'a vermesini taleb ettiği, fakat ilâhî iradenin kendisinin resul olarak gitmesini dilediğini hissedince de, Hârun'un kendisine vezir kılınmasını istediği şeklinde değerlendirmektedir. Bu durumda biz de bu değerlendirmeye iştirak ederek, âyette Hz. Musa'ya (as) müfred olarak hitabeden ifadeleri[99] kendisinin yalnız gitmesinin istendiği safhaya, tesniye kullanımları ise Hârun'un Hz. Musa'ya (as) vezir kılındıktan sonraki safhaya hamledebiliriz.

Hz. Musa'nın, (as) veziri olarak taleb ettiği Hârun ile birlikte Firavun ve meleine resul olarak gönderildiğini yine Kur'ân haber veriyor. Nitekim âyetlerde bu "Biz senin Rabbi'nin Resulüyüz,"[100] "Biz alemlerin Rabbi'nin Resulüyüz"[101] ifadeleriyle açıkça bildirilmektedir.

Resulün Allah'ın buyruklarını insanlara ulaştıran ve bu konuda mücadele veren bir niteliğe sahip olduğu bilinir. Hz. Musa'nın da bu özellikleri taşıdığı görülmektedir.

---

97. Tâhâ 20/31, 32.
98. Tâhâ 20/24; Nâziât, 79/17.
99. Tâhâ 20/24,; Nâziât 79/17, 18.
100. Tâhâ, 20/47.
101. Şuara 26/16; Zuhruf 43/42; ayrıca Neml 27/10'daki mürselûn kelimesinin Resul ve Nesbi olarak değerlendirilmesi hk. bkz. İbn Kesir, *Tefsir*, VI, 191,

Tûr'daki bu birinci mükâleme akabinde Hz. Musa'ya, Firavun ve meleine gittiklerinde hangi usulle ve hangi amaca hizmet etmek için hareket edecekleri *"ona kavli leyyini kavledin, tezekkür edebilir veya haşyet edebilir"*[102] âyetiyle öğretilmiştir.

Firavun'a *kavli leyyin* kullanılmasını belirten âyeti: "Lâ ilâhe illallah" demesi, onun mazur görülmesi ve ona "Senin için bir Rabb, bir meâd; önünde bir cennet ve ateş vardır" denilmesi, ona layık olduğu künyesiyle hitab edilmesi içindir[103] şeklinde değerlendiren görüşler, durumu kısmen izah etmektedirler. Zira bu âyet, birşeylerin duyurulmasını ifade etmekten ziyade, bu ifade olunacakların usul ve uslubunu belirtmektedir. Her ne ifade olunacaksa leyyin/yumuşak bir kaville yapılması istenmektedir. Nitekim İbn Kesîr bunun incelikli, yumuşak, yaklaştırıcı kelamla olması, zira nefislerde etkili ve beliğ olanın da bu olduğunu belirterek değerlendirmekte ve bu konuda "Rabbi'nın sebiline hikmet ve mev'ize ile davet et, onlarla en güzel şekilde mücadele et" âyetini delil göstermektedir.

Kavli leyyinin amacının, Firavun'un tezekkür etmesi, yani teemmül etmesi, vaaz olması ve hak için artık iz'ana gelmesi, haşyet etmesi, yani inkârının onu helake götüreceğini anlayarak korkması ve teslim olması[104] olduğu anlaşılıyor.

Burada, tezekkür ve haşyet etmeyeceği, dolayısıyla teslim olmayacağı Allah'ın ilminde belli olan bir kimsenin nasıl bunları yapabileceği sorusu akla gelmektedir. Buna, Allah'ın kazasının ancak gerekenler yapıldıktan sonra tecelli edeceği ve ancak bu şekilde karşı tarafın mazeretinin ortadan kalkacağı[105] görüşüyle cevap verilebilir. Nitekim bu du-

---

102. Tâhâ 20/44; Bu âyette geçen le'alle lafzının istifham edatı olduğu ve bu durumda âyetin "ona yumuşak söz ile konuşun, bakın tezekkür edip rücu ediyor mu, Allah'tan haşyet edip tuğyandan vazgeçiyor mu?" anlamında değerlendirilmesi hk. bkz. Taberî, Tefsir, XVI, 169; Laalle'nin sebeb ve gaye bildiren lâm ve hattâ anlamında değerlendirilmesi hk. bkz. Ahfeş, *Maâni'l-Kur'ân*, II, 407.
103. İbn Kesir, *Tefsir*, VI, 288; Sa'lebi, *Arâis*, 162; Firavun'un künyesinin Ebu'l-Abbas, Ebu Merre, Ebu'l-Velid olduğu hk. bkz. Zemahşerî, *Keşşaf*, III, 65; Beydavî, *Envar*, IV, 198; Nesefî, *Medârik*, IV, 198.
104. Nesefî, *Medârik*, IV, 198, 199; Hazin, *Lübab*, IV, 198.
105. Beydavî, *Envar*, IV, 198, 199; Nesefî, *Medârik*, IV, 199 Hazin, *Lübab*, IV, 199.

rumu, "Eğer onları senden önce azab ile helak etseydik onlar, ey Rabbimiz bize bir resul irsal etseydin de, senin âyetlerine ittiba etseydik derlerdi"[106] âyeti açıkça ortaya koymaktadır.

Tûr'daki bu mükâleme akabinde Musa'dan, "Firavun'un tezkiyesi, Rabbi'ne yönelmesi ve ulaşması, sonuçta da haşyet eder hale gelmesi için, ona rehberlik yapması, onu bu yöne irşad etmesi de istenmiştir."[107] Tezkiye, bilindiği gibi, temizlenme; küfür, şirk ve azgınlıktan arınma, Rabba hidâyet ise onun sıfatlarını zikr ile, onun marifetine yani bilgisine ulaşmadır.[108] Ve haşyet de marifetullah'tan sonra meydana gelir.

Hz. Musa'nın (as) Firavun'a karşı, diğer görevleri yanında, adeta onu irşad etmekle de yükümlü hale geldiği görülüyor. Bu, bir insanda hakka gelmek konusunda hiçbir ümit olmasa dahi onun hakkında yapılması gerekenin yapılması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Firavun yapısında insanlar kuvvete inanmışlardır. Dolayısıyla onlara kuvvet sağlayacak, kudretlerinin devamını mümkün kılacak ifade ve telkinler onlara cazip gelir. Nitekim "Hz. Musa'nın (as) Firavun'a gelerek, artık bundan sonra ihtiyarlamayacağını, mülk ve saltanatının ise ancak ölümüyle kendisinden alınacağını vaad ederek onu etkilediği, ancak Hâmân'sız karar veremediği; onun ise Firavun'a 'Sen şimdi Rabsın, halbuki merbub olmak istiyorsun; ibadet olunuyorsun, ibadet edeceksin' diyerek Firavun'u caydırdığı"[109] nakli bu yönüyle dikkate almaya değer görünmektedir. Bu durumda, temel amaç saltanat ve mülkün falan da devamını sağlamak, onun gençlik ve sıhhatini teminat altına almak olmadığı için, Firavun'un kabulünün söz konusu olamadığını söyleyebiliriz. Burada temel amacın onun ve onun şahsında tüm Mısır toplumunun adil bir düzene, doğru bir akideye sahip olması olduğu söylenebilir.

106.Tâhâ, 20/134.
107.Naziât, 79/18, 19; Zemahşerî, *Keşşaf*, IV, 695.
108.Zemahşerî, *Keşşaf*, IV, 695; Beydâvî, *Envar*, VI, 451; Nesefî, *Medârik*, VI, 451.
109.Zemâhşerî, *Keşşaf*, III, 65; Nesefî, *Medârik*, IV, 198, 199; Taberî, *Tarih*, I, 413; Sa'lebî, *Arâis*, 163.

Halbuki Firavun'un amacının bu olmadığını biliyoruz. Kur'ân Firavun'un güce perestiş ettiğine, son nefesinde söylediği "Musa ve Hârun'un Rabbı'na iman ettim"[110] âyetiyle işaret etmektedir. Hz. Musa'dan (as) bu merhalede, Firavun'u öğüt ve tartışma usulüyle ikna etmeye yönelmesinin, kalbi ve ruhunu harekete geçirmesinin talep olunduğu anlaşılıyor.

Hz. Musa (as) ve Hârun'un Firavun ve meleine tebliğde atacakları ikinci adımın; onlara yaptıklarının sonucunda uğrayacakları azabı bildirmek olduğu anlaşılmaktadır. Kur'ân'da bu "Bize vahyolundu, azap tekzip ve tevelli eden kimseleredir"[111] âyetiyle bildirilmiştir.

Âyette geçen tevellinin haktan gelenlere yüz çevirerek, sırtını dönme, Allah'a itaatten yüz çevirme, tekzibin ise Allah'ın kitabını yalanlama anlamlarında değerlendirildiği ve böylelerin azaba uğrayacağı belirtilmektedir.[112]

Bu konuyla ilgili olmak üzere zikredilen "Selam ise Hüda'ya uyanadır"[113] âyetindeki selam bir tahıyye selamı değil, azaptan kurtulma, salim olma olmalıdır.

Mevdûdî'nin işaret ettiği gibi; bir kişiye ya ona öğüt vererek ve onu ikna sûretiyle veyahut ona yaptıklarının sonunda uğrayacağı azap ve sıkıntıyı göstererek doğru gösterilebilir, hakka yönlendirilebilir. Tûr'daki bu ilk mükâleme akabinde Hz. Musa'ya, böylece, bu iki usul de gösterilmiş olmaktaydı.

Hz. Musa'ya (as) Tur'da birinci mükâlemede uygulaması için tebliğ olunan bir diğer husus "Zikrimden venâ etmeyin"[114] âyetinde işaret olunan durumdur. Venanın zayıf olma, gevşek davranma,[115] eksik hareket etme,[116] anlamlarında değerlendirildiği görülüyor. Bu durumda âyetin anlamının; size

110. Yunus., 10/91.
111. Tâhâ, 20/48.
112. Tâberî, *Tefsîr*, XVI, 171; Hazîn, *Lübab*, IV, 200.
113. Tâhâ, 20/47.
114. Tâhâ 20/42.
115. Zemahşerî, *Keşşaf*, III, 65; Beydâvî, *Envar*, IV, 198.
116. Zemahşerî, *Keşşaf*, III, 65; Beydâvî, *Envar*, IV, 198.

ihsan ve ikramımı zikirde,[117] risaletin tebliğinde, her an benden istimdad etmede,[118] gevşek davranmayın, yavaş olmayın[119] olduğu anlaşılıyor. Venâ kökünden gelen vâni kelimesinin ifrat derece gafil olan anlamında değerlendirildiği görülmektedir.

Hz. Musa'ya (as) burada öğretilen ise, sürekli Rabbiyle irtibatı muhafaza ederek görevini bu çerçevede yerine getirmesi olmaktadır. Hz. Musa'ya (as) tevdi olunan bu görev ancak bu bağlantıyla istenen çizgide yürüyebilecektir. Tûr'daki bu mükâleme akabinde Firavun'a gönderilen Hz. Musa'nın (as) üzerine aldığı bir de fiilî görev olduğunu Kur'ân "Ona gidin ve söyleyin: Biz senin Rabbinin Resulüyüz, bizimle birlikte İsrailoğulları'nı gönder, onlara azab etme"[120] âyetiyle işaret etmektedir. Burada Hz. Musa'nın (as) Firavun'dan İsrailoğulları'nın kendileriyle gönderilmeleri ve aşağılık işlerinde çalıştırılarak azab edilmemelerini talep ettiği, burada "Onlara azab etme" ile kastolunanın ise, onların azat edilmesi, ödenmesi güç vergilerin hafifletilmesi, çocuklarının katledilmemesi ve onların zor işlerde yorulmaması[121] demek olduğu anlaşılmaktadır.

Burada, Hz. Musa (as) Firavun'dan İsrailoğulları'nı kendisiyle göndermesini istediği halde neden akabinde bir de onlara azap etmemesini talep etmiştir, sorusu akla gelmektedir. Bunun cevabının İsrailoğulları'nın Mısır'daki durumuyla çok yakından alâkalı olduğu anlaşılıyor. Zira, İsrailoğulları Mısır'daki çalışma hayatında son derece önemli bir boşluğu dolduruyorlardı. Musa bu sebeble onların hemen bırakılmayacaklarını biliyordu, bu nedenle hiç olmazsa çalışma hayatlarında sıkıntı içerisinde bırakılmamalarını talep etmiştir.

117.Hazin, *Lübab*, IV, 198.
118.Zemahşerî, *Keşşaf*, III, 65.
119.Taberî, *Tefsir*, XVI, 168.
120.Tâhâ 20/47; Şuara 26/16, 17.
121.Zemahşerî, *Keşşaf*, III, 66; Kurtûbî, *el-Câmi*, XI, 203; Nesefî, *Medârik*, IV, 199, 200.

Ayrıca İsrailoğulları'nın Hz. Musa (as) ile çıkmaları için onu takip edecek derecede inanmaları gerekmekteydi. Bunun uzun bir zaman alacağı tabiidir. Nitekim öyle de olmuştur. Hz. Musa (as) Firavun'a bu söyledikleriyle nihâî hedefi belirlemekte, bu hedefe hazırlanırken İsrailoğulları'na çalışma ortamının kötü olduğunu hatırlatarak onları çıkışa ikna etmeye çalışmakta, Firavun'a da "Onları ben tutmuyorum ki, dilerlerse giderler" deme yolunu kapatmaktadır.

Hz. Musa'nın (as) daha başlangıçta Firavun'a götürdüğü bu iki şıklı teklif ile, nihâî hedefi çıkış olan uzun dönemli bir strateji izlediği, İsrailoğulları'nın Firavun'dan yaptıkları her şikâyette onları çıkışa motive ettiği anlaşılmaktadır.

Bu konuda Hz. Musa (as) ile birlikte Mısır'dan çıkan İsrailoğulları'nın büyük bir kısmının Hz. Musa'yı (as) tümüyle tasdik ederek çıkmış olmadıklarını, bunların asıl amaçlarının Firavun zulmünden ve son derece ağır çalışma hayatından kurtulmak olduğunu, çıkış sonrası İsrailoğulları tarafından meydana getirilen olayları da dikkate alarak söyleyebiliriz.

Ancak Hz. Musa (as) tarafından izlenen son derece mahir yol, nihâî olarak tüm İsrailoğulları nazarında Mısır'dan çıkışın tek kurtuluş çaresi addedilmesine neden olmuştur diyebiliriz.

Hz. Musa'nın (as) Tur'daki Birinci Mükâleme'de Firavun'a hangi esaslar dahilinde tebliğde bulunacağı konusunda da Rabbinden direktif aldığı ve Kur'ân'daki Hz. Musa'ya (as) verilmiş olan dokuz âyetten maksadın bu olduğu belirtilmektedir.

Buna göre Hz. Musa (as) Nebiyullah tebliğ etmek üzere şu direktifleri almıştır:

1. Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmama
2. Hırsızlık yapmama
3. Zina etmeme
4. Gerekli ve kanûnî olması dışında hiçbir nefsi öldürmeme
5. Sihir yapmama
6. Riba yememe
7. Evli kadına zina iftirası yapmama

8. Savaştan kaçmama
9. Sebt gününe saygı gösterme

Bu konuda Kur'ân'da yer alan "Biz Hz. Musa'ya (as) kitabı vermiş/îtâ etmiştik ve onunla beraber kardeşi Hârun'u vezir kılmıştık. Âyetlerimizi tekzip eden kavme gidiniz dedik..."[122] âyetinde bu hususa işaret edildiği görülüyor. Âyetten açıkça anlaşıldığı üzere Hz. Musa (as) Hârun'la birlikte Firavun'a giderken kendisine Kitab da verilmiştir. Ancak kitabın verilmesini ifade eden îtâ/lafzı birden vermeyi değil bir zaman içerisinde vermeyi ifade etmektedir.[123] Bu durumda Hz. Musa'ya (as) burada Kitabdan olan dokuz esasın verildiğini söylemek mümkün görünmektedir.

Hz. Musa'nın (as) Firavun'u hakka davet etmek ve ona doğru olanı göstermek üzere de yükümlü kılındığını[124] Kur'ân açıkça bildirmektedir. Bunun zımnen ifade ettiği mânâ Hz. Musa'nın (as) Firavun'u belli ve müşahhas esasları kabule çağırmasıdır. Bu itibarla Hz. Musa'ya (as) Tur'da birinci mükâlemede verilen bu dokuz esasın Firavun'a götürülmek üzere verilen esaslar olduğu konusundaki nakillerin geçerliliği için gerekli mantıkî ortam hazırdır.

---

122. Furkan 25/35, 36; Bu âyette geçne Kitabdan kasdın Tevrat olduğu hk. bkz. Ebû Hayyan, *el-Bahr*, VI, 498.
123. Asım, Kamus, etv/ety mad.; âteynâ lafzının, birden vermek anlamına gelen a'taynâ anlamında değerlendirilmesi hk. bkz. Firûzâbâdî, Tefsir, IV, IV, 443.
124. Nâziât 79/18, 19; Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 695.

D. Hz. Musa Firavun ve Melei ile Karşı Karşıya

1. Karşılaşma Öncesi

Hz. Musa'nın (as) Tur'daki mükâlemeden sonra Mısır'a ailesiyle geldiği naklolunuyor.[1] Hz. Musa'nın (as) Hârun'la birlikte Firavun'un yanına gitmekten endişe ettiklerini Kur'ân "Rabbımız biz, onun bize aşırı davranmasından veya tuğyan etmesinden korkuyoruz"[2] âyetiyle bildirmektedir. Bununla onlar, Firavun'un ceza vermekte ve katletmekte acele edeceğini, eziyete uğrayacaklarını söyleyerek davetin tamamlanmasına imkân vermeyeceğini belirtmektedirler. Bu mükâlemenin Mevdûdî'inn de işaret ettiği gibi Mısır'da Firavun'un huzuruna çıkmadan önce cereyan ettiği anlaşılıyor. Zira âyet bu sözlerin Hz. Musa ve Hârun tarafından söylendiğini kavl fiilini tesniye halinde kullanarak açıkça belirtmektedir. Hârun'un Tur'daki birinci mükâlemede olmadığını kesinlikle bilmemiz böyle bir değerlendirmeyi mümkün kılmaktadır. Hz. Musa (as) ve Hârun'un bu taleplerine Rabbın, "Korkmayın, ben ikinizle beraberim, işitirim ve görürüm,"[3] "Ona gidin, senin Rabbi'nin iki resulüyüz,

---

1. Suyûtî, *ed-Dürr*, V, 83; Sa'lebî, *Arâis*, 161; krş. Hz. Musa (as) Tur'da iken ailesinin geri Şuayb'ın yanına bir çoban tarafından götürüldüğü, Firavun ve diğerlerinin garkından sonra, Hz. Musa'ya (as) gönderildikleri hk. bkz. *Arâis*, 160.
2. Tâhâ 20/45 Hz. Musa (as) ve Hârun'un burada ifade ettiklerini, 20/43, 44 de kendilerine söylenenlere cevaben söyledikleri anlaşılıyor.
3. Tâhâ 20/46.

İsrailoğulları'nı bizimle gönder ve onlara azap etme, biz Rabbinden bir âyetle geldik selam Hüda'ya uyan kimseyedir deyin"[4] "Bize, azabın yalanlayan ve yüz çeviren kimse üzerine olduğu vahyolundu"[5] âyetleriyle cevap verdiğini Kur'ân haber vermektedir. Hz. Musa'nın (as) Firavun tarafından kabulü hakkında gelen nakillerden, onun kolaylıkla huzura giremediğini öğreniyoruz. Hadisu'l-Fütûn olarak şöhret bulan nakle göre: Allah'ın Hârun'a, Hz. Musa'yı (as) karşılamak üzere vahyettiği, Hz. Musa'nın (as) âsâsıyla Hârun'a ulaşıncaya kadar yürüdüğü, ikisi birlikte Firavun'a gittikleri ve kapısında kaldıkları, ikisine uzun bir süre sonrası izin verildiği, sonra "Biz senin Rabbi'nin iki elçisiyiz" dedikleri, bunun üzerine Firavun'un "Sizin Rabbiniz kimdir ey Musa?" dediği[6] belirtilmektedir.

Kur'ân'da Hz. Musa'nın (as) Firavun'a gitmesini, müfred sigayla emreden âyetler bulunmaktadır. Bunun bir nedenine daha önce işaret etmiştik. Bir başka neden olarak da Firavun'a tek başına kendisinin gitmesinin istenmesini söyleyebiliriz. Nitekim Hz. Musa'nın (as) tek başına delil ve rehber olmasının istendiği âyetlerde "Firavun'un tezekkisi, onun Rabbına yöneltilmesi ve sonuçta da haşyet eder hale gelmesi"[7] Hz. Musa'nın (as) omuzlarına yüklenmiş görünüyor.

2. Musa'nın Firavun'la Yalnız Görüşmesi

Hz. Musa'nın (as) topluluk huzurunda olmaksızın Firavun'la yalnız, yahut mahrem bir tarzda görüşmesi makul görünüyor. Zira yıllarca yanında kalmış, onun terbiyesi ve nimetiyle büyümüş, hatta Firavun'un oğlu diye anılmıştı. Ona, sahip olduğu delil ve âyetlerle, yalnız bir ortamda etki yapması beklenebilir.

Nitekim Hz. Musa'nın (as) Firavun'a geldiği, gençliğinin sürekli olacağını, yani ihtiyarlamayacağını, mülk ve saltanatının ise

4. Tâhâ 20/47.
5. Tâhâ 20/48.
6. İbn Kesîr, *Tefsir*, V, 282; Suyûtî, *ed-Dürr*, IV, 298.
7. Nâziât 79/18-19.

ancak ölümle kendisinden alınacağını vaad ederek onu etkilediği nakledilmektedir. Ancak Firavun'un kendi başına karar veremeyeceğini söyleyerek Hâmân'a danıştığı, onun ise "Sen Rabsın, halbuki merbub olmak istiyorsun; ibadet olunuyorsun, ibadet etmeyi istiyorsun" diyerek Firavun'u caydırdığı, hatta gençlik alâmeti olmak üzere onu siyah boyayla kınaladığı[8] bildirilmektedir.

Taberî, *Tarih*'inde biraz farklılıkla bu olayı zikrettikten sonra Hâmân'ın olumsuz tavrı üzerine Firavun'un vazgeçerek, toplumun huzuruna "Ben sizin rabbinizim" diyerek çıktığını belirtmektedir.[9] Bu nakil bize bu vakanın başlangıç devresinde değil de, daha sonraki ara bir safhada meydana geldiğini düşündürmektedir.

3. Hz. Musa (as) ve Firavun'un Karşılıklı Tartışmaları

Hz. Musa'nın (as) Firavun karşısındaki durumunu tasvir eden âyetler, bunun bir topluluk huzurunda cereyan ettiğini belirtmektedirler. Bunların Firavun yönetiminin ileri gelenleri olduğu anlaşılıyor.[10] Kur'ân bunlara mele demektedir.

Firavun Hz. Musa (as) ile muhtemelen topluluk huzurundaki ilk karşılaşmasında, şu sözleri sarfetmektedir: "Seni çocukluktan itibaren terbiye etmedik mi? Yıllarca yanımızda kaldın. Yaptığını yaptın, sen kâfirlerdensin."[11] Firavun'un Hz. Musa'yı (as) bu sözlerle psikolojik bir baskı altına almaya çalıştığı görülüyor. Firavun bu konuda, Hz. Musa'nın (as) doğumunun biraz sonrasında[12] yaklaşık otuz yıl yanında kalarak yetişmesi olayını kullanmaktadır.

8. Zemahşerî, *Keşşaf*, III, 65; Nesefî, *Medârik*, IV, 198, 199; Hazin, *Lübab*, IV, 198; Suyûtî, *ed-Dürr*, III, 105; Sa'lebî, *Arâis*, 163.
9. Taberî, *Tarih*, I, 413.
10. Bunların Eşraf oldukları hk. bkz. Taberî, *Tefsir*, XIX. 71; Nesefî, *Medâ-rik*, IV, 468; Ebu Hayyan, *el-Bahr*, VII, 105.
11. Şuara 26/18-19.
12. Üç aylık olduğu hk. bkz. Hakim, *el-Müstedrek*, II, 574; Ebû Hayyan, *el-Bahr*, VII, 105; Sekiz aylık olmasından sonra olduğu hk. bkz. Ebû Hayyan, *el-Bahr*, VII, 105.

Firavun'un Hz. Musa'ya (as) söylediği "Yaptığını yaptın" sözüyle kasdedilenin, Hz. Musa (as) tarafından Mısır'lı kıptînin katlolunması hadisesi olduğu[13] anlaşılıyor. Firavun'un bu sözüyle Hz. Musa'yı (as) bir başka yönden daha psikolojik baskı altına almaya çalıştığı görülüyor.

Bu ifadelerin akabinde Firavun'un Hz. Musa'yı (as) kâfirlerden biri olarak nitelemesi, nimete küfran içinde olanlardansın, nankörsün, anlamına gelmektedir.

Hz. Musa'nın, (as) Firavun'un üzerinde yaratmak istediği psikolojik baskının tesirinde kalmadığını, "Bu olay vuku bulduğunda hata içinde olanlardandım,[14] benim başıma kaktığın nimet İsrailoğulları'nı köleleştirmendendir"[15] sözleriyle verdiği cevaptan anlaşılıyor.

Hz. Musa (as) Firavun'un kendisine yaptıklarını başına kakması üzerine, bunun İsrailoğulları'na karşı uyguladığı nüfus politikası sonucu[16] annesinin kendisini sepet içerisinde suya bırakmasıyla meydana geldiğini, bunun aslında nimet olmadığını, İsrailoğulları'nı köleleştirmesinin ve onları kullanmasının sonucu olduğunu söylüyordu.

Firavun'un bu konuda sözü uzatmak istemediği anlaşılıyor. Zira Hz. Musa'nın (as) söyledikleri bütün çocukları katl ve zebh olunan aileleri, tüm yoksul bırakılan, zulüm gören İsrailoğulları'nı, dolayısıyla geniş bir halk kitlesini ilgilendirmektedir. Bu sözlerin bir sosyal mücadeleyi ve toplumda mevcut Firavun yönetimine karşı bir direnişi başlatması tehlikesinin Firavun tarafından hissedildiği muhakkaktır. Bunun en önemli delili, daha sonraki merhalelerde, sürekli olarak Firavun ve meleinin Hz. Musa'yı (as) kendilerini topraklarından çıkarma amacıyla suçlamalarıdır.[17]

---

13. Zemahşerî, *Keşşaf*, III, 305; Beydâvî, *Envar*, IV, 466.
14. Şuara 26/20;Beydâvî, *Envar*, IV, 467; "Cahillerdendim" değerlendirmesi için bkz. Nesefî, *Medârik*, IV, 467; Hazin, *Lübab*, IV, 467.
15. Şuara 26/22; Bu âyetin "Çünkü sen İsrailoğullarını kullaştırdın" değerlendirmesi hk. bkz. Mekkî b. Ebî Talib, *Müşkil*, I, 139, 140.
16. Beydâvî, *Envar*, IV, 467; Nesefî, *Medârik*, IV, 467.
17. Yunus 10/78; Taberî, *Tefsir*, XI, 147, 148; A'raf 7/110, 123; Taberî, *Tefsir*, IX, 16, 23; Tâhâ, 20/63; Taberî, *Tefsir*, XVI, 180.

Hz. Musa (as) ile Firavun arasında cereyan eden bu mükâlemenin Firavun tarafından Hz. Musa'nın (as) şahsiyetine yönelik ifadeler taşıması, onu itham etmesi, Hz. Musa'nın (as) ona susturucu cevaplar vermesi, bunun mükâleme sürecinin başında yer aldığını, Hz. Musa'nın (as) tebliğ hareketinin başlangıç dönemine rastladığını gösteriyor. Zira bu tip konuşmalar, genel olarak, karşı hasmı yolundan caydırmaya yönelik ilk adımları teşkil eder.

Hz. Musa'nın kendi yanında yetiştiği bilgisi, Firavun tarafından dinleyenlere ilk duyurulmak istenen şeydir. Zira muhataplara, onun nimetiyle büyüyenin nasıl ona karşı çıkabileceğini düşündürür. Eğer nimet sahibine karşı çıkmışsa, muhatabın ona nankör damgasını basmasına sebep olur. Ama her hâlükârda bu tip karşılıklı atışmalar, genel olarak, tebliğ sürecinin başında yer alır ve şahsî baskı yapmak amacına yönelik olarak sarfedilir. Daha önce de belirtildiği gibi, Firavun bu konuda tartışmayı sürdürmek istememiş ve hemen Hz. Musa'nın (as) getirdiği esasları tartışmaya açarak, onun resmî toplum değerlerine ne kadar uzak olduğunu ortaya koyup, toplumu etkilemesinin önüne geçmek istemiştir. Firavun'un bu hedefe yönelik olarak ilk sorduğu sorunun "Âlemlerin Rabbi nedir?"[18] sorusu olduğu anlaşılıyor.

Hz. Musa'ya (as) Tûr'daki birinci mükâlemede Firavun'a "Biz senin Rabbinin Resulüyüz", "Biz âlemlerin Rabbi'nin Resulüyüz"[19] demelerinin vahyedildiğini daha önce belirtmiştik. Öyle görünüyor ki, Hz. Musa (as) tarafından Firavun'a ilk girişte bunlar söylenmiş; Firavun Hz. Musa'ya, (as) bunun üzerine, onu şahsî baskı altına almak üzere yukarıdaki sözleri sarfetmiş, Hz. Musa'nın (as) makul ve susturucu cevabı, onu hemen "Rabbü'l-Âlemînin mahiyetini"[20] sormaya yöneltmişti.

---

18. Şuara 26/23.
19. Şuara 26/16; Kur'ân'da Hz. Musa (as) tarafından Firavun'a "Ben âlemlerin Rabbinin elçisiyim" denildiği hk. bkz. A'raf 7/104.
20. Nesefî, *Medârik*, IV, 469; Hazin, *Lübab*, IV, 468.

Firavun'la mükâlemenin bu bölümünün Rabbin ne olduğu ile başlaması tesadüfî değildir. Bilindiği gibi Firavun kendisinin Rab olduğunu iddia ediyordu[21] ve ona Rab olarak itikad olunuyordu.[22] Firavun Mısır'ında o dönemde muhtelif rabların kabul edildiği, hemen her sitenin bir ilâhı olduğu biliniyor.[23] Firavun "Âlemlerin Rabbi nedir?" diyerek onun mahiyetinden sorarken, bununla yeryüzü tanrılarını kastetmiş olmalıdır. Yani Hz. Musa'yı (as) yeryüzü hakimlerinden birinin elçisi olarak düşündüğü anlaşılıyor. Kur'ân'da Firavun tarafından söylendiği naklolunan "Ben sizin en yüce Rabbinizim"[24] ifadesinde de bu anlama atıf vardır.

Hz. Musa (as) ve Hârun'a söylemesi için vahyolunan "Biz senin Rabbi'nin elçileriyiz"[25] ifadesi de Firavun'u bu yönden etkilemiş olsa gerekir. Tek hâkim ve Rab olduğu halde, kimdir kendisinden güçlü olan bu kimse, diye onu düşündürttüğü anlaşılıyor.

Bu, Hz. Musa (as) tarafından filan sitenin veya topluluğun rabbi değil, âlemlerin Rabbi olarak tanımlanmıştır. Bu, Firavun'un beklemediği cevaptır ve onu itikat olarak tartışamayacağı alanlara çekmenin ilk adımlarıdır. Nitekim Firavun bu tartışma akabinde ona cinnet isnad edecektir.[26]

Hz. Musa'nın, (as) Firavun'un kendisine yönelttiği "Âlemlerin Rabbi nedir" sorusuna verdiği cevap devam etmekte ve O'nu şöyle tanımlamaktadır: "Semâvâtın, arzın ve ikisinin arasındakilerin Rabbi'dir. Eğer mûkinler iseniz."[27] Yani Hz. Musa (as) Nebiyullah Rabbi, eserleri, vasıfları ve fiilleriyle tanımlamakta, Nefsini tariften kaçınarak, O'nun ancak eserleriyle bi-

---

21. Nâziât 79/24.
22. İbn Kesir, *Tefsir*, VI, 147.
23. Kamal, Youssouf, *Monumenta Cartographica Africae et Aegypt*, I. Jean, Eveque de Nikiou, *Chronique* neşr. Sezgin, Fuat, Frankfurt, 1987, 22; Afetinan, 218...v.d.; Özer, 56-66.
24. *Tefsir*, XIX, 69.
25. Tâhâ 20/47.
26. Şuara 26/27.
27. Şuara 26/44.

linebileceğini ortaya koymaktadır. Ancak bunu anlamak yakîn sahibi olan muhakkiklere aittir, zira mümkinata vacip bir ibdâ edici gerekir. İşte ancak bu nitelikte olanlar bunu kavrarlar.

Firavun'un bu cevab karşısında gösterdiği tavır "Etrafındakilere işitiyor musunuz demek olmuştur."[28] Firavun'un etrafında bu mükâleme sırasında yönetim ileri gelenlerinden müteşekkil önemlice bir kalabalık olduğu naklolunuyor.

Burada Nesefî tarafından verilen, Firavun ve etrafındakilerin semavat ve arzın kadim olduğuna itikat ettikleri bilgisini değerlendirecek olursak, Firavun'un biraz da alaylı bir şekilde etrafındakilere yönelttiği "İşitiyor musunuz?"[29] ifadesini daha iyi kavrarız. Hz. Musa (as) Firavun'a söyledikleriyle, bunların hâdis olduğuna ve yok olacaklarına delil ve hüccet getirmiş oluyordu.[30]

Hz. Musa'nın (as) Rabbi eserleriyle tanımlama süreci, Firavun ve etrafındakileri şaşkınlığa düşüren "sizin Rabbinizdir ve evvelki babalarınızın Rabbi'dir"[31] cümlesiyle devam etmektedir.

Hz. Musa (as) burada, "semavat ve arzın ve arasındakilerin Rabbi" cümlesiyle genel bir çerçeve çizmiş, sonra bundan tahsis yaparak "Nefislerinin ve babalarının Rabbi" beyanını kullanmış ve onlara en yakın olanları zikrederek "sizin ve babalarınızın Hâlıkı" demiştir.

Bu cümle Firavun'u son derece güç durumda bırakmış olmalıdır. Zira o, öncelikleri hesaba katmaksızın, kendi devresi için rubûbiyetini iddia ediyordu. Bunlar ise Firavun ve zamanından önce olan kimselerdi.[32] Bu sözler Resmî dinî anlayışı alt üst etmiştir. Nitekim Firavun'un buna cevap veremeyerek tepkisini, "Suali anlamıyor, kendisinden kabul edemeyeceğimiz bir kelâm ile konuşuyor, bunun sıhhatini bilmiyoruz sözleriyle dile getirdiği görülüyor.

---

28. Şuara, 26/25.
29. Nesefî, *Medârik*, IV, 468.
30. Nesefî, *Medârik*, IV, 468.
31. Şuara 26/26; Zemahşerî, *Keşşaf*, III, 308.
32. İbn Kesir, *Tefsir*, VI, 148.

Hz. Musa, (as) o zamana kadar Firavun'u rab bilen, babaları için ise diğer melikleri rab tanıyan Mısırlılara karşı, mânâsını anladıkları fakat akledemedikleri birşeyle[33] onları uyarıyordu. Buna karşı Firavun'un tepkisini "Size gönderilen Resul mecnundur"[34] âyeti açıkça ortaya koymaktadır. Hz. Musa (as) resmî anlayışa o kadar ters ve zıd şeyler söylemiştir ki, mecnun olarak nitelenmiştir.

Hz. Musa'nın, (as) Firavun'a karşı Rabbi "Maşrıkın ve mağrîbîn ve de ikisinin arasındakilerin Rabbi'dir, eğer akledersenizˮ[35] cümleleriyle tanımlamaya devam ettiği görülüyor.

Bununla Hz. Musa (as) Nebiyullah'ın "Sizi ve Firavun'u, Firavun öncesi babalarınız için var olan ve bu gün artık olmayan meliklere ve bugünün meliki Firavun'a ibadete değil, güneşin doğusunun, batısının ve arasındakilerin Rabbi'ne ibadete davet ediyorum, eğer söylenenleri akledecek bir aklınız varsa"[36] diyordu. Hz. Musa (as) beyan ettiği semâvî delille, maşrıkta ve mağrıpda yıldızlar, gezegenler olduğunu, bunların takdîr olunan ve hazırlanan nizam dahilinde bulunduklarını söylüyor; İbrahim Peygamber'in haberi gibi, eğer kendisini doğru bir ilah zannediyorsa işin aksini yapsın; batıyı doğu, doğuyu batı kılsın diyordu.[37]

Bu son derece makul izahların muhatapları etkilediği muhakkaktır. Zira Firavun ve öncekilerin mülkü Mısır Arişini geçememişti. Bu durumda Firavun Hak'tan yüz çevirerek "Benden başkasını ilah edinirsen, seni ve ehlinden beraberindekileri hapsedeceğim[38] diyerek tartışmayı terketti ve tehdide yöneldi.

Bu durum, Firavun'un tesis ettiği akîde sisteminde zaaf ve çelişki bulunduğunu, hem Firavun'a, hem de münazarayı takip edenlere isbat etmiştir. Bu nedenle Firavun'un zorbalığa yönelmiş olduğu anlaşılmaktadır.

---

33. Taberî, *Tefsir*, XIX, 69.
34. Tâhâ 20/27.
35. Şuara 26/28.
36. Şuara 26/29; Taberî, *Tefsir*, XIX, 69.
37. İbn Kesir, *Tefsir*, VI, 148.
38. Şuara, 26/29; Taberî, *Tefsir*, XIX, 69.

Hz. Musa, (as) bu merhalenin akabinde, Rabbin kendisine verdiği semâvî destek niteliğindeki âyeti kullanma zamanının geldiğine kanaat getirerek Firavun'a, onun "Seni ve ehlinden beraberindekileri hapsedeceğim" sözüne karşılık "Sana apaçık bir şeyi getirsem de mi?"[39] sorusunu yöneltmiş; ondan "Sadıklardansan getir"[40] cevabını almıştır.

Kur'ân olayın devamını "Âsâsını attı, birden o apaçık bir sü'ban oldu,"[41] "elini çıkardı, bakanlara beyzâ oldu"[42] âyetleriyle anlatmaktadır.

Buraya kadar zikrolunan âyetlerde Hârun'la ilgili herhangi bir işaret ve ima olmaması, bu konuşmaların Musa, Firavun ve melei arasında cereyan ettiğini, konunun devamı olan daha sonraki âyette ifade olunan "Hz. Musa (as) ve kardeşini hapset..."[43] sözleri Hârun'un en azından bu muhâverede orada olduğunu, fakat tartışmaya katılmadığını ortaya koymaktadır.

Hz. Musa'nın, (as) Rabbi Firavun ve etrafındakilere tanımlarken "O sizin Rabbinizdir ve evvelki babalarınızın Rabbi'dir"[44] demesi; yani Rabbin mahlukuna nimetinin bolluğunu söylemesi üzerine, Firavun "Önceden geçmiş olan ümmetlerin durumu nedir? Senin dediğini ikrar etmediler, senin davet ettiğini tasdîk etmediler, ibadeti ona halis kılmadılar, fakat ilâhlara ve putlara ibadet ettiler; onların ölümden sonraki saâdet ve şekâvet yönünden durumları nedir?"[45] anlamında "Evvelki kurûnun hali nedir?"[46] dediği anlaşılıyor.

Hz. Musa'nın bu soruya cevaben: "O bizden önce geçen ümmetleri yaptıkları şeylerde bilmiştir. (Bu) Rabbimin nezdindeki Kitap'tadır, benim bu konuda ilmim yoktur, Rabbim fiillerin-

39. Şuara 26/30.
40. Şuara 26/31.
41. Şuara 26/32.
42. Şuara 26/33.
43. Şuara 26/36.
44. Şuara 26/26.
45. Zemahşerî, *Keşşaf*, III, 68; Nesefî, *Medârik*, IV, 201.
46. Tâhâ 20/51; Âyette geçen Bâl'in hal anlamına geldiği hk. bkz. İbn Kuteybe, *Tefsiru Ğaribi'l-Kur'ân*, 279.

de ve tedbirinde hata etmez"[47] anlamında "Onun ilmi Rabbim indinde bir kitaptadır, Rabbim dalâl etmez ve unutmaz"[48] dediğini Kur'ân haber vermektedir. Hz. Musa'nın, (as) verdiği bu cevapla Firavun'un saray adamlarını ve Mısırlıları kendisine karşı kışkırtmasına set çektiği anlaşılıyor. Hz. Musa'nın (as) bütün bu izahlarına karşın, Firavun'un Hz. Musa'yı (as) yalanlaması üzerine,[49] Hz. Musa'nın ona "Ben âlemlerin Rabbinden bir Resulüm ey Firavun"[50] diyerek "Bana Allah üzerine Hak'tan başkasını söylememek vacibdir, size Rabbinizden beyyine ile geldim..."[51] sözleriyle cevap verdiğini biliyoruz.

Hz. Musa (as) ile Firavun arasında cereyan eden diğer bir mükâleme dizisinin, Firavun'un Hz. Musa'ya yönelttiği "ikinizin Rabbi kimdir ey Musa?"[52] sorusuyla başladığını Kur'ân'dan öğreniyoruz.

Burada hitap Hz. Musa (as) ve Hârun'a yönelmiştir. Fakat kendisine ismen nida olunan Hz. Musa'dır (as). Hârun'un konuşma ustalığı nedeniyle Firavun'un ona yönelmediği izahı durumu açıklar görünmektedir.

Hz. Musa (as) ve Hârun'un aldıkları "Ona ikiniz gidin"[53] vahyi gereği, ona Rablarının kendilerine emrettiğini söylemişler, risaleti ulaştırmışlardı. Firavun'un onlara, "Seni gönderen kimdir, onu tanımıyorum, sizin için benden başka hiçbir ilâh bilmiyorum" anlamında "İkinizin Rabbi kimdir?" sorusunu yönelttiği[54] anlaşılıyor.

Hz. Musa'nın (as) bu sual karşısında, Rabbi eserleriyle tanımlayan "Rabbimiz herşeye yaradılışını veren, sonra yol gösterendir"[55] cümlesini sarfetmektedir.

---

47. Taberî, *Tefsir*, XVI, 173; Kurtûbî, *el-Câmi*, XI, 206; "Allah'ın mahluku yarattığında geçmiş ve gelecek insanların hayatları ve ölümleri hakkında gerekli bilgileri nezdindeki kitaba yazdığı hk. bkz. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 227.
48. Tâhâ 20/52.
49. Beydâvî, *Envar*, II, 607.
50. A'raf 7/104.
51. A'raf 7/105; Nesefî, *Medârik*, II, 607.
52. Tâhâ 20/49.
53. Tâhâ 20/70.
54. İbn Kesir, *Tefsir*, V, 291.
55. Tâhâ 20/50.

Bunun la Hz. Musa'nın (as) Rabbin her mahluka kendi eşini verdiğini, onu çiftleşmeye, yiyecek ve içeceğine, yerine ve yavrusuna yönelttiğini,[56] yani bu insiyakları tüm varlıkların fıtratına koyduğunu ve bu varlıkları ayrı ayrı kendi nevileri içersinde yönlendirdiğini; yani köpeğe koyun, insana hayvan hılkatini vermediğini, herşeyi kendine uygun suret ve şekilde kıldığını[57] belirtmektedir.

Hz. Musa'nın (as) Rabba, canlı varlıklardaki eserleriyle istişhad etmekten, tabiattaki oluşumlar yoluyla istişhada yöneldiği ve "Sizin için arzı bir döşek olarak kılan, orada yolları meydana getiren, semadan suyu indirendir"[58] dediği görülüyor. Gerek toprağın, gerek Nil'in, gerekse Nil'in meydana getirdiği taşmaların Mısır'ın ekonomik hayatındaki önemine, buraları yararlı hale getirmek için Firavunlar ve yönetimleri tarafından inşa olunan su bendleri, kanallar ve barajlara başlangıç bölümünde işaret olunmuştu. Firavun'ların, büyük emek, malî kaynak ve teknoloji gerektiren bu işleri başarmalarının sonucu ülkede büyük otorite tesis ettiklerini, hatta Hz. Musa (as) dönemi firavununun rubûbiyet ve ulûhîyetini ilan ederek, sadece maddî şeyler üzerinde değil, insanların kalb ve gönülleri üzerinde de sultasını kurduğunu biliyoruz. Kur'ân'da, Firavun'un bu anlamda kendisine itaat eden bir topluluk oluşturmakta başarılı olduğu açıkça belirtilir.[59]

Halbuki Hz. Musa, (as) yeryüzünü bir döşek gibi, orayı kararlı bir şekilde kalınabilecek ve üzerinde sefer edilebilecek tarzda[60] kılan, orada üzerinde yürünen yolları[61] meydana getiren, semadan yağmuru indiren[62] kimsenin Rab olduğunu belirterek, Firavun'un iddia ettiği rubûbiyet ve ulûhiyetin maddî temellerini yok etmektedir.

---

56. Taberî, *Tefsir*, XVI, 172; İbn Kuteybe, *Tefsiru Ğarîbi'l-Kur'ân*, I, 279.
57. Zemahşerî, *Keşşaf*, III, 67; Nesefî, *Medârik*, IV, 200; Kurtûbî, *el-Câmi*, XI, 204, 205.
58. Tâhâ 20/53.
59. Zuhruf 43/54.
60. İbn Kesir, *Tefsir*, V, 262.
61. Taberî, *Tefsir*, XVI, 174; Kurtûbî, *el-Câmi*, XI, 209.
62. Tâhâ 20/53; Taberî, *Tefsir*, XVI, 174.

Konuyla ilgili olarak Kur'ân'da belirtilen "Yiyiniz, hayvanlarınızı otlatınız, bunda akıl sahibleri için âyetler vardır"[63] ifadesi, tüm bunların, "Sizin ikinizin Rabbi kimdir?" diyen Firavun'a bunları var edenin isbatı konusunda delil olduğu[64] ve Firavun'un, kendi topluluğu önünde kim olduğunu ortaya koyduğu anlaşılmaktadır.

Hz. Musa'nın (as) bu delillerle Firavun ve etrafındaki melei ikna etmeye çalıştığı ve onlara bu konuda yed-i beyza ve âsâ ile semâvî delilleri de göstererek bu aşamada yapılması gerekeni yaptığı anlaşılıyor.

Hz. Musa (as) ve Hârun'un bu usulle hareket etmelerini Kur'ân'da, kendilerine Tûr'da vahyolunduğu, bildirilen "Ona yumuşak sözle konuşun, tezekkür edebilir veya haşyet duyabilir"[65] talimatı çerçevesinde değerlendirebiliriz.

Şimdi Firavun ve meleinin bu görüp dinlediklerini nasıl değerlendirdiklerini ele alalım.

---

63. Tâhâ 20/54; Beydâvî, *Envar*, IV, 202; Nesefî, *Medârik*, IV, 202.
64. Kurtûbî, *el-Câmi*, XI, 210; Mevdûdî, *Tefhim*, III, 229.
65. Tâhâ 20/44.

E. Firavun ve Meleinin Hz. Musa (as) Tarafından Ortaya Konan Delilleri Değerlendirmeleri

Hz. Musa'nın (as) Firavun ve melei huzurunda Rabbin vahdaniyeti ve sıfatları üzerinde ileri sürdüğü delillerin onlar tarafından sadece cinnet olarak değerlendirildiği[1] Kur'ân'da açıkça belirtilmektedir. Bu konuda Firavun ve meleinin "Âlemlerin Rabbi nedir?"[2] "İkinizin Rabbi kimdir?"[3] "Evvelki kurûn/ zamanların hali ne olacak?"[4] soruları dışında herhangi bir tartışmaya girmedikleri görülüyor.

Firavun ve meleinin Hz. Musa (as) ile böyle bir tartışmaya girmelerinin anlamı, mevcut inançları, dolayısıyla, arkasında siyasi gücün bulunduğu bir akîde sistemini tartışmaya açmak demek olur. Bunun ise genel kabul görmüş mevcut dinî değerlerin asıl mahiyet ve amacını ortaya koyacağından, Firavun'un ve meleinin bundan kaçınması tabiî görülmelidir. Ancak daha sonra yerinde ele alınacağı üzere, Firavun'un bu merhalede giremediği tartışma ve kıyaslamalara, kendi top-

1. Şuara 26/27; Zariyât, 51/39.
2. Şuara 26/23.
3. Tâhâ 20/49.
4. Tâhâ 20/51.

lumunun Hz. Musa'ya (as) meyletmesi tehlikesinin belirmesi üzerine, girdiği görülüyor.[5] Firavun ve meleinin Hz. Musa'ya (as) karşı asıl tepkisinin, gösterdiği mucizeler konusunda olduğu görülmektedir. Öyle anlaşılıyor ki, Firavun ve melei Hz. Musa'nın (as) bu grupta koyduğu delillerle baş edebileceklerini zannetmişlerdir.

Hz. Musa'nın (as) gösterdiği "âsâ ve yed-i beyzâ" mucizeleri karşısında Firavun'un Hz. Musa (as) hakkında etrafındaki meleine "Bu âlim bir sihirbazdır"[6] değerlendirmesini yaptığı görülmektedir.

Firavun'un, Hz. Musa'nın (as) bu ortaya koyduğu ile sihirde ilim ve üstünlük sahibi bulunduğunu, meleine bunun mucize değil sihir kabilinden şey olduğunu belirttiği; onları ona muhalefete ve onu redde yönlendirdiği;[7] zira bu zamanda sihrin yaygın olduğu anlaşılıyor. Meleine karşı yukarıda belirtilen değerlendirmeyi yaptıktan sonra, beklenen kaygısını dile getirerek, "Sihriyle sizi toprağınızdan çıkarmayı istiyor, ne emredersiniz, onu öldürmeyi mi?"[8] dediği görülüyor.

Burada Firavun'un etrafında yer alan melein, kavminin ileri gelenleri, yani eşrafı olduğuna[9] daha önce değinilmişti.

Hz. Peygamber'den gelen "Allah'ım, Kureyş'in melei Sanadır (hakkından gelesin); Ebû Cehil b. Hişam, Utbe b. Rebia, Şeybe b. Rebia, Ukbe b. Ebî Muayt, Ümeyye veya Ubey b. Halef senindir"[10] hadisi, burada mele' lafzıyla kasdolunanların, Mekke ileri gelenleri olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu

---

5. Kasas 28/38; Nâziât 709/24; Zuhruf 43/51-52.
6. Şuara 26/34.
7. İbn Kesir, *Tefsir*, VI, 149.
8. Şuara 26/35; Taberî, *Tarih*, I, 407; Kur'ân'da bu duruma bir başka yerde "Firavun beni bırakın, Hz. Musa'yı (as) katledeyim, Rabbı'nı davet etsin, dininizi koruyorum" âyeti (Mümin 40/26) ile işaret edilmektedir. Mele' Hz. Musa'nın (as) öldürülmesine, halkın onun delillerle yenilemeyeceği şüphesine düşeceği, dolayısıyla bu da Hz. Musa'nın (as) doğruluğuna delil olacağı gerekçesiyle karşı idiler. bkz. Beydâvî, *Envar*, V, 348; Hazin, *Lübab*, V, 348.
9. Taberî, *Tefsir*, IX, 16; XIX, 71; İbn Kesîr, *Tefsir*, III, 451.
10. Buhârî, Cizye, 21

Kur'ân'da zikredilen Firavun dönemi melei hakkında yaptığımız önceki değerlendirmeyi teyid etmektedir.

Kur'ân, Hz. Musa (as) tarafından ortaya konanlar hakkında Firavun meleinin de aynı değerlendirmeyi yaptığını belirterek "Firavun'un kavminden mele' 'Bu âlim bir sihirbazdır' dedi, 'sizi toprağınızdan çıkarmayı istiyor'"[11] âyetlerini zikrediyor. Firavun ve meleinin olağanüstü iki vaka olan âsâ ve beyza yed mucizelerini bu şekilde siyasî bir amaçla değerlendirmeleri ve kendilerini topraklarından çıkarmak amacını güttüklerini tüm yönetim mensuplarına söylemeleri, Mısır'da din, siyaset ve sihir ilişkilerinin son derece iç içe olduğunu ortaya koymaktadır.[12]

1. Yarışmaya Karar Verilmesi

Firavun ve meleini bu yönde karara yönelten sebepler de yok değildir. Zira Hz. Musa'nın, (as) Firavun yönetiminde İsrailoğulları içerisinde gösterdiği faaliyetler, daha sonra Hârun'un Firavun'un vezirlerinden biri olması,[13] bunu da muhtemelen İsrailoğulları'nı temsilen yapması, İsrailoğulları'nın ayrı bir yerde oturmaları ve Hz. Yusuf döneminden itibaren yönetimde görev almaları, Firavun ve meleinin onları kendilerine alternatif görerek endişeye sevketmiş olmalıdır.

Firavun'un etrafındaki meleine yönelttiği, "Ne emredersiniz?" sorusuna onların "O'nu ve kardeşini ircâ et, medâine sâhirini gönder"[14] şeklinde cevab verdikleri görülmektedir. Burada âyette söz konusu edilen medâin ile kastolonanın, Mısır merkez birliğini teşkil eden medine/siteler olduğuna daha önce değinmiştik. Âyette zikredilen "ircâ" lafzıyla kastolunanın ise tehir olduğu,[15] bununla Firavun'a "Karar ve hüküm ver-

11. A'raf 7/109-110.
12. Eski Mısır'da din adamları sihir ilişkisi hk. bkz. Herodotos, 109-140; din, kehanet, siyaset ilişkisi hk. bkz. Ribard, 39.
13. Kisâî, *Kısasu'l-Enbiya*, Süleymaniye/Yenicami, 881, varak 124 b
14. A'raf 7/111.
15. Taberî, *Tefsir*, IX, 17; Bağavî, *Meâlim*, II, 86; Suyûtî, *ed-Dürr*, III,106.

mekte acele etmemesi gerektiği, aksi halde acelenin aleyhine delil olacağı"[16] söylenmektedir.

Âyette geçen sâhir kelimesinin sihri öğrenen ve fakat öğretme durumunda olmayan, sahhârın ise hem öğreten, hem de yapan şeklinde değerlendirildiği[17] dikkate alınırsa, Hz. Musa'nın (as) gerçekten sihirbaz olduğunu kabul ettikleri ve onu mağlup ederek durumunu ortaya çıkaracak çok daha bilgili sihirbazların kendilerinde mevcut olduğuna inandıkları, bundan dolayı Firavun'dan sahhârı[18] getirtmesini talep ettikleri sonucunu çıkarmamız mümkün görünmektedir.

Nitekim Kur'ân'da müteakip âyette "Medinelere hâşirîni irsal eyle, sana alim sahharı getirirler"[19] denilmektedir. Firavun tarafından gönderilmesi istenen hâşirînin polis kuvvetleri şeklinde değerlendirildiği[20] anlaşılıyor.

2. Gün ve Yarışma Yeri Tespiti

Firavun ve meleinin, Hz. Musa'nın ortaya koyduğu deliller konusunda müşterek bir karara vardıktan sonra, Firavun'un Hz. Musa'ya (as) dönerek: "Bizi sihrinle toprağımızdan çıkarmayı mı geldin ey Hz. Musa!, (as) sana onun misli sihri elbet biz de getiririz, seninle bizim aramızda, kendisine muhalefet etemeyeceğimiz bir mev'idi, süvâ bir mekân olarak belirle"[21] dediği görülüyor.

Burada mev'ıd ile kastolunanın muayyen bir vakit olduğu, bunun ise müteakip âyette Zînet Günü olarak isimlendirilen bayram gününe tekabül ettiği[22] anlaşılmaktadır. Zînet gününün onların bayram günü veya süslenip giyindikleri panayır

16. Razî, *Mefâtih*, XIV, 198.
17. Bağavî, *Meâlim*, II, 186.
18. Sahhârın sihrinin sürekli, sâhirin ise kesikli olduğu değerlendirmesi hk. bkz. Bağavî, *Meâlim*, II, 186.
19. Şuara 26/36-37; A'raf 7/111-112.
20. Taberî, *Tefsir*, IX, 18; Suyûtî, *ed-Dürr*, III, 106.
21. Tâhâ 20/58.
22. İbn Kuteybe, *Tefsiru Ğarîbi'l-Kur'ân*, 279; İbn Kesîr, *Tefsir*, V, 293.

zamanı olduğu, insanların Mısır'ın her yanından geldikleri anlaşılıyor.

Yalnız âyette yarışmanın "Zînet günü, duhâ vaktinde"[23] yapılacağı belirtilerek, günün hangi vaktinde yapılacağı konusunda detaylı bir bilgi verilmektedir. Yarışmanın alenî yapılması ve şüpheden beri olması için, gündüz vakti duhânın seçildiği anlaşılmaktadır.

Süva mekân ile kastolunanın ise, her iki tarafın eşit olarak paylaştığı,[24] halkın yarışmayı seyrine mani bir yükselti, bir birikinti olmaya düz bir alan olduğu anlaşılıyor. Âyetten, yarışmanın bu şartlar altında cereyan etmesini Hz. Musa'nın (as) istediği[25] anlaşılmaktadır.

Firavun ve meleinin Hz. Musa (as) Nebiyullah'ın getirdiği gerçeği "Bu apaçık bir sihirdir"[26] tarzında değerlendirmelerine karşılık, Hz. Musa (as) tarafından verilen "Size gelen hak için sihir mi diyorsunuz, sihirbazlar felah bulmaz"[27] cevabının onlar üzerinde hiçbir etkisi olmadığı anlaşılıyor.

İbn Kesir'in Vehb b. Münebbih'ten naklen verdiği, Firavun'un "Ey Hz. Musa, (as) aramızda bir süre tayin et, bu konuda anlaşalım" diyerek yaptığı öneriye, Hz. Musa'nın (as) verdiği; "Ben bununla emrolunmadım, seninle mukatele ve muhasame ile emrolundum" cevabı üzerine, Hz. Musa'ya (as) vahiy geldiği ve yarışma süresinin kırk gün olarak kararlaştırıldğı[28] rivayetini burada değerlendirerek, yarışmanın Firavun'la yapılan bu görüşmeden kırk gün sonra yapılmasının karar altına alındığını söyleyebiliriz.

---

23. Tâhâ 20/59.
24. İbn Kuteybe, *Tefsiru Garîbi'l-Kur'ân*, 279; İbn Kesîr, *Tefsir*, V, 293; İbn Kesir, *Kısas*, II, 41; Mekkî b. Ebî Talib, *Müşkil*, II, 68.
25. Tâhâ, 20/59.
26. Yunus, 10/76.
27. Yunus, 10/77.
28. İbn Kesir, *Tefsir*, V, 293.

F. Hz. Musa'nın (as) Tebliği Genişletme Çabaları

1. Hz. Musa (as) ve Sihirbazlar Karşı Karşıya

Hz. Musa'nın (as) yaptığı tebliğin, Firavun ve melei tarafından sihir olarak değerlendirildiğini ve bunu herkese ispat etmek için de sihirbazlarıyla Hz. Musa'yı (as) yarıştırmaya karar vererek, yarışma vaktini ve yerini belirlediklerine daha önceki bölümde işaret etmiştik.

Bu şekilde Firavun, kendisine Hz. Musa'nın (as) getirdiklerinden yüz çevirrerek, sihirbazlarını toplamış, sonra da Hz. Musa (as) ile kararlaştırılan yere sihirbazlarıyla gelmişti.[1] Kur'ân bunu "Firavun yüz çevirdi, hilesini topladı, sonra geldi"[2] âyetiyle bildirir. Ayrıca "Bilinen bir günün mîkatı için sihirbazlar toplandı"[3] âyetiyle de sihirbazların kararlaştırılan yarışma için toplandıklarını bildirmektedir.

Yarışma için toplantının İskenderiye'de yapıldığı[4] değerlendirmesine iştirak etmek mümkün görünmüyor. Zira İskenderiye'yi Hz. Musa'dan (as) çok sonra yaşadığı bilinen İskender'in kurduğu bilinmektedir. Hz. Musa (as) döneminde burada bir yerleşim merkezi olsa bile bunun en azından isminin İskenderiye olmaması gerekir. Nitekim Makrîzî, bu dönemde bu şehrin

1. Taberî, *Tefsir*, XVI, 178.
2. Tâhâ 20/60.
3. Şuara 26/38.
4. Taberî, *Tefsir*, XIX, 72; Suyûtî, *ed-Dürr*, V, 84; Sa'lebî, *Arâis*, 164.

birden fazla kurulduğunu, ilk kurucusunun Tufan'dan sonra Mısrayim b. Baysar b. Nuh olduğunu ve bu dönemde buraya Rukûde ismi verildiğini nakleder.[5]

Sihirbazlar Mısır'ın çeşitli bölgelerinden, alanlarının birer üstadı olarak toplanmışlardı. Bunların sayılarını on binlerle ifade eden nakiller vardır.[6] Halbuki bu yarışmaya filen çok fazla yarışmacının katılması makul görünmüyor. Nitekim bunların dört adet olan reislerinden bahsedilmektedir. Normali de bu olsa gerektir.

Ancak diğer sayıların Mısır'ın çeşitli yerlerinde âdeta okullaşmış dinî merkezlerden, böyle bir yarışmayı izlemeye gelmiş öğrenci ve personel olabileceği ihtimali düşünülebilir. Rakamların bu kadar kabarık olmasını, sihirle uğraşanların Mısır devleti bünyesinde kurumlaştıkları ve çok yaygın hale geldikleri şeklinde değerlendirebiliriz.

Âyette de açıkça belirtildiği gibi, böyle bir yarışmanın kazanılması Firavun yani devlet tarafından verilecek büyük ödüllerin elde olunması anlamına gelir. Bu sebeple böyle bir yarışmanın tüm din-sihir kurumlarını yarışma mahalline çekmesi tabiî karşılanmalıdır. Kur'ân'da bu durum, "Sihirbazlar geldiklerinde Firavun'a, 'Eğer galip gelirsek bizim için ücret var mıdır?' dediler; evet dedi, siz o zaman *mukarrebûndan* olursunuz"[7] âyetiyle açıklanmaktadır. Bu âyetin, sihirbazların, Firavun'un huzurunda galip gelirlerse kendilerine ihsan ve mevki talebinde bulundukları, Firavun'dan gerekli sözü aldıktan sonra yarışma mahalline döndükleri şeklinde değerlendirildiği görülüyor.

Bu nakil sihirbazların yarışmaya katılmaktan amaçlarını ortaya koyduğu gibi, Firavun'un onları hangi saiklerle yönlendirdiğini de belirlemektedir. Ayrıca sihirbazların herkesin huzurunda bu sözü almaya çalışmaları da diğer dikkat çekici bir husustur.

---

5. Makrîzî, *Hıtat*, Dâru Sâdır, Beyrut, tarihsiz, I, 144.
6. Sayılarının 12.000, 15.000, 17.000, 19.000, 30.00, 80.000 olduğu hk. bkz. İbn Kesir, *Tefsir*, VI, 149; Ayrıca bkz. Sa'lebî, *Arâis*, 164.
7. Şuara 26/41.

Musa'nın, yarışma öncesi sihirbazlara[8] yazıklar olsun size, Allah'a yalan ve iftira etmeyiniz, sizi azap ile ıshât eder, iftirâ eden kimse havb etmiştir diyerek oraya geldiklerinde[9] onları uyardığını Kur'ân haber vermektedir.

Ishât ile kasdolunanın, azap ile kökünü kazımak, bir daha bakıyyesi kalmamak üzere helak etmek olduğu[10] anlaşılıyor. İftira edenin ise başarıya ulaşamıyacağı[11] Hz. Musa (as) tarafından sihirbazlara ulaştırılmıştır.

Halkın, iki tarafın yaptıklarına ve kimin galip geldiğine şahit olmak üzere toplandıkları[12] anlaşılmaktadır. Kur'ân bunu "Nâsa denildi: Siz toplanıcılar mısınız?"[13] âyetiyle haber vermektedir.

Halkın "Eğer galip gelirlerse, sihirbazlara ittiba ederiz"[14] cevabı, onların Firavun dinine bağlı olduklarını[15] ortaya koymaktadır. Bu nedenle onlar, "Biz hakka uyarız, bunun Hz. Musa'dan veya sihirbazlardan olması farketmez" dememişlerdir.

Sihirbazların yarışma öncesi durumu aralarında müzâkere ettikleri ve birbirlerine: Eğer bu sihirbazsa ona galip geliriz, yok eğer semâdan yani ilâhî ise emir ona aittir, sözü de sihirbaz sözüne benzemiyor"[16] değerlendirmesini yaptıkları anlaşılıyor. Bu Kur'ân'da "İş/emirlerini aralarında tenâzu' ettiler ve necvayı israr/sır ettiler"[17] âyetiyle bildirilmektedir.

---

8. Taberî, *Tefsir*, XVI, 178.
9. Taberî, *Tefsir*, XVI, 178, 179; Sa'lebî, *Arâis*, 164.
10. Taberî, *Tefsir* XVI 178; İbn Kuteybe, *Tefsiru Ğarîbi'l-Kur'ân*, 80; İbn Kesîr, *Tefsir*, V, 294.
11. Taberî, *Tefsir*, XVI, 179.
12. Taberî, *Tefsir*, XIX, 72; Bağavî, *Meâlim*, III, 385.
13. Şuara 26/39.
14. Şuara 26/40; bu âyette geçen laalle'nin key anlamında değerlendirilmesi hk. bkz. Taberî, *Tefsir*, XIX, 72; Âyette geçen *sahara* ile istihzaen Hz. Musa (as), Hârun ve kavimlerinin kasdolunduğu hk. bkz. Bağavî, *Meâlim*, III, 385.
15. Burada Taberî tarafından laalle'nin key olarak değerlendirilmesini dikkate alarak âyeti "sihirbazlara uyalım diye toplandık" şeklinde değerlendirerek toplananların Firavun'un dininden olduğu sonucunu çıkarmamız mümkün görünüyor. bk. Taberî, *Tefsir*, XIX, 72.
16. Taberî, *Tefsir*, XVI, 179; İbn Kesir, *Tefsir*, V, 294.
17. Tâhâ 20/62.

Necvâ'nın karşılıklı konuşma, münâcât yapma,[18] durumun necata kavuşturulması, kurtarılması için nelerin ifası gerektiğinin müzakeresi anlamına geldiği biliniyor. Âyetin belirttiği gibi sihirbazlar bunu yapmışlar ve neler konuştuklarını gizlemişlerdir. Ancak Taberî'nin de belirttiği gibi, necvâlarında topluluğa Hz. Musa (as) ve Hârun için neleri söyleyeceklerini kararlaştırmaları[19] mümkün görünüyor. Bu ise bir sonraki âyette ifade olunan "Bu iki sihirbaz sizi sihriyle memleketinizden çıkarmayı, müslâ olan tarıkınızı gidermeyi istiyor"[20] cümlesidir.

Sihirbazlar gizlice aralarında kararlaştırdıkları cümleleri, topluluğun huzurunda Hz. Musa (as) ve Hârun'a söylemişlerdir. Amaçlarının Firavun lehine propoganda ve Hz. Musa (as) ile Hârun'u önceden sosyal ve psikolojik baskı altına almak olduğu anlaşılıyor.

Bununla sihirbazların halka: Hz. Musa (as) ve Hârun'un iki sihirbaz olduğunu, onları ülkelerinden çıkarmayı ve yaşamlarını sürdürdükleri mülklerini, dinlerini ve âdetlerini kaldıracağını[21] söyledikleri, dolayısıyla önceden topluluğu Hz. Musa (as) ve Hârun'a karşı hazırlamayı hedefledikleri görülüyor.

Burada ilgili âyetin sihirbazların durumuna da işaret ettiğini belirtmemiz gerekir. Onlar birbirlerini teşvik etmek üzere, Hz. Musa (as) ve Hârun'un kendilerine rakip olduğunu, "Sihir yoluyla kendilerine galebe çalarak, bu konuda tek kalmayı amaçladıkları, bu yolla reisliğin onlara kalacağını söylemekte ve kendilerinin sihir yoluyla hürmet gördüklerini, bu sebeble mal ve maîşet sahibi olduklarını, birbirlerine hatırlatmaktadırlar."[22] Bu durumun onları Musa ve Hârun'a (as) karşı mücadelede itici ve teşvik edici rol oynadığı muhakkaktır. Firavun'un, yukarıda değinildiği üzere, Mısır rejiminin din adamları olarak

---

18. Bağavî, *Meâlim*, III, 222.
19. Taberî, *Tefsir*, XVI, 179, 180.
20. Tâhâ 20/63.
21. İbn Kuteybe, *Tefsiru Ğarîbi'l-Kur'ân*, 280; Bağavî, *Meâlim*, III, 223; İbn Kesîr, *Tefsir*, V, 295; Bu sözün Firavun tarafından sihirbazlara yöneltildiği hk. bkz. Kurtûbî, *el-Câmi'*, XI, 221.
22. İbn Kesîr, *Tefsir*, V, 294.

niteleyebileceğimiz bu zümreyi yönlendirebilmesinin nedenleri anlaşılmaktadır.

Sihirbazların bu konuşmaları gizledikleri necvâ sırasında söyledikleri değerlendirmesine[23] iştirak edebiliriz. Ancak bunu daha sonra tüm topluluğa söylediklerini belirtmemize bir mani görünmüyor.

Sihirbazların birbirlerine teşvik ve takviyeye devam ettikleri, tamamıyla Firavun taraftarı olanların yönelttikleri: "Tümünüz bir saf olunuz ve elinizdekileri, basiretleri tümüyle bağlayabilmeniz, Hz. Musa (as) ve kardeşine galip gelebilmeniz için bir kerede atınız, muhtelif olmayınız. Eğer biz kazanırsak kral büyük ihsanlar vaad etmiştir, yoksa o reisliğe ulaşacak,"[24] "Bugün galip gelen kazanacaktır"[25] şeklindeki sözlerinden anlaşılmaktadır. Bu, Kur'ân'da "Keyd/hile'nizi toplayınız, sonra saf olarak geliniz, üstün gelen kimse bugün başarıya ulaşmıştır"[26] âyetiyle belirtilmektedir.

Sihirbazların Hz. Musa'ya (as) dönerek "Ey Musa, ya sen ilka edersin, yoksa ilka eden kimselerin evveli biz olalım"[27] diyerek Hz. Musa'yı (as) yarışmaya davet ettikleri görülüyor. Tüm sihirbazların her birinde ip ve sopa olduğu naklolunmaktadır.[28] Hz. Musa (as) onlara "İp ve sopalarınızı siz atınız"[29] demiştir. Kur'ân bunu "Öyle değil, ilka edicisi olduğunuz şeyleri siz ilka ediniz"[30] âyetiyle belirtmektedir.

Gerek yarışma yer ve zamanın tespitinde, gerek sihirbazları ikaz etmesinde, gerekse sihir için kimin elindekini önce atacağı konusunda, Hz. Musa'nın (as) yönlendirici tavrı açıkça görül-

---

23. Hazin, *Lübab*, IV, 204.
24. Bağavî, *Meâlim*, III, 233; İbn Kesir, *Tefsir*, V, 295.
25. Taberî, *Tefsir*, XVI, 184; Bağavî, *Meâlim*, III, 223.
26. Tâhâ 20/64.
27. Tâhâ 20/65.
28. Taberî, *Tefsir*, XVI, 184; bu sihirbazların birbirinden çok farklı miktarları ve 60 katır tarafından yüklenmiş ip ve sopaları hk. bkz. Taberî, *Tefsir*, XVI, 184, 185.
29. Sa'lebî, *Arâis*, 164.
30. Tâhâ 20/66; Şuara 26/43; Hz. Musa'nın onlar tarafından meydana getirilecek sihre aldırmaması sebebiyle böyle söylediği hk. bkz. Beydavî, *Envar*, IV, 205.

mektedir. Tüm bu vakalarda sürekli insiyatifin Hz. Musa'nın (as) elinde kalması dikkat çekicidir.

Bunun akabinde sihirbazların ellerindekileri attıkları anlaşılıyor. Kur'ân bunu "İplerini ve âsâlarını attılar ve dediler: Firavun'un izzetiyle elbette biz galipleriz"[31] âyetiyle bildirmektedir. Âyette geçen "Firavun'un izzetiyle" ifadesi siyasî otoritenin güdümündeki dinî yapıya işaret etmektedir. Yarışmanın amacını da ortaya koyar görünüyor. Bu, merkezî yapının, yani Firavun'un gücünü artırmaktır. Onların bu terkîbi kullanmaları, mevcud akidelerinin Firavun'a iman olduğunu[32] ortaya koymaktadır. Bunun asıl anlamını ise, önce meydana gelen vakalar açıkça göstermektedir.

Sihirbazlar tarafından ip ve âsâların atılmasıyla yarışmayı takip eden insanlar üzerinde meydana gelen etkiyi Kur'ân-da "...Attıkları zaman nâsın gözlerini sihirlediler ve onlara dehşet verdiler, büyük bir sihirle geldiler"[33] âyeti haber vermektedir.

Burada sihirbazlar tarafından yapılan, topluluk tarafından bilinmeyen birtakım maddeler ve bilgileri kullanarak o zamana kadar görülmeyen birtakım görüntüler meydana getirmektir. Bu kullanılan madde ve bilgi, bazı nakillerde belirtildiği gibi; güneşin ısısıyla genleşerek hareket edebilme niteliğine sahip cıva sürülmüş veya doldurulmuş sopa ve ipler[34] olabilir.

Ancak burada sihirbazların yapmayı amaçladıkları şey, bu olaya farklı ve daha büyük anlamların yüklenebileceği şartların yaratılmasıdır. Bunda başarılı olduklarını, halkın gözlerinin sihirlendiğini, onların dehşete düşürüldüğünü belirten âyet[35] açıkça göstermektedir. Halkta meydana getirilen bu durumun,

---

31. Şuara 26/ 44; bu atılan ip ve âsâların miktarlarının 70.000 kişi ve yetmişer bin ip ve sopa olduğu hk. bkz. Taberî, *Tefsir*, XVI, 185; Sa'lebî, *Arâis*, 164.
32. Nesefî, *Medarik*, IV, 472; İzzeti Firavun deyiminin kasem olarak değerlendirilmesi hk. bkz. Taberî, *Tefsir*, XIX, 73.
33. A'raf 7/116.
34. Zemahşerî, *Keşşaf*, III, 73; İbn Kesîr, *Kısas*, II, 43, 44.
35. A'raf 7/116.

sihir âletleri atılmadan oluşturulduğunu söyleyen nakli[36] burada değerlendirerek, olayın biraz da telkin sonucu yaratıldığını söyleyebiliriz.

O kadar ki meydana getirilen atmosferden, buna âdeta hazır olan topluluktan başka, Hz. Musa'nın (as) da tesir altında kaldığını "Birden onların sihrinden, âsâları ve ipleri ona koşar olarak tahyîl ediliverdi"[37] âyeti açıklamaktadır.

Anlaşılan odur ki, Hz. Musa'nın (as) önünde ipler ve sopaların hareket etmesi ansızın beliriverm iştir. Hz. Musa'nın (as) bulundukları yerin yılanlarla dolduğunu ve onları sanki sırt sırta hareket eder gördüğü[38] anlaşılmaktadır.

Hz. Musa'nın (as) bu gördükleri karşısında içerisinde bulunduğu ruh halini Kur'ân "Hz. Musa (as) nefsinde bir hıyfe îcâs etti"[39] âyetiyle ifade etmektedir.

Bununla anlaşılan, nefsinde korkuyu bulması, yani hissetmesidir.[40] Ancak bu korkunun son derece anlık olduğunu söyleyebiliriz. Burada kullanılan îcâs kelimesinin anlamında, "kulağa yahut kalbe gelen ses...vb. şeyler sebebiyle içten ürkme"[41] nin bulunduğunu hatırlayalım.

Sihirbazlar sihir için ellerindekileri attıklarında, Hz. Musa'nın (as) onlara yönelttiği "Kendisiyle geldikleriniz yani yaptıklarınız sihirdir, şüphesiz Allah onu iptal edecektir, Allah müfsidlerin amelini ıslah etmez"[42] sözleriyle, Hz. Musa'nın (as) bu ürküntüyü yendiği, ayrıca onların kendisinin gösterdiklerini sihir olarak değerlendirmelerine karşılık verdiği, böylece sihir, mucize ayırımının topluluk nazarında gerçekleşmesini amaçladığı anlaşılıyor.

---

36. Taberî, *Tefsir*, XVI, 185.
37. Tâhâ 20/66.
38. Taberî, *Tefsir*, XVI, 186; Hazin, *Lübab*, IV, 206.
39. Tâhâ 20/67.
40. Taberî, *Tefsir*, XVI, 186; bu korkunun halkın kendisi âsâsını atmadan önce fitneye düşeceklerinden kaynaklandığı hk. bkz. İbn Kesîr, *Tefsir*, V, 296.
41. Asım, *Kamus*, vecs mad.
42. Yunus 10/81.

Bu merhalede Hz. Musa'ya (as) "Dedik korkma, sen en üstünsün"[43] vahyinin yapıldığı[44] bildirilmektedir. Bunun akabinde Hz. Musa'ya (as) "sağ elindekileri at da, meydana getirdiklerini yutsun, yaptıkları sihirbaz hilesidir. Sihirbaz getirdiğinde başarıya ulaşmaz"[45] vahyinin yapıldığını Kur'ân bildirmektedir. Hz. Musa'nın vahiy sonucu âsâsını atması üzerine onun yılana tahvil olunduğu, sihirbazların tüm sihirlerini, ip ve sopalarını, vadideki tüm yılanları tek tek yuttuğu naklolunuyor.

Bu durum Kur'ân'da "Hz. Musa'ya (as) âsâsını atmasını vahyettik, o uydurduklarını yutuveriyor"[46] âyetiyle bildirilmektedir. Daha sonra Hz. Musa'nın (as) onu eline almasıyla eski haline dönüştüğü,[47] yani yine âsâ haline geldiği naklolunuyor.

Bu durum sihirbazlar üzerinde kesin ve ani değişiklik meydana getirmiştir. Kur'ân'da bu durum "Sihirbazlar sâcidîn olarak ilka olundu. Alemlerin Rabbına imam ettik dediler, Hz. Musa ve Hârun'un Rabbi'ne"[48] âyetleriyle belirtilmektedir.

Bu âyette sihirbazların secdeye kapanmalarını ifade etmek üzere kullanılan ilkâ lafzının, onların secde etmelerinin sür'atine işaret ettiği belirtilmektedir.[49] Bu değerlendirmeden, sihirbazların gerçeği birden kavramaları sonucu böyle seri bir amele yöneldikleri sonucunu çıkarabiliriz.

Sihirbazların, "Biz âlemlerin Rabbı'na iman ettik" demelerinden sonra Firavun'un, "Beni kastediyorsunuz" demesi üzerine, onların "Musa ve Hârun'un Rabbı'na" ifadesini kullanarak durumu tasrih etmeleri, onların bu konudaki kesin tavırlarını belirlemektedir. Ayrıca gördükleri karşısında secdeye kapa-

43. Tâhâ 20/68.
44. Sa'lebî, *Arâis*, 165.
45. Tâhâ 20/69; Beydâvî, *Envar*, IV, 206; Nesefî, *Medârik*, IV, 206, 207; Firûzâbâdî, *Tenvir*, IV, 207.
46. A'raf 7/117.
47. Taberî, *Tefsir*, IX, 21.
48. A'raf 7/120-122.
49. Bağavî, *Meâlim*, II, 188.

narak iman ettikleri ve "Eğer sihir olsaydı bizi yenemezdi"[50] değerlendirmesini yaptıkları anlaşılıyor.

Ayrıca burada, Hz. Musa'nın, (as) yarışmanın başında sihirbazların reisine; "Sana galip gelirsem bana iman eder misin?" demesi üzerine, onun; "Sana öyle bir sihirle geleceğim ki, eğer galip gelirsen sana iman edeceğim" dediği ve bu olayın Firavun'un huzurunda cereyan ettiği naklini değerlendirebiliriz. Tüm bu karşılıklı muhavereler, sihirbazların, nihai noktada hakka dönmelerinin şartlarını hazırlamış olmalıdır.

Kur'ân bu meydana gelenleri bir sonuç cümlesiyle belirtmektedir: "Hak vuku buldu, yaptıkları bâtıl oldu, burada mağlup kılındılar, küçük düşmeye munkalip oldular"[51] Bu şekilde hak olan Hz. Musa'nın (as) zuhur etmesiyle, sihirbazların yapıp durdukları iftiranın ortadan kaldırıldığı, Hz. Musa'nın (as) Firavun ve topluluğuna galip geldiği ve böylece küçük düşerek ayrıldıkları[52] anlaşılıyor.

Âsânın Hz. Musa'ya (as) verilmiş bir mucize olduğunu biliyoruz. Dolayısıyla burada anlatılanları bu çerçevede değerlendirmek gerekir. Bununla sonuç olarak ortaya konulmak istenen husus ise; insanların kral, Firavun yahut sihirbaz olsalar da güçlerinin sınırlı olduğunun tebellür etmesidir. Bu yolla, bunların güçlerinin sınırsız olduğunu zannederek onları rab edinenlere, boyun eğerek onlardan gelen her türlü zulüm ve zorbalığa razı olanlara, hakikatin gösterilmesi hedeflenir. Dolayısıyla bu vâkıanın sadece kişisel bir ibadet olarak değerlendirilmesi doğru olamaz. Vâkıanın aynı zamanda ekonomik, sosyal ve siyasî boyutları vardır.

Sihirbazların Firavun yönetiminde öbür âlemle temas kurma ve Firavun'un gücünün ilâhî olduğunu geniş halk kitlelerine telkîn etme görevini üstlendikleri anlaşılıyor. Bu konuda

---

50. Taberî, *Tefsir*, IX, 21; Bağavî, *Meâlim*, II, 188
51. A'raf 7/118-119
52. Taberî, *Tefsir*, IX, 23.

yararlandıkları usul ise hangi maddî yollarla yapıldığını sadece kendilerinin bildiği sihir olmaktadır. Bu nedenle Firavun ve yönetimi, sihirbazların Hz. Musa (as) ile yapacakları yarışmaya büyük önem vermiştir. Çıkacak sonucun, geniş halk kitlelerinin kendilerine olan bağlılıklarını etkileyeceğinin bilincinde oldukları muhakkaktır.

Bu çok önemli sonucun geniş halk kitleleri önünde açıkça ortaya çıkması için Hz. Musa'nın, (as) yarışmanın ne zaman, hangi vakitte ve nerede yapılacağının tesbitinde sürekli insiyatifi elinde tuttuğu, herhangi bir oyuna gelmemeye son derece dikkat ettiği, öyle ki gösteri yapılırken dahi bu itina ile hareket ederek, önce sihirbazların elindekileri atmalarını istediği biliniyor. Hz. Musa'nın (as) âsâsının dönüştüğü hayvanın halk içinde meydana getirdiği panik, izdiham ve onbinlerle ifade edilen ölümlerin vukuunu nakleden rivayetlerin[53] vakayı haber vermek yerine, sonradan onu değerlendiren ve çağlarının kültürel özelliklerini taşıyan görüşler olduğu anlaşılıyor.

Kur'ân'da konuyla ilgili âyetin devamında sihirbazların imanını ve Firavun'un tepkisini anlatan âyetlerde konu edilen olayların[54] aynı zaman ve mahalde cereyan ettiği anlaşılmaktadır. Bu konuda sihirbazların hemen secdeye kapandıklarını ifade eden ilkâ lafzı bize ışık tutmaktadır. Dolayısıyla âsânın meydana getirdiği panikle ölenlerin elli bine ulaştığı bir yerde Kur'ân'da net olarak sahnelenmiş olayların meydana gelmesini beklemek oldukça güç görünmektedir.

Ayrıca, amacı sadece insanlara doğruyu anlatmak olan bir mucizenin, insanların felaketine neden olması hiç de makul değildir.

---

53. Âsânın meydandaki sihirleri yuttuktan sonra, topluluğun üzerine hücum ettiği ve meydana gelen izdihamda 50.000 kişinin öldüğü hk. bkz. Bağavî, *Meâlim,* II, 188; 25.000 kişinin öldüğü hk. bkz. Sa'lebî, *Arâis,* 165.
54. A'raf 7/123-126.

2. Hz. Musa'nın (as) Sihirbazlarla Yarışmasının Firavun Tarafından Değerlendirilmesi ve Sonuçları

Firavun'un, sihirbazların iman etmesine büyük tepki gösterdiğini Kur'ân, "Size izin vermeden önce iman mı ettiniz?"[55] âyetiyle bildiriyor. Bu aynı zamanda Mısır toplumunda inancın, merkezî siyasî otoritenin iznine bağlı olduğunu açıkça ortaya koyar.

Firavun, sihirbazların bu imanını, Hz. Musa'nın onların sihirde reisleri olmasına[56] bağlamıştır. Gerek yarışma öncesi Hz. Musa'nın (as) sihirbazlara yönelttiği, onları ikaza yönelik ifadelerin, gerekse Firavun'un gözü önünde reisleriyle aralarında cereyan eden ve sonuçta sihirbazların reisinin, eğer yenilirse kendisine iman edeceğini bildiren konuşmasının,[57] Firavun'u, aynı zamanda içersine düştüğü müşkül durumun gereği olarak, yukarıda işaret olunan değerlendirmeye yönlendirdiği anlaşılmaktadır.

Burada, Firkâ şehrinde sihirle uğraşan üstad sihirbazlara Firavun'un, sihir öğrenmek üzere, İsrailoğulları'ndan öğrenciler gönderdiği naklini bu yönde değerlendirmek mümkün görünüyor. Yani Firavun'un bununla, Hz. Musa ve Hârun'la (as) İsrailoğulları arasındaki kan bağını hatırlatarak, sihirbazlarla önceden anlaştıklarını ve kendisine tuzak hazırladıklarını söylemek ve topluluğu bu istikamette ikna etmek istediği anlaşılıyor.

Şüphesiz Firavun bunları Hakka yüz çevirmesi sebebiyle söylemiştir. Ancak kendisinin de söylediklerinde makul ve inandırıcı olması gerekir. Zira vuku bulan olay şahsî olma sınırlarını aşmış, toplumsal bir nitelik kazanmıştır. Bu itibarla söylediklerinin, durumu takip etmekte olan toplumu ikna ve kendi yönetiminin devamı bakımından son derece önemli olduğunu kendisi de bilmekte ve ileri sürdüğü görüşlerin makul olmasına itina götermektedir.

55. Şuara 26/49.
56. Taberî, *Tefsir*, XIX, 73.
57. Taberî, *Tefsir*, IX, 23; İbn Kesir, *Tefsir*, III, 455; Suyûtî, *ed-Dürr*, III, 107.

Kur'ân bu duruma, "...O size sihri öğreten büyüğünüzdür, fakat ilmedeceksiniz / bileceksiniz"[58] âyetiyle işaret etmektedir. Âyette geçen ilmedeceksiniz ifadesiyle onları tehdide yöneldiği, "Yaptıklarınızın vebâlini ve ona inanmanın yanlışlığını size vereceğim ceza ile öğreneceksiniz" dediği[59] anlaşılmaktadır.

Ancak Firavun'un durumu lehine çevirme, halkı kendine inandırma çabalarını içeren alenî durum değerlendirmesi sona ermemiştir. Kur'ân bu durumu "Bu ahalisini oradan çıkarmak için Medine'de kurduğunuz tuzaktır, ama ilmedeceksiniz"[60] âyetiyle haber veriyor.

Firavun'un burada Hz. Musa'yı (as) ve sihirbazları itham edici ve onları töhmet altında bırakıcı sözleri sarfederken, durumu takip eden halkı arkasına alma manevralarına dikkat olunmak gerekir. Zira ahalinin yerlerinden-yurtlarından çıkarılması sadece Firavun ve meleini değil, tüm halkı çok yakından alâkadar eder.

Firavun'un bu suçlayıcı ifadeleri kullanırken, huzurunda Musa ile sihirbazlar arasında cereyan eden ve sonuçta, reis olan sihirbazın "Yarın sana öyle bir sihirle geleceğim ki, hiçbir sihir onu yenemez, eğer sen galip gelirsen sana iman edeceğim ve senin hak olduğunu kabul edeceğim"[61] tarzında ifade ettiği konuşmayı hatırlatarak "Buluştuğunuzda yardımlaşma ve ahalisini çıkarmak üzere yaptığınız plandır"[62] dediği anlaşılıyor.

Firavun'un bunları söyleyerek, vereceği cezanın şartlarını da oluşturduğu düşünülebilir. Çünkü Hz Musa (as) ve sihirbazlara yönelttiği suçlama, devleti ele geçirme/ istila etme ve halkını topraklarından sürmedir. Bunun tam bir devlete isyan suçlaması olduğu anlaşılıyor.

---

58. Şuara 26/49; Tâhâ 20/71.
59. Taberî, *Tefsir*, XIX, 73.
60. A'raf 7/123.
61. Taberî, *Tefsir*, IX, 23; Taberî, *Tarih*, I, 412.
62. Taberî, *Tefsir*, IX, 23; Taberî, *Tarih*, I, 413; bu durumda Hz. Musa'nın (as) Firavun tarafından ilk tebliğden sonra hapsedilmediği, dolayısıyla ilgili âyette zikredilen ircâ lafzının hapsetmek anlamında değerlendirilemeyeceği anlaşılmaktadır.

Firavun'un bu suça uygulayacağı cezanın sağ elin ve sol ayağın kesilmesi, sonra da bu suçu işleyenin Mısır nehri kenarında asılmak olduğu[63] naklediliyor.

Bu şekilde çaprazlama uzuvların kesilmesi ve asma cezasının ilk kez bu Firavun tarafından uygulandığı rivayet olunmaktadır.[64] Kur'ân'da Firavun'un vereceği cezaya "Elbette ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama kat' ederim, sonra sizi tüm olarak elbette taslîb ederim", "Hangimiz azap olarak daha şiddetli ve bâkî, öğrenirsiniz?"[65] âyetiyle açıklık getirilmektedir.

Sihirbazların maruz kaldıkları bu yoğun baskı karşısında dikkat çekici her direnişe yöneldiklerini yine Kur'ân, "Seni, bize apaçık delillerden gelen şeylere ve bizi yaratana üstün tutmayacağız, ne hüküm vereceksen ver. Sen ancak bu dünya hayatına hükmedebilirsin"[66] âyetiyle bildirmektedir.

Burada sihirbazlar, Firavun'a uymayacaklarını ve Firavun sebebiyle gelen ve Hz. Musa'nın (as) kendisine davet ettiği apaçık delil ve hüccetleri ve kendilerini yaratanı yalanlamayacaklarını, Firavun'un yapacak olduğunu yapmasını, zira onun yalnız dünya hayatında hüküm yürüteceğini, ondan sonrası üzerinde hükmünün bulunmadığını[67] söylemektedirler.

Sihirbazların, Firavun ve meleinden korkmadan açıkça, "Musa'ya ve Allah'ın tevhîdi konusunda getirdiklerine iman ettiklerini; ve Firavun'u rububiyet iddiasında yalanlayanların ilki olmaları, hatalarının ve sihirden kendilerini zorladıklarının mağfiret edilmesi için Rablarına iman ettiklerini"[68] söyledikleri görülüyor.

Âyette sihirbazların söylediği "Biz müminlerin evveli olmamızdan dolayı, Rabbimizin bizi mağfiret edeceğini umuyoruz"[69]

---

63. Taberî, *Tefsir*, IX, 23; Bağavî, *Meâlim*, II, 188.
64. Taberî, *Tefsir*, IX, 23; İbn Kesîr, *Tefsir*, III, 455.
65. Tâhâ 20/71.
66. Tâhâ 20/72.
67. Taberî, *Tefsir*, XVI, 189; İbn Kesîr, *Kısas*, II, 49.
68. Şuara 26/51; Taberî, *Tefsir* XIX, 74; Şuara 26/73.
69. Şuara 26/51.

ifadesinin, onların kıptîlerin ilk iman edenleri şeklinde[70] anlaşılması, İsrailoğulları'nın da Hz. Musa'ya (as) iman ettiği gerçeği karşısında, daha uygun görünüyor.

Sihirbazların sihre zorlandıklarını bildiren âyetin, onların Allah'ın Kitabını terkederek sihirle uğraşmalarının Firavun tarafından emrolunduğu[71] şeklinde değerlendirildiği görülmektedir. Bu bize Hz. Musa (as) dönemi Firavun yönetimindeki din-sihir ve yönetim ilişkisini vermektedir. Buradan, mutlaka baştan itibaren Mısır'da var olan dinî kurumların, Firavun yönetiminde ne hale getirildiği de anlaşılmaktadır.

Sihirbazların, Firavun tarafından kendilerine yöneltilen; "Sizin ellerinizi ve ayaklarınızı keserim ve sizi asarım" sözlerine karşılık, derin bir teslimiyet içersinde, bunun kendilerine bir zarar getirmeyeceğini, Rablarına rücû' edeceklerini ve O'nun, Firavun tarafından uğrayacakları sıkıntıya sabır ve Allah'ın birliği konusunda sebat etmeleri sebebiyle mükafat verici olduğunu söylemektedirler. Kur'ân'da bu durum "Zararı yok, biz şüphesiz Rabbimize munkalibûnuz"[72] âyetiyle ifade olunmaktadır.

Firavun'un sihirbazlara yönelttiği cezanın kuru bir tehdit olmadığı anlaşılıyor. Rivayetlerde bu durum, bunların günün başlangıcında sihirbaz oldukları, günün sonunda şehîdler haline geldikleri sözleriyle naklolunuyor.

Kur'ân'da bu durum, "Bizden intikam alman ancak bize gelen Rabbımızın âyetlerine iman etmemizdendir. Rabbımız, üzerimize sabrı hâkim kıl ve bizi müslümanlar olarak vefat ettir"[73] âyetiyle anlatılmaktadır.

Bununla sihirbazlar, Firavun'un kendilerini itham ederek ileri sürdüğü, önceden Hz. Musa (as) ile anlaştıkları, amaçları-

70. İbn Kesîr, *Kısas*, II, 49.
71. Taberî, *Tefsir*, XVI, 190; birtakım gençlerin sihir öğrenmek üzere Ferema'ya sihirbazların yanına gönderildiği hk. bkz. Taberî, *Tefsir*, XVI, 190; Bu ve gençlerin İsrailoğullarından olduğu hk. bkz. Sa'lebî, *Arâis*, 163.
72. Şuara 26/50; A'raf 7/125.
73. A'raf 7/126.

nın siyasî olduğu ve şehir halkını sürmek istedikleri tarzındaki suçlamalara, onun düşmanlığının yalnız Rablerinden gelen âyetleri tasdîk edip, iman etmelerinden kaynaklandığını söyleyerek cevaplamışlar, sonra da Firavun'un yapacağı işkenceye karşı Allah'a sığınmışlar, böylelikle de Allah ruhlarını İslâm üzere kabzetmiştir.

3. Hz. Musa'nın Tebliğinin Bu Merhaledeki Önemi ve Kendisine Fiilen Tâbi Olanlar

Hz. Musa'nın (as) bu yarışma ile tebliğinin artık tüm Mısır toplumuna olumlu bir şekilde ulaştığını söyleyebiliriz. Yani herkes Hz. Musa (as) ve getirdikleri hakkında artık kulaktan dolma ve amaçlı bilgilerle değil, bizzat görerek, görememişse, Firavun yönetiminin dayanağı durumundaki sihirbazların bütün tehdit, baskı ve işkencelere rağmen Hz. Musa ve Hârun'un Rabbı'na iman ettiklerini yakîn derecesinde duyarak bilgilenmişlerdir.

Burada bir kişiye hakkın ulaştırılması için takibi gerekli iki dereceli usulle hareket edildiği görülmektedir:

Birinci derece: Meydana gelen olayın mahiyetinin bizzat tahkikle kavranmasıdır. Sihirbazlar sihir ilmine sahip olduklarından, Hz. Musa (as) Nebiyullah tarafından ortaya konanların mahiyetini kavramışlar ve yapılanın sihir olmadığını ilmelyakîn anlamışlardır.

İkinci derece: Ortaya konanın mahiyetini kavramış olanlar vasıtasıyla doğruyu bulmaktır. Burada, sihirbazlar dışında herkes hakkında bu durum geçerlidir. Bu yolla hakikati bulanların riski, güvendikleri kimselerin doğruluk ve hak üzere hareket etmeleriyle ters orantılıdır. Vasıtalarla hakikati bulmak durumunda olanlarda bu risk daima mevcuttur. Bizim olayımızda, kendilerine güvenilen sihirbazların hiçbir şekilde yalan söylemediklerini açıkça ortaya koyan, onların tehdit ve işkenceye uğraması, nihayet öldürülmeleri gibi olaylar yaşanmıştır. Bu

durumda artık sihirbazlar vasıtasıyla tüm Mısır halkına hakikat ulaştırılmış oluyordu.

Ancak tüm bunlardan sonra da iman gerçekleşemeyebilir. Zira, getirilen yeni prensipler olan hakikî iman esasları karşısında; yaşanan hayat ve onun dayandığı prensipler vardır. Bunlar küfre ve zulme dayalı olsa da, mevcut hayatın yürümesini sağlmaktadırlar. Ayrıca bunlara karşı çıkmanın çok sert müeyyideleri vardır. Bu bakımdan, çoğu kez bir tebliğ hareketinde bu merhalenin tüm toplum bakımından aşılması çok uzun süre almakta, yahut da aşılması mümkün olamamaktadır. Bu durumda hakka dayalı fakat henüz hayatta tümüyle geçerlilik kazanamamış esaslara bağlananların oradan hicretleri, kalanların ise kendi problemleri içerisinde yok olmaları süreci yaşanmaktadır.

Hz. Musa'nın (as) ortaya koydukları hakkında da bu mekanizmanın çalıştığı görülüyor. Getirdiği esaslar ve delillerinin son derece açık ve gerçek olmaları hem mukallitler ve hem de muhakkikler nazarında tebellür etmesine rağmen, filî anlamda Hz. Musa'ya (as) ancak az bir topluluğun iman ettiği biliniyor.

Kur'ân'da bu durum 'Hz. Musa'ya ancak Firavun ve mele'lerinden kendilerini fitneye düşüreceği korkusu çeken, kavminden bir zürriyet iman etti..."[74] âyetiyle bildirilmektedir.

Bu âyette ifade edilen "kavminden bir zürriyet" cümlesi Hz. Musa'nın (as) tebliğ hareketinde önemli bir merhaleye işaret etmektedir. Bu zürriyetin, anaları İsrailoğulları'ndan babaları ise kıptî olan yeni nesil olduğu, bu nedenle Kur'ân'da zürriyet olarak tanımlandığı[75] naklolunmaktadır. Bu duruma göre bunların melez bir nesil olduğu anlaşılıyor. Babalarının kıptî olmaları düşünülebilir. Hz. Musa'ya (as) iman ederek açıkça onu takip eden genç neslin bu durumlarında, ayrıcalıklı sta-

---

74. Yunus 10/83; krş. Sihirbazların imanından sonra İsrailoğulları'ndan 600.000 kişinin Hz. Musa'ya (as) ittiba ettiği hk. bkz. Taberî, *Tefsir*, IX, 27.
75. Taberî, *Tefsir*, XII, 450.

tülerinin etkisi olduğu söylenebilir. Zira babalarının kıptî olmaları sebebiyle saf kan İsrailoğulları gibi kesin bir sindirilme ve ezilme muamelesine maruz kalmamışlardır. Bunların, Hz. Musa'nın (as) kendilerine gönderildiği insanların evlatları, genç insanlar oldukları[76] naklolunuyor. Bu, zulme karşı çıkan bir fikir ve iman hareketinde, buna öncelikle gençlerin sahip çıktığı pratiğine[77] uygun görünmektedir. Ancak bu gençlerin, kavimlerinin kötülüklerinden çekindikleri, devlet adamlarının yanında çıkarı ve yararı olan kimselerin, dalkavuk İsrailoğulları'nın Firavun ve erkanıyla işbirliği yapıp, kendilerine engel olmalarından sakındıkları[78] anlaşılıyor.

Âyette geçen "onların melei" terkibinin, bu neslin ana tarafından İsrailoğulları'na, baba tarafından kıptîlere dayanması nedeniyle her iki tarafın meleini de kapsamı içerisine aldığı görülmektedir. Bunların zürriyetin melei olduğu anlaşılıyor.

Hz. Musa'ya (as) iman ettiği belirtilen zürriyetin onu takip ettikleri anlaşılmaktadır. Zira âmene fiili lam harfiyle kullanıldığında takip etme[79] peşinden gitme anlamına gelir. Bu durumda İsrailoğulları'nın tümünün Hz. Musa'ya (as) iman ettiklerini dolayısıyla bir bölümünün iman ettiğinin söylenemeyeceğini belirterek, müteakip üç âyeti[80] delil gösteren İbn Kesir de cevaplanmış olmaktadır. Çünkü buradaki iman konu etme anlamında iman değil, aktif olarak Musa'yı takip etme anlamında imandır. Ayrıca âyette "kavmin Firavun ve mele'lerinden korku içerisinde oldukları"[81] ifade edilerek, İsrailoğulları'nın neden fiilî olarak Hz. Musa'yı takip edemedikleri açıklanmış olmaktadır.

---

76. Taberî, *Tefsir*, XI, 149, 150; İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 222; Kutub, Seyyid, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, terc. Şengün, İsmail, Hikmet yay., İstanbul, 1976; VIII, 51.
77. Hz. Peygamber'e iman edenlerin başlangıçta gençler olduğu hk. bkz. Mevdûdî, *Tefhim*, II, 330, 331.
78. Kutub, *Fi Zılâl*, VIII, 51; Bunların İsrailoğulları'ndan oldukları hk. bkz. Taberî, *Tefsir*, XI 150; İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 222; Firavun kavminden dört kişi oldukları hk. bkz. Bağavî, *Meâlim*, III, 364; İbn Kesir, *Tefsir*, IV, 222.
79. Mevdûdî, *Tefhim*, II, 331.
80. Yunus 10/ 84-86.
81. Yunus 10/83; Elmalı, *Hak Dini*, IV, 2742, 2743.

Bu açıklamalar çerçevesinde, "İsrailoğulları içinde Kârun'dan başka Hz. Musa'ya (as) iman konusunda fitne içersinde olan yoktu"[82] değerlendirmesine de katılmak mümkün görünmüyor. Zira, Firavun'un işbirliği yaptığı,[83] ve İsrailoğulları'nın başına vâli olarak atadığı[84] Kârun'un bu imkânlara İsrailoğulları içerisindeki etkinliği dolayısıyla sahip kılındığı muhakkaktır. Bu, Kârun'un etrafında onunla, dolayısıyla Firavun'la işbirliği yapan bir zümrenin oluşması anlamına gelir. Nitekim daha sonraki aşamada gerçekleşecek olan Kârun'un helâki olayında, onun yalnız olmadığı,[85] etrafı ve adamlarıyla birlikte yerin dibine geçirildiği biliniyor.

Bir hedefe yönelmiş bir tebliğ sürecinde belirli merhaleler vardır: Birinci merhalede tebliğe muhatap olanların ilgisizlikleri söz konusudur. Hz. Musa'nın bu merhaleyi belli bir süre Firavun'un huzuruna girememekle yaşadığı anlaşılıyor. Bu merhalede, tebliğ faaliyetini yürütenlere karşı hiç olmamış gibi davranılması, tebliği yürütenlerin muhatap kabul edilmemesi gibi özellikler görülür.

İkinci merhalede tebliğe muhalif olan taraf işin ciddiyetini kavramış ve mukabil tedbir olarak tebliğcinin zayıf noktasını aramaya başlamıştır.

Amacı bunu topluluğa ifşâ ederek tebliğcinin güçsüzlüğünü ve samimiyetsizliğini ortaya koymaktır. Hz. Musa'nın (as) bu merhaleyi sihirbazlarla yarışmak suretiyle noktaladığı görülüyor. Bu aşamada Firavun'un hedeflediği şey ters tepmiş, Hz. Musa'nın (as) getirdiklerinin hak ve doğru olduğu tüm Mısır halkınca öğrenilmiştir.

Üçüncü merhalede, artık tebliğcilerin gücü muârızlar tarafından iyice anlaşıldığından direkt zecrî tedbirlere maruz bıra-

---

82. İbn Kesir, *Tefsir*, IV, 223.
83. Mümin 40/24-25.
84. Kurtûbî, *el-Cami'*, XIII, 310; Bağavî, *Meâlim*, III, 454.
85. İbn Ebî Şeybe, İbrahim b. Osman Ebî Bekir, *Kitabu'l-Musannaf fi'l-Ahâdîs ve'l-Asâr*, Bombay, 1982, XI, 532; Kurtûbî, *el-Cami'*, XIII, 311; İbn Kesîr, *Kısas*, II, 166.

kılırlar; sihirbazlarla yapılan yarışma sonrası mele' tarafından Firavun'a söylenen, "Musa'yı ve kavmini ülkede fesat çıkarsınlar, seni ve ilâhlarını terk etsinler diye bırakacak mısın?"[86] sorusuna Firavun'un verdiği "Çocuklarını katl, kadınlarını *istihyâ* ederiz, biz onlar üzerinde hâkimiz"[87] cevabı, bu merhaleye işaret etmektedir.

Onlar bu sorularıyla, Hz. Musa'nın (as) tüm halkın huzurunda kazandığı başarı ile, Mısır'da Firavun'a yönelik hizmet ve köleliği, ilâhlarına ibadeti ortadan kaldırarak bir karmaşa meydana getireceğini, bu nedenle mevcut düzeni yıkacağını, dolayısıyla onları serbest bırakmaması gerektiğini söylemektedirler.

Firavun'un tedbir olarak getirdiği, daha önce işaret olunduğu gibi, erkeklerin katli ve kadınların sağ bırakılması[88] ve bundan dolayı onların kıptîlerce kullanılarak İsrailoğulları'nın asimile edilmesi önerisi, bir tebliğ sürecinde yaşanan en sıkıntılı aşamaya işaret etmektedir. Bunun mele' tarafından "Onunla beraber iman etmiş kimseleri katlediniz, kadınlarını diri bırakınız"[89] şeklinde ifade edildiğini Kur'ân'dan öğreniyoruz.

Hz. Musa (as) Nebiyullah, bu sıkıntıya maruz kalacak kavmi İsrailoğulları'na "Allah'tan yardım isteyiniz ve sabrediniz, arz Allah'ındır, ona kullarından dilediğini varis kılar..."[90] diyerek, onlara gerek nefislerine, gerekse evlatlarına Firavun tarafından gelecek baskılara sabrettikleri takdirde, Firavun ve âlini yok ederek yerine onları orada hakim kılacağını, zira yeryüzünün Allah'a ait olduğunu ve onu kullarından dilediğine vereceğini, güzel sonucun isyandan kaçınarak kendini murakabe suretiyle görevlerini yerine getirenler tarafından elde edileceğini[91] söylemektedir.

---

86. A'raf 7/ 127; Taberî, *Tefsir*, IX, 24.
87. A'raf 7/127.
88. A'raf 7/127; Taberî, *Tefsir*, IX, 26; Mümin 40/251. Bu katlin Hz. Musa'nın (as) bi' setinden sonra yapılan katl olduğu hk. bkz. Taberî, *Tefsir*, XXIV, 56.
89. Mümin 40/25.
90. A'raf 7/128.
91. Taberî, *Tefsir*, IX, 27.

4. Firavun Sarayında Bir Mü'min

Hz. Musa'ya (as) iman etmiş, Firavun ailesine mensup Firavun'un amcası oğlu olduğu naklolunan bir kimseden[92] bahsolunmaktadır. Bu kişinin, "Ey kavmim, Rabbim Allah dediği için Musa'yı öldürecek misiniz? O size söylediğinin doğru olduğu hakkında âsâ ve beyzâ yed gibi apaçık delillerle gelmiştir. Eğer onun size yönelttiği Allah size kendisine ibadeti ve mevcut dininizin terkini emrediyor sözlerinde yalancı ise, bu onun aleyhinedir. Yok eğer söyledikleri doğru ise, size ukûbattan vaad ettikleri size isabet edecektir"[93] dediği biliniyor. Bu kimsenin ismi olarak naklolunan Cibrîl,[94] Hızbîl, Hazkıyel,[95] Sem'an, Habîb[96] kelimelerinin İbranice ve Arap diline uygun yapıları dolayısıyla kıptî olan bu kişiye ait olduğuna iştirak mümkün görünmüyor. Dönemi itibariyle koyu bir kıptî kavmiyetçiliğinin hakim olduğu bu ortamda, Firavun'un çok yakını olan bir kişinin bir İbranî ismi taşıyacağını ileri sürmek zor görünmektedir.

Kur'ân'da bu mü'min kişiden "Firavun'un âlinden imanını gizleyen bir adam: 'Bir kişiyi Rabb'im Allah demesinden dolayı katl mi edeceksiniz? Eğer yalancı ise yalanı aleyhinedir, eğer doğru ise size vaad ettiklerinin bazısı size isabet eder; muhakkak Allah kezzâb ve müsrif kimselere hidâyet etmez'"[97] âyetinde bahsolunmaktadır.

---

92. Taberî, *Tefsir*, XXIV, 58; Hz. Musa'nın (as) bir kıptîyi öldürmesi hadisesinin akabinde ona saraydaki durumu bildirerek, gitmesini isteyen kişinin de bu olduğu hk. bkz. Bağavî, *Meâlim*, IV, 96; İbn Kesir, *Kısasu'l-Enbiya*, II, 54.
93. Taberî, *Tefsir*, XXIV, 58.
94. Taberî, *Tefsir*, 58; Bağavî, *Meâlim*, IV, 96.
95. Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 162;
96. Zemahşerî, *Keşşaf*, IV, 162; Bağavî, *Meâlim*, IV, 96; Suyûtî, *ed-Dürr*, V, 350; İsminin Hayır olduğu hk. bkz. İbn Kesir, *Kısasu'l-Enbiya*, II, 54.
97. Mü'min 40/28; Bu olayı, Firavun'un "Beni bırakın Musa'yı katledeyim" (20/46) sözünden sonra, bu mümin kişinin "Cihadın efdali hakim olan sultanın yanında doğruyu söylemektir" diyerek başlattığı hk. bkz. İbn Mâce, Fiten, hds. no. 4011, 4012; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 19, 61; IV, 314, 315; İbn Kesir, *Tefsir*, VII, 130.
Bu âyetin Hz. Muhammed'e (sav) Kâbe'de namaz kılarken Ukbe b. Ebî Muayt'ın saldırması üzerine araya giren Ebû Bekir'in Resulullah'dan belayı defettikten sonra "Rabbim Allah'dır diyen kişiyi öldürecek misiniz?" sözü üze-

Bu kişinin Firavun ve meleinin yer aldığı bu mecliste etrafına yönelttiği "Ey kavmim"[98] hitabı ve bunların o anda Mısır'da hakim olan topluluk olduğunun âyetten anlaşılması, bu zâtın kıptî olduğuna açık bir şekilde delalet eder.

Dolayısıyla bu kişinin İsrailoğulları'na mensup, fakat imanını gizleyen bir kimse olduğu nakline[99] katılmak mümkün görünmüyor. Bu mümin zât ile Firavun ve melei arasında cereyan eden bu muhaverenin epey ileri safhalarda meydana geldiği anlaşılıyor. Öyle ki bu safhada, öteden beri Hz. Musa'nın katledilmesine, onunla delil ve hüccetlerle baş edilemeyeceği şüphesinin halkın içine düşeceği gerekçesiyle karşı çıkan melein, meydana gelen olaylar nedeniyle bundan caydığı bir devreye rastlamaktadır.

Melein bu konuda son derece hesaplı ve plânlı hareket ederek Hz. Musa'nın (as) başlattığı hareketin topluma mâl olmasına engel olmayı amaçladıkları, bunun için Hz. Musa (as) tarafından gösterilen beyzâ yed ve âsâ mucizelerinden sonra, onların hapsedilmesine değil de, bunu tehire ve yarışma gün ve mahallinin tespitine yöneldiklerini, daha önceki bölümde belirtmiştik. Hatta bu merhalede Firavun'un onlara "Ne buyurursunuz,[100] öldüreyim mi?"[101] sorusunu yönelttiğinde, ona yine aynı gerekçelerle karşı çıkmışlardı.

Mümin zât burada, doğrudan mele olarak isimlendirebileceğimiz Firavun ve eşrafına cemi bir siga kullanarak, "Bir kişiyi Rabbim Allah dediği için katl mi edeceksiniz?"[102] demektedir. Melein de artık Hz. Musa'nın (as) katli fikrine temayül ettiği safha, sihirbazlarla yarışmanın yapıldığı ve onların mağlup olarak küçük düştükleri safhadan sonraki devre olmalıdır.[103]

---

rine nâzil olduğu hk. bkz. Buharî, Tefsir (Mümin), 1; Fezâilu'l-Ashab, 5, 6; Menakıbu'l-Ensar, 29.

98. Mü'min 40/29.
99. Taberî, *Tefsir*, XXIV, 58; Bağavî, *Meâlim*, IV, 96.
100. A'raf 7/110.
101. "Melein Firavun'a, "O ikisini katletme dediği" değerlendirmesi hk. bkz. Firûzâbâdî, *Tenvir*, II, 608, 609.
102. Mü'min 40/28; Bu mü'min zâtın imanını sihirbazlarla yapılan yarışmadan sonra izhar ettiği hk. bkz. Sa'lebî, *Arâis*, 166.
103. Sa'lebî, *Arâis*, 166; Mevdûdî, *Tefhim*, V, 147.

Bu konuda bizi ikna eden diğer bir vaka, bu âyette zikrolunan "el-Beyyinât"[104] lafzıdır. Bu lafız Hz. Musa (as) Nebiyullah ile ilgili başka âyette, ona verilen dokuz âyâtın tavsîfinde kullanılmıştır. Bu durumda âl-i Firavun mü'mini zâtın işaret ettiğimiz muhâveresinin bu dokuz âyetten en az birkaçının Mısır toplumunda yaşanmasından sonra vuku bulduğunun ifadesi mümkün görünüyor. Zira burada beyyinâtla kastolunan sadece Hz. Musa'ya (as) verilen yed ve âsâ olsaydı, tesniye bir ifade kullanılırdı. Halbuki burada cemi bir siga kullanılmıştır. Nitekim sadece âsâ ve yedin kastedildiği bir âyette; bu, iki burhan anlamına gelen burhânân lafzıyla belirtilmiştir.[105] Tüm Mısır toplumunca yaşanan bu dokuz vakanın ise, Hz. Musa'nın (as) tebliğ sürecinde, Hz. Musa'nın (as) sihirbazlarla yarışmasından sonra meydana geldiğini biliyoruz.

Firavun âlinden olan bu mü'min zâtın, sözüne kulak verdirecek derecede etkili olduğu anlaşılıyor. Bu durumda onun, Hz. Musa'nın (as) suya bırakılmasında kullanılan sandukayı yapan marangoz olduğunu söyleyen naklin değil de, Firavun'un hazinedârı olduğu naklinin[106] kabulü daha uygun ve makul görünüyor.

Bu âl-i Firavun mü'mini zâtın, zikrolunan konuşmayı yaptığı meclisin oldukça mahrem, tüm topluma açık olmayan bir özellik taşıdığı,[107] Firavun'un "Size ancak benim ve sizin için doğru olanı düşünüyorum ve sizi Hz. Musa'nın (as) durumu ve katli işinde doğru olana yönlendiriyorum, aksi halde dininizi değiştirecek, toprağınızda fesat çıkaracak"[108] tarzındaki itirafından anlaşılmaktadır.

104.Mü'min 40/28.
105.Kasas 28/32.
106.Sa'lebî, *Arâis*, 166; polis nazırı olduğu değerlendirmesi hk. bkz. Elmalı, *Hak Dini*, VI, 4157; Bu zâtın Firavun tarafından çocuklarıyla birlikte yakılarak öldürülen saray tarakçısı kadının eşi olduğu hk. bkz. Sa'lebî, *Arâis*, 166; Bu mümin zâttan bahsetmeksizin saray tarakçısı kadının mümin bir kadının çocuklarıyla birlikte yakılarak öldürüldüğü hk. bkz. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 309, 310.
107.Bu muhaverenin Firavun ve melei huzurunda yapıldığı hk. bkz. Kasas 28/38.
108.Taberî, *Tefsir*, XXIV, 59.

Burada Alûsî,'nin İbn Atıyye'den naklederek işaret ettiği gibi, dinin değişmesi ifadesinin hükümdarın değişmesi,[109] Mevdûdî'nin işaret ettiği gibi yönetim işleyişinin değişimi anlamlarına geldiğine işaret etmemiz gerekir.

Bu mümin zâtın Firavun ve meleini uyarmaya devam ettiği "Ey kavmim, bugün Mısır'da İsrailoğulları'na karşı mülk ve saltanat sizindir, fakat eğer gelirse Allah'ın azabını bizden kim def eder?"[110] sözlerinden anlaşılmaktadır. Firavun'un bu sözlerden etkilendiği ve yukarıda zikrolunan "Ancak doğruyu yapmaya yöneldiği" itirafını yapmak zorunda kaldığı anlaşılıyor. Mü'min zâtın bu kez de tarihî olaylardan bahsederek onları iknaya yöneldiği görülüyor. Onlara Nuh'dan, Ad'dan, Semud'dan ve sonrakilerden söz etmekte, onları reddedenlerin Nuh, Hud ve Salih peygamberlere cüretleri ve gruplar halinde saldırmaları dolayısıyla helak oluşlarından bahsetmekte, *de'b* lafzıyla böyle olanların bu konuda tâbi oldukları kanuna işaret ederek, Firavun ve meleinin de aynı akıbete uğrayacağını belirtmektedir. Zira Allah kullar için zulmü irade etmez.[111]

Firavun âlinden bu mü'min zâtın bu sefer Firavun ve meleine kıyamet, hesap ve âhiret mefhumlarıyla ilgili uyarıda bulunduğu görülüyor. Onlara şâyet Hz. Musa'yı öldürürlerse arkalarını dönerek kaçacakları ve bir kısmının bazılarına nidâ edeceği *Tenad Günü* olan Kıyameti[112] hatırlatmaktadır.

Kur'ân'da bu durum "Ey kavmim ben sizin için Tenâd Gününden korkuyorum, arkanızı dönerek kaçacağınız bu günde, sizi Allah'a karşı koruyan olmaz. Allah kimi dalâlete düşürürse, ona hidâyet eden yoktur"[113] âyetinde ele alınmaktadır. Firavun'un âlinden olan bu mü'min zâtın, Firavun ve meleini

---

109. Mü'min 40/29; Taberî, *Tefsir*, XXIV, 59.
110. Taberî, *Tefsir*, XXIV, 59.
111. Mü'min 40/31.
112. Taberî, *Tefsir*, XXIV, 61; Bağavî, *Meâlim*, IV, 97; Beydâvî, *Envar*, V, 351; Bugünün cehennem ehlinin cennet ehlinden su istemek için nidâ ettiği gün olduğu hk. bkz. Taberî, *Tefsir*, XXIV, 60; İbn Kesîr, *Tefsir*, VII, 133; Hesap yerinden cehenneme yönelindiği gün nakli hk. bkz. Taberî, *Tefsir*, XXIV, 62.
113. Mü'min 40/32, 33.

uyarmak için tekrar tarihe döndüğü görülüyor. Ancak bu seferki hem yerli ve hem de çok yakın tarihtir. Muhtemelen Firavun ve meleinin iki veya üç kuşak öncesi dedelerinin bizzat yaşadığı dönemdir.[114] Onlara Yusuf ve Yakub peygamberden söz etmekte, O'nun Rabbından getirdikleri hakkında sürekli şüphe içerisinde olduklarını, kalblerinin hiçbir şekilde yakîn kesbetmediğini, bunun Yusuf'un ölümüne kadar devam ettiğini, bu anda onların yani Firavun ve meleinin; "Ey kavm, Allah Yusuf'tan sonra hakka çağıracak bir resul göndermeyecek" dediklerini[115] söylemektedir. Ancak bu konuda Yusuf'a inanmasalar da, sırf çıkar sâikıyla ona tâbi olarak itaat ettiklerini[116] sözlerine ilave etmiştir.

Kur'ân'da bu durum: "Size Yusuf önceden beyyinâtla gelmişti, size getirdiklerinden sürekli şüphelendiniz, tâ ki helak oluncaya kadar. Allah ondan sonra Resul göndermeyecek dediniz. Böylece Allah şüpheci müsrif olan kimseleri delâlete düşürür"[117] âyetinde ele alınmaktadır.

Bu mü'min kişinin yukarıda belirttiğimiz sözleriyle, çok yakın tarihte gelip geçen bir Peygamber'e, onun karşısında Firavun ve meleinin dedelerinin çifte standart tutumlarına ve hakka yönelmemelerine dikkat çekerek, Hz. Musa'nın (as) bir Resul olabileceğini söylemek istediği, onu öldürmenin büyük belalara sebeb olabileceğini belirttiği anlaşılıyor. Yusuf Peygamber'le ilgili olayların herkes tarafından bilinmesi nedeniyle bu ifadenin kullanıldığını söyleyebiliriz.

Bu mü'min zâtın, mücerret kıyamet ve âhireti hatırlatması, Firavun ve meleini bunlarla inzâr etmesi yanında, kültür çevreleri içerisinde yer almaları nedeniyle kendileri hakkında bilgi

---

114. Yusuf peygamberin hyksoslar zamanında yönetimde görev aldığına daha önceki bölümlerde değinilmişti. Onların ise yönetiminde yaklaşık 150 yıl kadar bir süre kaldıkları biliniyor. Bu konuda bkz. Âfetinan, 90-95; Özer, 172-173, 179-180; Yusuf'un Firavun'unun Amalika'dan, Hz. Musa'nın (as) Firavun'unun kıptî olduğu hk. bkz. Elmalılı, *Hak Dini*, VI, 4159.
115. Taberî, *Tefsir*, XXIV, 63.
116. İbn Kesir, *Tefsir*, VII, 132.
117. Mü'min 40/34.

sahibi oldukları Nuh, Ad, ve Semud kavimlerinden ve akıbetlerinin sebeblerinden bahsetmesi, akabinde de hemen hepsinin çok yakından tanıdığı Yusuf peygamberden ve ona karşı takip ettikleri ikili tavırdan söz etmesi, Hz. Musa'nın (as) da bir resul olabileceğini Firavun ve meleine düşündürttüğü anlaşılıyor. Zira Firavun'un bir hile uygulayarak, Firavun âlinden bu mü'min zâtın benimsediği Hz. Musa'nın (as) getirdiği ilah anlayışını çürütmeye çalıştığı görülmektedir.

Bu mümin zâtın, Firavun ve meleini daha sonra açık bir imana davet ettiği, onları irşada devam ettiği görülüyor: Kendisine tâbi olunduğunda asıl amaca ulaştıracağını, dünya hayatının çok az bir yararlanmayla ve süratle sona ereceğini, asıl istikrarlı hayatın âhirette olduğunu, kötülük yapanların mislini, imanla iyilik yapanların ise kat kat mükafat göreceklerini[118] söylemektedir. Mü'min zâtın irşad ve ikazına kavminin mukabele ettiği, dolayısıyla bu irşad ve ikazların kabul görmediği, üstelik onların gizli gizli öldürme plânlarına maruz kaldığı, onların, Firavun'un emri doğru olmadığı halde tâbi oldukları[119] anlaşılmaktadır. Bu mü'min zâtın Hz. Musa (as) ile birlikte kurtulduğu naklolunmaktadır. Bu, Kur'ân'da "Allah onu kurdukları tuzakların kötülüklerinden korudu"[120] âyetinde ele alınır. Bu durumda, bu zâtın sihirbazlarla asıldığı nakline katılmak mümkün görünmüyor.

Firavun'un, Hz. Musa'nın getirdiği müteâl ilah anlayışını, bu mümin zât olayında Hâmân'a yapımını emrettiği kule/sarh olayıyla nasıl çürütmeye çalıştığını ele alalım.

5. Firavun'un Müteâl İlah Anlayışını Çürütme Teşebbüsü ve Kule Yapımı Olayı

Mısır dinlerinde görülen Firavun'un Tanrı oğlu olduğu anlayışı, M.Ö. 2500 yılında yazılmış bir metinde yer alan "Re onu do-

118.Mü'min 40/38, 39.
119.Hûd 11/97.
120.Mü'min 40/45.

ğurmuştur" ibaresinden anlaşılmaktadır. Firavun'un eşine ilah olarak hulûl ettiği ve onun doğurduğu çocuğun da ilah olduğu, bu durumun "Annenin Bugası" terkibiyle ifadelendirilen, İlah'ın anneye tecellisi mitolojisiyle izah olunduğu görülmektedir.

Firavun'un her gün icra ettiği merasimlerde ilahlardan yeniden kudret ve ilahî kudsiyet aldığı[121] inanılan diğer bir esâtirdir.

Hz. Musa'nın firavununun kendisinden çok önceki devirlerden itibaren var olan bu paganist kültürden yararlanarak bir din ortaya çıkardığı ve toplumunu da bu yönde oluşturduğu söylenebilir.

Firavun'un her gün ilahlardan yeniden kudret ve kudsiyet aldığına inanılan bir toplumda, Firavun'un Hâmân'a dönerek söylediği "Ey Hâmân, benim için bir *sarh*/ kule binâ et de, semavâtın yollarına, kapılarına ve buluşma yerlerine ulaşmama sebep olsun. Onunla da Musa'nın ilahını göreyim. Ben Musa'nın bize kendisini semadan bir Rab gönderdiği tarzındaki sözlerinin yalan olduğunu sanıyorum"[122] sözlerinin, toplumu kendi istikametinde yönlendirmek konusunda gerçek bir değeri olduğu, bir tesir meydana getireceği muhakkaktır.

Âyette Firavun'un Hâmân'a yapılmasını emrettiği ve sarh lafzıyla ifade olunan şeyin kasr/köşk anlamına geldiği, ancak diğerlerinden farklı, bundan dolayı da onlardan hemen ayırt edilebildiği için, açık olmak anlamına gelen sarh[123] lafzıyla ifadelendirildiği anlaşılıyor.

Bilindiği gibi bu kelime, inşâ edilen son derece büyük ve semâya doğru uzanan bina hakkında[124] kullanılmaktadır. Bina yapması kendisine emrolunan kişinin Hâmân olduğu âyette açıkça belirtilmiştir. Muhammed Hamidullah'ın Hâmân hakkında yaptığı Amon değerlendirmesi[125] olayın dinî özelliğine

---

121.Schimmel, Anne Marie, *Dinler Tarihine Giriş*, 31.
122.Taberî, *Tefsir*, XXIV, 64.
123.Asım, *Kamus*, sarh mad.
124.Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 96; Bağavî, *Meâlim*, IV, 96.
125.Hamidullah, Muhammed, *el'Kur'ânu'l-Mecîd maa maânîhi bi'l-Fransiyye*, Beyrut, 1981, 512.

işaret etmekte ve Firavun yönetiminin dayandığı rükünlerden birinin din kurumu olduğunu belirtmektedir.

Bilindiği gibi Amon Rahipleri Mısır'da din alanında uzun süre hakim olmuş din adamı sınıfıdır. Firavun'un, âl-i Firavun mümini bu kişinin sözleri üzerine, yukarıda işaret olunduğu üzere bir taktiğe başvurduğu görülüyor. Bu; "Bir kule yap da şu Musa'nın İlahı'na bakayım, olmadığını tesbitle onun yalancı olduğu ortaya çıksın" taktiğidir. Kur'ân'da bu durum "Ey Hâmân, benim için bir köşk bina et"[126] "Ey Hâmân, benim için tuğla pişir, bana bir köşk kıl"[127] âyetleriyle ele alınmaktadır. Bu son âyetle Firavun'un Hâmân'dan tuğla bir köşk talep ettiği anlaşılıyor. Firavun'un bu tarz bir ifadeyle Hâmân'dan köşk istemesi, ilk kez, pişirilmiş çamur demek olan tuğlanın Hz. Musa'nın (as) Firavunu tarafından üretildiği ve onunla bina kurulduğu[128] tarzında değerlendirilmektedir.

Eski Mısır sanat tarihi içersinde eski imparatorluk dönemi (M.Ö. 2778-2065)'ten itibaren[129] tuğlanın kullanıldığı, bilindiğine ve Hz. Musa (as) döneminin Mısır'ı istilâ eden hyk-soslar sonrası olduğu[130] saptandığına göre, Musa'nın firavununun ilk tuğlayı üreten ve kullandıran kişi olduğu değerlendirmesine katılmak mümkün görünmüyor. Hâmân tarafından yapılması istenen binanın yedi yılda tamamlandığı naklolunmaktadır. Bu oldukça uzun bir süredir. Bu durumda, Firavun'un Hâmân'dan istediği bina yapımı işinin, zaman kazanmak amacına da yönelik olduğu anlaşılıyor. Zira sihirbazları mağlub olmuş, toplum nezdinde Hz. Musa'nın (as) haklı olduğu belirlenmiştir. Mele katında ise Musa'nın bu mücadeleden galip çıkabileceği endişesi belirmiş olsa gerekir. Nitekim Firavun âlinden bu zâ-

---

126. Mümin 40/36; Kule/minare değerlendirmesi hk. bkz. Bağavî, *Meâlim*, III, 446.
127. Kasas 28/38.
128. Taberî, *Tefsir* XX, 77; Bağavî, *Meâlim*, III, 446; Nesefî, *Medârik*, IV, 566.
129. Âfetinan, 64-70; Eski imparatorluğun M.Ö. 3100-2181 tarihleri arasında olduğu değerlendirmesi için bkz. Giorgio, Lisa, *Mısır Sanatını Tanıyalım*, terc. Soley Eren, İstanbul, 1986, 3.
130. İlgili bölüme bkz. s. 29-38.

tın imanını açıklayabilmesi biraz da böyle bir atmosferde mele'e tesir edebileceğini hissetmesi dolayısıyladır.

Firavun, bu şekilde ard arda gelen olaylar karşısında, bina yapımı için gerekli süreden yararlanarak, yönetimini rahatsız eden unsurlar konusunda tedbirleri almayı planlamış olmalıdır. Âyette geçen "Firavun'un *keydi*"[131] terkibi, Firavun'un bir taktik içerisinde olduğuna işaret etmektedir. Firavun'un Hâmân'a bu binayı yapmasını emretmeden önce, Hz. Musa'nın (as) getirdiği din ve ilâh anlayışına karşı açıkça tavır koyarak "Ey mele, sizin için benim gayrım hiçbir ilâh bilmedim"[132] dediğini öğreniyoruz. Bu bize olayın, Hz. Musa'nın (as) artık resmen ciddiye alındığı ve kozların açıkça ortaya konduğu bir merhalede cereyan ettiğine işaret eder.

Nakle göre Hâmân, bina inşaası emrini alır almaz derhal gerekli elemanları toplayarak, benzeri olmayan bir bina yapımını başlatmış, bittiğinde Firavun semaya bir ok atıp onun kana bulanmış vaziyette geri gelmesi üzerine, Hz. Musa'nın (as) İlâhı'nı katlettiği değerlendirmesini yapmıştı[133] Bu kulenin daha sonra yıkıldığı[134] naklolunmaktadır.

6. Musa Dönemi Mısır'ında Yaşanan Âfetler

Mısır'da sihirbazlarla yapılan yarışma ve onların iman etmelerinin akabinde Hz. Musa'nın (as) tebliğ faaliyetlerinin ileri bir safhaya ulaştığı görülüyor. Bunlar, Mısır'ın bizzat tabiî âfetlere maruz kalmasını içeren olağanüstü olaylardır. Bu olayların esas hedefinin Kur'ân'ın ifadesiyle "Firavun'un âli'nin tezekkür etmesi,"[135] yani dalâletlerinden kaçınmaları, Rab'larına tevbe ile sığınmaları için hatırlatma ve ders olduğu anlaşılıyor.

Şimdi bu olayları ele almak istiyoruz.

131.Mü'min 40/37.
132.Kasas 28/38.
133.Bağavî, *Meâlim*, III, 446; Hazin, *Lübab*, IV, 566.
134.Sa'lebî, *Arâis*, 168.
135.A'raf 7/130.

a. Kıtlık

Firavun ve bağlıları yıllarca açlık ve kıtlığa maruz kalmışlardır. Açlık kırsal alanlarda, ürün yetersizliği ise yoğun yerleşim bölgeleri olan şehirlerde meydana gelmiştir.

Mısır'ın iktisadî hayatının Nil nehrine bağımlı olduğu bilinir. Öyle ki, Nil'in suyunun yeterli olmaması, yahut çok fazla taşmalar yapması, Mısır'ın can damarı olan tarımsal üretimini aksatıyordu. Nitekim bu konuda Nil nehrinin Hz. Musa'nın (as) duasıyla artık akmaz hale geldiği nakli yapılmaktadır.

Mısır'ın, Hz. Musa (as) döneminde merkezî bir yönetim sistemine sahip olduğunu biliyoruz. Bunun anlamı tarım alanlarında elde olunan ürünlerin, üretici için zorunlu olan kısmı ayrıldıktan sonra merkeze getirilmesidir.[136] Ürünün kuraklık sonucu düşük rekoltede kalması halinde üreticiye bırakılan kısmın da azaldığı, nakillerde yer alan, bâdiye/taşrada açlık vuku bulduğu bilgisinden anlaşılmaktadır.

Mısır'da Hz. Musa (as) döneminde hakim merkezî totaliter yönetim için ürün rekoltesinin düşüklüğünün anlamıysa, daha az vergi ve gelir olmaktaydı. Nitekim Kur'ân'da *"naks-ı semerât"* olarak ifade olunan vakanın, nakillerde merkezî kalabalık yerleşim alanlarında vuku bulduğunun söylenmesi buna açıkça işaret etmektedir.

Bu olayın merkezî totaliter yönetimin kendi tebaasına olan tavrını da net bir şekilde ortaya çıkardığı anlaşılıyor. Ürün rekoltesinin iyi olduğu yıllarda geçimlik ve tohumluk için gerekli miktarın üretici teb'aya bırakılması vârid iken, kıtlık dönemlerinde, aynı miktarın bırakılabilmesi için kendi payını düşürmesi veya hiç almaması gerekecektir. Buradaki tercih, yönetiminin teb'ası yönünden net bir şekilde anlaşılmasını sağlar. Bu tarz yönetimlerin en bâriz nitelikleri, halktan mümkün olduğu kadar çok şey koparmaktır. Onların ihtiyaçlarını dikkate

---

136. Firavun kelimesinin, kaynak, zenginlik ve gelirlerin toplandığı büyük ev anlamına gelen Peraa kelimesinden türediği hakkında bkz. *Ana Britannica*, 1988, İst., VIII, 599, Firavun maddesi.

alarak uygulama yapmazlar. Nitekim bu mekanizmanın çalıştığı, yönetimin problemi çözmek yerine yine kafaları birtakım hurafelerle karıştırıcı spekülasyonlara yöneldiği anlaşılmaktadır. Zira yönetim ve bağlıları meydana gelen darlık ve kıtlık dönemlerinde "Bunlar Hz. Musa (as) ve onunla birlikte olan kimselerin uğursuzlukları sebebiyledir. Bize Hz. Musa (as) geldiğinden beri huzurumuz ve nasiplerimiz gitmiştir"[137] demektedirler. Bu tip propagandaların açıklık ve berraklığı ortadan kaldırıcı etkisinin büyük olduğu muhakkaktır. Zira bu şekilde Mısır'ın maruz kaldığı kıtlık, açlık ve darlık dönemlerinin "yıllarca"[138] sürdüğü, fakat toplumu yönetime karşı harekete geçiremediği anlaşılıyor.

Hz. Musa'nın (as) tebliğ sürecinin bu merhalesinde, Kıptî toplumun direkt Musa ve Rabbi ile ilişkili olduğunu kavrayabileceği tüm topluma şamil olağanüstülükleri yaşadığı görülmektedir.

Kur'ân bu olayları, olayla Hâlik Rab arasında direkt irtibatlı olduğunun hemen kavranabilmesi nedeniyle "mufassal âyetler"[139] olarak niteler.

b. Tufan/Su Baskını

Mısır'da yaşanan âfetlerden ilki; Allah'ın semadan gönderdiği her tarafın su içinde kalması, sulara garkı demek olan Tufan'dır.[140] Bu yağışın bir hafta sürdüğü, kıptîlerin evini doldurduğu, boylarını aştığı, İsrailoğulları'nın evlerine ise katre su girmediği naklolunmaktadır. Bu durumda Hz. Musa'ya (as)

137.Taberî, *Tefsir*, IX, 29, 30.
138.Araf, 7/130.
139.A'raf, 7/133; Beydâvî, *Envar*, II, 621.
140.Taberî, *Tefsir*, IX, 30, 31, 34; Bağavî, *Meâlim*, II, 191; İbn Kuteybe, *Tefsiru Ğarîbi'l-Kur'ân*, 171; İbn Kesîr, *Tefsir*, III, 458; Suyûtî, *ed-Dürr*, III, 108; Sa'lebî, *Arâis*, 168; Tufan'ın ölüm olduğu hk. bkz. Taberî, *Tefsir*, IX, 31; Bağavî, *Meâlim*, II, 191; İbn Kesîr, *Tefsir*, III, 458; Tufan'ın Allah'tan gelen ve onları kuşatan bir emir olduğu hk. bkz. Taberî, *Tefsir*, IX, 31; Bağavî, *Meâlim*, II, 191; Tufan'ın peşpeşe gelen ölüm olduğu hk. bkz. Taberî, *Tefsir*, IX, 32; Yemen lügatinde Tufan'ın Taun demek olduğu hk. bkz. Bağavî, *Meâlim*, II, 191; İbn Kesîr, *Tefsir*, III, 458.

gelmişler ve "Bizim için Rabbine dua et de, bizden yağmuru kaldırsın, biz de sana iman edelim ve İsrailoğulları'nı gönderelim" demişlerdir. Hz. Musa'nın (as) da dua ettiği ve Tufan'ın kaldırıldığı[141] bildiriliyor.

Bir aylık bir sükûn döneminden sonra, söylediklerini reddederek bu yağmurun kendileri için nimet olduğunu, beldelerini otlu kıldığını, ürünlerini arttırdığını söyledikleri[142] naklolunmaktadır. Naklolunan bu haber Nil'in Mısır'daki fonksiyonuna uygundur. Zira Mısır'daki zirâî yapı, Nil nehrinde periyodik olarak kışın ekvatoral yağmurlarla, baharın ise Habeşistan yağmurlarıyla meydana gelen taşmalar[143] sonucu oluşan milli toprağa bağlı bulunmaktadır.

Ancak zaman zaman bu taşmaların Kur'ân'ın işaret ettiği gibi Tufan haline geldiği, büyük tahribat meydana getirecek nitelik kazandığı,[144] fakat yukarıdaki naklin işaret ettiği gibi, bu büyük taşkınların oluşturduğu milli toprak sebebiyle son derece verimli bir dönem yaşandığı anlaşılıyor. Nitekim Firavun topluluğu, meydana gelen Tufanın kendileri için bir nimet, ürün verimliliğini sağlayan bir unsur olduğunu söyleyerek Musa'ya yaptıkları vaadi yerine getirmemişlerdir.

Nakillerde yağmurların çekilmesiyle, ürünlerin yetişmesi arasındaki zaman aralığının bir ay olduğu söylenmektedir. Halbuki hasat için daha uzun bir süre gerekir. Buna göre, bu süreleri karşılamamız zorunlu görünmektedir.

c. Cerad/Çekirge

Hz. Musa (as) dönemi Mısır'ında tüm toplum olarak yaşanan diğer bir olağanüstü tabiî âfetin Kur'ân'da Cerad lafzıyla ifadelendirildiği görülmektedir. Bunun, ziraî ürünleri tahrib etme niteliğindeki çekirgeler olduğu anlaşılıyor.

141.Taberî, *Tefsir*, IX, 36, 37; Bağavî, *Meâlim*, II, 191.
142.Taberî, *Tefsir*, IX, 36; Suyûtî, *ed-Dürr*, III, 109.
143.Maillet, J., *Histoire des Faits Economiques*, 41.
144.Taberî, *Tefsir*, IX, 30, 31, 34, 38; Bağavî, *Meâlim*, II, 191 Maillet, *Histoire*, 41.

Tufanın akabinde ziraî ürünlerde ve otlarda, önceki hiçbir dönemde olmayan büyük bir verim ve bolluk olduğuna,[145] bu nedenle Firavun ve kavminin tufanı kaldırması için yardım istedikleri Hz. Musa'ya (as) vaad ettiklerini yerine getirmeyerek onu reddettiklerine[146] daha önce de işaret etmiştik. İşte bunun akabinde gelen âfetin Çekirge olduğu; ürünlerin, çayır ve otların büyük bir kısmını tahrip ettikleri naklolunmaktadır.

Burada, Mısır topraklarının daha önce de bu âfeti yaşadığı Ahd-i Atik'te yer alan "Ve bütün Mısır diyarı üzerine çekirge çıktı ve Mısır'ın hududuna kondu. Gayet çok idiler; ondan evvel böylesi çekirge, bunun gibisi olmamıştı..."[147] ifadesinden anlaşılmaktadır.

Şüphesiz bu âfette Mısır toplumunu hakka yönelmeleri için ikaz eden belirgin vaka, bunun önceden örneğin Ahd-i Atik'in ifadesiyle "yarın"[148] sözcüğü ile Hz. Musa (as) tarafından Firavun ve topluluğuna bildirilmesi, daha önce bu çapta büyük bir âfetin yaşanmaması ve "Hz. Musa'nın (as) duasıyla",[149] garp yeli[150] vasıtasıyla sürülüp çıkarılmalarıdır. Firavun ve âlinin gözleri önünde cereyan eden bu hadiseler, onlara bu vakalarda Hz. Musa (as) ve Rabbinin rolünü kavratır nitelikte görünüyor. Ancak iki fikrî grup arasında bir tercih yapma durumunda olan bir topluluğun, daha önce de bu kabil olayların yaşandığı bir yerde, tercihlerinin açık bir şekilde ortaya çıkabilmesi için, daha başka olaylara ve tekrarlara ihtiyaç duyabilecekleri söylenebilir.

Nitekim Mısır'da yaşanan tabiî âfetlerin tufan ve ceraddan ibaret kalmadığı, daha başka âfetlerin de birbiri peşi sıra yaşan-

---

145. Taberî, *Tefsir*, IX, 34-36, 38; Zemahşerî, *Keşşaf*, II, 147; Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 2267; hadislerde cerâd lafzının çekirge anlamında kullanıldığı hk. bkz. Buhârî, Gusl, 20; Tevhîd, 35; Enbiyâ, 20; Nesâî, Gusl, 7; Tirmîzî, Et'ıme, 23; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/243, 304.
146. Taberî, *Tefsir*, IX, 34, 35; Zemahşerî, *Keşşaf*, II, 147; Hâzin, *Lübab*, II, 619; Sa'lebî, *Arâis*, 170.
147. Ahd-i Atik, Çıkış 10/4.
148. Ahd-i Atik, Çıkış 10/4.
149. Ahd-i Atik, Çıkış 10/18.
150. Ahd-i Atik, Çıkış 10/19.

dığı görülüyor. Buradaki amacın; insanlara, Hz. Musa (as) ve Rabbi ile, rubûbiyetini ilan eden ve halihazır tüm güç ve iktidarı elinde tutan Firavun arasındaki tercihini rahat ve açık bir şekilde yaptırma şartlarının hazırlanması olduğu anlaşılıyor.

Bir toplulukta yerleşmiş sihre ve sihirbazlara inancın da fiilen ortadan kaldırılamayacağı, insanların bu konuda yakîne ulaşması için uzun bir süreç gerekeceği söylenebilir.

d. Kummel / Haşere

Mısır'da tüm toplum olarak yaşanan diğer bir olağanüstü tabiî âfet Kur'ân'da "kummel"[151] lafzıyla ifadelendirilmektedir. Bunu izah eden kaynaklarda ise buğdaydan çıkan güve,[152] kene,[153] kanatsız küçük yavru çekirge olduğu ve çekirgeden sonra ortaya çıktığı, ürünlerin kalan kısmını yiyerek tahrip eden[154] hayvancık olduğu açıklamaları yapılmaktadır.

Bu lafzın kaml/kamal şeklinde bir kıraatından daha bahsedilmektedir. Bu kalıpla kullanma Hz. Peygamber'in (sav) hadislerindeki söyleyişe de uygundur. Bu kullanmalarda, bu lafzın saçta ve sakaldaki haşere (bit, pire) anlamına geldiği[155] biliniyor. Ayrıca nakillerde, kummel ve kamlenin aynı olduğu, bit, pire anlamına geldiği de[156] belirtilmektedir.

Bu durumda çekirgeden sonraki zararlı haşaratın, süne olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca Taberî'de kummel denilen hayvanın tarifinin "Sûs denilen, buğdaydan çıkan"[157] bir haşere şeklinde yapıldığını hatırlarsak, bu tercihimizin doğruluğu teyid edilmiş olur.

---

151. A'raf 7/133.
152. Taberî, *Tefsir*, IX, 32.
153. Suyûtî, Mahallî, *Tefsir*, I, 147.
154. Taberî, *Tefsir*, IX, 33.
155. Buhârî, Megâzî, 35; Tefsir, (Bakara), 22; Tıb, 16; Müslim, Hac, 80, 85; İbn Mace, *Menasik*, 86; Malik b. Enes, *Muvatta*, Hac, 237.
156. Taberî, *Tefsir*, 33, 35; Sa'lebî, *Arâis*, 169.
157. Taberî, *Tefsir*, IX, 32; Ahd-i Atik'te haşere âfetinin tatarcık ve at sineği şeklinde değerlendirilerek Türkçe'ye çevrildiği hk. bkz. Çıkış 8/16-19;8/21

Kummel lafzının, bu iki grup halinde anlamlandırılması, muhtemelen ya Mevdûdî'nin dediği gibi, bu âfetler anında aynı zamanda kendilerine haşarat musallat olması[158] veya bu âfeti meydana getiren kummel/kaml haşeresinin insanlara da musallat olabilme özelliğidir. Nitekim, kaynaklarda bir taraftan bu haşerenin, ürünün çekirgeden arta kalan kısmını yediği belirtilirken, öte yandan insanları da kemirdiği, emdiği[159] naklolunmaktadır. Kur'ân'da bu vaka, "Onlar üzerine... kummeli irsâl eyledik"[160] âyetiyle bildirilir.

e. Defâdi'/ Kurbağa

Hz. Musa'nın (as) tebliğ faaliyetine paralel olarak, Mısır'ın yaşadığı diğer bir olağanüstü tabiî âfetin Kur'ân'da defâdi' lafzıyla ifadelendirildiği[161] görülmektedir. Kaynaklarda, bunun kurbağa olarak değerlendirildiği anlaşılıyor.

Bu âfet, kummel âfetinden kurtulduktan sonra da vaadlerine uymayan Firavun ve kavmine bir aylık bir âfetsiz dönemin akabinde gelmiş,[162] her tarafı; evlerini, odalarını, yiyecek tencerelerini, yataklarını doldurarak istila etmiş, hiç kimse bunları defetmeyi başaramamıştı.[163] Her taraf kurbağa kaynıyordu.

Kur'ân'da bu olay, "Onlar üzerine... defâdi' irsal eyledik"[164] âyetinde ifade edilmiştir.

Firavun ve âlinin bu tabiî âfetten de kurtulmak için, tekrar Hz. Musa'dan (as) yardım istedikleri ve daha önceki vaadle-

---

158.Mevdûdî, *Tefhim*, II, 79.
159.Sa'lebî, *Arâis*, 171.
160.A'raf 7/133.
161.A'raf 7/133.
162.Taberî, *Tefsir*, IX, 34-39.
163.Taberî, *Tefsir*, IX, 34-39; Sa'lebî, *Arâis*, 171; olayın Ahd-i Atik'te; Hz. Musa'nın (as) emretmesiyle, Hârun'un eli ve âsâsıyla vuku bulduğu, Firavun'un Musa ve Hârun'u (as) çağırıp bunları kaldırmaları karşılığında İsrailoğulları'nı göndereceğini söylemesiyle Hz. Musa'nın (as) dua ettiği, musibeti giderdiği; kurbağaların her yerde ölerek koktukları ve yalnız nehirde kaldıkları, sihirbazların da kurbağa çıkardıkları şeklindeki nakli hk. bkz. Huruc 8/2-15.
164.A'raf 7/133.

rini tekrarladıkları, bunun üzerine Hz. Musa'nın (as) duasıyla bu âfetten de kurtuldukları[165] naklolunuyor.

Kur'ân'da bu durumun, "Onlar üzerine *ricz* vuku bulduğu zaman dediler: 'Ey Musa, nezdinde ahdettiklerinle bizim için dua et, eğer bizden *riczi* kaldırırsan elbette sana iman edeceğiz ve elbette İsrailoğulları'nı seninle beraber göndereceğiz"', "Onlardan ulaşacakları bir süreye kadar *riczi* kaldırdığımız zaman..."[166] "Ey sâhir, nezdinde ahdettiklerin ile Rabbı'na dua et...",[167] "Onlardan azabı kaldırdığımız zaman, onlar bozuveriyorlar", âyetlerinde ele alındığı görülmektedir.

A'raf sûresinde zikredilen, *ricz* lafzının[168] genel anlamlı bir lafız olduğu anlaşılıyor. Taberî'nin de belirttiği gibi, bu lafız, *tufan, cerâd, kummel, defâdi'* ve *dem* âfetlerini ifade ettiği gibi, yeni ber azap türü olan taun âfetine de işaret edebilir.

Bu değerlendirmeye göre aynı âyette ifade edilen "Onların ulaşacakları süreye kadar"[169] ifadesinin, beş âfetin her biri arasındaki âfetsiz süreye işaret ettiğini söyleyebiliriz.

Firavun ve kavminden kaldırılan şeyin Kur'ân'da "Azap" lafzıyla ifadelendirildiği görülüyor.[170] Bununla kastolunanın sadece âfetler değil, aynı zamanda bunun sonucu olarak hissedilen sıkıntı ve zorluklar olduğu anlaşılıyor. Kur'ân'da başka âyetlerde, riczin bir âfet kategorisi olarak, azabın ise bundan tadılan ve duyulan sıkıntı ve zorlukların ifadelendirilmesinde kullanılması,[171] bu konuda bizi teyid eder görünmektedir.

f. Dem / Kan

Hz. Musa'nın (as) tebliğ faaliyetlerini yaygınlaştırmasına paralel olarak Mısır'da tüm toplumca yaşanan diğer bir âfe-

---

165. Taberî, *Tefsir*, 34-36; Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 147.
166. A'raf 7/135.
167. A'raf 7/135.
168. A'raf 7/134, 135.
169. A'raf 7/135.
170. Zuhruf 43/50.
171. Sebe' 34/5; Casiye 45/11.

tin, Kur'ân'da, dem lafzıyla ifadelendirildiği görülmektedir. Bunun; nehirler, kuyular ve kaplardaki suların kan haline gelmesi anlamına geldiği; öyle ki durumun Firavun'a, kaplarda su yerine kandan başka birşey bulunmadığı şeklinde şikayet olunduğu,[172] İsrailoğulları'ndan birinin su olarak aldığı şeyin, kıptî almaya gelince kan haline geldiği naklolunmaktadır. O kadar ki Firavun âline mensub bir kadın, çok fazla susuzluk çekmesi nedeniyle İsrailî bir kadına gelmiş, bana suyundan ver demişti. İsrailî kadın ona kırbasından verdiğinde, su kan haline gelmiş, bu kez ona, suyu ağzından ver demişti. Fakat, suyun kıptî kadının ağzına geçtiğinde yine kan haline dönüştüğü[173] naklolunuyor.

Bu âfetin de, yedi gün sürdüğü bildirilmektedir.[174]

Burada da, diğer musibetler akabinde musibete uğrayanlar tarafından tekrarlananlar yine tekrarlanarak; Hz. Musa'nın (as) duasıyla bu âfet def edilmiş, fakat onlar, vaadlerini yine yerine getirmemişlerdir.[175]

Mısır'da yaşanan her tarafın kan olması âfetinin özellikle sularda meydana gelmesi, diğer âfetlerden önemli bir farkını meydana getirir. Diğerleri tabiata yönelik iken, dem âfeti insanların onsuz yapamayacağı suya, dolayısıyla bizzat insanın kendisine yönelktir. Bu yönüyle insanları iknadaki etkinliği kabul edilmelidir. Artık bu âfet vuku bulduktan sonra, tüm iltibas ve müşabih kılma yollarının kapandığı, net bir tercih yapma imkânının doğacağı anlaşılmaktadır.

172.Taberî, *Tefsir*, IX, 34, 36, 37; Bağavî, *Meâlim*, II, 192; İbn Kesîr, *Tefsir*, III, 462, 463; Dem'in burun kanaması olarak değerlendirmesi hk. bkz. Taberî, *Tefsir*, IX, 39; Hâzin, *Lübab*, II, 620.
173.Taberî, *Tefsir*, IX, 37, 38; Bağavî, *Meâlim*, II, 192, 193; Taberî, *Tarih*, I, 410, 411.
174.Taberî, *Tefsir*, IX, 38; Ahd-i Atik, Çıkış 7/25.
175.Taberî, *Tefsir*, IX 38; Bağavî, *Meâlim*, II, 193; İbn Kesîr, *Tefsir*, III, 462; Ahd-i Atik'te Dem olayının hemen aynı şekilde ele alındığı, ancak Hz. Musa'nın emriyle Hârun'un âsâsıyla meydana getirildiği, sihirbazların da bunu yaptığı hk. bkz. Huruc 7/15-25.

7. Âfetlerin Özellikleri ve Değerlendirilmesi

Mısır'da Hz. Musa (as) döneminde yaşanan bu tabiî âfetlerin, kıptî Firavun ve kavmini muhatap aldığı naklolunmaktadır. Bu, yukarıda naklini yaptığımız dem âfetiyle ilgili rivayette açıkça belirtilir. Öyle ki İsrailî kadının ağzındaki su, kıptî kadının ağzına geçtiğinde, kan olmaktadır.[176]

Âfetin muhatabının, âl-i Firavun olduğunun bu kadar kesin bir şekilde belirtilmesinin, Firavun ve âlinin durumu kavramaları ve hakka yönelmeleri amacına matuf olduğu anlaşılıyor. Bu âfet akabinde, Mısır toplumu açısından doğrunun kim olduğu konusunda, artık şüphe kalmadığı ve tercihlerin bilinçle yapılabileceği bir ortamın hazırlandığı söylenebilir. Nitekim, akabinde gelen âyette, bu âfetten de gerekli sonucu çıkarmayan Firavun kavminin "mücrim bir kavim"[177] olarak vasıflandığı görülmektedir.

Net bir şekilde, Firavun âlini hedefleyen bu âfetlerin İsrailoğulları'nın Hz. Musa'ya (as) bağlanmasında ve onu takibinde etkili olduğu muhakkaktır. Bu şartlar altında Firavun yanlısı bir İsrailî olan Kârun'un da Hz. Musa'ya (as) tâbi olmasının sebepleri anlaşılmaktadır.

Kur'ân'da yer alan "Firavun'un âlini... ahzettik...", "Onlar üzerine tufanı... demi gönderdik"[178] âyetleri, yukarıda âfetlerin Firavun ve kavmine yönelik olduğunu net bir şekilde ortaya koyan nakillerin mesnedi olmaktadır.

İsrailoğulları'nın bu âfetlerden müstağni kalabilmelerinin pozitif bir nedeni olarak kıptîlerden ayrı bir yerde, Goşen denilen mahalde oturmaları[179] gösterilebilir. Ancak bu tabiî âfetler her ne kadar âl-i Firavun'u hedeflese de, nihayet bunların tahrip ettiği alanlar ziraî sahalardır. Bu durumda, meydana gelen sonuçlardan âl-i Firavun dışında kalanların ve bilhas-

---

176.Taberî, *Tefsir*, IX, 37, 38; Hâzin, *Lübab*, II, 620.
177.A'raf 7/133.
178.A'raf 7/133.
179.Ahd-i Atik, Huruc 9/26; 8/22.

sa İsrailoğulları'nın etkilenmediği söylenemez. Ancak üst sınıfların maruz kaldığı bu âfetlerin, zaten son derece kötü olan kendi hayat şartları karşısında pek fazla anlam ifade etmediğini söyleyebiliriz. Ayrıca üst sınıfa kafa tutan bir pozisyonda olmaları, onlara bu konuda yeterli tatmini sağlamış olmalıdır.

Mısır toplumunda yaşanan bu âfetlerin birbiri peşi sıra vuku bulduğu, Kur'ân'da tufan, cerâd, kummel, defâdi ve dem olarak yapılan sıralamaya göre meydana geldikleri[180] anlaşılıyor. Burada, meydana gelen üç âfetin direkt ziraî alanlarla ilgili olduğuna, onları tahrip etme niteliğine sahip olduğuna dikkat çekmemiz gerekir. Bunun, daha önce belirtilen, âl-i Firavun'un yıllarca kıtlık ve semerât noksanlığıyla azaba uğratıldığını[181] belirten âyetle bağlantısı açıktır. Bu durumda, ürün tahribi dolayısıyla, kıtlık ve açlığa neden olan bu âfetlerin sadece bir yıl içinde meydana gelmediğini, yıllarla ifade edilen bir süreçte defalarca yaşandığını söylememiz gerekir. Nitekim bu konuda, bu âfetlerin her birinin bir yıl içinde yaşandığını belirten nakille,[182] Hz. Musa'nın (as) sihirbazlarla yaptığı yarışmadan sonra, Mısır'da yaşandığını bildiren nakil, bu konuda bize yardımcı olmaktadır.

Bu durumda, âfetlerin Mısır'da bir yılla sınırlı olarak yaşanmadığını, çok uzun yıllar içerisinde bunların mükerreren vuku bulduğunu belirttiğimize göre, mümkündür ki âfetler bazı yıllar çekirge yahut süne olarak yaşanmış olabilir. Bazı yıllar, peş peşe yukarıda belirtilen fasılalarla yaşanmış da olabilir. Özellilke, bu üç âfet, yani tufan, cerad ve kummel sonucu Mısır'ın yıllarca açlık ve kıtlığa uğradığı anlaşılıyor.

Mısır'da yaşandığı Kur'ân'da haber verilen bu beş âfetin, yine Kur'ân'da Hz. Musa'ya (as) verildiği bildirilen dokuz âyete[183] dahil olduğu naklolunmaktadır.

---

180. Taberî, *Tefsir*, IX, 40; Bağavî, *Meâlim*, II, 193; İbn Kesîr, *Kısasu'l-Enbiya*, II, 66; Mufassalât lafzının birbiri peşi sıra anlamında değerlendirilmesi hk. bkz. Taberî, *Tefsir*, IX, 40, 41; âfetleri sıralayan âyetteki (A'raf 7/ 130) vavların tertib ifade ettiği hk. bkz. İbn Kesîr, *Tefsir*, III, 462.
181. A'raf 7/130.
182. Suyûtî, *ed-Dürr*, III, 111.
183. İsrâ 17/ 101; Neml 27/12.

Yaşanan tabiî âfetlerden kurtulmak için Hz. Musa'ya (as) yardım istemek üzere gelen Firavun ve meleinin ona hitaben kullandıkları "ey sâhir / sihirbaz"[184] ifadesi, tüm toplum olarak yaşanan bu âfetleri değerlendirmede zihinlerin karışık olduğu safhaya tekabül ettiği anlaşılıyor. Zira, bilindiği gibi, sihirbazlarla yapılan yarışına akabinde Firavun'un Hz. Musa'ya (as) yöneltti̇ği "Sihirbazların büyüğüsün"[185] ithamının âl-i Firavun tarafından kabul görerek, âfetlerin de bu çerçevede değerlendirildiği anlaşılıyor. Ayrıca, Ahd-i Atik'te yer alan bazı Firavunî sihirbazların da âfetlerde etkili oldukları haberi, onların zihinlerinin karışık olduğu konusundaki görüşümüzü teyit ediyor görünmektedir. Bu, Firavun'un talimatıyla sihirbazların gelen âfette etkili oldukları görünümünün verilmek istendiği bir durum da olabilir. Fakat, durum ne olursa olsun, bunun kıptîlerin hakikati kavramalarına perde teşkil edeceği açıktır. Nitekim, konunun anlatıldığı âyetin sonunda "Biz mühtedunûz"[186] ifadesi, durumu ayıramadıklarına, işaret etmektedir.

8. Semavî Nitelikli Âfetlerin Firavun ve Yönetimi Tarafından Değerlendirilme Süreci

Hz. Musa'ya (as) verilen dokuz âyet içerisinde yer alan bu semâvî nitelikli âfetlerin Firavun âline gönderilmesindeki amacın, "tezekkür etmeleri"ni ve hakkı bulmalarını sağlamak olduğuna daha önce değinilmişti. Bu âyetler, muhataplarına direkt Hak ile ilişki kurdurabildiği için mufassal olma niteliğine sahipti.

Firavun ve âlinin bu mufassal âyetlerin her biri vuku bulduğunda takındıkları tavrın son derece hesaplı bir çizgi izlediği, topluma hakkın ve doğru bilgilerin ulaşmaması için tüm aklî şaşırtma usullerini kullandıkları görülmektedir. Şüphesiz Hz. Musa'nın (as) tebliğinin bu safhasında alan genişlemiş ve tüm toplum hedeflenmiştir. Hz. Musa (as) kıptî toplumu etki-

184.Zuhruf 43/49.
185.Tâhâ 20/ 71.
186.Zuhruf 43/49.

leyerek Firavun ve meleini dize getirmeye çalışırken, Firavun da kendi toplumunda doğru bilgilenmenin oluşmaması için var gücüyle çaba sarfetmektedir.

Birinci aşamada, Hz. Musa (as) tarafından ortaya konan bu âyetlerin alayla ve gülerek değerlendirildiği,[187] bu âyetlerin birinin diğerinden daha büyük olma özelliğine sahip olduğu halde, Firavun ve meleinin bu hesaplı davranışa yöneldikleri anlaşılıyor. Bu bir fikrin bir topluluğa ulaştırılması sürecinde, hâkim grubun takındığı hafife alma, alay etme tavrıdır. Bunun topluluk üzerinde etkili olduğu, bir an bazı şok edici olaylarla doğru görülse de, tekrar o an hâkim olan yönetimin güdümüne girildiği anlaşılıyor. Ancak hâkim zümre tarafından sergilenen bu tavrın toplumu iknâ etmedeki gücü sınırsız değildir. Tebliğ sürecinin devam etmesi karşısında hafife alma, alay etme tavrı, hareketi durdurmada yeterli olamaz.

Tebliğ hareketine karşı uygulanan bu taktiğin gelen âfetlerin can yakıcı, dolayısıyla toplumu yönetim aleyhine motive edici safhalar öncesi olduğu söylenebilir.Toplumun canını yakan ve onları birtakım hareketlere iten sonuçların ortaya çıkmasıyla; Firavun ve âlinin, zihinlerin gerçekler üzerinde yoğunlaşmasına engel olmak üzere, onları saptırıcı birtakım mitolojik hurafelere sığınarak, meydana gelenlerin bir uğursuzluk sonucu olduğu, bunun da Hz. Musa (as) ve beraberinde iman edenlerden kaynaklandığı[188] propagandasına yöneldikleri anlaşılıyor.

Sağlıklı bir dinî anlayış ve hayata sahip bulunmayan Firavun'un kıptî toplumunda, bu gerçekleri tersyüz edici propagandaların topluluk üzerinde tesirli olduğu şüphesizdir. Ancak tebliğin devam etmesi halinde, bu tip aleyhte propagandaların fazla etkili olamadığı görülür.

Bu çizginin Firavun toplumunda da izlendiği görülmektedir. Nitekim Firavun'un toplum huzurunda sahip olduğu

---

187.Zuhruf 43/46,47; Bağavî, *Meâlim*, IV, 141; İbn Kesîr, *Tefsir*, VII, 217; Gülünen âyetlerin âsâ ve yed olduğu değerlendirmesi hk. bkz. Râzî, *Mefâtih*, XXVII, 217.

188.A'raf 7/131; Taberî, *Tefsir*, IX, 29, 30.

ekonomik güç ve iktidarı belirttiği, Hz. Musa'nın (as) ise daha konuşmayı bile beceremeyen bir kişi olduğunu söylediği ve kendisinden yüz çevirme temayüllerini hissettiği halka üstünlüğünü teyid ettirmeye çalıştığı görülmektedir. Bu durumun tebliğ sürecinin sonuna doğru cereyan ettiği söylenebilir. Zira Firavun burada halkın huzurunda Hz. Musa (as) ile kendisini kıyas etmektedir. Bunu yapmakla, öteden beri hiçbir şekilde önemsemez göründüğü Hz. Musa'yı (as) kendisiyle aynı seviyede değerlendirdiği görülüyor.

Kur'ân bu vakayı "Firavun kavmi içinde, 'Ey kavmim; Mısır mülkü, altından akıp duran şu nehirler benim değil mi? Basiret göstermez misiniz'", "Yoksa ben neredeyse konuşamayacak durumda olan kimseden hayırlı değil miyim?"[189] "Ona altın bilezikler verilmeli veya yanında ona yardım edecek melekler gelmeli değil mi?"[190] âyetlerinde ele almaktadır.

Bu merhale, tebliğ sürecinin toplum açısından da son bölümüne işaret eder. Zira artık bu safhada toplum maddî şartları itibariyle doğruları anlama ve gereğine tâbi olma imkânlarına ulaşarak, sağlıklı bir tercih yapma durumuna kavuşmuştur. Artık bu safhadan sonraki tercihi sorumluluğu gerektirecektir.

Kıptî Firavun toplumunun tercihlerini Firavun ve yönetimi lehinde kullandıkları anlaşılıyor. Kur'ân'da bu durumun "(Firavun) kavmini küçümsedi, ama onlar yine ona itaat ettiler; şüphesiz onlar fâsık bir kavim idiler"[191] âyetinde ele alındığı görülmektedir.

Kur'ân'da Firavun toplumunun bu merhaledeki durumuna Taberî'nin yaptığı değerlendirmeyle, "Onlara âyetlerimiz, nazar edenlere hakikati gösterici olarak geldiği zaman; bu apaçık bir sihirdir dediler",[192] "Onlar zulmen ve uluvven, yanı düşmanlık yaparak ve kibirlenerek yalanladılar, (hal-

189.Zuhruf 43/52.
190.Zuhruf 43/53.
191.Zuhruf 43/54.
192.Neml 27/13; Taberî, *Tefsir*, XIX, 139.

buki) bilmişlerdi ki bu Allah'tandır"[193] âyetleriyle açıklık getirilmektedir.

Firavun toplumu açısından bu merhale artık hiçbir karmaşaya meydan vermeyecek derecede doğrunun yakînen anlaşıldığı, fakat Kur'ân'ın ifadesiyle, zulmen ve uluvven karşı çıkarak yalanladıkları safhadır. Doğruyu neden kabul etmediklerini de gerekçe olarak gösterdikleri; "Kavimleri bizim kölelerimiz olan, bizim gibi iki beşere mi iman edeceğiz?"[194] sözlerinden anlıyoruz.

Hz. Musa'nın (as), Firavun'a Mısır'ın yaşadığı âfetlerle ilgili olarak yönelttiği, "Andolsun ki, bunları semâvâtın ve arzın Rabbi'nin açık belgeler olarak indirdiğini biliyorsun, ey Firavun; ben senin mahvolacağına inanıyorum.."[195] sözleri, Firavun'un âfetlerin Allah'tan geldiğini kavradığını[196] kabule yanaşmaması nedeniyle de Hz. Musa'nın (as) ona mağlup ve mahvolacağını bildirdiğini,[197] bunun aynı zamanda Firavun tarafından Hz. Musa'ya (as) yöneltilen "Seni sihirlenmiş zannediyorum"[198] sözüne cevap olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Tüm bu ifadeler Hz. Musa'nın yürüttüğü tebliğin son safhasına işaret eder görünmektedir.

Mısır'dan çıkış öncesi kıptî Firavun kavmi hakkında kat'i hükmün verildiğine "Rabbına dua etti; elbette bunlar mücrimler kavmidir"[199] âyeti işaret etmektedir. Mücrim lafzının Kur'ân'da helake yakalaşan topluluklar hakkında kullanıldığı görülmektedir.[200] Bu da, bu safhanın Firavun toplumunun sonunun yaklaştığı devre olduğu konusundaki görüşümüzü teyid etmektedir.

193.Neml 27/14; Taberî, *Tefsir*, XIX, 140; İbn Kesîr, *Tefsir*, VI, 191.
194.Müminûn 23/47.
195.İsrâ 17/102.
196.Taberî, *Tefsir*, XV, 174.
197.Taberî, *Tefsir*, XV, 175, 176.
198.İsrâ 17/101.
199.Duhan 44/22; Hz. Musa'nın (as) katline yöneldiler değerlendirmesi hk. bkz. Taberî, *Tefsir*, XXV, 120.
200.En'am 6/147; A'raf 7/40; Tevbe 9/66; Yusuf 12/110.

Üçüncü Bölüm

HZ. MUSA'NIN RİSALETİNİN DOĞRUDAN İSRAİLOĞULLARI'NI MUHATAP ALMASI

!

A. Mısır'dan Huruç Hazırlıkları

1. Tams Olayı: Karşı Tarafın Ekonomik Güçlerinin Yok Edilmesi

Hz. Musa'nın (as) tebliğ faaliyetini yürütürken karşılaştığı en büyük güçlüklerden birisinin, Firavun ve yönetiminin ekonomik gücü olduğu anlaşılmaktadır. Zira Firavun ve yönetimi, ellerindeki bu ekonomik değerleri tüm toplumun gelişmesi için değil, aksine onları Allah'ın dininden ve yolundan saptırarak[1] kendi çıkarları istikametinde kullanmaktaydılar. Mevdûdî'nin de açıkça belirttiği gibi, âyette Firavun'a verildiği belirtilen mallar, "Firavun ve benzeri kimseleri plan ve hilelerini uygulamaya koymak ve hakikat öncülerini görevlerinden alıkoymak için kullandığı araçlar ve kaynaklar olmaktadır.

Firavun, Hz. Musa'yı (as) teblif faaliyetinde etkisiz kılmak, ona yönelmeyi engellemek için, kendisini onunla mukayese ederek, Mısır mülkünün kendisine ait olduğunu, ülkenin can damarı mahiyetinde olan sulama tesislerinin emri altında bulunduğunu,[2] Hz. Musa'nın (as) iddia ettiği gibi bir resul olması halinde onun altından mücevherlere sahip olması gerektiğini, halbuki böyle birşeyin olmadığını belirterek, maddî güce dayalı nüfuzunu tüm halka ve kavmine ilan etmişti. Firavun'un bu sözlerinin topluluk üzerinde etkili olduğu, kav-

---

1. Taberî, *Tefsir*, XI, 156, 157.
2. Zuhruf 43/51; Bağavî, *Meâlim*, IV, 142.

minin ona itaat ettiği, bu ifadeleri içeren müteakip âyetten[3] anlaşılmaktadır.

Hz. Musa'nın (as) Kur'ân'da belirtilen "Rabbımız Firavun ve meleine zinet ve emvali dünya hayatında dalâlete düşsünler diye verdin..."[4] sözlerinin aynı zamanda Firavun'un yukarıda işeret olunan maddî güç gösterisine cevap teşkil ettiği anlaşılıyor.

Hz. Musa (as) bu gücün insanları saptırmakta kullanıldığına da "Kullarını senin yolundan saptırıyorlar"[5] şeklinde değerlendirilen âyetle işaret etmektedir.

Bu aynı zamanda yeryüzünde bir gayeye ulaşma mücadelesi veren Hz. Musa'nın (as) içersinde bulunduğu ve mücadele etmek zorunda kaldığı durumu da göstermektedir. Firavun ve yönetiminin büyük ekonomik gücü yürütülen tebliğ hareketinin hedefine ulaşmasına engel olmaktadır. İsrailoğulları'nı da "Tüm olarak fiilen Hz. Musa'yı (as) takip etmelerine mani olmak"[6] şeklinde etkilediği anlaşılıyor. Bu, Hz. Musa'nın İsrailoğulları'nı Mısır'dan çıkarması emrinin yerine getirilmesine de önemli bir engel teşkil eder. Zira Firavun, ekonomik gücünü kullanarak bu engellemeyi yapmaktadır.

Bu konuda daha berrak bir anlayışa ulaşabilmek için, Hz. Musa'nın (as) kavminden olan Kârun'un Firavun hesabına çalıştığı, onun tarafından İsrailoğulları'na başkan tayin edildiği ve büyük varlık sahibi olduğu[7] nakli hatırlanmalıdır. Ayrıca Kur'ân onun İsrailoğulları'na zulmettiğini de belirtir.

Karûn'un bu vazifeyi kendisine sağlanan ekonomik imkânlar nedeniyle kabul ettiği, yahut bu görevi dolayısıyla kendisine geniş imkânlar sağlandığı söylenebilir. Ayrıca Kâ-

---

3. Zuhruf 43/54.
4. Yunus 10/88; Hâzin, *Lübab*, III, 280. Âyetin "dalâlete düşsünler diye" anlamında değerlendirilmesi için, bu anlamı ifade eden fiilin yudıllü kıraatı hk. bkz. Zemahşerî, *Keşşaf*, II, 365.
5. Taberî, *Tefsir*, XI, 156, 157; Firûzâbâdî, III, 280. Âyette geçen yudıllü/ filinin başındaki lâmın âkıbet lâmı olduğu hk. bkz. Beydâvî, *Envar*, III, 280.
6. Yunus, 10/83; Mevdûdî, *Tefhim*, 331.
7. Bağavî, *Meâlim*, III, 454; Kurtûbî, *el-Câmi'*, XIII, 310; Râzî, *Mefâtih*, XXV, 13.

run'un bu konuda yalnız olduğu da düşünülmemelidir. Zira gerek kan bağı, gerekse ekonomik sebeplerle epeyce kalabalık bir taraftar grubu vardır. Nitekim Hz. Musa'ya (as) iman etmesinden[8] sonraki safhada başına geldiği bilinen ve Kur'ân'da "Onu ve dârını yere geçirdik"[9] âyetiyle işaret olunan olayda yalnız olmadığı, avânesiyle birlikte helâk olduğu[10] naklolunmaktadır.

Bu izahlarla Firavun'un ekonomik gücünün İsrailoğulları'nı etkilediği ve Hz. Musa'nın (as) İsrailoğulları'nı Mısır'dan çıkarma hedefine engel teşkil ettiği sonucuna ulaşabiliriz.

Bu durumda bir toplum önderinin yapabileceği iki durum vardır:

1. Mevcud maddî güç ve imkânları elde etmeye yönelerek, toplumu bu araçlarla ikna' etmek,

2. Büyük maddî güce sahip karşıtlarının elinden bu imkânların gitmesini sağlamak.

Hz. Musa'nın bir toplum önderi olmanın dışında bir peygaber olması nedeniyle birinci yolu tercih etmediği, hatta bu konuda, Hârun'la birlikte, müteakip âyette serdedilen "...İkiniz ilmetmiş olmayan kimselerin sebiline katiyyen ittibâ etmeyin"[11] ifadesiyle ikaz olundukları anlaşılıyor.

Hz. Musa (as) Nebiyullah'ın, insanları saptırdıklarını söyleyerek ekonomik değerlerin Firavun yönetiminin elinden alınması için Allah'a dua ettiğini[12] bizzat Kur'ân haber vermektedir. Bu durumda onun yukarda belirttiğimiz çıkış yollarından ikincisini tercih ettiği anlaşılmaktadır.

Hz. Musa'nın (as) bu duâyı yaparken, Hârun'un da âmin dediği naklini de zikredelim. Kur'ân, bu duruma "... İkinizin

---

8. Taberî, *Tefsir*, XX, 106; Kurtûbî, *el-Câmi'*, 310; Beydâvî, *Envar*, IV, 580; Râzî, *Mefâtih*, XXV, 14.
9. Kasas 28/81.
10. İbn Ebi Şeybe, *el-Musannaf*, XI, 532; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 408; Taberî, *Tefsir*, XX, 116-118; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, I, 205.
11. Yunus 10/89.
12. Yunus 10/88.

duasına icabet olundu, ikiniz mustakîm olun, bilmeyen kimselerin yoluna sakın uymayın"[13] âyetiyle sarahat getirir. Firavun ve yönetiminin elindeki ekonomik değerlerin; dirhem, dinar ve ürünlerin bu dua üzerine değişime uğrayarak taşlaştığı[14] naklolunmaktadır. Bu konuda, daha sonraki bölümlerde ele alınacağı üzere, Mısır'ın Hz. Musa (as) Nebiyullah'ın tebliğ hareketi çerçevesinde uzun yıllar yaşadığı kıtlık, açlık ve ziraî ürünlerin tahribi sonucunu doğuran tabiî âfetler nedeniyle de ekonomik bir darboğaza girdiği muhakkaktır.

Bu duanın, Mevdûdî'nin belirttiği gibi, Hz. Musa'nın Mısır'daki ikametlerinin son demlerinde yapılmış olduğu[15] anlaşılıyor. Bu konuda gelen; Firavun'un bu dua akabinde Mısır'da kırk gün kaldığı nakli bizim bu kanaatimizi teyid etmektedir.

Bu şekilde malların, para ve kıymetli eşyaların taşlaşması olarak izah olunan Tams'ın, Hz. Musa'ya (as) Kur'ân'da verildiği ifade edilen "Dokuz âyetten birisi olduğu"[16] naklolunmaktadır.

2. Evlerin Mescit Edinilmesi

Hz. Musa'nın (as) topluluğu hazırlamak için yapması vahyedilen işlerden bir diğerinin de, evlerin mescit edinilerek namazların kılınması[17] hadisesidir.

Kur'ân'da bu, "Hz. Musa'ya (as) ve kardeşine kavminiz için Mısır'da evler hazırlayın, evlerinizi kıble kılınız, namazı eda ediniz diye vahyettik, müminlere tebşir et"[18] âyetinde ele alınmaktadır.

---

13. Yunus 10/89.
14. Taberî, *Tefsir*, XI, 157, 158; Bağavî, *Meâlim*, II, 365, 366; Suyûtî, *ed-Dürr*, III, 315; İbn Kesîr, *Tefsir*, IV 225; Taberî, *Tarih*, I, 414.
15. Mevdûdî, *Tefhim*, II, 335.
16. Sa'lebî, *Arâis*, 173.
17. Taberî, *Tefsir*, XI, 153, 154; Bağavî, *Meâlim*, II, 365; İbn Kesîr, *Tefsir*, 224, 225.
18. Yunus 10/87.

Nakiller bu âyeti, İsrailoğulları'nın ibadetlerini mabedlerinde yaptıkları, fakat Firavun'un zulmünden dolayı buralarda ibadet yapamaz hale geldikleri, bu nedenle evlerini mescit edinerek kıbleye yönelmelerinin ve namaz kılmalarının istendiği[19] şeklinde izah etmektedir.

Daha önceki bölümde, Firavun'un Allah'a iman etmiş bir kadını çocuklarıyla birlikte öldürttüğü naklini Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inden vermiştik. Bu olayda kadının Firavun dışında bir tek ilâh edinmesinin tespiti, feci akıbetinin sebebi olmuştu. Bu durum, Firavun'un resmî inanç dışındaki inançlara karşı tavizsiz tutumunu sergilemektedir.

Bu durumda "İsrailoğulları'nın ibadetlerini mabedlerinde yaptıkları, fakat Firavun'un zorbalığı karşısında bunu yapamaz hale geldikleri" naklini, zamanlama itibariyle son derece ihtiyatla karşılamak gerekir.

İsrailoğulları'nın serbestçe mabedlerde ibadet ettikleri devre, muhtemelen henüz onlara karşı katl ve zebh uygulamalarının yapılmadığı devreye tekabül etse gerektir. Zira sadece dinî ayrılıktan dolayı kendilerine katl ve zebh uygulamaları yapılan bir topluluğa serbestçe toplu ibadet hürriyetinin verilmesi herhalde düşünülemez.[20]

Bu hususta bilinmesi gerekli bir diğer husus, hadislerde bildirildiği gibi, "Hz. Muhammed'e, (sav) diğer peygamberlerden farklı olarak, tüm yeryüzünün mescit kılınması"[21] sağlanırken, "diğer peygamberlere ancak namaz için ayrılan ibadet yerleri" tesis edilmiştir.

Bu durumda İsrailoğulları'nın mabedlerinin kapatılmasının akabinde, cemaatle bir başka mahalde ibadet yapamaz hale geldikleri, zira bu konuda dinlerinin izin vermediği izahı durumu açıklığa kavuşturuyor görünmektedir. "Beytlerin mes-

---

19. Taberî, *Tefsir*, XI, 153-155; İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 224, 225.
20. Hz. Musa'nın (as) gönderilmesinden sonra ibadet yerlerinin tahrip edildiği hk. bkz. Bağavî, *Meâlim*, II, 365.
21. Buhârî, Teyemmüm, 1; Salât, 56; Tirmîzî, Siyer, 5; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 250, 251.

cit kılınmasına ve kıbleye yöneltilmelerine"[22] işaret eden âyetin mabedler dışında da İsrailoğulları'nın mabed edinmelerine imkân verdiği anlaşılıyor.

Ancak âyetteki "Beytlerinizi kıble kılınız..." ifadesi, nakillerde her ne kadar "Evlerinizi kıbleye çeviriniz, şeklinde değerlendiriliyorsa da"[23] buradaki durumu tam anlamıyla açıklar nitelikte değildir. Burada "Evlerin birbiri karşısına gelecek şekilde kurulması naklini"[24] hatırlamamız isabetli olur. Mısır'da edinilen[25] bu evlerin karşı karşıya getirilerek güvenlik tedbirinin alındığı, evlerin bir kısmı kıbleye yönelik iken diğer bir kısmının ise onların tam karşısına kurularak her iki tarafın arka taraflarını kollama imkânı elde edildiği, arka taraftan gelecek tehlikeye karşı korunma tedbiri alındığı değerlendirmesi yapılabilir.

Bu durumda temel amacın güvenliğin sağlanması olduğu ve bunun, Kur'ân'daki korku/savaş namazının anlatıldığı[26] sisteme benzediği söylenebilir. Nitekim Beydâvî bu durumu teyid edercesine, "Başlangıçta böyle emredilmesi, kâfirlerin galebe edip de, onlara bu yüzden işkence etmemeleri içindi"[27] demektedir.

Cemaatle ifa edilen ibadetlerin gerek toplumsal beraberlik ve disiplinin sağlanmasında, gerekse itikadî şuurlanmada son derece önemli etkisi vardır. İsrailoğulları'nın mabedlerinin kapatılmasıyla, yahut buralarda ibadet edemez hale gelmeleriyle, bu önemli birleştirici ve şuurlandırıcı faktörden mahrum kaldıkları muhakkaktır.

---

22. Yunus 10/87; Taberî, *Tefsir*, XI, 153, 154.
23. Taberî, *Tefsir*, 154, 155; Bağavî, *Meâlim*, II, 365.
24. Taberî, *Tefsir*, XI, 155; Kıblenin cihet olarak değerlendirilmesi, Firavun'dan emin olmak için böyle yapılacağı hk. bkz: er-Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr, *Tefsiru Ğarîbi'l-Kur'ân*, yayınlanmamış doktora tezi, thk. Elmalı H., Erzurum, 1986 s. 331.
25. Mısır'ın İskenderiye olduğu değerlendirmesi hk. Taberî, *Tefsir*, XI, 155; bu şehrin isminin Hz. Musa (as) döneminde İskenderiye olamayacağı, zira bu şehrin Hz. Musa'dan (as) çok sonra yaşadığı bilinen İskender tarafından kurulduğu hk. bkz. Rhuvan, Guest, İsl. Ans., İskenderiye mad. Bu dönemde şehrin isminin Rukûde olduğu hk. bkz. Makrîzî, *Hıtat*, I, 144.
26. Nisâ 4/102.
27. Beydâvî, *Envar*, III, 279.

İsrailoğulları'na evlerini mescit edinmeleri ve orada namaz kılmalarının emredildiği âyetin, "Hz. Musa'yı (as) kavminden bir zürriyetten başkası takip etmedi"[28] âyetinin akabinde gelmesini, toplumun Hz. Musa (as) ile birlikte hareket etmek konusunda zaaf içerisinde bulunduğu ve evlerin mescid edinilerek "cemaatle namaz kılınması"[29] vahyinin bu zaafı ortadan kaldırmak hedefine yönelik olduğu şeklinde değerlendirebiliriz.

Ancak bu vakanın huruca çok yakın bir devrede vuku bulduğunu düşünmemek gerekir. Zürriyetinin Hz. Musa'yı (as) takip etmesi olayının, sihirbazlarla yapılan yarışmadan sonra meydana geldiği düşünülürse, Hz. Musa'nın (as) Mısır'daki toplam tebliğ sürecinin yarısından önceki safhaya tekabül ettiği söylenebilir.

3. İsrailoğulları'nın Mısırlılardan Zinet Eşyası İare Etmeleri

İsrailoğulları'nın huruc öncesi yaptıkları işlerden bir diğeri, Firavun'un âlinden zinet eşyası iare etmeleri,[30] yani ödünç istemeleridir. Kur'ân'da buna Sâmirî olayı dolayısıyla "...Lâkin biz kavmin zinetinden evzâra tahmil olunduk da..."[31] âyetleriyle işaret olunur. Âyette geçen evzârın İsrailoğulları Mısır'dan çıkarken Firavun ve kavminden âriyeten istedikleri zinet eşyası olduğu; ödünç olarak istendiği halde geri iade edilmediği için de bu isimlendirmenin yapıldığı[32] şeklinde izah olunmaktadır.

Burada hasım bir topluluk olan kıptîlerin İsrailoğulları'na bu ödünç eşyaları nasıl verebildiği sorusu akla gelmektedir. Bu konuda en tatmin edici cevap kıptîlerin buna mecbur ol-

---

28. Yunus 10/83.
29. Mevdûdî, *Tefhim,* II, 333.
30. Buhârî, Enbiyâ, 23; Tefsir (Tâhâ), 1; Taberî, *Tarih,* I, 414.
31. Tâhâ 20/87.
32. Bağavî, *Meâlim,* III, 228; Beydâvî, *Envar,* IV, 213; krş. denize gark olan Firavun ve askerlerinden sahile vuran eşyalar olduğu, fakat ganimetin İsrailoğulları'na helal olmadığı için Evzâr olarak isimlendirilmesi hk. bkz. Hâzin, *Lübab,* IV, 213.

maları nedeniyle verdikleridir. Muhtemelen onları buna mecbur eden vaka da uğradıkları bir felâkettir: Yani kıptîler yine bir musibete uğramışlar, def'i için Hz. Musa'dan (as) yardım istemişler, o da İsrailoğulları'nı bırakmalarını ve onlara âriyeten zinet eşyası, elbise...vb. şeyler vermelerini isteyerek bunları şart olarak ileri sürmüştür. İsrailoğulları'nın bu şartlar altında kıptîlerden zinet eşyası ve elbise aldıkları anlaşılıyor.

Nitekim nakillerde "Dem olayından sonra da Firavun'un âli sözlerinde durmayınca, Hz. Musa'nın (as) İsrailoğulları'na birer koç kesmelerini, kanını kapılarına sürmelerini söylediği, kıptîlerden birinin bunun nedenini sorması üzerine, kıptîlere gelecek azabın kendilerine uğramaması için olduğunu söyledikleri, bunu nereden bildiklerinin sorulması üzerine, nebileri Hz. Musa'nın (as) bildirdiğini ifade ettikleri ve sonuçta taun hastalığının gelerek yetmiş bin kişinin ölümüne neden olduğu, bunun üzerine Hz. Musa (as) ve İsrailoğulları'na bu âfetin kaldırılması karşılığı Mısır'dan çıkma izni verildiği"[33] haberleri vardır.

Ancak bu zinet eşyalarının ve elbiselerin, ertesi gün bayramları olduğu gerekçesiyle talep olunduğu[34] naklinin burada kıptîleri ikna edici bir niteliğe sahip olduğunu söyleyebiliriz. Buna göre İsrailoğulları'nın bunları tekrar dönerek geri vermek üzere istedikleri anlaşılıyor. Bu konuda Buhari'de İsrailoğulları'nın zinet eşyaları talebini ifade eden lafzın istiâre şeklinde kullanılması, onların bunları geri vermek üzere istedikleri, dolayısıyla karşı tarafa geri dönecekleri zehabını vererek Mısır'dan çıkış yaptıklarını ortaya koymaktadır. İsrailoğulları'nın bunu Hz. Musa'nın (as) emriyle yaptıkları Ahd-i Atik'te açıkça belirtilir.[35] Kur'ân'da Sâmirî olayı dolayısıyla İsrailoğulları'nın Hz. Musa'ya (as) söyledikleri "...Evzârı tahmil olunduk..."[36] âyetinde, kendilerine bu yüklenmenin emredildiği hususunda oldukça açık bir işaret vardır.[37]

---

33. Taberî, *Tefsir*, IX, 40, 41; Suyûtî, *ed-Dürr*, III, 111.
34. Beydâvî, *Envar*, IV, 213; Nesefî, *Medârik*, IV, 213.
35. Ahd-i Atik, Çıkış 12/35, 11/1-3.
36. Tâhâ 20/87; Beydâvî, *Envar*, IV, 213.
37. Krş. Mevdûdî, *Tefhim*, III, 243.

Burada bu ağırlıkların evzâr olarak nitelenmesinin, Mısırlılardan ödünç istendiği halde geri iade edilememesi nedeniyle yapıldığını tekrar hatırlayalım. Şüphesiz böyle tüm toplumu ilgilendiren bu şekildeki bir emrin, toplumun başkanı dışında bir başkası tarafından verilmesi, kıptîlerin de İsrailoğulları'na başka şartlarda bunları vermesi mantıklı görünmemektedir.

Kıptîlerin, İsrailoğulları'nın Mısır'dan çıkışlarına izin vermelerine sebep olan musibetin taun olduğu nakledilmektedir. Ayrıca Kur'ân'da ricz lafzıyla ifade olunan musibetin tâun olduğu hakkındaki nakilleri hatırlayalım.[38]

Ahd-i Atik'te, zinet eşyalarının İsrailoğulları'na verilmesi, onların ve Hz. Musa'nın (as) Mısırlılar nazarında kıymet bulmasıyla, bu kıymet bulmanın ise kıptîlerin ilk doğanlarına musibet geleceğinin Hz. Musa (as) tarafından Firavun'a duyurulması ve bu belanın gelmesiyle[39] ilişkili görülmektedir.

Sonuç itibariyle, İsrailoğulları'na bu zinet eşyalarının verilmesinde, Mısırlıların başına gelmiş olan bir bela ve musibetin rolü olduğu muhakkaktır.

Firavun'un İsrailoğulları'nı takipte Mısır halkını "Onlar yalnız gitmeye razı olmadılar, mallarınızı da birlikte götürdüler" diyerek,[40] kışkırtmada zinet eşyalarını araç olarak kullandığını, ayrıca ileride ele alınacak Sâmirî olayında bu zinet eşyalarının İsrailoğulları'nın imtihan olunmasında yine araç kılındığını[41] hatırlamamız gerekir. Dinar, dirhem ve ürünlerin taşlaşması olarak nakillerde belirtilen Tams vuku bulduğu halde, nasıl oluyor da İsrailoğulları onlardan zinet eşyaları alabiliyor sorusunu, âyette mallarının tams kılınması için Hz. Musa (as) Nebiyullah'ın dua ettiği âl-i Firavun ve meleinin net bir tarifiyle cevaplamak kabil görünüyor: Bilindiği gibi Firavun'un

---

38. Taberî, *Tefsir*, IX, 40, 41; Suyûtî, *ed-Dürr*, III, 111; Riczin taun olduğu değerlendirmesi hk. bkz.
39. Ahd-i Atik, Çıkış 11/3, 29-36; bu konuda ayrıca bkz. Taberî, Tefsir, I, 227.
40. Taberî, *Tarih*, I, 419.
41. Tâhâ 20/85, 87.

âli terkibi Firavun hanedânını, mele ise yönetimde etkin diğer zümreleri ifade etmektedir.[42] Tams olayı bunların mallarında cereyan etmiştir. İsrailoğulları'na zinet eşyalarını verenler ise Mısır halkıdır.

4. Yusuf Peygamber'in (as) Naaşının Nakli

Hz. Musa'nın (as) Yusuf peygamberin (as) mezarını naklettiği bildirilmektedir.[43] Hatta bu konuda, Hâkim *Müstedrek*'inde "isnadı sahîh fakat Şeyhayn tahric etmedi" diyerek bir nakil yapmaktadır.

Bu nakle göre: "Hz. Musa, (as) çıkış talimatı verdiği İsrailoğulları'yla birlikte yolu kaybetmişler, bunun üzerine bilginler Yusuf ile kendilerinin, Mısır'dan çıkarken kemiklerini götürmek üzere ahit yaptıklarını söylemişlerdir. Nakiller, yaşlı bir kadının, Hz. Musa'ya (as) Cennet'te kendisine komşu olmak şartıyla, rehberlik ettiğini, Hz. Yusuf'un (as) mezarının bulunduğunu ve kemiklerinin çıkarıldığını, bu suretle kavmin kaybettiği yolun çok parlak bir ışıkla aydınlatılmış olarak tekrar bulunduğunu"[44] söylemektedir.

Şüphesiz burada Hz. Yusuf (as) ile ahitleşen âlimler zümresi daha önceki bilginlerin ahitlerine sahip çıkarak bunları söylemiş olmalıdır. Zira Yusuf (as) ile Musa (as) peygamber arası, oldukça uzun bir zaman süresini kapsar. Ahd-i Atik'te bu olay "Ve Musa Yusuf'un kemiklerini kendisiyle birlikte aldı. Çünkü İsrailoğulları'na: 'Gerçekten Allah sizi ziyaret edecektir ve kemiklerimi sizinle beraber buradan çıkaracaksınız' diye sıkıca and ettirmişti"[45] ifadesiyle yer almaktadır.

---

42. Bazı kaynaklarda melein eşraf olduğu belirtilir.
43. Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 571-572; Ahd-i Atik, Çıkış 13/19.
44. Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 571, 572; biraz farklı bir varyantla nakli hk. bkz. Taberî, *Tarih*, I, 419. Bu haberin garib ve muhtemelen mevkuf olarak değerlendirilmes hk. bkz. İbn Kesîr, *Tefsir*, VI, 152.
45. Ahd-i Atik, 13/19.

5. Hz. Musa'ya (as) Yapacaklarının ve Daha Sonra Olacakların Vahyi

Hz. Musa'ya (as) İsrailoğulları'nı gece yola çıkarması / isrâ etmesinin vahyedildiğini Kur'ân açıkça belirtir.[46] Bu âyetlerde belirtilen diğer bir husus, "Şüphesiz siz müttebeûnsunuz"[47] denilerek, takip olunacaklarının[48] belirtilmesidir.

Hz. Musa'ya (as) peşlerinden takip olunacaklarının bildirildiği âyet, başına "inne" gelmiş bir isim cümlesidir. Bilindiği gibi inne bir tahkîk edatıdır. Bu edatın genel olarak, karşı tarafta aksine bir düşüncenin olması halinde, bu düşüncenin düzeltilmesini talep hedefine yönelik olarak getirildiği kaidesi hatırlanacak olursa, Hz. Musa (as) ve İsrailoğulları'nın sanki artık takip olunmayacakları kanaatında oldukları ve bu kanaatlerinin değişimi için bu edatın getirildiği değerlendirmesi yapılabilir. Hz. Musa (as) ve İsrailoğulları'nı bu kanaate yönelten sebebin, yukarıda yaptığımız nakiller ışığında, onlara çıkış izninin verilmesi olduğu anlaşılmaktadır.

Firavun'un İsrailoğulları'na, riczin kaldırılması karşılığı izin verdiği halde, bunu da tutmadığı "...onlar hemen neks ediveriyorlar/bozuveriyorlar..."[49] âyetinden anlaşılmaktadır. Fakat bu durum öncekilerden farklı olarak Firavun ve ordusunun İsrailoğulları'nı fiilen takibi şeklinde ortaya çıkmıştır. Ancak Firavun'un bununla amacının İsrailoğulları'nı geri çevirmek değil, onları tümüyle ortadan kaldırmak ve köklerini kazımak olduğuna, "Onları arzdan istifzâz etmeyi istedi de..."[50] âyeti işaret etmektedir. İstifzâzın "katletmek ve kökünü kazımak anlamlarına" Zemahşerî dikkat çeker.

Firavun'un ordusuyla İsrailoğulları'nı takibe çıkarken halkı ve ordusunu teşvik ve takviye zorunluluğu duyduğunu "Şüphesiz bunlar arda kalmış bağiyye bir topluluktur; onlar, zinet

---

46. Şuara 26/52; Tâhâ 20/77; Duhan 44/23.
47. Şuara 26/52; Duhan 44/23.
48. Beydâvî, *Envar*, IV, 473; Nesefî, *Medârik*, IV, 473.
49. A'raf 7/135.
50. İsra 17/103.

eşyalarımızı almak, ilk doğanlarımızı öldürmek gibi bizi öfkelendiren işler yapmaktadırlar,"[51] "şüphesiz biz teyakkuz halinde bir topluluğuz"[52] anlamlarıyla değerlendirilen âyetler bize bildirmektedir.

Bu sözlerin Firavun tarafından olayı takip etmek durumunda olanlara mazeret olarak söylenmesinin, kendi gücü hakkında tereddüde düşmemeleri, zaafa düştüğü zannına kapılmamaları için olduğu[53] anlaşılıyor. Zira, Firavun'un adamları asker toplamaya başlamışlardır.

Fakat bu askerler giderek Firavun'dan şüphelenmeye, Hz. Musa'nın (as) ve beraberindekilerin kuvvetinden ve tehlikenin büyüklüğünden korkmaya başlamışlardı. O kadar ki Firavun'un umumî bir seferberlik ilanına ihtiyaç duyduğu ve İsrailoğulları'nın korkulacak gibi olmadığını söylemeye mecbur kaldığı[54] anlaşılıyor. Firavun'un onların yürüyüşünü haber aldığı sırada[55] asker toplayıcılarını şehirlere gönderdiği nakli yapılmaktadır. Kur'ân'da bu mesele "Firavun medâine hâşirîni irsâl eyledi"[56] âyetinde ele alınır.

Firavun'un şehirlere toplayıcılar göndererek toplattığı asker sayısının çok büyük rakamlarla ifade edildiği[57] görülüyor. Bunların bir kısmının toplanmasının dahi epey vakit alacağını söyleyebiliriz. Bu durumda "Onlara müşrikîn itbâ' etti" âyetinin onların o gecenin sabahında güneş doğarken takibe başlandığı[58] veya o gecenin sabahı güneş doğuş vaktinde onlara yetişildiği anlamlarındaki değerlendirmelerine iştirak etmemiz mümkün değildir.

---

51. Şuara 26/55; Beydâvî, *Envar*, IV, 474.
52. Şuara 26/56; Nesefî, *Medarik* IV, 474
53. Beydâvî, *Envar*, IV, 474
54. Kutub, Seyyid, *Fî Zilâl*, XI, 44
55. Beydâvî, *Envar*, IV, 473
56. Şuara, 26/53
57. Öncü kuvvetlerin yediyüz bin, ordunun bir milyon beşyüz bin olduğu hk. bkz. Taberî, *Tefsir*, XIX, 75, 76; bir milyon altıyüz bin olduğu hakkında bkz. İbn Kesîr, *Kısasu'l- Enbiya*, II, 76, 77
58. Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 3628

İsrailoğulları'nın huruc için belli bir süre hazırlık yaptıkları, birtakım özellikli yiyecekler hazırladıkları[59] anlaşılmaktadır. Olayın, Mevdûdî'nin değerlendirmesiyle: İsrailoğulları'nın Mısır'da tek bir bölgede yerleşmiş olmayıp, çeşitli yerleşim alanlarına dağılmış olduklarını, özellikle Menfis ile Ramses arasındaki Goşen denilen topraklarda yaşadıklarını hatırlarsak, Mısır'ı terketme emri alınca Hz. Musa'nın (as) İsrailoğulları'nın oturdukları yerlere talimatlar gönderip halka hicret için hazırlıklar yapmalarını söylediği ve çıkış için belli bir gece tayin ettiği, şeklinde cereyan ettiğini söyleyebiliriz.

59. Taberî, *Tefsir*, XIX, 76; Ahd-i Atik, Çıkış, 12/3-7, 11, 15-18

B. İsrailoğulları'nın Mısır'dan Çıkışı

1. Çıkış Zamanı

İsrailoğulları'nın Mısır'dan çıkışının aşûre ayı olan Muharrem'de olduğu, Hz. Peygamber'in hadislerinden anlaşılmaktadır.

Bu konuda varid olan hadislerde hülasaten ifade olunan şudur: "Resulullah Medine'ye geldiğinde yahudileri aşûre gününde oruç tutar buldu. Bu nedir diye sorunca; 'Bugün Allah (cc)'ın Hz. Musa (as) ve İsrailoğulları'nı boğulmadan kurtadığı ve Firavun'u gark ettiği gündür; bugüne hürmeten oruç tutarız' cevabını aldı. Bunun üzerine Hz. Peygamber, biz Hz. Musa'ya sizden daha yakınız, diyerek o gün oruç tutmayı emretti".

Bu konuda rivayet edilen hadislerden açıkça anlaşılan, aşûre gününün âl-i Firavun'un denize gark olduğu, İsrailoğulları'nın ise kurtulduğu gün olduğudur. Bugünün ise Arap aylarından Muharrem'in onuncu günü olduğu bilinmektedir. Binaenaleyh gark olayı bu günde vuku bulmuştur. O halde İsrailoğulları'nın Mısır'dan çıkışı bu günden önce olmalıdır.

İsrailoğulları'nın Mısır'dan çıkışının ne zaman olduğu konusunda Ahd-i Atik'teki bilgiler yarar sağlayabilir. Nitekim adı geçen kaynakta bu olayın "yılın ilk ayı içerisinde olduğu"[1] belirtilir. Bu, yukarıda zikrettiğimiz hadisin de işaret ettiği bir

---

1. Ahd-i Atik, Çıkış12/7.

durumdur. Bu konuda yararlanabileceğimiz Ahd-i Atik'teki bir başka nakil, çıkış öncesi kutlanan ve kendisinde kıptîlerin bir kısmının helâkinin vuku bulduğu, İsrailoğulları'na ise kestikleri ve kanını kapı eşiklerine sürdükleri kurban kanı sebebiyle bir musibetin dokunmadığı naklolunan Fısıh Bayramı'dır. Bu bayramın kutlanması için yapılması istenen, ayın onunda bir kuzu alınması, ondörtüne kadar muhafaza edilerek o günün akşamı kurban edilmesi, kanının kapı eşiklerine sürülmesi[2] gibi hazırlıkları, aynı zamanda İsrailoğulları'nın Mısır'dan huruc için yaptıkları hazırlıkları ifade eder. Ancak burada yılın ilk ayının onunda kuzu alınması ve ondört'ünde kurban edilmesi, hadiste belirtilen âl-i Firavun'un aşura günü gark olduğu bilgisiyle mutabakat halinde görünmemektedir. Ancak burada, İsrailoğulları'nın takviminin Arap takvimi gibi ay takvimi olduğu, fakat bayram ve tören günlerini güneş takvimine göre hesapladıkları[3] bilgisine dayanarak, yukarıda zikredilen onuncu ve on dördüncü günlerin ay değil de güneş yılına göre hesaplanmış olduğunun kabulü halinde, hadiste zikredilmiş olan necat gününe mutabakatsızlığın giderilebildiği görülmektedir.

Buraya güneş ve ay takvimleri arasındaki farkı ifade eden on bir rakamı, on ve on dört rakamlarından çıkarıldığında, rakamlar ay takvimine göre de tespit edilmiş olur. Bu, geçen ayın sonu ve kamerî yılın ilk ayının üçü olmaktadır. Yani hazırlıklar bir evvelki ayın sonunda kurban alınarak başlatılmakta, yılın ilk ayının üçünde kurban kesilerek kanı kapı eşiklerine sürülmüş olmaktadır. Bu olay, Ahd-i Atik ve tefsir kaynaklarına göre İsrailoğulları'nın Mısır'dan çıkış vaktinin başlangıcını da teşkil eder. Bu durumda ortaya çıkan, İsrailoğulları'nın muhtemelen Muharrem ayının üçünde çıkışı başlatmış olmalarıdır. Gark olayının Muharrem'in onunda vuku bulduğunu bildiğimize göre, İsrailoğulları'nın gark olayının vuku bulduğu denizin kenarında hiç beklenmedikleri varsayımına dayalı olarak, bir haftalık bir yürüyüş yaptıkları ortaya çıkmaktadır. Bu durumda daha önceki

---

2. Ahd-i Atik, Çıkış12/3,6,11.
3. Örs, Hayrullah, *Hz. Musa (as) ve Yahudilik*, 408.

bölümde Hz. Musa'nın (as) Medyen'e 8-10 günlük bir yürüyüşten sonra ulaşabildiği nakilleri, bizi teyid eder görünüyor. Buna göre gark olayının Kızıl Deniz'de veya onun uzantısı bir yerde vuku bulduğu tezi de güç kazanmaktadır.

2. Çıkışın Seyri

İsrailoğulları'nın çıkışta izledikleri yol hakkında Ahd-i Atik "Ve vaki oldu ki, Firavun kavmi salıverdiği zaman Allah onları Filistî'ler diyarının yolunda, yakın olduğu halde, götürmedi, çünkü Allah dedi: Kavm harp gördüğü zaman belki nâdim olup Mısır'a döner. Fakat Allah kavmi Kızıl Deniz çölü yolundan dolaştırdı..."[4] ve Sukkot'tan göç edip Etam'da çölün kenarında kondular[5] ...ve Rab Hz. Musa'ya söyleyip dedi; İsrailoğulları'na söyle, dönsünler ve Pi-hahirot önünde, Mighal ile deniz arasında, Baal-Tsefon önünde konsunlar, onun karşısında denizin yanında konacaksınız. Ve Firavun İsrailoğulları hakkında diyecek: Onlar memleket içinde tutulmuşlardır, çöl etraflarını sarmıştır ...Ve Mısırlılar, Firavun'un bütün atları ve cenk arabaları ve atlıları ve ordusu onların arkasına düştüler ve deniz kenarında Pi-hahirot yanında Baal-Tsefon önünde konaklamakta iken onlara yetiştiler"[6] şeklinde bilgiler vermektedir.

Ayrıca İsrailoğulları'nın tüm hayvanlarıyla, aileleriyle birlikte Mısır'dan çıkış yaptıklarını Ahd-i Atik'ten de öğreniyoruz. Bu şekilde ağırlıkları olan bir topluluğun süratle hareket edemeyeceği son derece açıktır.

Firavun ve ordusunun İsrailoğulları'na deniz kenarında yetiştiğini Kur'ân'dan çok net bir şekilde anlamaktayız.[7] Buradan deniz kenarına gelinceye kadar İsrailoğulları'nın herhangi bir tehlikeye maruz kalmadıkları anlaşılıyor.

---

4. Ahd-i Atik, Çıkış 13/17, 18.
5. Ahd-i Atik, Çıkış 13/20.
6. Ahd-i Atik, Çıkış 14/9.
7. Şuara 26/61, 63.

Bu izahlar çerçevesinde, daha önce de değinildiği üzere, "Onlara müşrikîn itba' ettiler"[8] âyetini, Firavun ve ordusunun İsrailoğulları'nı takip etmeye, o gecenin sabahında, güneş doğarken çıktıklarını[9] yahut İsrailoğulları'na, o gecenin sabahında, "Güneş doğarken yetiştiklerini"[10] söyleyen nakillere, iki topluluğun birbirlerine Kızıl Deniz kenarında mülâki oldukları nakline de dayanarak, normal şartlarda iştirak etmek mümkün görünmüyor. Zira atlı bir askerî birliğin, en fazla 7-8 saat önce tüm ağırlık ve aileleriyle yola çıkmış, pek de öyle fazla seri olma niteliğine sahip olmayan bir topluluğa yetişmelerinin birkaç saat meselesi olduğu gözden ırak tutulamaz. O halde İsrailoğulları'nın çıkışından en az 4-5 günlük ara sonrası Firavun ve ordusunun takibe çıktığının kabulü gerekir. Bu konuda bize yol gösteren bir başka bilgi, İsrailoğulları'nın Firavun'dan, çölde üç günlük mesafedeki bir yerde; bayram yapma, Rabba ibadet ve kulluk için izin talep etmeleridir.[11] İsrailoğulları'nın gittikleri bu yerden dönmediklerinin Firavun'a haber verildiği anlaşılıyor. Nitekim Ahd'i Atik'te "İsrailoğulları'na Firavun tarafından izin verildiği halde", "Firavun'a, Benî İsrail'in gittiğinin haber verildiği"[12] tarzında bilgiler vardır. Firavun'a İsrailoğulları'nın gittiklerinin haber verilmesi, bize İsrailoğulları'nın gittikleri çöldeki üç günlük bayram yerinden dönmedikleri için Firavun'a bu haberin verildiğini düşündürmektedir. Bunun normal şartlarda İsrailoğulları'nın Mısır'dan çıkışından altı gün sonra olması kuvvetle muhtemeldir.

Firavun'un bu süre içerisinde asker toplaması, bunun için şehirlere toplayıcılar göndermesi mümkündür. Firavun'un bu iş için bizzat kendisinin de yer aldığı bir ordu toplaması ve kuvvetlerini İsrailoğulları'nın kökünü kazımak üzere sevketmesi onun İsrailoğulları'na izin verdiğini, eğer gittikleri yer-

---

8. Şuara 26/60.
9. Elmalılı, *Hak Dini*, V, 3628.
10. Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 315; Beydâvî, *Envar*, IV, 475; İbn Kuteybe, *Tefsiru Ğaribi'l-Kur'ân*, 317; İbn Kesîr, *Kısasu'l-Enbiya*, II, 77.
11. Ahd-i Atik, Çıkış 5/1-3.
12. Ahd-i Atik, Çıkış 14/5.

den dönecek olsalar onlara tam bir soykırım uygulayacağını ortaya koyar.

3. İsrailoğulları'nın Çıkıştaki Sayıları

İsrailoğulları'nın huructaki sayılarının, sadece eli silah tutan erkekler olarak, altı yüz bini aşan rakamlarla ifade edilmesine iştirak edilemez görünüyor. İbn Haldun'un dediği gibi Mısır'a geldiklerinde yetmiş kişi olan bir topluluğun 220 yıllık bir sürede bu kadar çoğalması mümkün görülemez. Ancak Kur'ân'dan da anlaşılacağı üzere İsrailoğulları'nın tümü Mısır'dan çıkmış olmalıdır.[13]

İsrailoğulları'nın takibine çıkan kuvvetlerin içerisinde Firavun ve âli de yer aldığına göre[14] bu durumda tüm kıptî ordusunun Mısır'dan çıktığı, ancak yerel asayiş için birtakım kuvvetlerin yerlerinde bırakıldığı[15] tahmin olunabilir. Ancak bu sayının bir milyon beşyüz bini aştığını bildiren nakillere[16] yine İbn Haldun'un gösterdiği gerekçelerle iştirak edilemez.

Hâkim'in *Müstedrek*'inde İsrailoğulları'nın hurucdaki sayısı için, sadece eli silah tutan erkekler olarak verilen 670.000 rakamı, Yahudî kültür çevrelerinden alınmış olmalıdır. Bu durumda Hâkim'in, şartlarına uygun olduğu halde Şeyhayn rivayet etmedi diyerek naklettiği bu haberin neden Buharî ve Müslim tarafından noklolunmadığı anlaşılmaktadır.

4. İsrailoğulları'na Firavun ve Askerlerinin Yetişmesi

Kur'ân bu iki topluluğun karşılaşmasını, Taberî'nin değerlendirmesiyle "İki topluluk birbirlerini gördükleri zaman, Hz.

---

13. Tâhâ 20/80; Duhan 44/30.
14. Bakara 2/50; Yunus 10/90; Tâhâ 20/ 78, 79.
15. Tümü çıkmıştı değerlendirmesi hk. bkz. İbn Kesîr, *Tefsir*, VI, 153.
16. Taberî, *Tefsir*, XIX, 75, 76; İbn Kesîr, *Kısasu'l-Enbiya*, 76, 77; bu haberlerin İsrailiyât olduğu hk. bkz. İbn Kesîr, *Tefsir*, VI, 153

Musa'nın (as) ashabı dedi: Firavun ve askerler bize yetiştiler"[17] âyetinde ele almaktadır.

İsrailoğulları'nın Hz. Musa'ya (as) yönelttiği bu sözlerin tariz niteliği taşıdığı ve bunları Hz. Musa'nın (as) uğursuzluğuyla yorumlayarak ona "Sen bize gelmeden önce de eziyet olunuyorduk, sen bize geldikten sonra da"[18] dedikleri nakledilmektedir.[19] Konuyla ilgili olarak Kur'ân'da belirtilen bu sözlerin akabindeki âyette Musa tarafından İsrailoğulları'na hitaben söylenen 'Rabbınız düşmanınızı helak edebilir ve sizi yeryüzüne halife kılabilir, nasıl amel edeceğinize nazar eder"[20] sözlerinin onlardaki korku ve tedirginliği gidermeye yönelik olduğu anlaşılıyor. İsrailoğulları'nın Hz. Musa'ya (as) söylediği "Firavun bize yetişti, bizi katl edecek; önümüzde deniz, arkamızda Firavun var sözleri onların bu korku ve tedirginliğini ortaya koyar.

Hz. Musa (as) Nebiyullah'ın bu anda kat'î bir iman ve teslimiyet içerisinde olduğunu "Hayır, Rabbim benimle beraberdir, bana hidayet edecektir,[21] "Bana bunu vaad etti, O va'dinden dönmez, beni kurtuluşa yönlendirecektir"[22] dediği biliniyor.

Hz. Musa'nın bu büyük teslimiyeti, denize ulaşmadan önce Firavun âlinden olan mü'min kişinin Hz. Musa'ya (as) yönelttiği; "Nereye gidiyoruz ey Musa?" sorusuna, Hz. Musa'nın (as) "Öne öne" demesi, bunun üzerine bu mü'min zatın tekrar, "Orada deniz var" demesi üzerine, Hz. Musa'nın (as) cevaben söylediği: "Rabbım yalan söylemez ve beni yalanlamaz"[23] naklinde de açıkça belirtilmektedir.

Bu vakaların birer imtihan niteliği taşıdığı ve İsrailoğulları'na son derece güç anlar yaşatan, onların sabırlarını ve hak-

---

17. Şuara 26//61; bu anlamda değerlendirilmesi hk. bkz. Taberî, *Tefsir*, XIX, 78, 79.
18. A'raf 7/1291.
19. Taberî, *Tefsir*, XIX, 79.
20. A'raf 7/129.
21. Şuara, 26/63.
22. Taberî, tefsir, XIX, 79.
23. Taberî, *Tefsir*, I, 277; İbn Kesîr, *Tefsir*, VI, 153; bu soruyu soranın Yuşa b. Nûn olduğu hk. bkz. Taberî, *Tefsir*, I, 276; İbn Kesir, *Tefsir*, VI, 153.

ka bağlılıklarını ölçen birer test olduğu ve onları kesin birtakım tercihlere yönettiği şüphesizdir.

Öyle anlaşılıyor ki İsrailoğulları Hz. Musa'ya (as) ileri geri söylenseler de bu merhalede hiçbir şekilde ondan koparak Firavun'a sığınma teşebbüsünde bulunmadıkları, sabırla Hz. Musa'yı (as) takip ettikleri anlaşılıyor. Bunun sebebinin ise Firavun'un onlara yönelik zulmü olduğu söylenebilir. Daha açık bir ifadeyle, Firavun'un zulmü İsrailoğulları'nı Hz. Musa'yı (as) takibe zorunlu kılmıştır. Şüphesiz bunun dışındaki saiklerle Hz. Musa'yı (as) takip edenler de vardır. Ancak bunların sayılarının fazla olmadığını anlıyoruz.

Bu durum, Hz. Musa'nın (as) oluşturmakla yükümlü bulunduğu Hakka iman etmiş ve bu çerçevede işlerlik kazanmış toplumun oluşmasına mani teşkil eder. Zira İsrailoğulları'ndan hangilerinin tercihlerini Firavun'un korkusuyla Hz. Musa (as) lehine, hangilerinin Hz. Musa (as) ve getirdiklerinin hak olduğuna inandıkları için yaptıkları berraklığa kavuşmamamıştır. Hz. Musa'nın (as) İsrailoğulları için bu merhaleden sonra yaptığı tüm işlerin hedefinin, bu şekilde Hakka iman etmiş bir topluluk oluşturmak olduğu söylenebilir. Bu durumun, Firavun'un zulmü altında muhtemelen yüz elli yılı aşkın bir süre kalan İsrailoğulları'nın kazanmak zorunda kaldıkları değerler ve davranışlar yönünden de değerlendirilmesi gerekir.

Çocuklarının katli ve kadınların ellerinden alınması karşısında hiçbir şey yapamamanın eziklik ve baskısının İsrailoğulları üzerinde son derece etkili olduğu muhakkaktır. Ayrıca toplumun tüm ağır işleri onlara yüklenmiş, hürriyetleri elinden alınmış, hayatlarını en ağır şartlarda sürdürmeye mahkum olmuşlardır. Firavun ve meleinin çıkarlarına göre, bir düzenin meydana getirildiği bu ortamda, sadece İsrailî'lerden Firavun'a yakın olabilenler ve ondan lutuf görenlerin hayatlarını varlıklı ve insanî bir şekilde sürdürmeye hak kazandıkları biliniyor. Ancak bunların sayıları fazla olmadığı gibi, bunun bedelini, soydaşları aleyhine çalışmak gibi, çok ağır bir bedelle ödemektedirler. Tümünün hayat ve geleceği Firavun ve yöne-

timinin iki dudağı arasındadır. Bütün bunlar, onları iyice zillete düşürmüş ve herşeyi kabullenir hale getirmiş olmalıdır.

İşte Hz. Musa'nın (as) Mısır'da kendilerine gönderildiği topluluk böyle bir durumdaydı. Şüphesiz böyle bir topluluğa gerekli dinamizmi vermek, onlara mücadele için gerekli imanı aşılamak ve mücadele usullerini öğretmek Hz. Musa (as) Nebiyullah'ın görevi olmuştur.

Uzun yıllar normal olmayan şartlarda hayatlarını devam ettirmek zorunda kalan bir topluluğun birtakım anormal nitelikler kazanması ve şartlar normale dönse bile bu bozuklukların kısa sürede düzeltilmemesi tabiî karşılanmalıdır. Bunun için uzun bir süre sabırla uğraşmak, herşeyi yerli yerine oturtacak olayları yaşamak, yeni bir değerler dünyasının oluşumunu beklemek gerekir. Hz. Musa (as) Resulullah'ın, İsrailoğulları içinde, tüm hayatı boyunca bu amacı gerçekleştirmek için çaba sarfettiği, İsrailoğulları'nı bu çizgiye getirmek için uğraştığı anlaşılıyor.

Huruc olayıyla ilgili olarak bu konuda gelen nakillerin İsrailoğulları'nın sabırlarının ölçülmesiyle alâkalı olduğu dikkat çekmektedir. Daha önce işaret olunduğu üzere; önde denizin, arkada İsrailoğulları'nı yok etmek amacını taşıyan Firavun ve askerlerinin bulunduğu bir ortamda İsrailoğulları Hz. Musa'ya (as) "Biz senden önce de, sen geldikten sonra da eziyet olunduk" sözlerini sarfetmekte, öte yandan denize âsâsını vurması vahyedilen Hz. Musa'ya (as) karşı denizin, "Ey Ebâ Halid" deyinceye kadar yarılmadığı,[24] hatta denize, Hz. Musa (as) âsâ ile vuruncaya kadar yarılmaması vahyinin yapıldığı[25] naklolunmaktadır.

Bu haberler, İsrailoğulları'nın son ana kadar imtihana tâbi tutulduklarını, sabırlarının ölçüldüğünü belirtmesi bakımından önemlidir. Hiçbir kaynak İsrailoğulları'ndan hiçbirinin, bu durumda Firavun'a sığınma, ondan eman dileme teşebbüsünü kaydetmiyor.

---

24. Taberî, *Tefsir*, XIX, 80.
25. Taberî, *Tefsir*, XIX, 80; Hârun vurunca yarılmadı değerlendirmesi hk. bkz. Taberî, *Tefsir*, I, 277, 2780.

Ahd-i Atik'te yer alan İsrailoğulları'nın Hz. Musa'ya (as) yönelik "... Mısır'da kabirler bulunmadığı için mi çölde ölmek üzere bizi getirdin?...Mısır'da sana bırak bizi, Mısırlılara kulluk edelim diye söylediğimiz bu değil midir? Çünkü çölde ölmektense Mısırlılara kulluk etmek bizim için daha iyi olurdu..."[26] sözleri, İsrailoğulları'nın Hz. Musa'ya (as) ileri geri söylendiklerini gösteriyor. Ancak zikrettiğimiz haberler İsrailoğulları'nın Hz. Musa'nın (as) şahsına bağlılıklarına da işaret ediyor görünmektedir. Hz. Musa'ya (as) Mısır'da söyledikleri şeylere rağmen onu takip edip Mısır'dan çıkmaları bunun en önemli delilidir. Nitekim Sâmirî olayında, Hz. Musa'nın (as) İsrailoğulları üzerindeki şahsî etkisi bir kez daha ortaya çıkmıştır.

Bu durumun peygamberin mutlak şahsına bağlılıktan Allah'a ve gönderdiği esaslara bağlılığa dönüşmesi bir peygamberin gerçekleşmesine çabaladığı hedeflerden birisidir. Nitekim Hz. Muhammed'in (asm) hayatında da bu tür olayların yaşandığı görülmektedir. Onun öldürüldüğü şayialarının çıktığı Uhud savaşının en kızgın anında nâzil olan "Hz. Muhammed (asın) yalnız bir Resul'dür, ondan önce de resuller geçmiştir, ölse veya katlolunsa topuklarınız üzerinde geri mi döneceksiniz..."[27] âyeti bu hususa açıklık getirmektedir.

İsrailoğulları'nın bu merhalede Hz. Musa'ya (as) dayalı olarak, yani ondan korktuklarından dolayı çizgilerini muhafaza edebildikleri anlaşılıyor. Halbuki bir peygamberin kendi toplumundan beklediği bu değildir. Onların, kendisi olmadan da hak üzere yürüyebilmelerini, bu çizgiyi muhafaza etmelerini hedefler. Bu merhale toplumun peygamberin getirdiği esaslar üzerine işlerlik kazanması merhalesidir. Resullerin görevi de bu merhalede sona erer. Bu merhalenin ancak Hz. Musa'nın (as) ölümünden sonra gerçekleştiğini biliyoruz.

26. Ahd-i Atik, Çıkış 14/11-12.
27. Âl-i İmran 3/144.

C. Denizin Yarılması

1. İsrailoğulları'nın Denizi Geçmesi

Kur'ân'da İsrailoğulları'na denizin yarılması hadisesi "Hz. Musa'ya (as) âsâsını denize vurmasını vahyettik de *infilak etti, fırkın* her biri azim bir *tavd* gibi oluverdi", "Size denizi fark etmiştik de..."[1] âyetlerinde ele alınır.

Görüldüğü gibi âyetlerde denizin yarılması *infılak* lafzıyla terimlenmiştir. *Fırk* lafzının ise bu sudan ayrılan parçayı ifade ettiği, bunun fiil olarak kullanıldığı âyette ise, "Birbirinden ayrılarak yollar meydana getirilmesi"[2] anlamıyla değerlendirildiği görülüyor.

Tavd ise, semaya yükselen dağ anlamına gelir.[3] Ve ayrılan parçanın niteliğini belirtir. İbn Cüreyc ve başkalarının nakline göre, "Hz. Musa (as) denize ulaştığında fırtına kopmuş, deniz dağlar gibi dalgalanmaya başlamıştır."[4] Bu vakıanın Ahd-i Atik'te "...Ve Rab bütün gece kuvvetli şark yeli ile denizi geri çevirdi ve denizi kara etti ve sular yarıldı"[5] şeklinde ele alındığı görülmektedir. Âyetteki fırk lafzıyla ifade olunan olaya getirilen bir diğer izah ise: "İsrailoğulları'nın on iki sıbtından her biri için denizde yol açılması"[6] nakliyle yapılmaktadır. Bu

1. Bakara 2/50.
2. Zemahşerî, *Keşşaf*, I, 138.
3. Zemahşerî, *Keşşaf*, III, 316.
4. Bağavî, *Meâlim*, III, 388.
5. Ahd-i Atik, Çıkış 14/21.
6. Taberî, *Tefsir*, I, 275; XIX. 80, 81.

konuya tamamlayıcı izah getiren bir diğer nakil ise hülasaten şöyledir: İnfilak/yarılma vuku bulunca, o iki duvarlı olarak meydana gelmiş, İsrailoğulları'ndan öndekilerin arkadakileri görememeleri nedeniyle, arkadaşlarımız katlolundular demeye başlamışlar, Musa (as) "Ya Rabbi, bunların kötü ahlâkından Sana sığınırım" demesiyle, kendisine âsâsını tekrar vurması vahyolunmuş, bunlarla kemerler meydana gelerek birbirlerini görebilmişlerdir.[7]

Bu olayla ilgili olarak Kur'ân'da belirtilen bir diğer husus "Denizde kupkuru yol meydana gelmesi olarak"[8] anlam verilen, "...Onlara denizde bir *tarıkı yebesen darbet...*" ayetinde[9] ele alınmaktadır.

İbn Kesîr bu olayın izahını, "Allah denizin toprağı üzerine bir rüzgâr gönderdi de onu yeryüzü gibi kupkuru hale getirinceye kadar yaktı[10] şeklinde yapan bir değerlendirme nakletmektedir.

Kur'ân'da bu şekilde *infilak, fırk* ve *yebes* lafızlarıyla ifadelendirilen denizin yarılması, bu durumunu İsrailoğulları tamamen geçinceye kadar muhafaza etmesi ve zeminin kupkuru hale gelmesi hadiseleri, İslâm terminolojisinde mucize denilen hadiselerin tipik örnekleridir.

Bilindiği gibi mucizenin tanımı, "İnkârcılara meydan okuduğu esnada, peygamberlik iddiasında bulunan zatın elinde benzerini getirmekten inkârcıları acze düşüren, fiilî veya men'î bir tarzda meydana gelen harikulade bir iş"[11] olarak yapılmaktadır.

Mucize, peygamberlere ilâhî olarak görevlendirildiklerini insanlara ispat etmek ve bu yolla insanları Allah'a iman ettirmek, hakikî güç ve kudretin sadece Allah'a ait olduğunu aynel yakîn göstermek üzere verilmiş deliller niteliğindedir. Hz. Musa'nın (as) denizin yarılması mucizesinin âsâ-

---

7. Taberi, *Tefsir*, I, 277; Zemahşerî, *Keşşaf*, I, 139.
8. Bağavî, Meâlim, III, 226; Zemahşerî, *Keşşaf*, I, 77.
9. Tâhâ 20/77.
10. İbn Kesîr, *Tefsir*, V, 300.
11. Karadeniz, *Mucize*, 9.

sını denize vurmak suretiyle meydana getirildiğini Kur'ân haber vermektedir.[12]

Şüphesiz bu olay yeryüzünde meydana gelmiştir ve tabiatta vuku bulmuş bir tabiat üstü olay görünümündedir. Kur'ân'ın belirttiği gibi bu, Allah'ın vahyi üzerine Hz. Musa'nın (as) âsâsını denize vurması/darb üzerine meydana gelmiş, İsrailoğulları tamamen karşıya geçinceye kadar, kupkuru bir yol olma halini muhafaza etmiştir. Bu itibarla olayın bir tesadüfe bağlanarak, o anda o mahalde meydana gelen volkanik bir hadiseyle[13] izahı mümkün görülemez. Ancak bu, mucizelerin pozitif/müsbet yönden değerlendirilemeyeceği anlamında da değildir. Aksine mucizeler, daha alt düzlemlerde meydana gelen ilmî olgulara belirli ufuklar açarak onların gelişmesine zemin hazırlar. Meselâ, teorik olarak denizin yarılması ve içinden geçilmesi mümkün olabilir. Ancak bu imkânın fiilen gerçekleştirildiği devre, gerekli teknolojik araçların elde olunabildiği ve uygulamaların yapılabildiği safhadır.

Muhammed Hamidullah'ın bu konuda yaptığı; "Bir peygamberden sâdır olan herhangi bir mucizede gözetilen gaye, o peygamberin ümmetinin de aynı hadiseyi maddi imkânlarla gerçekleştirmesidir. Bu bir emirdir... Mesela, İsa Peygamber bir cüzzamlıyı, bir körü iyileştirmişse, onun ümmetinin de aynı şeyi tıpta ilerleyerek, maddî imkânlarla gerçekleştirmesi gerekir. Mucizenin gayesi budur"[14] tarzındaki değerlendirme, mucizenin pozitif bilime ışık tutacağını, dolayısıyla ondan bu yönde de yararlanılması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Ancak burada belirtilmesi gerekli bir diğer husus, mucize sayılan bir olayın gözler önüne serdiği vakanın maddî araçlarla yapılabilir hale gelmesinin, önceki olayın mucize niteliğini ortadan kaldırmayacağıdır.

12. Şuara 26/63.
13. Böyle bir değerlendirme için bkz. Miller, J., Maxwell; Hayet, John H., *A History of Ancient Israel and Judah*, 64, 65.
14. Hamidullah Muhammed, *Konferanslar*, terc. Aksu, Zahid. A.Ü. İslâmî İlimler Fakültesi, Erzurum 1975, 12.

Bu şekilde Hz. Musa (as) tarafından meydana getirilen mucize sonucu, İsrailoğulları meydana gelen bu kupkuru yola girmişlerdir. Nakiller bu girişte ve yürüyüşte Hârun'un önde, Hz. Musa'nın arkada olduğunu söylüyor.[15]

2. Firavun ve Askerlerinin Garkı

İsrailoğulları'nın arkasından denize yürüyen Firavun ve askerlerinin rahat olmadıkları, İsrailoğulları'nı takip için teşvik ve takviyeye ihtiyaç duydukları, Firavun'un İsrailoğulları'nı görünce kendi kavmine yönelerek; "Bunlar bakıyye kalmiş bir topluluktur ve bizi öfkelendirecek işler yapmışlardır, biz uyanık bir topluluğuz"[16] demesinden anlaşılmaktadır.

Zulme dayalı yönetimlerin güçleri ve orduları, hakkın tahakkuku için var olmadıklarından, esasta savaşmaktan ve ölmekten şiddetle kaçınırlar. Onların bu durumda temel fonksiyonları, karşı tarafa korku salarak itaata mecbur etmek olmaktadır. Firavun'un durumunu iyi bildiği ordusunu bu sözlerle cesaretlendirmeye çalıştığı anlaşılıyor.

Burada Firavun'un deniz yarılınca, kavmine dönerek; "İşte görüyorsunuz ya, deniz benim gücüm sebebiyle yarıldı" demesini, ordusunda hissettiği geri dönme temayülüne mani olma amacıyla izah edebiliriz.

Nakillerden Firavun'un korku ve ürküntü içerisinde olduğunu, hatta atının ürkerek geri çekilmek istemesi üzerine Cebrâil'in bir kısrak üzerinde gelerek onu teskin etmek suretiyle peşinden sürüklediğini[17] öğreniyoruz. Bu nakiller Firavun ve askerlerinin içerisinde bulundukları ürküntü ve korkuyu ortaya koyması bakımından önemlidir.

Kur'ân Firavun'un buradaki amacının İsrailoğulları'nın kökünü kurutmak olduğuna işaret eder. İsrailoğulları'na karşı

15. Taberî, *Tefsir*, I, 277.
16. Şuara 26/64; Taberî, *Tefsir*, I, 277.
17. Taberî, *Tefsir*, I, 278; XIX, 277, 278.

duydukları bu öfke ve hırsın onları şaşkın hale getirdiği muhakkaktır. Nitekim Kur'ân'da onların, düşmanlık ve zorbalıkla İsrailoğulları'nın peşine düştükleri[18] belirtilir.

İsrailoğulları'nın yarılmış denize girmesinin akabinde, firavun ve askerlerinin arkalarına düşerek onları yakın takibe aldıkları[19] Kur'ân'da belirtilmektedir. Ancak onlara yetişemedikleri, fakat yakın takibe alarak denizdeki geçide girdikleri anlaşılmaktadır. Kur'ân'da bu, "Firavun ve kavmini onların girdikleri yere girinceye dek yaklaştırdık"[20] âyetinde ele alınır.

Anlaşılan odur ki, Firavun ve ordusu İsrailoğulları'nı yakalamak için, onlara denizdeki geçitte yaklaşmış, ancak hiçbir şekilde yakalayamayarak, sürekli yakın takipte[21] olmuşlardır. Firavun ve tüm ordusunun tamamıyla denizdeki geçide girdikleri anlaşılıyor. Nitekim bu konuda gelen, Firavun ve ordusunun en başı denizdeki bu yola girerken, İsrailoğulları'nın en son kısmının denizden çıktığı[22] nakli durumu açıklığa kavuşturmaktadır. Bu olayın cereyan ettiği denizin Kızıl Deniz olduğu[23] nakledilmektedir.

Hz. Musa'nın (as) İsrailoğulları'nı denizden çıkardıktan sonra âsâsıyla onu kapatmak istediği[24] bildiriliyor. Nitekim, "Denizi kendi haline bırak, onlar garkolmuş askerlerdir" âyetinde buna açıkça işaret vardır. Gark olayıyla Firavun'un öldüğüne inanmayan Benî İsrail'in, Firavun'un cesedinin sahile atılması suretiyle inandırıldıkları[25] naklolunuyor. Kur'ân'da bu duruma, "Bu sonrakilere âyet olmak üzere seni bedeninle kurtaracağız" âyetiyle işaret olunmaktadır. Bu gark olayının nedenini Kur'ân "Onlardan intikam aldık, onları denizde, âyetlerimi-

---

18. Yunus 10/90.
19. Yunus 10/90; Tâhâ 20/78.
20. Şuara 26/64; Beydâvî, *Envar*, IV, 475.
21. Taberî, *Tefsir*, XIX, 81, 82; Taberî, *Tarih*, I, 45.
22. Taberî, *Tefsir*, XIX, 82.
23. Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 317; Nesefî, *Medârik*, IV, 475; İbn Kesîr, *Tefsir*, 153; Mevdûdî, *Tefhim*, VI, 153; Ahd-i Atik, İbranilere Mektup, XII, 29.
24. Taberî, *Tefsir*, I, 278.
25. İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 228; Taberî, *Tarih*, I, 421.

zi yalanlamaları sebebiyle boğduk, ondan gafildiler"[26] âyetiyle açıkça belirtir.

3. Firavun'un İman Teşebbüsü

Kur'ân'da Firavun ve ordusunun denize gark olarak boğuldukları ve olayın İsrailoğulları'nın gözleri önünde cereyan ettiği[27] açıkça anlatılmaktadır.

Bu esnada cereyan eden Firavun'un iman etme teşebbüsü Kur'ân'da "...Benî İsrâil'in iman ettiğinden başka Tanrı olmadığına inandım, artık ben O'na teslim olanlardanım dedi"[28] âyetinde anlatılır. Bu âyetin devamında yer alan "Şu anda mı? önceden isyan etmiştin ve müfsitlerden olmuştun"[29] ifadesi bu konuyla ilgili olmak üzere zikredilmektedir.

Bu konuda hadiste, Cebrâil'in (as) Firavun'un ağzına toprak perdeleyerek, onun Lâ ilâhe illallah demesine engel olmaya çalıştığı[30] bilgisi varid olmuştur. Ancak Kur'ân'dan öğrendiğimize göre, Cebrâil'in (as) Firavun'un söylemesine engel olmaya çalıştığı şeyi Firavun, "İsrâiloğulları'nın inandığından başka bir ilâh olmadığına iman ettim ve ben müslümanlardanım" ifadesiyle, söylemiştir.

Yukarıdaki izahlar çerçevesinde, Firavun'un imanı meselesi tartışmalı bir durum göstermektedir. Nitekim bu konuda Firavun'un imanına kail olanların ortaya çıktığı görülmektedir. Bu konuda İbn Teymiye tarafından bir risale yazılarak, Firavun'un imanına kail olanlara cevap verildiğini belirtelim.[31]

Bu konuda Kur'ân'ın Firavun'un şahsı hakkında kâfir lafzını kullanmaması son derece enteresandır. Ancak Kur'ân'da,

---

26. A'raf 7/136.
27. Bakara 2/50; Taberî, *Tefsir*, I, 278.
28. Yunus 10/90.
29. Yunus 10/91; Taberî, *Tefsir*, XI, 163.
30. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 309, 340; İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 228.
31. İbn Teymiye, Ebu'l-Abbas Takıyyüddîn Ahmed, *Câmiu'r-Resâil*, thk. Salim Muhammed Raşid, Mısır, 1984, I, 204-216.

âl-i Firavun'un sabah-akşam ateşe sunuldukları, kıyamet çattığı gün, "Firavun'un âlini azabın en ağırına sokun" dendiği... belirtildikten sonra, büyüklük taslayanlarla birlikte onlara uyanların azablarının hafifletilmesi için yalvardıkları söylenmekte ve konu "kâfirlerin duası boşunadır"[32] denilerek bağlanmaktadır.

Burada kendisine kâfir denenler arasında âl-i Firavun'un da yer aldığı net bir şekilde anlaşılmaktadır. Buradan Firavun'un da küfrünün zahir olduğu, âhirette bununla muamele gördüğü sonucu ortaya çıkmaktadır.

32. Mü'min 40/45-50.

D. İsrailoğulları'nın Sapma Temayülü

İsrailoğulları'nın Mısır'dan çıkışı onların mümin bir topluluk haline gelmesi sürecinde önemli bir noktayı teşkil eder. Zira Mısır'daki baskılar sona ermiş, Firavun ve yönetiminin zulmünden kurtulmuşlar, kararlarını serbestçe verebilecekleri bir zemin oluşmuştur. Bu ortamın en bariz niteliği İsrailoğulları'na tercihlerini rahatça ve serbestçe yapabilme imkânını vermesidir. Hz. Musa (as) Nebiyullah'ın onlara kararlarını yönlendirecek baskı uygulamadığını, zulmetmediğini, sadece onlara tebliğ yapma ve doğruyu öğreterek karar verdirme çabasında olduğunu biliyoruz.

Nitekim Hz. Musa'nın (as) meydana gelmesi için çabaladığı serbestlik ve tercihlerin rahatlıkla yapılabilmesi ortamı sonuçlarını vermiş, İsrailoğulları'nın, Mısır'daki dinî hayat ve kültürünün de etkisiyle, denizi geçtikten sonra rastladıkları putperest bir topluluğa özenerek Hz. Musa'dan (as) onların ilâhları gibi bir ilâh istemişlerdir.

Bağavi'nin bu konuda yaptığı, "İsrailoğulları Allah'ın vahdaniyeti hakkında şüphe içinde değillerdi, istedikleri ilâh ile Allah'a ulaşmayı umuyor ve bunun, cehaletlerinin şiddeti nedeniyle, dinlerine zarar vermeyeceğini sanıyorlardı[1] tarzındaki değerlendirme, İsrailoğulları'nın Mısır'da bulundukları

---

1. Bağavî, *Meâlim*, II, 194; Hâzin, *Lübab*, II, 624.

dönemdeki tesirlenmelerinin devam ettiğini ortaya koyması bakımından önemlidir.

İsrailoğulları'nın Hz. Musa'dan (as) bir ilâh istemesi olayı Kur'ân'da, "İsrailoğulları'na denizi geçirdik, putlara ibadet eden bir topluluğa geldiler. Musa'ya; 'Ey Musa, bizim için, onların ilahları gibi bir ilah kıl' dediler.' Musa onlara 'Siz şüphesiz cahillik yapan bir kavimsiniz' dedi"[2] âyetinde ele alınır.

İsrailoğulları'nın rastladığı bu topluluğun Hz. Musa'nın (as) savaşmakla emrolunduğu Kenânîler,[3] Amalika[4] olduğu nakilleri yapılmaktadır. Bu konuda gelen diğer bir nakil bunların Lahm'dan ve Cüzâme'den[5] olduklarını haber vermektedir. Mevdûdî ise, bu insanların Sina yarımadasında askerî bir garnizon olan Makfa'da yaşayan Mısırlılar olduğu değerlendirmesini yapmaktadır.

Bu topluluğun putlarının inek şeklinde olduğu haber veriliyor. Hatta Sâmirî olayında yaşanan buzağı/ıcl vakasının ilk olarak burada ortaya çıktığı naklediliyor.[6]

Hz. Peygamber'den (sav) gelen şu hadis bu konuda bize yol gösterici özellik taşımaktadır: Onlar Resulullah ile Mekke'den Huneyn'e çıktılar, kâfirler için bir ağaç vardı. Yanında ibadet ediyorlar, ona silahlarını asıyorlardı. Ona Zâtu Envât denilir. Biz de büyük yeşil bir ağaca rastladık ve "Yâ Rasulallah bizim için de bir Zâtu Envât yapsan" dedik. Bunun üzerine Hz. Peygamber; "Allahü Ekber, nefsim elinde olan Allah'a yemin olsun ki siz, kavminin Musa'ya; 'Bizim için, onları ilâhları gibi bir ilâh kıl,' dediği gibi konuştunuz. Musa (as) onlara 'Siz cahillik yapan bir kavimsiniz' demişti; Buna göre 'Siz öncekilerin adetlerini irtikap ediyorsunuz"[7] diyerek cevaplamıştı.

---

2. A'raf 7/138.
3. Taberî, *Tefsir* IX, 45; Beydâvî, *Envar*, II, 624; İbn Kesîr, *Tefsir*, III, 464.
4. Beydâvî, *Envar*, II, 624.
5. Suyûtî, *ed-Dürr*, III, 114.
6. Taberî, *Tefsir*, IX, 45; Bağavî, *Meâlim*, II, 194.
7. Abdurrezzak b. Hemmam, *el-Musannaf*, XI, 369; Tirmîzî, Fiten, 18; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 218; Taberî, *Tefsir*, IX, 45, 46. Olayın Hayber'e giderken vuku bulduğu hk. bkz. Tirmîzî, Fiten, 18.

Burada olayın Mekke'nin fethinden sonra fakat Huneyn Gazvesi'nde önce olduğu anlaşılıyor. Bu durum, olayın yeni müslüman olmuş fakat henüz şirk izlerini üzerinden atamamış kimseler nedeniyle meydana geldiğini düşündürtmektedir. Bu yönüyle de, Mısır'da büyük bir inanç baskısına maruz kalan İsrailoğulları'nın huructan sonraki durumlarıyla da büyük benzerlik göstermektedir.

Bu bakımdan Hz. Peygamber'in müşriklerinki gibi kendisinden Zâtu Envât isteyen müslümanlara karşı, Hz. Musa'nın (as) İsrailoğulları'na yönelttiği "Siz gerçekten cahillik yapan bir kavimsiniz" âyetiyle cevap vermesi, bu paralelliğin bizzat Hz. Peygamber tarafından kurulduğuna delil olmaktadır. Ancak Hz. Peygamber'in bu meseleyi fazla büyütmediği anlaşılıyor.

Burada Musa Nebiyullah'ın (as) yaşadığı bu olayın ona bir ikaz niteliği taşıdığı, topluluğunu yalnız bırakmaması konusunda onu bilgilendirdiği değerlendirmesini yapabiliriz. Bu durum, ilerde detaylı bir şekilde ele alınacağı üzere, Musa'nın (as) Tûr'a acele gitmesiyle vuku bulan Sâmirî olayında kendisini hissettirecektir. Allah'ın Tûr'a acele ile gelen Hz. Musa'ya (as) yönelttiği "...Seni acele ettiren nedir?..."[8] sorusu izahı yaptığımız bu olayın sonuçlarına işaret etmektedir.

İsrailoğulları'nın putlara ibadet eden bir topluluğa gelir gelmez, hemen Hz. Musa'dan (as) benzeri bir ilâh istemeleri ve bunun da inek şeklinde olduğunun nakillerde yer alması, insana kültürel, dînî ve sosyal çevrenin ne kadar tesirli olduğunu, bunların toplumdan kolay kolay sökülüp atılmayacağını açıkça ortaya koymaktadır. Kur'ân bu durumu, İsrailoğulları'nın daha sonraki durumlarına işaret eden "...Dediler ki, biz işittik ve isyan ettik. Küfürleri sebebiyle kalblerine buzağı sevgisi içirildi" âyetinde[9] ele alır. Ayrıca İsrailoğulları'na bir katilin bulunması için emredilen inek kesilmesi ve bununla ilgili olarak meydana gelen olayların da, İsrailoğulları'nda tesirini

8. Taberî, *Tefsir*, IX, 45, 46
9. Bakara 2/93.

devam ettirdiği görülen bakara/inek kültürünün etkisini yok etmeye yönelik olduğu anlaşılmaktadır.

Bu durumun benzerinin Hz. Peygamber (as) döneminde Bedir savaşı sonrası savaş esirleri hakkında ne yapılacağının istişaresinin yapıldığı olayda yaşandığı görülmektedir. Bu istişarede Hz. Ömer'in savaş esiri müşrikler hakkında, "Hepsini öldürelim, tâ ki kalblerimizde küfre karşı en ufak bir merhamet olmadığını anlasınlar" dediği biliniyor. Ayrıca Bedir savaş esirleri konusunda yapılması gerekli muamele hakkında[10] Hz. Ömer'in (ra) daha sonra haklı çıktığı Kur'ân'da "...Allah'tan bir sözleşme geçmiş olmasaydı, yaptıklarınızda size büyük bir azap dokunurdu"[11] âyetinde ele alınmaktadır.

Bu durumda Hakka iman temelleri üzerine oturtulmak istenen bir toplulukta, küfre hiçbir şekilde temayül ve sevginin kalmaması asıl amaç olmaktadır. Hz. Musa'nın (as) tüm çabalarının bu hedefi realize etmek olduğunu biliyoruz.

Ancak Hz. Musa'nın, (as) risaletinin direkt İsrailoğulları'nı hedef aldığı dönemden itibaren kırk yıl, ölümünden sonra ise Yuşa'nın yirmi sekiz yıllık çabasının[12] akabinde, Yuşa tarafından İsrailoğulları'na söylenen, "Ve şimdi Rab'den korkun ve kemalde ve hakikatte ona kulluk edin ve ırmağın öteki tarafında ve Mısır'da atalarınızın kulluk ettiği ilâhları atın; ve Rabba kulluk edin. Ve eğer Rabba kulluk etmek gözünüzde kötü ise, atalarınızın kulluk ettikleri ırmak ötesindeki ilâhlara mı; yahut memleketlerinde oturduğunuz Amorîlerin ilâhlarına mı? kime kulluk edeceğinizi bugün seçin. Fakat ben ve evim halkı, biz Rabba kulluk edeceğiz"[13] sözleri bunun oldukça uzun bir süreyi kapsadığını ortaya koymaktadır. Öyle ki, toplumu Hz. Musa (as) Nebiyullah'ın belirlediği temellere oturtma çabaları, onun ölümünden sonra yerine geçtiği bilinen Yuşa tarafından da oldukça uzun bir süre devam ettirilmiştir.

---

10. Siyer kitapları bu olayı etraflıca anlatmaktadır.
11. Enfâl 8/68.
12. Mevdûdî, *Tefhim*, II, 81.
13. Ahd-i Atik, Yeşu 24/14-15.

Hz. Musa (as) Nebiyullah'ın bu dönemde İsrailoğulları'nı tüm yaşantıları itibariyle hakka yöneltme çabalarında yalnız olmadığını Kur'ân "Musa'nın kavminden hakla hidayet eden ve onunla adalet yapan bir ümmet vardır"[14] âyetiyle haber vermektedir. Hz. Musa Nebiyullah (as) döneminde bir salihler topluluğu oluşmakla birlikte bunun tüm toplumu kapsamadığını, Hz. Musa'nın (as) ölümünden sonra onun yerine geçen Yuşa'nın da bu yöndeki çabaları sonucu fiilî ve tam bir sonuç alınabildiğini anlıyoruz. Buradan, Hz. Musa (as) Nebiyullah'ın oluşturduğu çekirdek iman toplumu, uzun dönemde topluluğun diğer kesimlerini etraflarında toplayarak onları Musa Nebiyullah'ın (as) koyduğu ilkeler çerçevesinde transforme etmeyi başarmıştır, sonucunu çıkarabiliriz.

---

14. A'raf 7/159; Bu tarz değerlendirilmesi hk. bkz. Mevdûdî, *Tefhim*, II, 93.

E.. Hz. Musa (as) İkinci Kez Tûr'da

1. Tûr'a Gitmekteki Acelesi

İsrailoğulları garkolmaktan kurtarılarak denizi geçtikten sonra, esaret bağlarından kurtulmuşlar ve hür olmuşlardır.

Bu durumda Hz. Musa'nın (as) kavminin tâbi olacağı şeriat kendisine talim edilmek üzere ilahî bir emirle Tûr-i Sîna'ya çağrıldığı[1] biliniyor. Hz. Musa'nın (as) bu konuda Mısır'da iken İsrailoğulları'na Allah'ın düşmanlarını helak ederek kendilerine bir Kitab vereceğini söylediği nakledilmektedir. Hz. Musa'nın (as), Rabbinden bu vaadi yerine getirmesini istediği[2] anlaşılıyor. Hz. Musa (as) Nebiyullah'ın bu esnada kavmini, Nebî Salih ile Tûr-i Sîna arasında Vadi-i Şeyh denilen yere bıraktığı, bu gün İsrailoğulları'nın kamp kurduğu bu yere Meydân-ı Rahâ denildiği değerlendirmesi yapılmaktadır.

Kur'ân'da "Allah Musa ve İsrailoğulları'nı Firavun ve kavminden kurtarmış, denizi onlara yarmış, onlara Tûr'un sağ tarafını vaad etmişti"[3] âyetiyle bu konuya açıklık getirilmektedir. Bu durumda Musa (as) Rabbine gitmekte acele ederek İsrailoğulları içerisinde onları kendi izi üzere yürütecek olan Harun'u halef tayin etti.

---

1. Taberî, *Tefsir*, IX, 48; Zemahşerî, *Keşşaf*, III, 80; Nesefî, *Medârik*, IV, 211; Mevdûdî, *Tefhîm*, II, 82.
2. Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 2275.
3. Tâhâ, 20/80.

Burada, Musa'nın onları geride bırakarak acele ettiği, olayın onlara vaad olunan Tûr'un sağ tarafına gelmeden önce yaşandığı sonucuna varabiliriz. Nakiller Musa'nın kavminden kalabalık bir grupla yola çıktığını, fakat yolda acele ederek onları geride bırakıp Tûr'a yöneldiğini söylemektedirler.[4] Bunların İsrailoğulları'nın temsilcileri olduğu söylenebilir. Nitekim, ilerde daha detaylı olarak ele alınacağı üzere, Samirî olayından sonra Musa'nın İsrailoğulları'ndan yetmiş kişiyi mîkata götürdüğünü biliyoruz. Musa muhtemelen birinci sefer acele ederek geride bıraktığı bu topluluğu ikinci seferde götürmek zorunda kalmıştır.

Musa'nın bu acelesinin kendisine "... Seni kavminden acele ettiren nedir?"[5] sualinin yöneltilmesine neden olduğunu biliyoruz. Bu sorunun bir istifham-ı inkârî olduğu, bu acelenin bir eksiklik vasfını taşıdığı, zira bunda kavmin gaflette bırakılmasının[6] söz konusu olduğu değerlendirmesi bu konudaki kanatimize uygun düşmektedir. Musa'nın reyi/ictihadı ile yaptığı[7] bu işin olumsuzluğuna[8] bu şekilde işaret edilmiştir.

Musa'nın kendisine yöneltilen bu soruya, "Onlar izim üzeredirler, senin razı olman için acele ettim"[9] cevabını verdiğini Kur'ân'dan öğreniyoruz.

Burada anlaşılan odur ki; Hz. Musa'nın (as) biraz daha kavmi başında kalarak onları Tûr'un daha yakınına getirmesi istenirken, o topluluğu Hârun'a emanet ederek ve muhtemelen topluluktan kendisiyle gelmek üzere ayrılan grubu da geride bırakarak aceleyle Tûr'a yönelmiştir. Bu konuda Hz. Musa'nın (as) daha önce yaşanan bir olayla ikaz edildiğini biliyoruz. Daha önce de belirtildiği gibi, İsrailoğulları garktan kurtulduktan sonra bir putperest topluluğa rastlamışlar ve onlara özenerek

4. Hz. Musa'nın (as) kavminden yetmiş kişi ile yola çıktığı, fakat yolda onları geride bırakarak hızla Tûr'a yöneldiği nakli hk. bkz. Zemahşerî, *Keşşaf*, III, 80; Bağavî, *Meâlim*, III, 227; Hâzin, *Lübab*, IV, 211.
5. Tâhâ 20/83.
6. Beydâvî, *Envar*, IV, 211.
7. Zemahşerî, *Keşşaf*, III, 80; Nesefî, *Medârik*, IV, 212.
8. Zemahşerî, *Keşşaf*, III, 80.
9. Tâhâ 20/84.

Hz. Musa'dan (as) "onların ilâhları gibi kendilerine bir ilâh yapmasını"[10] istemişlerdi. Onların bu taleplerinde Mısır'daki dinî hayatın etkisinin büyük olduğunu anlıyoruz. Dolayısıyla Hz. Musa'nın (as) İsrailoğulları'nın fiilen itikadî sapmaya yönelmemelerinde direkt olarak etkili olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Kur'ân'da, Hz. Musa'nın (as) ayrılmasından sonra kavminin fitneye düştüğü açıkça belirtilir.

Mısır'da yaşanan musibetlerde, oradan çıkışta, denizin yarılarak garktan kurtarılmalarında sürekli olarak sert mizaçlı Musa'yı başlarında gören ve onun eliyle kurtulduklarına inanan İsrailoğulları'nın, Hz. Musa'nın (as) Tûr'a gitmesiyle büyük bir yalnızlık ve güvensizlik duygusuna kapıldıkları ve kendilerine yönelecek her türlü tahrike/provokasyona kapılacak hale geldikleri anlaşılıyor. İleride ele alınacağı üzere, Sâmirî toplumda hakim olan bu psikolojiyi iyi değerlendirmiş ve onların büyük ihtiyaç duydukları güveni, Mısır'daki dinî etkileri de harekete geçirerek, buzağıyla gidermeye yönelmiştir. Tûr'da Hz. Musa'ya (as) Rabbi tarafından yöneltilen "...Seni kavminden acele ettiren nedir ey Musa?"[11] sorusunun anlamı bu şartlar altında çok daha berrak bir şekilde anlaşılmaktadır.

Hz. Musa (as) Tûr'a giderken yerine halef bıraktığı Hz. Hârun'a; "(Onları) ıslah et ve müfsidlerin yoluna uyma"[12] demiştir. Bundan, kendi toplumunu iyi tanıdığı, içindeki müfsidlerin toplumu etkileyebileceklerine işaret ettiği anlaşılmaktadır.

Hz. Musa'nın (as) Rabbi ile muvâade süresinin başlangıçta otuz gün olduğunu Kur'ân açıkça belirtir?[13] Hz. Musa'nın (as) bu sürede oruç tuttuğu, bu şekilde arınarak ilâhî vahye hazır hale geldiği anlaşılmaktadır.

On günlük sürenin sonradan ilave edildiğini Kur'ân açıkça belirtir.[14] Hz. Musa'nın kırk günlük bu süreyi Zilhicce'nin

---

10. A'raf 7/138.
11. Tâhâ 20/83.
12. A'raf 7/143; Taberî, *Tefsir*, IX, 47.
13. Taberî, *Tefsir*, IX, 50; Bağavî, *Meâlim*, II, 195; İbn Kesîr, *Tefsir*, III, 465.
14. A'raf 7/142.

tamamı ve Zilkade ayının ilk on günlük süresi içersinde geçirdiği naklolunmaktadır. Bu olayın hurucun meydana geldiği yıl içerisinde olduğu varsayımıyla, huruc-gark olayından yaklaşık on bir ay sonra vuku bulduğu sonucuna varabiliriz.

Hz. Musa'nın (as) Tûr'a otuz günlük bir süre için gittiğinin İsrailoğulları tarafından bilindiği[15] anlaşılıyor. Onları şaşırtan sürenin son on günlük süre olduğu ve Sâmirî'nin onları bu son on günlük sürede dalâlete sürüklediği anlaşılmaktadır.

Bilinmeyen bu on günlük sürenin, topluluğun içerisinde taşıdığı hastalığın dışarıya vurulmasının şartlarını hazırladığını, topluluğun Hz. Musa'nın (as) sadece resul olduğu gerçeğine nüfuz ederek tüm failin Allah olduğu akîdesine ulaşamadıklarını ortaya koyduğunu söyleyebiliriz. Bu olayın Kur'ân'da Ankebut sûresinde yer alan "İnsanlar iman ettik demeleriyle fitneye düşürülmeksizin terkolunacaklarını mı hesap etti? Elbette öncekileri fitneye düşürdük..."[16] âyetiyle mutabakat halinde olduğu söylenebilir. Buna göre bu on günlük süre, denenmelerinin anahtarı olmuştur.[17]

Böyle durumlarda olması gerekli olan husus toplulukları yanlışlık ve dalâlete düşmekten koruyacak kimselerin topluluğun başında veya içlerinde olmasıdır. Aksi halde topluluk sapmakta ve telâfisi ağır durumlar meydana gelmektedir.

2. Hz Musa'nın (as) Rabbi Görmek İstemesi

Kur'ân'da Hz. Musa'nın (as) otuz günlük müvâadesine on gün daha ilave edildiği konusuna daha önce değinilmişti.

Musa (as) Nebiyullah'ın (as) Rab ile yaptığı bu müvâade sırasında, O'na nazar etmeyi talep ederek, ondan kendisini gös-

---

15. Taberî, *Tefsir*, IX, 48; Abduh, Muhammed, *Menar*, IX, 120;" Hz. Musa'ya (as) otuz gün müvâade ettik, on günle tamamladık" (A'raf 7/141) âyetin-deki vâadnâ lafzının vaadnâ kıraatı hk. bkz. Abduh, *Menar*, IX, 119.
16. Ankebût 29/1-2.
17. Bu on günlük sürenin Hz. Musa'nın (as) ağzını misvaklaması nedeniyle ilave olunduğu naklinin zayıf senedli olduğu hk. bkz. Abduh, *Menar*, IX, 120.

termesini istediğini Kur'ân açık bir şekilde belirtir. Bunun, Rabbin ona konuşmasından sonra vuku bulduğu nakledilmektedir.

Kur'ân'da bu olay "Hz. Musa mîkatımız için geldiği ve Rabbı ona konuştuğu zaman; Rabbim bana göster de sana nazar edeyim dedi..."[18] âyetinde ele alınır.

Burada Hz. Musa'nın (as) bu talebini, Hz. Musa (as) kelamı ilâhî'yi işitince kendisinin dünyada olduğunu unutmuş, bir ahiret ve cennet hayatına kavuştuğunu zannetmişti[19] şeklinde yapılan değerlendirmeye iştirak ile değerlendirebiliriz.

Ancak her ne kadar Hz. Musa (as) Allah'a karşı duyduğu yoğun ve derin sevgi dolayısıyla bu talebi yapsa da, bunun mümkün olabileceğine kani olduğu anlaşılmaktadır. Bu konuda bir nehyin mevcudiyeti halinde Hz. Musa'nın (as) böyle bir şeye teşebbüsü bile düşünülemezdi. Ayrıca Hz. Musa'nın (as) yaşadığı dönem Mısır din ve kültür hayatında bu unsurun bulunduğuna, Kur'ân; Firavun'un Hâmân'dan istediği kule yapımının gerekçesi olarak zikrettiği "...Hz. Musa'nın (as) Rabbi'ne muttali olabilme..."[20] arzusu dolayısıyla işaret etmektedir.

Ayrıca İsrailoğulları'nın, daha sonra etraflı bir şekilde ele alınacağı üzere, Hz. Musa'dan (as) Allah'ı açıkça görmeyi talep ettiklerini yine Kur'ân haber vermektedir. İsrailoğulları'nın bu taleplerinde de Mısır'daki dinî ve kültürel telâkkîlerin rolü olduğu muhakkaktır.

Mısır'da Tanrı'yı temsil ettiği düşünülen cismanî varlıklara dayalı putperest bir hayatın oluşmasında, insanların Tanrı'yı görmek arzularının rolü olduğunu söyleyebiliriz. Firavunun bizzat, çok tanrılı bir dinî apıya sahip olan Mısır'da, ilâhlarla görüştüğü fikrini diri tutmaya çalıştığı, hatta onlara hükmettiği kanaatını halk arasında yaygınlaştırarak siyasî otoritesine halkın gönüllü itaatini sağlama gücüne sahip manevî-ruhânî desteği temin amacını güttüğü söylenebilir.

---

18. A'raf 7/143.
19. Hâzin, *Lübab,* II, 627; ayrıca bkz. Bağavî, *Meâlim,* II, 196.
20. Kasas 28/38.

Kur'ân'da, Hz. Musa'nın (as) Rabbini görmek talebinin "Beni katiyyetle göremezsin, lakin dağa nazar et, eğer yerinde kalırsa beni de görürsün..." âyetiyle[21] cevaplandığı görülmektedir. Âyette işaret olunan dağın Hz. Musa'nın (as) bulunduğu yerin tam karşısına geldiği anlaşılıyor. Bu dağ'ın isminin Cebel-i Zübeyr olduğu nakledilmektedir.[22]

Hz. Musa'nın (as) Allah'ın görülemeyeceğini bildiği fakat kavminin olumsuz tavrı nedeniyle onlara göstermek üzere bu talepte bulunduğu değerlendirmesini, Nesefî'nin yaptığı gibi; Âyette onlara kendini gösterde sana baksınlar denmediği, aksine bana kendini göster de sana bakayım"[23] dendiğini ifade ederek reddedebiliriz.

Âyette de açıkça belirtiliği gibi "Rabbı dağa tecellî etmiştir".[24] Rabbın dağa tecellîsinin; Rabbın nurunun dağa zuhur etmesi ve dağın da toprak oluvermesi şeklinde değerlendirildiği görülüyor.

Kur'ân bunu "Onu *dekk* olarak kıldı"[25] âyetiyle haber vermektedir. *Dekk* lafzı; bir yükseltisi kalmaksızın toprakla aynı seviyeye gelmek anlamına gelir. Hatta bu lafzın deve hakkında kullanıldığında onun hörgüçsüz olmasını ifade eder. Bu lafzın âyette, arzın yerine geçerek dümdüz olma anlamını ifade ettiği görülmektedir.[26] Hz. Peygamber bu olayı hadislerinde, başparmağını küçük parmağının dibine koyup onu dümdüz ederek tanımlamıştır.

Hz. Musa (as) Nebiyullah'ın bu olay akabinde baygın olarak yere düştüğü"[27] nakledilmektedir. Kur'ân'da bu durum

---

21. A'raf 7/143; Suyûtî, Mahallî, Celâleddin, *Tefsir,* I, 148, 149.
22. Beydâvî, *Envar,* II, 628; Hâzin, *Lübab,* II, 628; Firûzâbâdî, *Tenvir,* II, 629.
23. Nesefî, *Medârik,* II, 629.
24. A'raf 7/143.
25. A'raf 7/143.
26. Taberî, *Tefsir,* IX, 54, 55.
27. Taberî, *Tefsir,* IX, 52; Nesefî, *Medârik,* II, 630; ölü olarak değerlendirilmesi hk. bkz. Taberî, *Tefsir,* IX, 53; ruhunun uruc ettiği değerlendirmesi hk. bkz. Dârimî, Mukaddime, 14; "Yevm-i kıyamette nâsın bayılacakları/sa'k, Hz. Peygamber'in ilk ifakat bulan kimse olacağı, kalktığında Hz. Musa'yı (as) Arş'ın yanına yapışmış bulacağı, onun Allah'ın istisnasından mı, yoksa ilk ifakat bu-

"Hz. Musa (as) baygın olarak yere düştü"[28] âyetiyle ifadelendirilmiştir.

Hz. Musa'nın (as) bu halden kurtulması Kur'ân'da ifakat lafzıyla ifade edilmiştir. Bu lafzın ayılmak anlamına geldiği biliniyor.[29] Dolayısıyla burada Muhammed Abduh'un değerlendirmesine iştirak ederek, bu olayın bir ölüm olmadığını, öyle olsaydı bunun âyette *ifakat* ile ifadelendirmeyeceğini söyleyebiliriz.

Bu olayın akabinde Hz. Musa'nın, (as) "Sen Sübhansın, Sana tevbe ettim ve ben mü'minlerin evveliyim"[30] diyerek tevbe ettiğini Kur'ân haber vermektedir.

Hz. Musa'nın (as) burada, "Mü'minlerin ilkiyim" derken bununla seni kıyametten önce, yarattıklarından hiç kimsenin göremeyeceğine iman edenlerin ilkiyim demek istediği anlaşılıyor. Hz. Musa (as) Nebiyullah böylece hadiste vârid olan "Eğer Allah nurdan hicabını kaldırsaydı tüm mahlukat yanardı"[31] gerçeğini kavramış oluyordu.

Hz. Musa'nın (as) tevbesi gerek Mısır dinî anlayışında, gerekse özellikle onların etkisiyle İsrailoğulları'nda, Rabbin bu âlemde görülebileceği inancına sahip olduklarını ortaya koyar. Bu konunun Mısır'ın dinî hayatında Firavun tarafından nasıl istismar edilerek insanların aldatıldığını daha önceki bölümlerde ele almıştık. Daha sonra tekrar değinileceği üzere, İsrailoğulları'nın, yine bu tesir sebebiyle Hz. Musa'ya (as) iman etmelerinin ve onu takip etmelerinin ancak Allah'ın cehreten / açıkça görmelerine bağlı olduğunu söylediklerini yine Kur'ân'dan öğreniyoruz.

lan kimse olduğundan mı; bunu bilmediği nakli hk. bkz. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 264; İbn Kesir, *Tefsir*, III, 470.

28. A'raf 7/143.
29. Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 2277.
30. A'raf 7/143.
31. Abduh, Menar, IX, 123.

3. Hz. Musa'nın (as) Levhaları Alması

Hz. Musa (as) Nebiyullah'ın Tûr'daki otuz günlük müvâadesi sırasında oruç tuttuğu, bir tasfiye süreci yaşadığı ve ilâhî vahye hazır hale geldiğine daha önce işaret etmiştik. Kur'ân'da Hz. Musa'nın (as) buradaki görevlendirilmesiyle ilgili olarak "Ey Musa seni risaletimle ve kelâmımla seçtim, sana verdiklerimi al ve şükredenlerden ol, dedi"[32] âyeti konuya ışık tutmaktadır. Müteakip âyetten Musa'ya (as) alması emredilen şeyleri levhalar olduğu anlaşılmaktadır. *Elvah*ın alınması olayının Hz. Musa'nın (as) Rabbi görmek talebi ve bununla ilgili olaylardan sonra olduğu naklediliyor.[33]

Bu konuda Kur'ân'da yer alan "Onu münacat eden olarak yaklaştırdık"[34] âyeti; Hz. Musa'nın (as) Rab tarafından, yazan kalemin sesini duyuncaya kadar yaklaştırıldığı[35] ve burada Hz. Musa'nın (as) Allah'a olan şevkinden dolayı O'nu görmek arzusuna kapıldığı[36] nakilleriyle değerlendirilmektedir.

Bu levhaların adedi, cevherleri ve boyları hakkında muhtelif rivayetler vardır. Sayısının on, yedi, ve iki olduğu[37] söylenmiştir. Maddesinin ise zeberced, zümrüt, kırmızı yakut olduğu veyahut Hz. Musa'nın (as) yonttuğu bir taştan yapıldığı[38] veya ahşap olduğu nakledilir.

Kur'ân'da levhalarla ilgili olarak "...Levhaları attı...", "...Levhaları aldı..."[39] denildiğine göre, bu levhaların Hz. Musa'nın (as) rahatlıkla taşıyabileceği miktar ve büyüklükte olması gerekir.

Âyette Hz Musa için yazıldığı[40] belirtilen şey elvah lafzıyla ifadelendirilmiştir. Bunun levh'ın çoğulu olduğunu ve levhalar

---

32. A'raf 7/144; Taberî, *Tefsir*, IX, 56.
33. Taberî, *Tefsir*, IX, 49; Beydâvî, *Envar*, II, 632.
34. Meryem 19/52; Beydâvî, *Envar*, IV, 164.
35. Taberî, *Tefsir*, XVI, 94,95; IX, 66.
36. Taberî, *Tefsir*, IX, 49; Hz. Musa'nın (as) bu olayı Medyen'den Mısır'a gederken yaşadığı hk. bkz. Nesefî, *Medârik*, IV, 16-4; Hazin, *Lübab*, IV, 164.
37. Râzî, *Mefâtih*, XIV, 236; Beydâvî, *Envar*, II, 633; bunların önü ve arkası yazılı iki levha olduğu hk. bkz. Ahd-i Atik, Tesniye, 4/13, 5/22, 9/10, 17, 32/15.
38. Baydâvî, *Envar*, II, 633.
39. A'raf 7/150, 154.
40. Hâzin, *Lübab*, II, 632.

anlamına geldiğini biliyoruz. Bu durumda elvahın kalıbı olan efâl kalıbının cem'i kılleti ifade ettiği bilgisine dayalı olarak, levhaların sayısının üç ilâ on arası bir miktarda olduğunu[41] söyleyebiliriz. Nitekim nakillerdeki levhaların sayısıyla ilgili olan rakamlar da genel olarak bu aradaki sayılara tekâbül etmektedir.

Levhaların yapıldığı maddenin taş veya toprak cinsinden olması tabiî karşılanmalıdır. Aksi takdirde bu, Allah katından gelen vahiylerin yeryüzünde çok kıymetli sayılan, insanların değer verdikleri maddeden yapılmış şeyler aracılığıyla sunulduğu fikrine katılmamız anlamına gelir. Bu ise, Firavun'un Hz. Musa'yı küçük düşürmek için sarfettiği "...Ona altından mücevherler verilmesi gerekmez miydi?"[42] şeklindeki sözlere katılmak demektir. Halbuki bu, ilahî dinler tarafından getirilen temel espriye aykırıdır. Ayrıca Hz. Musa'ya verilen levhaların taştan olduğunu Tevrat'tan da öğreniyoruz.

Levhaların kıymetli madenlerden yapıldığını belirten nakillerin tefsir kaynaklarında "denildi" ibaresiyle naklolunması bu haberlerin zayıflığı konusunda bizi fikir sahibi kılmaktadır. Levhaların fazla dayanıklı olmadığı, "Hz. Musa (as) Nebiyullah tarafından atıldığında kırıldığı"[43] belirten hadisten anlaşılmaktadır.

Yukarıdaki ayrıntılı bilgiler, Hz. Musa'ya burada verilen levhalardaki vahyin sınırlı olduğunu, dolayısıyla şu kadar yük âyeti içerdiği şeklindeki nakillerin dikkate alınmaması gerektiğini belirtmek ve olayın akıl üstü boyutları olsa da, akıl ve tabiî şartlar içersinde cereyan ettiğini ortaya koymak amacıyla verilmiştir.

a. Levhaların İçeriği

Bu levhaların Tevrat'ı içerdiği nakli yanında, Tevrat'ın daha sonra geldiği[44] değerlendirmesi de yapılmaktadır. Bu konuda

---

41. ed-Dakr, Abdulganî, *Mu'cemu'n-Nahv*, Kahraman yay., İstanbul, 1987, 133.
42. Zuhruf 43/53.
43. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 271; Taberî, *Tefsir*, IX, 66; Ayrıca bkz. Ahd-i Atik, Çıkış 32/19, 34/1.
44. İbn Kesîr, *Tefsir*, III, 471.

Muhammed Abduh tarafından yapılan "Bunlar Tevrat'ın aslı olarak ilk teşriî vahiydir. Tafsilî olarak ibadet ve diğer hükümler, savaşla ilgili muamelât, medenî muameleler ve ceza bunun üzerine inmiştir. Allah Hz. Musa'ya (as) gerektikçe hitap etmiştir şeklindeki değerlendirmeye iştirak edebiliriz.

Buna göre bu levhalarda bildirilenlerin İsrailoğulları'na tebliği öngörülen ana esaslar olduğu anlaşılmaktadır.

Kur'ân'da bu levhaların yazılı metin halinde İsrailoğulları'na getirildiği hususunda "Ehl-i Kitab senin kendilerine semadan bir kitap tenzil etmeni ister"[45] âyeti açıklık getirmektedir. Bu talebin Hz. Muhammed döneminde yahudiler tarafından yapıldığı ve Hz. Musa'ya (as) geldiği gibi yazılmış bir kitap indirilmesini istedikleri anlaşılıyor.

Bu levhalarda ne olduğu konusunda Câbir b. Abdillah'tan gelen hadis[46] bize ışık tutmaktadır:

Resulullah şöyle buyurdu: "Allah Hz. Musa'ya (as) verdiği levhalarda şöyle demişti:

1. Bana hiçbir şeyle şirk koşma
2. Bana ve ana-babana şükret
3. Allah'ın haram kıldığı nefsi Hak dışında katletme
4. Yalan yere yemin etme
5. İnsanlara hased etme
6. Duymadığın, bilmediğin şeye şahidlik etme
7. Zina etme
8. Çalma
9. Benden başkasına kurban kesme
10. Sebt gününü bana ayır."

Resulullah devamla şöyle dedi: "Allah sebt'i Musa'ya bayram kılmıştı, bizim için de Cuma'yı seçti ve bayram kıldı."

---

45. Nisa 4/153.
46. Alûsî, *Ruhu'l-Maânî*, IX, 58; Suyûtî, *ed-Dürr*, III, 122. Bu on esasın, Kur'ân'da Hz. Musa'ya (as) verildiği bildirilen dokuz âyet olarak bazı farklılıklarla nakli hk. bkz. Tirmîzî, Tefsiri Sure (17), 18; Nesaî, Tahrim, 18.

Kur'ân'da, Hz. Musa'ya (as) verilenlerin "Mev'ıze ve tafsilî niteliğine işaret olunmakta, kavmin bunların en iyisini/ahsenini almalarını emretmesi Hz. Musa'ya (as) söylenmektedir. İlgili âyetin hemen başlangıcında, "Levhalarda Hz. Musa (as) için yazdık" ifadesi yer almaktadır. Tüm bu ifadelerde İsrailoğulları'nın Hz. Musa'yı (as) takip edecek seviyeye getirilmesinin bir programı var görünmekte ve bu değişimi sağlamakta Hz. Musa (as) Nebiyullah'a yetki verildiği anlaşılmaktadır.

Bu âyetlerde, Hz. Musa'nın (as) topluluğunun büyük bir kısmını bulundukları paganist/putperest seviyeden Hakka bağlı bir noktaya getirirken kendisine vahyolunanların mev'ıze niteliğinden yararlanması ve etrafındakileri bu mev'ızelerle ilahî bir atmosfer içerisine alması ve onları bu yolla ikna etmesi ile birlikte ayrıca tafsilî olarak açıklamalar yapmasının istendiği anlaşılıyor. Bu konuda Hz. Musa (as) peygamber'in çok iyi bir hatip haline geldiği; kalbleri coşturucu, gözleri yaşartıcı konuşmalar yaptığı Hızır'la buluşmasını nakleden hadisin hemen başında yer alan[47] ibareden öğreniyoruz.

Bu emirlerdeki mevi'zevî/hislendirici ve eğitici niteliğin benzerinin Hz. Peygamber'in risâleti döneminde de görüldüğünü söyleyebiliriz. Meselâ zina ile ilgili âyet "Zinaya yaklaşmayınız, doğrusu o çirkindir, kötü bir yoldur"[48] şeklinde Mekke'de nâzil olmuştur. Ancak bu suçla ilgili cezâî hükümlerin Medine'de nâzil olduğunu ve burada uygulandığını biliyoruz. Bu durum Mekke'de nâzil olan âyetin ihbarî, öğretici ve eğitici niteliğine, zecrî hükümlerden önce, toplumu buna hazırlayan cephesine işaret etmektedir.

Hz. Musa Nebiyullah'ın da benzeri bir süreci yaşadığı anlaşılmaktadır. Muhammed Abduh'un belirttiği gibi Hz. Musa'ya (as) gelen ilk bu emirler üzerine düzenleyici hükümle-

---

47. Buhârî, İlim, 16, 19; Tefsir, 2,3,4,; Enbiya, 27; Tevhid, 31.
48. İsrâ 17/32; Bu âyetin Mekkî olduğu hk. bkz. Nesefî, *Medârik*, IV, 1; Hazin, *Lübab*, IV, 1; Elmalılı, *Hak Dini*, 3140; krş. Hamidullah, Muhammed, *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, 364.

rin indirilmesi daha sonraki merhalelerde vuku bulmuş ve Hz. Musa (as) bunlarla ilgili olmak üzere Allah'tan vahiy almıştır.

Âyette topluluğun Hz. Musa'yı (as) takip eder hale getirilmesinin hedeflendiğini belirten bir başka ifade "Kavmine levhaların en güzelini / ahsenini almalarını emret"[49] şeklinde yer almaktadır. Bu bir topluluğun belli iman esasları üzerine oturtularak inşa edilmesi merhalesinde rastlanan bir vakadır.

Bu safhada topluluk içerisinde, peygamber tarafından getirilen yeni esaslara gönülden bağlananlar vardır. Bunlar Kur'ân'daki ifadesiyle "Nefislerini cennet karşılığı *iştirâ* etmiş olan kimselerdir."[50] İçerisinde yaşadıkları zulüm düzenini mutlak olarak ortadan kaldıracağına inandıkları esasların/ilkelerin yerleşmesi için hiçbir fedakarlıktan çekinmeyen, yine Kur'ân'ın ifadesiyle "Muhsin"[51] olma niteliğine sahip kimselerdir.

Bunlar topluluk içersinde sürekli ihsan ile hareket ederek, yeni temellere dayalı topluluk oluşturma hedefini gerçekleştirmeye çalışırlar. Müfessirlerin de bu âyetin değerlendirilmesiyle ilgili olarak belirttikleri gibi; hakları varken affederler,[52] karz yapmışlarsa tasadduk eder, yahut köle azat ederler veyahut yoksulu, zi'l-kurbayı doyururlar.[53] Tüm bunları zorunlu oldukları için değil, istedikleri hakka bağlı düzen gelsin diye yaparlar. Bu nedenle böyle kimseler tarafından yapılan ameller ihsan ile yapılmış amellerdir. Zira bu kimseleri bu amellere yönelten tek âmil Hakka olan bağlılıklarıdır.

b. Levhalardaki Emirlerin İlk Muhatapları: Muhsinler

İsrailoğulları'nın içinde Hz. Musa'yı (as) takip eden bir topluluğun olduğuna Kur'ân'da açıkça iki yerde işaret olunmuştur. Bunlar Hakka tâbi olarak kendilerini düzeltmenin yanında,

---

49. A'raf 7/145.
50. Tevbe 9/111.
51. Âl-i İmran 3/134; Maide 5/13; Nahl 16 / 128.
52. Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 2279.
53. Beled 90/13-16.

Hz. Musa (as) ile birlikte, topluluğun Hakka bağlılık yönünde değişime uğratılması/transforme edilmesini de görev olarak yüklenmiş olmalıdırlar. Hz. Musa'nın kavmine emretmesini söyleyen âyet her ne kadar tüm kavmi içeriyorsa da, bu emri fiilen ifa edecek olanların, biraz önce işaret olunduğu üzere, ihsan üzere hareket eden topluluk olduğunu söyleyebiliriz. Âyette de ifade edildiği gibi Hz. Musa'dan kavme emretmesi istenen husus, onların Tevrat'taki emirlerin en güzelini almaları; yani kısas hakları varsa affı, ikraz etmişler yani alacaklı hale gelmişlerse tasadduku tercih etmeleridir. Bu şekilde hareket edebilecekler ise, dünyevî bir karşılık beklemeyen Muhsinlerdir.

Bu konuda bizi teyid eden bir diğer husus Kur'ân'da yer alan "Sonra Hz. Musa'ya (as) ve ihsan eden kimseye Kitabı tamamen verdik"[54] âyetidir. Bu âyetin "İhsan etmiş kimseler..." şeklinde bir kıraatı[55] daha vardır. Bunların Hz. Musa (as) ile birlikte topluluğun Hz. Musa Nebiyullah tarafından getirilmiş esaslar düzeyine ulaşmasını üstlenen topluluk olduğu anlaşılıyor.

Bu mekanizma aynı zamanda Hz. Musa (as) sonrası, topluluğu yönetecek insanların da seçilmesini tabiî olarak sağlamaktadır.

Levhalarda İsrailoğulları'nın istenen noktaya gelebilmesi için bir program dahilinde bir nüzul sırası izlendiği, topluma önce gelen esasların mev'ızevî ve izah edici yönüyle hitap edilmesinin istendiği görülüyor.

Ancak gelen esasların emredici niteliği ve Hz. Musa'yı (as) bağlayan ifadesi önemli bir ilkeyi ortaya koyar. Bu, prensipleri getirenlerin de bu ilkelere riayet etmesidir. Yani o devreye kadar olduğu gibi; esasları koyanlar bu esasların bağlayıcılığına uymayabilir, dilerse değiştirebilir anlayışı yıkılmakta, hatta bu esasların önce ortaya koyanı bağladığı, onun riayet etmesi gerektiği belirtilmektedir. Nitekim Kur'ân'da Hz. Mu-

54. Ena'm 6/154; Taberî, *Tefsir*, VIII, 90.
55. Taberî, *Tefsir*, VIII, 90; İbn Kesir, *Tefsir*, III, 364.

sa'ya (as) hitaben, bunları kuvvetle tutması ve kavmine emretmesi[56] istenmektedir.

Bu, Hz. Musa (as) öncesi ferman çıkaran, kanun koyan fakat bununla kendilerini bağlı saymayan kralların, firavunların uygulamalarının tam aksi bir anlayışın gelmesi anlamına gelir. Bu fert ve devlet hayatında son derece önemli bir gelişmedir. Bu ilkenin kabulüyle hukukta "kanûnîlik" ilkesi getirilmektedir.

Musa Nebiyullah'a (as) isyan eden Kârun olayı dolayısıyla nakledilen şu rivayet bize bu konuda ışık tutmaktadır:

"...Daha sonra Kârun Musa Nebiyullah'a (as) gelerek;

— Emir ve nehiy etmen için İsrailoğulları toplandılar, dedi. Hz. Musa (as) onların huzuruna çıktı. Açık bir arazide bulunuyorlardı. Onlar şöyle hitap etti:

— Ey İsrailoğulları, kim hırsızlık yaparsa elini keseriz, kim iftira ederse celde vururuz, kim evli olarak zina ederse ona ölünceye kadar celde uygularız,

Kârun Hz. Musa'ya (as) yönelerek:

— Sen de buna dahil misin? deyince, Hz. Musa (as):

— Evet, ben de dahilim, cevabını verdi. Bunun üzerine Kârun:

— İsrailoğulları senin filan kadınla zina yaptığını sanıyorlar deyince, Musa Nebiyyullah (as):

— Onun dediği gibiyse tamam... Çağırın şu kadını[57] dedi.."

Gürüldüğü üzere bu olayda Hz. Musa (as) topluluğa karşı getirdiği kanunî/şer'î esasları sayıp dökmüş ve ilgili cezaî hükümleri söyleyip, Kârun'un ona yönelttiği "Sen de buna dahil misin?" sorusuna, "Evet, ben de dahilim" cevabını vererek, getirdiği esasların k*anûnîlik* niteliğini ortaya koymuştur.

---

56. A'raf 7/145.
57. İbn Ebî Şeybe, *Kitabu'l-Musannaf*, XI, 532; Hakim, *el-Müstedrek*, II, 408, 409; Taberî, *Tefsir*, XX, 116-119; Râzî, *Mefâtih* XXV, 18; es-Saatî, *Fethu'r-Rabbanî li Tertibi Müsnedi Ahmed b. Hanbel*, XX, 102; İbn Kesîr, *Kısasu'l-Enbiya*, II, 165, 166.

Hz. Musa'nın (as) burada yerine getirdiği bir göreve daha işaret etmemiz gerekir. Bu *kanûnî/şer'*î olanla, *dinî* olanın ayrılmasıdır.

Burada dinî olanla kastolunanın, kişinin iç âlemiyle; ibadet ve manevî hayatıyla ilgili olan kısım olduğunu belirtelim.

Bu görevin Hârun Peygamber'e verildiğini ve habâret ismiyle isimlendirildiğini[58] biliyoruz. Ahd-i Atik'te Hârun'a verilen görevin kâhinlik olduğu belirtilerek bu müessesenin hangi görevleri deruhte edeceği çok açık bir şekilde sayılmakta,[59] sadece Hârun'un değil, Levililer olarak isimlendirilen sıbtın bundan sonra bu görevi yürüteceği belirtilmektedir.

Bu şekilde Hz. Musa, (as) her ikisinin de kaynağı vahiy olmakla birlikte şer'î/kanûnî olanla, dînî/manevî olanları ayırmış, aynı esasa bağlı iki farklı görevi ifa eden müesseseler olarak kurulmasının ön şartlarını koymuş olmaktadır.

Bu konuya, Kur'ân'da "Musa'nın Tûr'a giderken Hârun'u yerine halife bırakması, ancak onun topluluğa cebrî tedbirler uygulamaması nedeniyle topluluğa hakim olmayarak sapmaları ve Sâmirî'ye uymalarını[60] anlatan âyetlerle işaret olunmaktadır.

İlgili âyette Hârun tarafından Hz. Musa'ya (as) neden onlara mani olamadığını izah eden "...Ben, İsrailoğulları'nın arasını tefrık ettin, sözüme bakmadın demenden korktum"[61] gerekçesi bu yönden Hârun'un durumunu ortaya koymaktadır.

Hârun (as) baskı yapamazdı, zira buna kendisine verilen görevin yapısı müsait değildi. Ona Hz. Musa (as) tarafından ıslah görevi[62] verilmişti. Bu görevin ifasının usulleri ise, ikna, mev'ıze ve bu yollarla tebliğdir. İbadet ve manevî hayat, baskıya ve zecrî uygulamalara müsait değildir. Nitekim Hârun kendi görevine uygun tebliği yaptığını "Elbette onlara Hârun

58. Râzî, *Mefâtih*, XXV, 14; Beydâvî, *Envar*, IV, 580.
59. Ahd-i Atik, Sayılar 18/2-7.
60. A'raf 7/142, 148, 150; Tâhâ 20/86-94.
61. Tâhâ 20/94.
62. A'raf 7/142.

önceden: 'Ey kavmim, siz bununla imtihan olundunuz, şüphesiz Rabbiniz Rahman'dır, bana uyunuz ve emrime itaat ediniz' demişti"[63] âyeti açıkça belirtir.

Yine Kur'ân'ın belirttiği gibi yaptığı tebliğ ve irşatta Hârun'un (as) bir eksik nokta bırakmamış, kendi usulü çerçevesinde yapılması gerekeni yapmış olduğu "İsrailoğulları'nın onu zayıf görerek katletme noktasına gelmelerinden"[64] anlaşılmaktadır. Bu safhada olaya müdahale etmesi gereken faktörün manevî telkin ve ikna değil, kanunun demir pençesi olduğunu söyleyebiliriz. Kur'ân'da Hz. Musa'ya (as) Rabbi tarafından yöneltilen 'Seni kavminden acele ettiren nedir' ey Musa"[65] sözlerinin İsrailoğulları'nın bu durumuyla çok yakından ilgisi olmalıdır.

Levhaların mev'ıze ve tafsil niteliğine sahip olduğunu yukarıda belirtmiştik. Ancak bu levhaların Hz. Musa'nın (as) kavmine dönmesiyle bir kısmının nesh olduğu naklolunmakta[66] buna da, Tûr'dan döndüğünde İsrailoğulları'nın durumunu görünce kapıldığı öfkeden elindeki levhaları yere attığını belirten âyette, bir evvelki âyette levhaların durumunu belirten tafsil lafzının geçmemesi gerekçe olarak gösterilmektedir.

Bu durumun da topluluğun uzun dönemli bir süreçte yetiştirilmesiyle ilgili olduğunu söyleyebiliriz. Buna göre bu aşamada topluluğa arzolunmayan bu tafsilî hükümlerin, daha sonraki safhalarda peyderpey gelmesi söz konusu olmaktadır.

---

63. Tâhâ 20/90.
64. A'raf 7/150.
65. Tâhâ 20/83.
66. A'raf 7/154; Taberî, *Tefsir*, IX, 70; İbn Kuteybe, *Tefsiru Ğarîbi'l-Kur'ân*, 17.

F. Sâmirî Olayı

1. Sâmirî

Kur'ân'da Sâmirî'den, Hz. Musa'nın (as) levhaları almak üzere Tûr'a gittiği dönem itibariyle, açıkça söz edilir. Bu durumda Sâmirî'nin ortaya çıktığı devre, Kur'ân'daki sıralamaya göre; İsrailoğulları'nın Mısır'dan çıkışı, denizden geçişleri ve Hz. Musa'nın (as) Tûr'a çıkışından sonraki devre olmaktadır. Ancak Sâmirî'nin hangi devreden itibaren İsrailoğulları içerisinde yer aldığını Kur'ân'dan anlamak mümkün değildir.

Sâmirî'nin İsrailoğulları'na mensup biri olduğu, hatta Hz. Musa'nın (as) kıptî ile kavga edip onun ölümüne sebeb olduğu olayda, kıptî ile kavga eden ve Hz. Musa'yı (as) kâtil olarak ifşa edip onun Medyen'e kaçmasına neden kimse olduğu[1] nakilleri vardır.

Sâmirî'nin İsrailoğulları içerisinde Sâmire kabilesine mensup olduğu ve İsrailoğulları'na dinen biraz muhalif hareket ettikleri nakledilmektedir.

Ahd-i Atik'ten edindiğimiz bilgiye göre nakillerde bildirilen Sâmire kabilesi, Tevrat'ta isimleri teferruatlı bir şekilde sayılan İsrailoğulları'nın on iki sıbtı içerisinde sayılmamaktadır.[2]

Âyette zikredilen Sâmirî lafzının özel bir isim olmaktan ziyade, bir yere mensubiyeti bildiren özellik taşıması, haklı ola-

---

1. Taberî, *Tefsir*, XVI, 204; 205.
2. İsrailoğulları'nın oniki sıbtı ve isimleri hk. bkz. Ahd-i Atik, Sayılar 1/20-44.

rak bu kişinin asıl isminin ne olduğu meselesini öne çıkarmıştır. Bu konuda en kabule şayan olanı "Hârun"[3] ismini taşımasıdır. Zira çok önemli olduğu halde Ahd-i Atik'de Sâmirî'den bahsedilmez. Meydana getirdiği olaylar ise Hz. Musa'nın (as) Hârun'una bağlanır.[4] Bu durum bizi Mevdûdî'nin yaptığı; Sâmirî'nin asıl isminin Hârun olduğu, fakat daha sonraki devrelerde isminin Hz. Musa'nın (as) Hârun'u ile karıştırılarak Ahd-i Atik'e bu şekilde geçirildiği[5] değerlendirmesine iştirake yöneltmektedir. Bu konuda Hz. Musa'nın (as) Hârun'unun durumunu tamamiyle açıklığa kavuşturan diğer bir nokta, Kur'ân'ın Hârun Nebiyullah'ın bu suçlamadan tamamen beri olduğunu, açıklıkla ortaya koymasıdır. Asıl görevi insanları cismanî varlıklara tapmaktan vazgeçirmek olan, onlara müteâl bir ilâh anlayışını[6] tebliğ olan bir peygamberden böyle birşey beklenemez.

Kaynaklar Sâmirî'nin *Bâcermâ, Sâmirâ* ehlinden olduğunu nakletmektedir. Bâcermâ'nın Suriye şehirlerinden Rakka'nın yakınında[7] Sâmirî'nın ise Bağdat ile Kırrît arasında Dicle'nin doğu tarafında yer alan bölgeler olduğu bilinmektedir.

Bu bölgeler Mezopotamya medeniyetinin zuhur ettiği ve bu medeniyetin kurucusu Sümerlerin yaşadığı bölgeler olmalıdır. Bu bakımdan Sâmirî'yi Sümer'lerle irtibatlı gören Mevdûdî'ye[8] hak vermek gerekir.

İsrailoğulları tarafından daha sonraki devrelerde kurulan bir devlet ve bir şehire isim olarak verildiği bilinen Sâmirîye'nin ismini, özellikle şehir olarak kurulduğu tepenin ismi olan Şemer'den aldığı Ahd-i Atik tarafından bildirilir.[9] Bu tepenin Me-

---

3. Mevdûdî, *Tefhim*, III, 241.
4. Ahd-i Atik, Çıkış 32/1-6.
5. Mevdûdî, *Tefhim*, III, 245; Sâmirî'nin ismini Hârun olduğu hk. ayrıca bkz. İbn Kesir, *Kısasu'l-Enbiya*, III, 112; Heller, *İsl. Ans.*, Sâmirî mad., X, 148.
6. Firavun'a karşı müteâl bir ilah anlayışının savunulduğu hk. bkz. Şuara 26/24, 28, 29; Bu anlayış çerçevesinde değerlendirmeler hk. bkz. Taberî, *Tefsîr*, XIX, 69; Nesefî, *Medârik*, IV., 468.
7. Yakût, *Mu'cem*, II, 313.
8. Mevdûdî, *Tefhim*, III, 241.
9. Ahd-i Atik, I. Krallar, 16, 24.

zopotamya bölgesinde yer aldığı, Şemer ismini daha önce buralarda yaşayan Sümer topluluklarından aldığı düşünülebilir.

Tüm bunlar Mısır-Mezopotamya ilişkileri konusunda bir telmihde bulunarak, Yakuboğulları dışında Mısır'a gelmiş topluluklara da işaret etmektedir. Bunların Mezopotamya'dan göç etmiş topluluklar olabileceği düşünülebilir. Bunun dışında Mezopotamya'da boğanın mukaddes sayılması ve onun insan başlı tasvirlerinin kudsiyet atfedilerek yapılması[10] Sâmirî'nin yaptığı buzağı kültünün buralarla da bağlantılı olduğunu akla getirmektedir. Sâmirî'nin isminin Hârun olması ve İsrailoğulları'nın onu yaptığı şeyde takip etmesi İsrailoğulları'yla bir beraberlik, bir tanışıklık içerisinde olduğunu gösterir. Bu durumda Sâmirî'nin kabilesi İbrahim Peygamber döneminde veya ondan sonra Mısır'a gelmiş, yerleşmiş, Mısır'ın da etkisiyle eski yanlış inançlarına dönmüş, İsrailoğulları'yla soy olarak Yakup öncesinden irtibatlı bir topluluk olabilir. Bu durumda bunların da Mısır'dan Hz. Musa (as) ile çıktıkları, fakat inanç konusunda ikiyüzlü hareket ettikleri anlaşılmaktadır.

Sâmirî'nin İsrailoğulları'na Mısır'dan çıkıştan sonra katıldığını söylemek biraz zor görünmektedir. Zira bu durumda, İsrailoğulları'nın kendilerine yolda katılmış bir yabancıyı dinlediklerini, ona tâbi olduklarını; bizzat onun dalâlete düşürdüğünü kabul etmemiz gerekir. Kur'ân'da belirtilen Sâmirî'nin, İsrailoğulları'nı çok iyi tanıyan, aralarında uzun süre kalmış biri olması çok daha makul görünüyor.

Sâmirî'nin İsrailoğulları içerisinde farklı bir duruma sahip olduğu konusunda bizi teyid eden bir başka husus, Hz. Musa (as) tarafından farklı bir cezaya tâbi tutularak, topluluktan sürülmesi, onunla halkın temas etmesinin yasaklanmasıdır.[11] Kur'ân buna açıkça işaret eder. Üstelik Sâmirî yaptığının yanlış olduğunu itiraf edercesine, "Nefsim bana bunu hoş gösterdi"[12]

---

10. Günaltay Şemseddin, *Türk Tarihinin İlk Devirlerinden: Yakın Şark, Elam ve Mezopotamya*, 235, 477.
11. Taberî, *Tefsir*, XVI, 206.
12. Tâhâ 20/96; İbn Kuteybe, *Tefsiru Ğarîb'il-Kuran*, 281.

demiştir. İsrailoğulları'na uygulanan cezaya Kur'ân'da "Nefislerinizi öldürünüz"[13] âyetiyle işaret olunmaktadır.

Goldziher'in bu konuda yaptığı, Sâmirî'lerin Sâmirî olmayanlarla temasının halen onlara bir leke sayılmasının Kur'ân'da zikrolunan ceza olduğu[14] değerlendirmesi, olayın bir tecrit ve sürgün olayı sayılabileceği[15] konusundaki kanaatimizi teyid etmektedir.

2. Buzağının Yapılması

Hz. Musa'nın (as) acele ile, otuz gün sonra döneceğini söyleyerek, İsrailoğulları'nı arkada bırakıp Tûr'a gittiğini,[16] fakat buradaki sürenin on gün daha uzadığını biliyoruz. İşte olanların bu on günlük süre içerisinde zuhur ettiği; Sâmirî'nin tahriklerinin, daha önce başlasa da bu son on günlük sürede başarıya ulaştığı anlaşılmaktadır.

Bu olayların vukuunda, İsrailoğulları'nın kapıldığı güvensizlik ve yalnız bırakıldıkları psikolojisinin büyük tesiri olduğunu söyleyebiliriz.

Yıllarca cismânî bir Tanrı anlayışına sahip bir ortamda kaldıktan, adetâ zihnî ve fikrî bir sapmaya uğradıktan, üstelik yaşadıkları toplulukta bu inanca sahip olanların güçlü olduklarını gördükten sonra, müteâl bir ilâh anlayışına ulaşmak da kolay bir durum değildir. İsrailoğulları'nin sabırsız, aceleci mizaçları ve bu nedenle ilâhı hemen yanlarında, önlerinde görme arzuları bilinmektedir.[17] Bu konuda Sâmirî'nin yaptığı putun ıcl olarak isimlendirilmesini, Hz. Musa (as) dönünceye kadar İsrailoğulları'nın bekleyemeyerek acele etmelerine bağlayan nakil İsrailoğulları'nın büyük bir kısmının aceleci/acul karakterine işaret etmektedir. Bunun diğer anlamı da, böyle tema-

13. Bakara 2/54; Taberî, *Tefsir*, I, 286-288.
14. Heller, *İslâm Ansiklopedisi*, Sâmirî mad., X, 148.
15. Sâmirîlerin daha sonrak, dönemlerde de yahudilerle iş yapmadığı hk. ayrıca bkz. Ahd-i Cedid, Luka 9/52; Yuhanna 4/9.
16. Taberî, *Tefsir*, I, 282.
17. Ahd-i Atik'de Tanrı'nın önde olduğu hk. bkz. Çıkış, 17/6; 32/23.

yüle sahip olanların başında, onların böyle yanlışlığa düşmelerine mani olacak, onları zapt u rapt altına alacak otoritenin gerekli olmasıdır.

Sâmirî'nin, Hz. Musa'nın (as) zapt u rapt altına alıcı, disipline edici otoritesinin topluluk üzerinden kalkmasıyla etkinlik kazandığı; mütereddit, güvensiz, müzebzib, dinî hayat ve anlayış olarak hâlâ Mısır'ın tesirinde olan kesimi etkilediği anlaşılıyor.

Icl/buzağının yapımı için İsrailoğulları'nın ellerindeki kıymetli maden ve mücevherlerin toplanarak yararlanıldığı[18] Kur'ân'dan açıkça anlaşılmaktadır. Bunların ise hangi nedenle toplandığına, Hârun'un İsrailoğulları'nın ellerindeki mücevher ve kıymetli madenleri getirmelerini, zira ganimetin onlara haram olduğunu söylediği, bunun üzerine onların da bunları getirerek kazılan bir çukura bıraktıkları[19] nakli ışık tutmaktadır.

İsrailoğulları'nın ellerindeki bu kıymetli eşya ve mücevherleri getirmelerinin, ancak kendisini dinleyecekleri bir kişi aracılığıyla olabileceğini kabul etmemiz gerekir ki, bu birçok naklin belirttiği gibi Hârun'dur.[20] Sâmirî'nin sözünün bu merhalede dinlenebileceğini söylemek zor görünüyor.

Kur'ân'da olayın bu şekilde cereyan ettiğine, Hz. Musa'ya (as) söyledikleri; "...Sana verdiğimiz sözden kendi başımıza caymadık, o milletin zînet eşyasından bize yükler dolusu taşıtıldı..."[21] âyeti işaret etmektedir. Bununla Hz. Musa'ya, Mısır'dan çıkarken onun emriyle kıptîlerden kıymetli maden ve eşya aldıklarını, bunları Hârun'un emriyle bir araya topladıklarını[22] söyledikleri anlaşılmaktadır. İsrailoğulları'nın büyük bir kısmının ellerindeki bu kıymetli maden ve mücevherlerin toplanmasından hoşnut olmadıklarını söyleyebiliriz.

Hârun'un neden bunları toplattığı sorusu, bunların ortak bir yerde muhafaza edilmesiyle birliğin sağlanması yönünden

18. Tâhâ 20/87.
19. Taberî, *Tefsir*, I, 281-283.
20. Taberî, *Tefsir*, I, 281, 283.
21. Tâhâ 20/87.
22. Taberî, *Tefsir*, I, 282.

doğru olacağını; ganimet olarak nitelenen bu eşyaların fertlere helal olmayacağını düşündüğü belirtilerek cevaplanabilir. Nitekim Hârun'un İsrailoğulları'na "Bunların ganimet olduğunu, bunun ise onlara helal olmadığını, eğer Hz. Musa (as) geldiğinde helal kılarsa onları alabileceklerini"[23] söylediğini biliyoruz.

Bağımsız olarak varlığını devam ettirmek üzere organize olan bir toplulukta, ortak ihtiyaçların ve işlerin olacağı tabiîdir. Bu ortak işlerin yapılmaması halinde topluluğun işlerlik ve hayatiyet kazanamayacağını söyleyebiliriz. Bu durumda Hârun'un topluluğun başında bulunan reis olarak İsrailoğulları'ndan bu kıymetli maden ve mücevherleri, nihaî safhada, ortak işlerin görülmesi için istediğini söyleyebilirz. Nitekim Sâmirî'nin bir dökümcü ustası olduğu[24] değerlendirmesi yapılmaktadır. Bu durumda Sâmirî de ortak hizmetlerin görülmesinde vazifelendirilmiş bir dökümcü ustası olmalıdır. Bu konuda Hârun'un Sâmirî'yi buzağıyı yontarken gördüğü, ona "Ne yapıyorsun?" diye sorduğu, onun ise; "Buzağı" cevabını verdiği... nakli, Sâmirî'nin ortak hizmetlerde görevlendirilmiş biri olduğu kanaatini teyid etmektedir.

Ahd-i Atik'te, Makdis'deki altın, gümüş tuncu işlemek, kakmak, taş yontmak, ağaç soymak ve çeşitli dikim işleri yapmak üzere görevlendirilen Betsalel ve Ohaliab isimli iki kişiden bahsedilir.[25] Bunların getirilen takdimeleri işledikleri, o kadar ki zaman zaman getirilenlerin çokluğundan eşyaların yığıldığı ve getirilmemesi için ilanlar yapıldığı[26] belirtilmektedir.

Hârun'un İsrailoğulları'ndan talep ettiği bu kıymetli şeylerin Ahd-i Atik'te bahsedilen ortak hizmetlerin yerine getirilebilmesi için istenen takdimelerin ilklerini teşkil ettiği, bunları vermek istemeyen İsrailoğulları'nın öfkelenmelerine neden olduğu düşünülebilir. Sâmirî'ye uymalarında bunun da tesirli olduğu anlaşılıyor. İsrailoğulları'nın maddî değerlerin paylaşımında sık

23. Taberî, *Tefsir*, I, 282.
24. Mevdûdî, *Tefhim*, III, 247.
25. Ahd-i Atik, *Çıkış* 30/2-7.
26. İbn Kesîr, *Tefsir*, V, 303, 304.

sık Musa'ya (as) karşı çıktıklarını, Musa Nebiyullah'ın ise onlarla sabırla uğraştığını Hz. Peygamber (asm) haber vermektedir.[27] Sâmirî'nin, Musa'nın (as) gidişinden itibaren otuz günlük süre geçtikten sonra topluluğu açıkça iğfale başladığı anlaşılıyor. Daha önce de belirtildiği gibi bu son on günlük süre İsrailoğulları'nın tam bir karmaşaya sürüklenerek fitneye düştükleri devredir. Sâmirî özelliği olan bir buzağı yapmıştır. Hayvan böğürme sesi çıkarmaktadır.[28] Zihinleri karmakarışık, ruhen alabora durumda olan İsrailoğulları'nın büyük bir kısmının Mısır'daki dinî hayatın da etkisiyle Sâmirî'nin iğfaline kapıldıkları anlaşılıyor. Sâmirî'nin İsrailoğulları'nı iğfal konusunda yalnız olmadığını, kendisini destekleyen bir grubun mevcut bulunduğunu Kur'ân'dan anlıyoruz. Nitekim ilgili âyette, "Onlara böğürmesi olan bir buzağı heykeli ortaya koydu; işte sizin İlâhınız ve Hz Musa'nın İlâhı, unutuverdi, dediler"[29] denilmektedir. Burada İsrailoğulları'na bunları söyleyen topluluğun, Sâmirî'nin kendi topluluğu olduğu söylenebilir.[30]

Burada bu sözleri sarfedenlerin, Mısır dinî kültünde mevcut Tanrı ile firavunların görüşmesi ve onun çeşitli hayvanlara ve özellikle bakaraya hulûl ettiği düşüncelerini canlandırma çabalarına dikkat çekmemiz gerekir. Hz. Musa (as) asıl Tanrı'yı unutmakla suçlanmakta, âdeta dönünce buzağının ilahlığını kabul edeceği ima olunmaktadır.

İsrailoğulları'nı şaşırtan bir diğer nedenin muhtemelen o güne kadar görüp duymadıkları bir şekilde buzağının ses çıkarmasıdır.

Sâmirî'yi bir dökümcü ustası olarak belirlediğimize göre, buzağıyı böğürtme işini teknik olarak yapabileceğini söyleyebiliriz.

27. Buhârî, 78/3; 80/19; Müslim, Zekat, 140, 141; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 390, 396, 411 , 436, 441.
28. Taberî, *Tefsir*, XVI, 200; İnek sesi hk. bkz. IX, 62.
29. Tâhâ 20/88; Taberî, *Tefsir*, XVI, 201; Zemahşerî, *Keşşaf*, III, 83; İbn Kesir, *Tefsir*, V, 304; Unutmanın Sâmirî'nin İslâmı unutması olduğu hk. bkz. Taberî, *Tefsir*, XVI, 201; İbn Kesir, *Tefsir*, V, 304.
30. Bunların Hz. Musa'nın (as) kavminden olan buzağıya tapanlar olduğu hk. bkz. Taberî, *Tefsir*, XVI, 200.

Ancak Kur'ân bu işin Sâmirî tarafından değişik bir yolla yapıldığını "Onda onların görmediklerini gördüm; Resulün izinde bir tutam aldım ve attım..."[31] âyetiyle belirtmektedir.

Âyetin değerlendirilmesinin "Sâmirî'nin elçi Cebrâil'i tanıdığı, bastığı yerlerdeki kuru yerlerin hayat bulduğunu farkettiği, onu takiple bastığı yerden bir tutam toprak alarak herkesin mücevher ve madenî eşyalarını attığı yere kendisinin de bu aldığını attığı"[32] nakilleriyle yapıldığı görülmektedir.

Sâmirî'nin Cebrâil'i nasıl tanıdığı konusunda bir sürü olağanüstü olayın yer aldığı nakiller[33] yapılmaktadır. Ancak burada Kur'ân'dan net olarak anlaşılan husus, başkalarının farketmediği şeyi farketmiş olmasıdır.

Bunun, elçi Cebrâil'in bastığı kuru yerlere hayat vererek yeşertmesi olduğu nakillerden anlaşılmaktadır.

Hangi yolla olursa olsun Sâmirî'nin, İsrailoğulları'nı şaşkına çeviren bir buzağı meydana getirerek, onların şüphe içerisindeki gönüllerini, karmakarışık hâle gelmiş zihinlerini dalâlet yönüne kanalize ettiği ve onları buzağıya tapar hale getirdiği net olarak bellidir.

3. Hârun'un Sâmirî'ye Müdahalesi

Hârun Nebiyullah'ı Ahd-i Atik, buzağı yapmak ve İsrailoğulları'nı bizzat buzağıya ibadete teşvik etmekle suçlamaktadır. Hârun Kur'ân'a göre kat'iyyetle böyle bir kimse olmadığı gibi, olaylara seyirci kalmadığı, kendi tarzında ve gerektiği şekilde müdahalede bulunarak topluluğu uyardığı anlaşılmaktadır.

Kur'ân bunu "Elbette Hârun önceden, 'Ey kavmim, siz bununla yalnız imtihan olundunuz; şüphesiz Rabbiniz Rahman'dır, bana uyunuz ve emrime itaat ediniz...'"[34] âyetinde açıkça be-

31. Tâhâ 20/96.
32. Taberî, *Tefsir*, I, 282; XVI, 205, 206; Zemahşerî, *Keşşaf*, III, 282.
33. Taberî, *Tefsir*, I, 281; Bağavî, *Meâlim*, XVI, 204, 205.
34. Tâhâ 20/90; Taberî, *Tefsir*, IX, 68.

lirtir. Hârun Nebiyullah'ın Sâmirî olayının önünün alınmasında güçsüz kaldığı anlaşılmaktadır.

Nitekim İsrailoğulları'nın kendisini zayıf bularak neredeyse öldürme noktasına geldiklerini; yine Kur'ân bize bildirmektedir.

İsrailoğulları, kendilerine; fitneye düşürüldüklerini ve kendisine tâbi olarak itaat etmelerini söyleyen Hârun'a karşı "Musa bize dönünceye kadar ona ibadet ediciler olmayı kat'iyyetle bırakmayacağız"[35] diyerek onu reddetmişlerdir. Durumun bu noktada da kalmadığı, Hârun'a saldırarak onu öldürmeye teşebbüs ettikleri anlaşılıyor.

Hz. Hârun'un bu durumda sapan İsrailoğulları'na karşı uygulanabilecek üç seçeneğe sahip olduğunu söyleyebiliriz:

1. Sapanları, kendisine bağlı kalanlarla terketmek;
2. Sapanlara karşı silahlı müdahale yapmak;
3. Bunun her ikisini de yapmayarak, onların içlerinde kalıp, şartlara göre gerekeni yapmaya devam ederken Hz. Musa'nın (as) dönüşünü beklemek

Hârun'un (as) son şıkkı uyguladığını biliyoruz. Zira, şâyet birinci şıkkı uygulasaydı, o zamana kadar İsrailoğulları hakkında sarfedilen tüm emekler boşa gidecek, topluluk bölünecekti. İkinci şıkkın uygulanması halindeyse yine topluluk içerisinde bir bölünme meydana gelecek, ayrıca bir de araya kan davası girecekti.[36] Ayrıca böyle bir uygulamaya yönelmek, miktarları diğerlerine göre fazla olmayan gerçek mü'minlerin katlolunmalarına ve ortadan kalkmalarına sebep olacaktı. Bu nedenlerle Hârun'un İsrailoğulları'na, onları kendisini katle yöneltecek kadar, gerekli ikazı yaptıktan sonra, onları kendi hallerine bırakarak Hz. Musa'nın (as) dönüşünü beklediği anlaşılmaktadır.

---

35. Tâhâ 20/91; Taberî, *Tefsir*, XVI, 202.
36. Taberî, *Tefsir*, XVI, 204.

4. Hz. Musa'nın Tûr'dan Dönüşü

Hz. Musa'ya (as) Tûr'a gittiğinde, kavminin fitneye düşürüldüğü[37] söylenmekle birlikte, onun bu haberden fazla etkilenmediği anlaşılıyor. Nitekim bir hadiste "Haber almak gözle görmek gibi değildir. Allah Musa'ya kavminin buzağı konusunda yaptığını haber verdiğinde levhaları atmadı, fakat yaptıklarını gözüyle gördüğünde, levhaları attı da kırıldı"[38] denilerek konuya açıklık getirilmektedir. Kur'ân Hz. Musa'nın (as) Tûr'dan dönüşünü ve halini "Musa kavmine gazab ve esef ederek döndü..."[39] âyetiyle bildirmektedir. Bu dönüşün Tûr'da kaldığı kırk günlük sürenin sonunda olduğunu biliyoruz.

Hz. Musa'nın (as) Tûr'dan dönüşünü anlatan âyetten zikrolunan gazbân ve esafâ lafızların, Hz. Musa'nın (as) ruh halini ifade etmektedir. Bu lafızların, kavmine kinlenerek son derece öfke içinde ve kendisinden sonra Allah'a küfür ihdas etmelerine üzülerek[40] anlamıyla değerlendirildikleri görülüyor.

Hz. Musa (as) dalâlette gördüğü kavmine hışımla şunları söylemektedir: "...Ey kavmim, size Rabbiniz güzel bir vaad etmedi mi?, Size Tûr'un sağında vaadda bulunmadı mı? Size menn ve selvâ indirmedi mi? Kendisinin, tevbe ile iman edip, salih olarak amel işleyen, sonra da doğru yola giden kimseye mağfiret sahibi olduğunu vaad etmedi mi?[41] İçinde hidayet ve nur bulunan Tevrat'ı size vermek suretiyle size güzel vaadda bulunmadı mı? Size ayrılık zamanı mı uzadı,[42] Allah'ın size vaad ettiklerini beklemekte uzun bir süre mi geçti?, yoksa Rabbınızdan bir azabın vacip olmasını mı istediniz de verdiğiniz sözü bozdunuz?"[43]

Âyette Hz. Musa'nın kavmine yönelttiği *mev'ıde ıhlaf* ifadesinin; Hz. Musa'ya (as) Allah'a iman ve emrettiğini yerine

---

37. Tâhâ 20/85; Taberî, *Tefsir*, XVI, 196.
38. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 271.
39. Tâhâ 20/86.
40. Taberî, *Tefsir*, XVI, 196; İbn Kesîr, *Tefsir*, V 303.
41. Taberî, *Tefsir*, XVI, 196.
42. Tâhâ 20/86; Nesefî, *Medârik*, IV, 212.
43. Tâhâ 20/86; Taberî, *Tefsir*, XVI, 197; Nesefî, *Medârîk* IV, 212.

getirme konusunda yaptıkları vaadi bozmaları, buzağıya ibadetle Hz. Musa'nin izi üzerinde gitmeyi terketmeleri[44] anlamına geldiği anlaşılıyor.

Hz. Musa'nın (as) Tûr'dan dönüşte uzaktan İsrailoğulları'nın terennüm sesini duyduğu, ordugâha yaklaşınca da buzağıyı ve oynayıp eğlendiklerini gördüğü naklinden, önce kavmine yöneldiği, daha sonra da onlara hücum ettiği anlaşılmaktadır.

Ancak İsrailoğulları'nın kendilerini savunduğunu görüyoruz. Kur'ân bunu "...Sana verdiğimiz sözden kendi başımıza caymadık. O milletin zînet eşyasından bize yükler dolusu taşıtıldı. Biz onları ateşe attık, aynı şekilde Sâmirî de attı..."[45] âyetiyle belirtir. Yani İsrailoğulları, bununla buzağıya ibadet işini kendi hevâ, kudret ve takatlarıyla yapmadıklarını; kendileri için doğrunun ne olduğunu bulamadıklarını; olanlara hakim olamadıklarını; zira Mısırlılardan zinet eşyası aldıklarını, onları bir araya getirip çukurda topladıklarını[46] söylemektedirler.

Burada İsrailoğullarının Hârun Nebiyullah'a yönelik ithâmı hissedilmektedir. Bu ithamı yaparken, Mısırlılardan aldıkları mücevherlerden söz etmeleri, nakillerde Hârun'un onlara, Mısırlılardan aldıklarını getirip toplamalarını, zira bunların onlara ait olmadığını söylediği[47] şeklinde yer alan ifadeyi teyid ediyor görünmektedir.

Hz. Musa'nın (as) bunun üzerine hışımla Hârun'a yönelerek, başını koltuğunun altına aldığı ve onu tartaklamaya başladığı, "Ey Hârun, onları dalalette görmüşken seni men eden nedir; bana tâbi olmayıp emrime isyan etmen mi?"[48] dediği biliniyor. Hz. Musa (as) Tûr'a giderken Hârun'a, İsrailoğulları'nı ıslah etmesini ve bozguncuların yoluna tâbi olmamasını söylemiş ve onu yerine halef tayin etmişti. Bu nedenle Hz.

---

44. Taberî, *Tefsir*, XVI, 197; Hâzin, *Lübab*, IV, 212.
45. Tâhâ 20/87.
46. Taberî, *Tefsir*, I, 282.
47. Taberî, *Tefsir*, I, 281-283.
48. Tâhâ 20/92, 93.

Musa'nın Hârun'a, "Bana tabi olmaman, emrime isyan etmen mi?" sorusunu yönelttiği[49] anlaşılıyor.

Hz. Musa'nın (as) hücumuna uğrayan Hârun "Ona, başını ve sakalını çekiştirmemesini, zira onun İsrailoğulları arasında tefrika çıkardın, sözümü dikkate almadın demesinden korktuğunu"[50] söyleyerek kendini savunmakta; "Bana düşmanları sevindirecek harekette bulunma, beni zalimlerle bir tutma"[51] demektedir.

Hârun'un burada Hz. Musa'ya (as) karşı kullandığı, "Ey anamın oğlu" hitabı, babalarının ayrı olduğunu göstermez. Bu hitabın, öfke içindeki Hz. Musa'yı rikkate getirmek için[52] olduğu anlaşılmaktadır.

Hârun (as) burada sapmış İsrailoğulları'na güç kullanmamasını, onları terketmeyerek içlerinde kalmasını ve Hz. Musa'nın dönüşünü beklemesini; toplulukta tefrika doğurmamak, birbirlerini kırmalarına müsaade etmemek[53] amacıyla izah etmektedir.

Hârun savunmasına devam ederek, topluluğu gerektiği şekilde uyardığını, bu nedenle neredeyse kendisini öldürme noktasına geldiklerini; kendisine, Hz. Musa (as) dönünceye kadar buzağıya ibadet etmekten vazgeçmeyeceklerini söylediklerini[54] ifade etmektedir.

Hârun'un da kendisini başarılı bir şekilde savunması, fitnenin asıl başlatıcısının kim olduğu konusunda Hz. Musa'ya (as) gerekli açıklığı sağlamış olmalıdır. Nitekim Kur'ân bunu Hz. Musa'nın (as) ağzından "Rabbım, beni mağfiret et, kardeşimi de; bizi rahmetine girdir, sen merhametlilerin en merhametlisisin"[55] âyetiyle bildirmektedir.

---

49. Taberî, *Tefsir*, XVI, 203.
50. Tâhâ 20/94.
51. A'raf 7/150.
52. Beydâvî, *Envar*, IV.
53. Taberî, *Tefsir*, XVI, 204.
54. Tâhâ 20/90-91; A'raf 7/150.
55. A'raf 7/151.

Hz. Musa'nın bunun üzerine Hârun'u terkedip Sâmirî'ye yönelerek, "Seni şu yaptığına sevk eden nedir, ey Sâmirî?"[56] sorusunu sormuştur. Sâmirî'nin daha önce işaret ettiğimiz gibi, "Onların bilmediklerini bildim ve Cebrâil'in kısrağının ayağının altından bir tutam aldım, bunu mücevherler üzerine atınca böğüren bir buzağı oldu,[57] bunu bana nefsim güzel gösterdi"[58] dediğini biliyoruz. Hz. Musa'nın (as) Sâmirî'nin bu cevabı üzerine İsrailoğulları'na, "Onunla yemek yemeyiniz, karışmayınız, alışveriş yapmayınız"[59] diyerek onu topluluktan sürdüğüne daha önce de işaret etmiştik. Bunun, insanların onu tecrit etmesi anlamına geldiği anlaşılmaktadır.

Kur'ân bu durumu Hz. Musa (as) Nebiyullah'ın ağzından "Git, senin için dünya hayatında dokunmayın demek vardır ve senin için kat'iyyen kaçınamayacağın bir azab vardır"[60] âyetiyle bildirir.

Hz. Musa (as) dönmeden önce buzağıyı mabud edinip de ölenler ile, yaptıklarının cezası olmak üzere birbirlerinin katlini emrettiğinde kaçanlara uygulanmak üzere, "Rabb'larından, buzağıyı mabud edinenlere, bir gazab ve dünya hayatında bir zillet ulaşacağı, böylece müfterilerin cezalandırılacağı,"[61] Kur'ân'da sarahatla belirtilmektedir.

İsrailoğulları'nın, Hz. Musa'nın dönerek şiddetli bir şekilde yaptığı bu uyarının akabinde, dalâlete düştüklerini anladıklarını ve pişman olarak, "Rabb'ımız bize rahmet etmezsen elbette hüsrana uğrayanlardan olacağız dediklerini"[62] biliyoruz.

Bu durum İsrailoğulları'nın henüz istikrar bulmamış iç dünyalarını ve iman edilecek esaslar konusundaki şüpheci halle-

---

56. Tâhâ 20/95; Taberî, *Tefsir*, XVI, 204; Taberî, *Tarih*, I, 423.
57. Taberî, *Tefsir*, XVI, 205.
58. Taberî, *Tefsir*, XVI, 206.
59. Taberî, *Tefsir*, XVI, 206.
60. Tâhâ 20/97; Taberî, *Tefsir*,XVI, 206, 207; Sâmirî'nin bu olaydan sonra ıssız, vahşi yerlerde kaldığı nakli hk. bkz. Bağavî, *Meâlim*, III, 230; Hâzin, *Lübab*, IV, 216; Hz. Musa'nın (as) onu öldürtmeyi istediği, fakat cömertliği nedeniyle Allah'ın ona bunu men ettiği hk. bkz. Nesefî, *Medârîk* IV, 216; Bulaşıcı hastalığa yakalandığı hk. bkz. Beydâvî, *Envar*, IV, 216.
61. A'raf 7/151.
62. A'raf 7/149; Taberî, *Tefsir*, IX, 62.

rini ortaya koymaktadır. Aceleci, kısa vadeci özellikleri onları korkak, güvensiz ve aldatılmaya son derece müsait kılmaktadır. Bunda Mısır'da içerisinde bulundukları şartların ve sürdürdükleri hayatın büyük rolü olduğunu bir defa daha belirtmemiz gerekir.

İsrailoğulları'nın büyük çoğunluğunun, Mısır'da geçirdikleri uzun bir sürede Hz. Musa'yı tanımalarına rağmen onun getirdiği esaslardaki temel espriyi kavrayamadıklarını, Mısır'dan çıkıştan sonra da yaşadıkları olayların mahiyetini zihinlerinde berrak hale getiremediklerini, sık sık Hz. Musa'ya (as) itiraz ettiklerini, Hz. Musa'nın (as) da onları sert bir sabırla istenen çizgiye getirmeye uğraştığını söyleyebiliriz.

Hz. Musa Nebiyullah'ın Tûr dönüşü, İsrailoğulları'nın irtikap ettiği buzağıyı ilah edinme fiilinin zihinlerde meydana getirdiği tesirin kökünü kazımak üzere, Sâmirî'ye yönelerek;[63] "İbadet ettiğin ilahına bak, elbette onu yakarız, sonra onu denize serperiz" dediğini biliyoruz. Böylece İsrailoğulları'nın içerisine düştükleri büyük hatayı bizzat idrak etmeleri, ilâh olarak edindikleri buzağının hiçbir kuvvete sahip olmadığını kavramaları için gerekli adımı atmış olmaktadır.

5. İsrailoğulları'nın Cezalandırılması

İsrailoğulları'nın, Hz. Musa'nın (as) Tûr dönüşü onları kendilerine getirici şiddetli hücumundan sonra, Sâmirî'ye tâbi olduklarından dolayı büyük pişmanlık duyduklarını, Allah'tan rahmet ve mağfiret istediklerini[64] Kur'ân bildirmektedir.

Burada Hz. Musa'nın (as) İsrailoğulları'na hakim ve onları yönlendirici etkisine bir kez daha işaret edelim.

Ancak bir topluluğun Hakka yönelmesinin nihaî seviyesinin bu olmadığını söyleyebiliriz. Topluluğun ulaşması istenen nokta; yapacağı, amel olarak yerine getireceği şeyleri bir

63. Tâhâ 20/97; Taberî, *Tefsir*, XVI, 208, 209; Bağavî, *Meâlim*, III, 230.
64. A'raf 7/149.

peygamberin baskısıyla veya bela geldiğinde değil, kendiliğinden ve Hakka uygun olduğuna inandığından yapmasıdır.

İsrailoğulları'nın büyük bir kısmının bu istenen çizgiye ulaşamadıklarını; kısa vadeci, küçük dünyevî hesaplar peşinde koşan, müteâl ilâh anlayışından uzak tavırlarını sürdürdüklerini, bu nedenle de Tûr'a giden Hz. Musa'yı (as) on gün daha beklemeyerek, Sâmirî'ye tâbi olduklarını daha önce de belirtmiştik. Hz. Musa'nın (as) İsrailoğulları'ndan vuku bulan gaybûbetinde, ilâh olarak edindikleri cismin acele kökünden türeyen ıcl lafzıyla ifade edilmesi, akidelerinin temelinde yatan kısa vadeci, aceleci özelliklerine açıkça işaret eder. Hz. Musa'nın (as) İsrailoğulları'nın hemen her sıkışık ortamda tezahür eden bu özellikleriyle mücadele ettiğini söyleyebiliriz. İsrailoğulları'nın bu tavrı herşeyden önce nefis terbiyesiyle çok yakından alâkalıdır. Bu itibarla Hz. Musa Nebiyullah'ın İsrailoğulları'nı istenen çizgiye ulaştırmaya çabalarken, bu noktaya dikkat etmesi tabiîdir.

Burada İsrailoğulları'nın anlaması gereken nokta: Allah'ın tek hâkim ve kudret sahibi olduğu, işlerini O'nun emirleri istikametinde yaptıkları takdirde başarılı olabilecekleridir. Böyle bir çizgide yürümek; sabretmeyi, üretken olup başkasının hakkına el uzatmamayı, birbirlerine karşı merhametli olmayı, çok çalışmayı ve Allah için gerektiğinde ferdî çıkarları feda etmeyi gerektirir. İsrailoğulları'nın asıl bu noktalarda direnme gösterdikleri, bu nedenle de müteâl ilâh anlayışına hemen ulaşamadıkları anlaşılmaktadır.

Kur'ân'da İsrailoğulları'na yönelik bu cezanın Hz. Musa'nın (as) ağzından "Ey kavmim, ıcle ibadet etmekle nefislerinize zulmettiniz, hemen Rabbınıza tevbe ediniz ve nefislerinizi katlediniz"[65] âyetinde ele alındığı görülmektedir. Âyette zikri geçen "Nefislerinizi katlediniz" ifadesini nakiller hakiki anlamda değerlendirmektedir. Buna göre;

"Bu emir verilince, ıcle ibadet eden kimselerle ibadet etmeyenlerin kılıçlarını sıyırarak karşı karşıya geldikleri, birbirleri-

---

65. Bakara 2/54.

ni öldürmeye başladıkları, hatta bu hadiselerin bir bulut içerisinde meydana geldiği, katlin çok fazla olduğu Hz. Musa (as) ve Hârun'un dua ettiği, kalanların ise tevbelerinin kabul edildiğinin bildirildiği"[66] nakledilmektedir.

Kur'ân'da *"Icl ittihazının"* akabinde[67] İsrailoğulları'nın affedildiği, "Sonra siz şükredesiniz diye affettik"[68] âyetiyle haber verilmektedir. Âyette tevbe ediniz denildiği halde, neden tekrar nefislerinizi öldürünüz denilmiştir sorusu, burada tevbenin ancak nefislerin katliyle tamam olacağı ifadesiyle cevaplanmakta,[69] öyle ki buzağıya ibadet edilirken mukatele etmedikleri için, mü'minlerin tevbesinin ilk anda kabul edilmediği[70] bildirilmektedir.

Bu duruma Ahd-i Atik'te de temas edilmekte, ilk gün meydana gelen mukatelede üç bin kişinin öldürüldüğü[71] nakledilmektedir.

Bu nakillerden, İsrailoğulları içerisinde bir iç mücadele çıktığı, bunun mukatele halini aldığı söylenebilir. Bu bize savaşların da bazı yararlı sonuçlar meydana getirebileceğini düşündürmektedir. Burada ifade edilmek istenen, inancın ön plana alınarak herkesin canından, sevdiğinden ve yakınlarından vazgeçmesi, inancı uğrunda ölümü göze alabilmesidir.

Buradaki asıl hedefin, nefislerin yola getirilmesi, terbiyesi olduğu gözden kaçırılmamalıdır. İsrailoğulları'nın istenen topluluk haline gelebilmeleri için, onlardan nefislerini öldürmeleri, nefsaniyetlerini gidermeleri istenmektedir. Beydâvî bunun, boyun eğmek, şehvetleri ortadan kaldırmak olduğunu belirterek, nefsine azab etmeyenin onu nimetlendirmediğini, onu öldürmeyenin onu diriltmediğini söylemektedir.

---

66. Taberî, *Tefsir*, I, 286-288; Hazin, *Lübab*, I, 127; Olayın bir bulut içinde olduğu hk. bkz. Beydâvî, *Envar*, I, 126; Karanlık meydana geldiği ve mukatele sonucu 70.000 kişinin öldüğü hk. bkz. Taberî, *Tefsir*, I, 126.
67. Bakara 2/51; Taberî, *Tefsir*, I, 288.
68. Bakara 2/52.
69. Hazin, *Lübab*, I, 126.
70. Taberî, *Tefsir*, I, 286.
71. Ahd-i Atik, *Çıkış* 32/26-28.

Bu dönemde gerek Mısır'da, gerekse İsrailoğulları'nda mevcut kan bağına dayalı sosyal yapıya işaret etmemiz gerekir. Kur'ân'da *"âl-i Firavun"* ifadesiyle, Firavun hanedanına[72] işaret edildiğini biliyoruz. Salt kan bağına dayalı bu dayanışmanın, siyasal genişlemeye bir engel teşkil edeceğini söyleyebiliriz. Kan bağına dayalı bir dayanışmanın bir topluluğu başarıya götürebilmesi için, bilhassa savaş toplumlarında, sağlanan maddî değer ve kaynakların, kan bağına dayalı ilkeler istikametinde değil, objektif ve evrensel ilkeler yönünde sarfedilmesinin gerektiğini söyleyebiliriz. Ancak bu esasların kabulüyle, aşiretler, kabileler ve hatta kavimler bir araya gelebilirler. Bunun anlamı, siyasal ittifakların meydana gelmesiyle genişlemelerin vuku bulması ve bunun istikrarlı bir şekilde devamının sağlanmasıdır. İsrailoğulları'nın yaşadığı bu mukatele olayında, katı kan bağlarının gerektiğinde bir kenara bırakılabileceğinin temel ilkeleri vardır.

Hz. Musa'nın Ahd-i Atik'te bu mukatele olayı sebebiyle söylediği, "...Bugün size bereket versin diye kendinizi Rabba tahsis edin, çünkü herkes oğluna karşı ve kardeşine karşı kalktı"[73] sözlerinde, evrenselleşmeyi kan bağlarına tercih eden anlayışın izlerini bulmaktayız.

6. Hz. Musa'nın (as) Yetmiş Kişi ile Mîkat'a Gidişi

Hz. Musa'nın (as) hakikati bizzat tanımak ve elindeki somut ve gerçek araçlarla mücadele etmek eğilimini, gerek peygamberliğin Hârun'a verilmesini talebinde, bu olmayınca Hârun'un kendisine yardımcı verilmesindeki ısrarında, gerekse kendisine semavî destekler verilmesine rağmen Rabbı'ndan dilindeki düğümün çözülmesi, göğsünün genişletilmesi gibi maddî destekler istemesinde görüyoruz. Buna Hz. Musa'nın,

72. Âl-i Firavun terkibinin, onun ehl-i beyti, etbaı, şiaları anlamına geldiği hk. bkz. İbn Kuteybe, *Tefsiru Garibi'l-Kur'ân*, I, 48.
73. Ahd-i Atik, Çıkış 32/29.

dünyevî-reel şartları dünyevî-reel araçlarla oluşturma stratejisi diyebiliriz.

Şartlar, kendi içindeki dünyevî unsurlarla oluşturulmaya çalışıldığında bir çatışma çıkması kaçınılmazdır. Nitekim aynı eğilimin, İsrailoğulları'nda da mevcut olduğunu, İsrailoğulları'nın Hz. Musa'yı (as) dinleme ve ona inanma yerine, bizzat duyma, anlama ve görmeyi istediklerini ve Hz. Musa'ya (as) da bunu sağlaması için sürekli baskıda bulunduklarını biliyoruz. Bunda, Mısır'da yaygın bir şekilde görülen dünyevîleşmiş tanrı anlayışının etkisi olduğunu söyleyebiliriz. Bilindiği gibi Mısır'da tanrılarla görüşen firavunlar, daha sonra tanrının hulûl ettiği firavunlar, daha sonra da tanrı firavunlar zincirine[74] sık sık rastlanmaktadır. Bu, semâvî niteliğini büyük nispette kaybetmiş, dünyevîleşmiş pozitivist bir tanrı anlayışının ürünüdür.

İsrailoğulları'nın da uzun yıllar bu atmosfer içerisinde kaldıkları düşünülürse, Hz. Musa'ya karşı ortaya koydukları tavırların anlamı daha açık bir şekilde değerlendirilebilir.

Hz. Musa'nın (as) tek başına çıkışından sonra tekrar yetmiş kişi ile Mîkat'a çıkışını da bu çerçevede değerlendirmek gerekir. Bu vakanın İsrailoğulları'nın yakîn derecesinde ikna' edilmeleriyle ilgili olduğunu söyleyebiliriz.

Bu konuda gelen; Hz. Musa'nın (as) on iki sıbttan altışar kişi seçtiğini, fakat iki kişiye kalmasını söyleyince buna kimsenin razı olmadığını, kalana da aynı sevap var deyince Yuşa ile Kalib'in geriye kalmayı kabul ettiklerini, böylece sayının yetmiş ikiden yetmişe düştüğünü bildiren nakil, bu iknânın tüm toplum çapında meydana gelebilmesi için toplumu temsil eden kimselerin oraya götürüldükleri konusundaki kanaatimizi teyit etmektedir.

Hz. Musa'nın (as) hemen tüm sıbtlardan yaptığı seçimin biraz da on iki sıbt arasındaki rekabet ve öne geçmeyle ilgili olduğunu söyleyebiliriz. Hz. Musa (as) toplumun bu gelişme me-

---

74. Bu konuda fazla bilgi için bkz. Battany, G., T., *Encylopedia of World Religion*, 470.

kanizmasının fırsat eşitliği içerisinde devamını sağlamak için her sıbttan altı kişi almayı düşünmüş olmalıdır. Ancak meseleyi iyi kavramış en yakını durumundaki iki kişiyi gelmemeye iknâ ederek yetmiş kişi ile Mîkat'a çıkmıştır.

Bunların daha sonra Hz. Musa'nın yerine geçen iki kişi olması dikkat çekicidir. Hz. Musa'nın, (as) Mîkat için yetmiş kişi seçtiğini bildiren ilgili âyetin tahlilinde, "Hz. Musa (as) kavminden yetmiş kişi" anlamı verilecek şekilde, kavm lafzının başına min harfi takdir edilerek bir değerlendirme yapılmaktadır.[75] Halbuki bu takdir, durumu tam anlamıyla ortaya koyamamaktadır. Zira buradaki asıl anlam, kavmini yetmiş kişi olarak seçti, şeklinde olmalıdır.

Bu konuda yetmiş kişi cümlesi kavimden bedel olmalıdır. Bu konuda yetmiş kişi cümlesini kavimden bedel yaparak i'rab eden tahlil bizim de bu konuda yaptığımız; bu yetmiş kişinin tüm İsrailoğulları'nı temsil ettiği şeklindeki kanaatimize uygun düşmektedir. Önce de belirttiğimiz gibi bu yetmiş kişinin, İsrailoğulları'nın on iki sıbtından altışar kişi alınıp, iki kişinin kalmaya iknâ edilmesiyle oluştuğuna, Zemahşerî de işaret etmektedir.[76] Mîkat'a çıkan bu kişilerin, kabilelerinin seçkinleri olduğunda şüphe edilmemelidir. Nitekim nakiller bu kişilerin âlim kişiler olduğunu bildirmektedir.[77]

Bu hayırlı yetmiş kişinin Sâmirî olayından sonra ıcle ibadet konusunda özür beyan etsinler diye Hz. Musa (as) tarafından Mîkat'a götürüldüğü[78] en yaygın nakildir. Ancak biz burada da, İsrailoğulları'nın başından beri sergiledikleri tavrı sergileyerek, Hz. Musa'nın (as) kendilerine getirdiklerini bizzat Rabb'dan duymak istediklerini düşünebiliriz. Bu onların âdeta karakteristik bir vasfıdır. Nitekim hemen tüm nakillerde Rabbın kelâmını duymayı istedikleri belirtilmektedir.

---

75. Taberî, *Tefsir*, IX, 74; Ebû Talip Mekkî, *Müşkilu İ'râbi'l- Kur'ân*, I, 332; Ahfeş, *Maâni'l-Kur'ân*, II, 312; İbn Kuteybe, *Tefsiru Garibi'l-Kur'ân*, 173.
76. Zemahşerî, *Keşşaf*, II, 164.
77. İbn Kesîr, *Kasas* II, 117.
78. Taberî, *Tefsir*, I, 291; IX, 72; Mevdûdî, *Tefhim*, II, 91.

İsrailoğulları'nın, "Nefislerinizi öldürünüz" vahyi gelince, Hz. Musa'ya (as): "Bunun Rabb tarafından söylendiğini nereden bilelim, görmedikçe inanmayız" itirazını yaptıkları da bu konuda varid olmuş bir başka haberdir.

Netice itibariyle Hz. Musa'nın (as) bu yetmiş kişiyi, emirlerin Allah'tan geldiğini onlara bildirmek ve onları buna şahit kılmak üzere Tûr'a Mîkat için götürdüğünü söyleyebiliriz. Nitekim *Müstedrek*'te, "Bu seçilen hayırlı kişilerin, Hz. Musa'ya, (as) Mîkat'ta Rabbı görünceye kadar şahitlik etmeyeceklerini"[79] söylediklerini biliyoruz.

7. Yetmiş Kişiyi Recfe ve Sâika'nın Alması

Hz. Musa'nın (as) yetmiş kişi ile çıktığı Tûr'daki Mîkat'ta yaşadığı diğer bir olay, beraberinde getirdiklerinin cezalandırılarak recfe ve sâika ile azaba uğratılmalarıdır.

Bu olaya sebep olan şeyin yine İsrailoğulları'nın tavırlarından kaynaklandığını aşağıdaki nakilden anlıyoruz:

"Hz. Musa (as) onları Mîkat'a getirmişti. Kendisi dağa yaklaştığında bir bulut kümesi içerisine girdi. Kavmine yaklaşmalarını söyledi. Onlar da bulut kümesi içerisine girince secdeye kapandılar. Rab Hz. Musa'ya konuşurken işitiyorlardı. O, Hz. Musa'ya (as) yap, yapma şeklinde emr ve nehy ediyordu. Bu iş bitince bulut açıldı ve Hz. Musa (as) onlara geldi.[80]

Hz. Musa'ya, "Allah'ı açıkça görünceye kadar sana iman etmeyeceğiz" dediler. Onları hemen *recfe* alıverdi. Ruhları çıkmıştı ve tüm olarak öldüler.

Bu nakilden de anlaşıldığı üzere, İsrailoğulları'na bu cezanın verilmesinin nedeni Allah'ı rü'yet talepleri olmaktadır. Nitekim Kur'ân'da, onların Allah'ı cehreten görme talepleri zulüm olarak nitelenmekte ve sâikanın onlara bu sebeple ceza olarak verildiği söylenmektedir.

---

79. Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 578.
80. A'raf 7/155.

İsrailoğulları'na Mîkat'ta verilen ceza Kur'ân'da iki lafızla ifadelendirilmiştir. Bunlar *recfe* ve *saıka* lafızlarıdır. Bu ikisinin aynı şey olduğu *sâıkanın* ateş anlamına geldiği söylenmiştir.[81] Ancak Kur'ân bir olayı iki ayrı lafızla belirtmişse bunların, bir olayın birbirini tamamlayan iki ayrı safhasına tekabül ettiği söylenebilir. Buna göre *recfe* bir sarsıntı, zelzele,[82] *sâıka* ise ateş[83] yıldırım olarak değerlendirilmektedir.

İsrailoğulları'nın temsilcisi olarak değerlendirilebilecek bu yetmiş kişinin Mîkat'ta Hz. Musa'dan "...Açıkça/cehreten Allah'ı görmek" istediklerini Kur'ân haber vermektedir.[84]

Allah'ı görülmesi talebinin Hz. Musa (as) tarafında da yapıldığı konusunu daha önceki bölümde ele almıştık.[85] Aynı talebin bu kez İsrailoğulları'nın bu seçkin yetmiş kişisi tarafından yapıldığını görüyoruz. Bu, Mısır'da Tanrı'yı görme, O'nunla görüşme ve firavunların onlarla görüştüğü kültlerinin İsrailoğulları üzerindeki etkisine işaret eder. Burada yaygın bir şekilde Tanrı'nın dünyada görülebileceğine inanıldığı anlaşılıyor. Hz. Musa'nın (as) da buna kâil olduğunu, meseleyi anlayınca "O'nun dünyada görülemeyeceğine iman edenlerin ilki olduğunu belirttiğini"[86] Kur'ân bildirmektedir. Bu bize Tanrı'nın dünyada görülebileceği fikrinin Mısır'da çok yaygın ve etkili olduğunu belirtir. Burada İsrailoğulları'nın cezaya tâbi tutulmalarının Tanrı'yı görme taleplerinden ziyade, Hz. Musa'ya (as) imanı ve ona tâbi olmayı bu şarta bağlı kılmalarından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Zira Hz. Musa (as) Rabbe olan meftûniyetinden bunu talep etmiş, ancak bunun dünya şartlarında mümkün olamayacağı kendisine gösterilmiştir. İs-

---

81. Taberî, *Tefsir*, I, 290; İbn Kesîr, *Kasas*, II, 119; Sâıkanın, sayha ve Umman lüğatında ölüm anlamına geldiği hk. bkz. Suyûtî, Mahallî, *Celâleyn*, I, 9.
82. Suyûtî, Mahallî, *Celâleyn*, I, 150; Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 2293.
83. Taberî, *Tefsir*, I, 290, 291; Taberî, *Tarih*, I, 429.
84. Bakara 2/55; Taberî, *Tefsir*, IX, 72; Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 2293; Taberî, *Tarih*, I, 428; Nisa 4/153.
85. Bu konuda bkz. "Musa'nın Rabbı Görmek İstemesi"
86. A'raf, 7/143.

railoğulları'nın da aynı talebi yaptıkları, fakat bunu iman etmelerinin bir şartı haline getirdikleri anlaşılıyor.

İsrailoğulları'nın Hz. Musa'ya (as) iman ederek Mısır'dan çıktıklarını biliyoruz. O halde Hz. Musa'ya (as) Allah'ı görmedikçe iman etmeyeceklerini bildirmelerinin anlamı nedir sorusuna, İsrailoğulları'nın iman etmeleri, sonra küfretmeleri, daha sonra tekrar iman etmeleridir şeklinde cevap verilebilirse de, asıl burada iman etmemekle kastolunanın Hz. Musa'nın takip edilmemesi olduğudur. Bir başka âyetin tahlilinde Mevdûdî'nin de işaret ettiği gibi Arapça'da âmene fiili lam ile kullanıldığında takip etmek anlamına gelir.[87]

İsrailoğulları'nın Hz. Musa'ya (as) karşı, getirdiği esaslarda ona karşı pazarlıkçı bir tavır izlediklerini ona karşı bu esasların yerine getirilmesinde direndiklerini, gönderilen emirlerin hafifletilmesi için Hz. Musa'ya (as) baskı yaptıklarını biliyoruz. Muhammed ümmetine Mirac'da beş vakit namazın farz kılınması olayında, Hz. Musa (as) Nebiyullah'ın Hz. Muhammed Aleyhisselamı, "Bu namaz vakitlerine ümmetin tahamül edemez, ben İsrailoğulları'na iki vakit getirdim, ona bile tahammül edemediler" diyerek namaz vakitlerinin azaltılmasını talep etmek üzere birkaç kez Allah'a gönderdiğini[88] sahih hadis kaynakları da nakletmektedir. Burada Hz. Musa'ya (as) karşı İsrailoğulları'nın izledikleri pazarlıkçı tavrın izlerini görmekteyiz. Hz. Musa'nın (as) da, onların bu uzlaşmaz tavırları nedeniyle sık sık Rabbın huzuruna çıktığı anlaşılmaktadır.

İsrailoğulları'nın zikredilen Mîkat'taki durumlarıyla ilgili olarak Kur'ân'da bildirilen bir diğer husus, "*Sâıka* onları alırken buna nazar eder durumda olmalarıdır". Bu, olayın onlara karşı durumu açıkça ortaya koymak ve onları iknâ etmek

---

87. Mevdûdî, *Tefhim*, II, 331.
88. Müslim, İman, 259; Nesâî, Salat, 1; İbn Mace, İkame, 194; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 149, 161; Hazin, *Lübab*, IV, 8; Hz. Muhammed'in, (asm) İsra gecesi namazların azaltılması için Hz. Musa tarafından defalarca Rabba geri gönderildiği hk. bkz. Müslim, İman, 259; Bu geri göndermenin dokuz kez olduğu hk. bkz. Hatiboğlu Haydar, *Sünen-i İbn Mâce Terceme ve Şerhi*, Kahraman yay., İstanbul 1983, IV, 211.

üzere yaratıldığını belirtir. Ancak meydana gelen olay, Hz. Musa'nın (as) istemediği bir şekilde gelişmiş ve yetmiş kişinin ölümü vukua gelmiştir. Hz. Musa'nın bu durum sebebiyle büyük bir endişeye kapıldığı anlaşılıyor. Nitekim bir kısım rivayet durumu şöyle anlatmaktadır:

"Hz. Musa (as) kalktı, ağlıyor, dua ediyor ve şöyle diyordu: İsrailoğulları'ndan getirdiklerim hakkında ne diyeyim, onları getirince hayırlılarını helak ettin.[89] Onlara döneceğim, ama yanımda hiç kimse yok. Bana bundan sonra kim iman eder ve beni kim tasdik eder".

Bu yetmiş kişinin İsrailoğulları'nı teşkil eden on iki sıbta mensup olduğunu, dolayısıyla tüm İsrailoğulları'nı temsil ettiğini biliyoruz. Bunların İsrailoğulları'nı ikna etmek üzere Mîkat'a götürüldüklerine daha önce işaret etmiştik. Binaenaleyh bunların yok edilmesinin anlamı, kendisinin de açıkça Rabbe ifade ettiği gibi, Hz. Musa'nın (as) İsrailoğulları nezdindeki güvenilirliğinin kaybedilmesi demek olmaktadır. Bu bakımdan Hz. Musa (as) telaş etmekte son derece haklıdır. Rabbı'na söylediği "Rabbım onların hayırlılarını helak ettin, istesen beni de helâk ederdin,"[90] "Ya Rabbî, dileseydin bunları bundan evvel, buzağıya tapmakla kusur ettikleri, gereği gibi vazifelerini yapmadıkları ve ona tapanların ısrarlarını gördükleri halde onlardan ayrılmadıkları sırada helak ederdin. Beni de öyle başlangıçta seni görmek talebinde bulunduğum zaman mahveylerdin. Biz helake müstehaktık ve buna hiçbir mani yoktu. Ancak sen dilememiştin, o zaman Sen lutfettin bizi günahlarımızla helâk etmedin de, şimdi mi içimizden bazı sefihlerin yaptıklarıyla helâk edeceksin. Etme ya Rabbî, bu ancak senin

---

89. Taberî, *Tefsir*, IX, 72; "Hz. Musa (as) Tûr'da aldığı Levha'ları, İsrailoğulları'nın reislerine sununca onlar; 'Sadece senin sözünle Allah'ın buna konuştuğuna nasıl inanırız,' dediler. Bunun üzerine Allah bana gazab etti ve onları cezalandırdı" değerlendirmesi hk. bkz. Mevdûdî, *Tefhim*, I, 67, I, 67; olayın bu şekilde cereyanı ve fakat 70, kişinin değil tüm İsrailoğulları'nın ölüp dirilme cezasına uğratıldıkları, bu durumda tepelerine dağın kaldırılmasıyla, Mîsak ile Allah'ın Kitabı'nı aldıkları ve bu esasların Kur'ân'da Bakara 2/83-85'de yer alan âyetlerde sıralandığı hk. bkz. Taberî *Tefsir*, I, 324.
90. Taberî, *Tefsir*, IX, 76.

fitnendir. Bu süfehanın düştükleri fitne, sırf Sen'den mihnet-ü ibtilâdir ve bu cihetle mazurdurlar. Zira Kelamını işittirdin, meftûn oldular, duramadılar, bir kıyas-ı faside uyarak mâfevkine tama' ettiler,"[91] sözleri Hz. Musa'nın bu telaşını açıkça ortaya koymaktadır.

Kur'ân bu hadiseye "Musa tayin ettiğimiz vakitte kavminden yetmiş adam seçti, onları o müthiş deprem yakalayınca Musa dedi ki: 'Ey Rabbim, dileseydin onları da, beni de daha önce helâk ederdin. İçimizden birtakım sefihlerin işlediği yüzünden hepimizi helâk edecek misin? Bu iş Senin imtihanından başka birşey değildir...'"[92] âyetiyle açıklık getirmektedir.

İsrailoğulları'nın temsilcisi durumundaki bu yetmiş kişinin ifrat talepleri akabinde, bunların *sâıka* ve *recfe* ile cezalandırıldıklarına daha önce işaret etmiş; Hz. Musa'nın (as) Rabbı'na yönelik dua ve niyazlarını belirtmiştik. Bu konuyla ilgili olmak üzere Taberî tarafından yapılan; "Hz. Musa (as) yetmiş kişinin helâkine üzüldü. Fakat burada sefihlerle kastolunanların ıcle ibadet edenler olması muhaldir. Zira Hz. Musa'nın (as) Mîkat için ıcle ibadet edenleri seçtiği söylenemez"[93] değerlendirmesine iştirak ederek, bu yetmiş kişinin ıcle ibadet etmeyenlerden müteşekkil olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim bunların ıcle ibadet etmemekle birlikte, bu ibadeti yapanlara da fiilen mani olmayan kimseler olduğu nakledilmektedir.[94] Hz. Musa'nın (as) bu olay dolayısıyla "...Sen bizim velimizsin, yardımcımızsın, günahımızı mağfiret eyle, sen mağfiret edenlerin en hayırlısısın"[95] diyerek dua ettiğini Kur'ân bildirmektedir. Burada Hz. Musa'nın (as) endişesinin, İsrailoğulları'nın olay nedeniyle kendisine olan güvenlerini kaybederek, hidayete ulaşamayacakları düşüncesinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

---

91. Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 2292, 2293; Bu yetmiş kişinin Hârun'un Hz. Musa (as) tarafından öldürüldüğünü söylemeleri üzerine cezalandırıldıkları hk. bkz. Taberî, *Tefsir*, IX, 73.
92. A'raf 7/155; Taberî, *Tefsir*, IX, 76.
93. Taberî, *Tefsir*, IX, 76.
94. Taberî, *Tefsir*, IX, 73, 74.
95. A'raf 7/155.

Nitekim nakiller onun; "Onlardan hayırlı yetmiş kişiyi seçtim, onlara döneceğim, fakat benimle beraber hiç kimse yok, beni kim tasdik eder ve bundan sonra bana kim emniyet eder?"[96] dediğini bildirmektedir. Bunların tekrar hayata döndükleri, Kur'ân'da "Mevtinizden sonra sizi ba's ettik, şükredesiniz diye"[97] âyetiyle belirtilir. Hz. Musa'nın bu konuda duaya devam ettiğini Kur'ân, "Bizim için bu dünyada bir mağfiret yaz, âhirette de, biz sana tevbe ettik..."[98] âyetiyle bildirmektedir. Ölümlerinden diriltildikten sonra, Allah'ın Hz. Musa'ya (as) söylediklerini duyan bu yetmiş kişinin enbiya olarak İsrailoğulları'na gönderildikleri nakłolunmaktadır. Onların bu şekilde vasıflanmasının, Allah'ın Hz. Musa'ya (as) vahyettiklerini onların da işitmeleri sebebiyle olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bununla yetinmediklerini, Allah'ı cehreten görmeyi istediklerini, aksi takdirde iman etmeyeceklerini söylediklerini ve bu nedenle de *saıka* ve *recfe* ile cezalandırıldıklarını biliyoruz.

8. Dağın İsrailoğulları Üzerine Kaldırılması

Kur'ân'da Dağ/Tûr'un İsrailoğulları üzerine kaldırılması olayı açıkça bildirilir. Bu olayı anlatan bir âyet "Tûr'u üzerlerine ref' ettik"[99] ifadesiyle durumu açıklığa kavuşturur.

Tûr'un Süryanice'de dağ anlamına geldiği ve bu dağın Hz. Musa'nın Rabba münacat ettiği dağ olduğu nakledilmektedir. Kur'ân'da bu kaldırılış olayını anlatan bir diğer âyette, Tûr yerine Cebel lafzı kullanılmaktadır.[100] Bununla ref' olunan Tûr'dan kastın cebel yani dağ olduğu, Kur'ân tarafından da ifade edilmiş olmaktadır.

---

96. Taberî, *Tefsir*, IX, 76.
97. Bakara 2/56; Taberî, *Tefsir*, I, 291.
98. A'raf 7/156; Taberî, *Tefsir*, IX, 77, 78; Suyûtî, *ed-Dürr*, III, 129, 130; Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 2294-2295.
99. Nisa 4/154; Bakara 2/53.
100. A'raf 7/171.

Dağın kaldırılması olayı Kur'ân'da *Ref'* kelimesi dışında, *Netk* kelimesiyle de ifade edilir.[101] Netk lafzının, *ref'* anlamına geldiği, dağın kökünün topraktan çıkarılarak gölge gibi yükseltilmesi anlamını taşıdığı[102] bildirilmektedir.

Bu durumda *ref'*in âyette; dağın yukarıda, boşlukta durması anlamına ifade ettiğini, *netk'*ın ise yukarıya doğru yükselmek için topraktan ayrılması anlamına geldiğini söyleyebiliriz. Bu ise dağın İsrailoğulları'nın gözleri önünde yukarıya kaldırılması ve Mîkat alınıncaya kadar üzerlerinde tutulması gibi iki safhalı bir olayın[103] ifadesi olabilir.

Kur'ân bu olayın hangi nedenle meydana geldiğine de işeret etmektedir. Nitekim ilgili âyet bunun "misaklar sebebiyle", daha açık bir ifadeyle, "misakını almak için"[104] meydana getirildiğini belirtir. Ayrıca Kur'ân'da bu olayla ilgili olarak yer alan "...Size verdiklerimizi kuvvetle alınız ve orada olanları zikrediniz..."[105] âyetleri, bu olayın bozulan ahdin yerine getirilmesiyle[106] ilgili olduğunu ortaya koyar. Bu durumda olayın İsrailoğulları'ndan misak alınabilmesiyle ilgili olduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak, bu misaka direnenler kimlerdir? Bu konuda birbiriyle çelişkili görünen nakiller vardır. Bunlardan İbn Zeyd ve İbn Vehb'den gelen: "Bunların İsrailoğulları olduğu; Hz. Musa'nın (as) Tûr'dan döndüğünde onlara kabul etmeleri için vahyi sunduğu, fakat onların Hz. Musa'ya (as); 'Senin sözünle bunları kim alır? Bu Kitab'ı alın diyorsun. Hayır, tâ ki Allah'ı görünceye kadar' dedikleri, bunun üzerine öldükleri ve tekrar diriltildikleri, kendilerine tekrar 'Allah'ın Kitab'ını alınız' denildiğinde, hayır dedikleri, bunun üzerine dağın tepelerine kaldırıldığı"[107] şeklinde ifade edilmektedir.

---

101. A'raf 7/171.
102. Taberî, *Tefsir,* I, 325; Elmalılı, *Hak Dini,* IV, 2321.
103. Taberî, *Tefsir,* IX, 109.
104. Nisa 4/154; Elmalılı, *Hak Dini,* III,154; Dağın kaldırılmasıyla ilgili Bakara 2/63'deki âyette, başta yer alan vavın hal vavı olduğu, bu durumda âyetin anlamının; "Misakınızı alırken Tûr'u tepelerine ref' etmiştik", olacağı hk. bkz. Râzî, *Mefâtih,* III, 60; (terc.).
105. Bakara 2/63; A'raf, 7/171.
106. Taberî, *Tefsir,* I, 327.
107. Taberî, *Tefsir,* I, 324.

Mukabil bir başka nakilde ise; olayın, Tûr Dağına Hz. Musa (as) ile birlikte Mîkata çıkan yetmiş kişi ile ilgili olmak üzere vuku bulduğu, onların Allah'ı görünceye kadar sana iman etmeyeceğiz dedikleri, bunun üzerine öldükleri ve tekrar diriltilip kendilerine Allah'ın Kitabını alınız denildiğinde, hayır denildiği; hayır cevabı vermeleri üzerine, meleklerin dağı kaldırdığı[108] bildirilmektedir.

Netice itibariyle, olayın Hz. Musa'nın (as) İsrailoğulları'na getirdiği mükellefiyetlerle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Taberî Nisa sûresinde yer alan ilgili âyeti, "Önceden söz verdikleri halde Tevrat'ta olanlarla amel ve Hz. Musa'nın Tevrat'ta getirdiklerini kabulden imtina etmeleri sebebiyledir"[109] tarzında değerlendirerek, bu konuya açıklık getirir.

Mevdûdî bu olay için, Tûr eteklerinde İsrailoğulları'nın ileri gelenlerinden alınan bağlılık yeminiydi[110] değerlendirmesini yaparak, bu olayın Mîkat'a Hz. Musa (as) ile beraber çıkan yetmiş kişi ile birlikte yaşandığını belirtmektedir.

Kur'ân'da açıkça Tûr'un ref' edildiği belirtilmektedir. Tûr'un, ilgili âyette, ma'rife olarak kullanımından ve nakillerden anlaşıldığına göre, bu dağ Musa'nın levhaları aldığı dağ olmalıdır. Mîkat için yetmiş kişinin Hz. Musa (as) ile bu dağa çıktığını, Kur'ân'da bildirilen sâıka ve recfe olaylarını[111] burada yaşadıklarını biliyoruz. Dolayısıyla yetmiş kişinin üzerinde bulunduğu Tûr'un, yine onlar üzerine kaldırılması mümkün görülemez. O halde bu, ya başka bir dağdır veyahut da dağın üzerine kaldırıldığı topluluk bunlar değildir.

Tûr'un Kur'ân'daki ilgili âyetlerde ma'rife kullanımı,[112] onun Hz. Musa'nın (as) risaletiyle ilgili bilinen dağ olduğunu ortaya koyar. O halde Tûr'un üzerlerine kaldırıldığı topluluk, bu yetmiş kişi değil, dağın eteklerinde olan İsrailoğulları olmalıdır.

108.Taberî, *Tefsir*, I, 292.
109.Nisa 4/154; Taberî, *Tefsir*, VI, 9.
110.Mevdûdî, *Tefhim*, I, 376.
111.Bakara 2/55; Nisa 4/153.
112.Bakara 2/63, 93; Nisa 4/154.

Esasen, yukarıda yetmiş kişi ile ilgili olarak Tûr'un üzerlerine kaldırıldığını kendisinden naklettiğimiz Taberî, bu yetmiş kişiyi açıkça belirtmemekte, sadece onlar tarafından söylenmesi uygun düşen cümleleri nakletmektedir. Bu durumda dağın üzerlerine kaldırıldığı topluluğun İsrailoğulları olduğunu, ancak yetmiş kişinin de içlerinde bulunduğunu, hatta bunların da topluluğu ikna edemediklerini söylememiz mümkün görünüyor.

Kur'ân, dağın üzerlerine kaldırılmasına muhatap olanların onun üzerlerine düşeceğini zannettiklerini açıkça belirtir. Bu, onların cereyan eden hadiseden büyük bir korkuya kapıldıklarının açık bir ifadesidir. Bunu da, olayın muhataplarının Mîkat'a çıkmış yetmiş kişi dışında kalan İsrailoğulları olduğu şeklinde değerlendirebiliriz. Zira sâıka ve recfe olaylarıyla yeteri kadar meseleyi kavrayan bu yetmiş kişilik topluluğa tekrar bir kabul baskısı makul görünmemektedir. Ancak daha önce Tûr'da Hz. Musa'ya (as) karşı bu yetmiş kişilik topluluk tarafından sergilenen tavrın, bu sefer İsrailoğulları tarafından onlara ve Hz. Musa'ya (as) karşı sergilendiğini söyleyebiliriz. Bu konuda Kur'ân'da yer alan "And olsun ki Allah İsrailoğulları'ndan söz almıştı. Onlardan on iki nakîb seçtik. Allah, 'Ben şüphesiz sizinleyim, namaz kılarsanız, zekât verirseniz, peygamberlerime inanır ve onlara yardım ederseniz, Allah uğrunda güzel bir takdime/karz' da bulunursanız, andolsun ki kötülüklerinizi örterim...'"[113] âyeti, bize ışık tutmaktadır.

Bu âyet bize, İsrailoğulları'nın on iki nakîb vasıtasıyla idare edildiğini ve tebliğlerin bunlar tarafından yerinde takip olunduğunu düşündürmektedir. Daha önce Mîkat'a çıkışla ilgili nakillerde yer alan, Hz. Musa'nın kendi sıbtı hariç her sıbttan temsilciler alarak Tûr'a çıktığı, kendi sıbtından Kalib ve Yuşa'yı geride bırakarak, her sıbttan altı kişi aldığı[114] bilgilerini yukarıdaki âyetle birleştirdiğimizde, Hz. Musa'nın (as) İsra-

113.Maide 5/12.
114.Zemahşerî, *Keşşaf*, II, 164.

iloğulları'nı kendilerinden olan nakîblerle yönettiği sonucuna ulaşabiliriz.

Dolayısıyla dağın İsrailoğulları üzerine kaldırılması olayı, aynı zamanda İsrailoğulları'nın kendi nakîblerine itaatı reddetmelerini ifade edebilir görünmektedir.

İsrailoğulları'nın bu tavrı, onların pozitivist özellikler taşıdıklarına, inanıp mükellefiyet kabul ederlerse, Firavun topluluğu içerisinde uğradıkları zaafa burada da uğrayacaklarına kâni olduklarına işaret eder. Bu ise onlara birşeyi kabul ettirebilmek için cebrî ispat usulünün uygulanması gerektiğini ortaya koyar.

Bu usulün zorbalık tarzında uygulanması onların Firavun toplumunda sürekli maruz kaldıkları bir muamele olmaktaydı. İsrailoğulları'nın sürekli böyle bir muameleye maruz kalmalarının da tesiriyle edindiklerini; mükellefiyet kabul etmeme, bir yükümlülüğün altına girmeme, eğer böyle bir zorunluluk varsa bu konuda sürekli ve sıkı pazarlık etme alışkanlıklarını üzerlerinden atamadıklarını; Hz. Musa'nın açıkça şahit oldukları özelliklerine ve onlar için bunca yaptıklarına rağmen, ona ve Rabb'dan getirdiği mükellefiyetlere de aynı tavrı sergilediklerini görüyoruz.

Kur'ân onların, Hz. Musa (as) tarafından getirilen mükellefiyetleri cebrî usulle kabul etmelerine, "Onlar onun/dağın üzerlerine düşeceğini zannetttiler. Size verdiklerimizi kuvvetle alınız, orada olanları zikrediniz demiştik..."[115] âyetiyle işaret etmektedir.

Nakiller, İsrailoğulları'nın dağın üzerlerine ref'iyle yere secdeye kapandıklarını, fakat bu secdeyi sol kaşları üzerine yaparak, sağ gözleriyle tepelerindeki dağa bakar durumda olduklarını[116] bildirmekte ve, İsrailoğulları'nın misakı kabul etme biçim ve şartlarına açıklık getirmektedir.

115.A'raf 7/171.
116.Taberî, *Tefsir*, IX, 109; Zemahşerî, *Keşşaf*, II, 175; Hazin, *Lübab*, II, 661; Suyûtî, *ed-Dürr*, III, 140; İbn Kesir, *Kasas*, II, 127.

Bir emir zorla kabul ettirildiğinde, onun zaman içerisinde sürekli ifası için daha büyük bir cebir/zor kullanmak gerekir. Halbuki İsrailoğulları'nın tepesine dağ kaldırılması olayının akabinde İsrailoğulları'na karşı herhangi bir cebir uygulandığını hiçbir kaynak nakletmemekte; Kur'ân'da da buna dair bir işaret bulunmamaktadır. Zira İsrailoğulları'na karşı dağın kaldırılması bir cebir değil, bir hakikatın onlara ispatı ve bu konuda zihinlerinin uyarılarak ikna edilmesidir. Onların, sonraki safhalarda da meydana gelen, misaklarını bozucu davranışlarına karşı Hz. Musa'nın (as) sabırla mücadele ettiğini, onlara tekrar tekrar ispat usullerini kullandığını görüyoruz.

Kur'ân, onların bu olayın akabinde, yüz çevirerek misaklarının bozduklarını, "Sonra, bunun akabinde yine yüz çevirdiniz. Eğer Allah'ın size nimet ve merhameti olmasaydı, muhakkak zarara uğrayanlardan olurdunuz"[117] âyetiyle haber vermektedir.

İsrailoğulları'nın ahd ve misak verip sonra tekrar bozma sürecini Hz. Musa'nın tüm hayatı boyunca sürdürdüklerini, Hz. Musa'nın (as) onlarla sabırla mücadele ettiğini, onları hedeflenen çizgiye getirmek için büyük çaba sarfettiğini biliyoruz. Esasen yukarıda zikrettiğimiz âyette yer alan "...Eğer Allah'ın size nimet ve rahmeti olmasaydı, muhakkak zarara uğrayanlardan olurdunuz..." ifadesi, onlara gerekli çizgiye ulaşabilmeleri için, belli bir oluşum müsamahası tanındığına telmîhen işaret etmektedir.

İsrailoğulları üzerine dağın kaldırılması olayına Talmud, "O kutsal varlık, Sina Dağı'nı büyük bir tekne gibi onların üstüne kaldırdı ve Tevrat'ı kabul ederseniz iyi olur, dedi"[118] ifadesiyle açıklık getirir.

117.Bakara 2/64.
118.Talmud, Shab, 88; nakleden, *Tefhim*, I, 376; II, 102.

Dördüncü Bölüm

HZ. MUSA (AS)
TİH SAHRASI'NDA

A. İsrailoğulları Tih'de

1. İsrailoğulları'nın Arz-ı Mukaddes'e Girmeyi Reddetmeleri

Kur'ân'da İsrailoğulları'nun Arz-ı Mukaddes'e girmek istemedikleri, Hz. Musa'nın (as) onlara söylediği "Allah'ın size yazdığı Arz-ı Mukaddes'e girin..."[1] sözlerine karşılığı içeren, "Ey Musa, oraya girmeyeceğiz, eğer çıkarlarsa biz de gireriz..."[2] "Ey Musa onlar orada oldukça, biz oraya girmeyeceğiz, Sen ve Rabbın, gidin ve savaşın, doğrusu biz burada oturacağız, demişlerdi"[3] âyetlerinde açıkça belirtilir.

Bu şehrin Eriha olduğu anlaşılmaktadır. Bu yerin Hz. Musa'dan (as) sonra Yuşa tarafından alındığı[4] ve Batılı kaynaklarda Jericho ismiyle anıldığı[5] bilinmektedir. Hz. Musa'nın (as) bu şehre, durumu tetkik ederek kendisine rapor etmek üzere, on iki nakîb gönderdiği, bunların geldikleri bu yerde son derece iri yapılı insanlar gördükleri, dönüşte durumu Hz. Musa'ya (as) bildirdikleri, bu durumu başkalarına söylemeyecekleri hakkında Hz. Musa ile ahid yaptıkları halde, iki kişi dışında, buna riayet etmeyerek yakınlarına söyle-

1. Maide 5/21.
2. Maide 5/22.
3. Maide 5/24; Olayın Hz. Muhammed'in ashabı tarafından da aynı şekilde değerlendirildiği ve İsrailoğulları'nın Hz. Musa'ya (as) yaptıkları gibi ona yapmayacakları hk. bkz. Buhârî, Tefsir (A'raf); Taberî, *Tefsir*, I, 303.
4. Ahd-i Atik, Yeşu 2/1, 6; 6/1, 20-21.
5. Mevdûdî, I, 414; Marston, Charles, *La Bible*.. 102.

dikleri, buna riayet edenlerin Yuşa ile Kaleb olduğu, yayılan gizli bilgiler dolayısıyla İsrailoğulları'nın, Hz. Musa (as) tarafından verilen buraya yürüme ve ele geçirme emrini dinlemedikleri, nakledilmektedir.

Kur'ân'da Hz. Musa'ya (as) yardımcı olan ve İsrailoğulları'nı Arz-ı Mukaddes'e girmeye teşvik eden iki kişiden, "Korkanlar arasında bulunan, Allah'ın nimete erdirdiği iki adam; 'Üstlerine kapıdan yürüyün, oradan girerseniz şüphesiz galip gelirsiniz, eğer inanıyorsanız Allah'a güvenin' demişlerdi"[6] âyetinde açıkça söz edilir.

Kur'ân "...Bir zamanlar Allah Benî İsrail'in de misakını almıştı ve onlardan on iki nakîb göndermiştik..."[7] âyetiyle bu konuya işaret etmektedir. Nitekim Elmalılı, âyet hakkında şu değerlendirmeyi yapar: Evvelki cümlede Allah'ın, ikinci cümlede Biz diye gıyaptan tekellüme iltifatı, izhar-ı azamet ve kibriya veya nakîbleri Hz. Musa (as) vasıtasıyla gönderdiğine işaret içindir. Benî İsrail on iki sıbt olduğu için, her sıbttan bir nakîb gönderilmiştir.

Hz. Musa'nın yapılacak bir savaşa tam bir gönül birliğiyle katılımı sağlamak amacıyla, İsrailoğulları'nın her bir sıbtından birer temsilciyi seçerek karşı tarafın durumunu öğrenmeye gönderdiği anlaşılmaktadır. Burada İsrailoğulları'nın yine bir sınavdan geçirilmesinin söz konusu olduğu değerlendirmesini yapabiliriz. Bu ise, onların Allah'ın Hz. Musa ile gönderdiği esasları kabul etmeleri ve hayatlarını bunlara göre düzenlemeleridir. Nitekim on iki nakîbin gönderildiğini bildiren âyette, Allah'ın İsrailoğulları'yla mîsak yaptığı belirtilir. Bu misakın hangi maddeleri ihtiva ettiğini de yine aynı âyette yer alan "Salâtı ikame, zekatı verme, Resul'lere iman ve onlara hürmet, karz-ı hasen yapma..."[8] maddelerinden anlıyoruz. Ayrıca ilgili âyette "...sayılan maddeleri ye-

---

6. Maide 5/23.
7. Maide 5/12.
8. Maide 5/12.

rine getirirseniz sizinle beraberim..."[9] denilerek İsrailoğulları'nın muvaffakıyetinin bu sayılan maddelere bağlı olduğu açıkça ortaya konulur.

Hz. Musa'nın (as) da içerisinde yer aldığı bu süreci, bir iman toplumu oluşturma süreci şeklinde değerlendirebiliriz. Ancak İsrailoğulları'nın bu merhalede bir iman toplumu haline getirilmesinin kesintiye uğradığını, İsrailoğulları'nın misak ile kabul ettikleri temel ilkeler yolunda ölmek istemediklerini belirten "Ey Musa, orada cebbarlar kavmi var, onlar oradan çıkıncaya kadar biz oraya katiyyen girmeyeceğiz... Sen git Rabbınla birlikte mukatele et"[10] şeklindeki ifadelerinden anlaşılmaktadır. İsrailoğulları tarafından ortaya konan bu tavrın Hz. Musa'nın (as) sabrını taşıran son damla olduğu, Rabbına yönelttiği, "Rabbım, ben ancak kendime ve kardeşime söz geçirebiliyorum, artık bizimle bu yoldan çıkmış/fâsık kavmin arasını ayır"[11] sözlerinden anlaşılmaktadır.

Hz. Musa'nın (as) İsrailoğulları'nı fâsık bir kavim olarak nitelemesi dikkat çekicidir. Onlar hakkında müşrik, kafir veya nifak içerisinde olanlar nitelemesi yerine fâsık tavsifini yapmıştır. Allah da bu topluluğu, daha sonraki kısımda yer alan, "...Bu fâsıklar kavmi hakkında ye'se düşme/tasalanma"[12] âyetiyle fâsık olarak nitelemektedir.

Kur'ân fâsıkın tanımını "Allah'ın ahdini, misak ile bağlandıktan sonra bozarlar. Allah'ın vaslını emrettiğini kat' ederler ve yeryüzünde fesad yaparlar..."[13] âyetiyle yapmaktadır.

Elmalılı bu konuda şöyle bir değerlendirme yapmaktadır: "Fâsık lüğat olarak huruc anlamına gelir. Bu nedenle delikten çıkan farelere fevâsık denir. Şer'î dilde ise büyük günahı işlemekle taat-i İlâhî'den huruc anlamınadır ki; sağîrede ısrar da bu cümledendir. Şer'an fıskın üç mertebesi vardır:

9. Maide 5/12.
10. Maide 5/22-24.
11. Maide 5/25.
12. Maide 5/26.
13. Bakara 2/27.

1. Günahı çirkin addetmekle beraber, zaman zaman bunu yapmak.
2. Üzerine düşerek inhimak ile yapmak.
3. Çirkinliğini inkâr ederek yapmaktır.

Bu üçüncü tabaka küfür mertebesidir. Fâsık bu hale gelmedikçe Ehl-i Sünnet mezhebinde mümin namı kendisinden selb olunmaz". İşaret olunan bu üç durumdan, İsrailoğulları'nın durumuna uyan birinci ve ikinci şıklar olmaktadır. Zira İsrailoğulları, Hz. Musa'nın (as) "Arz-ı Mukaddes'e girin" emrine, haklı olabilmeleri mümkün olan, "Orada cebbar bir topluluk oturuyor, onlar oradan çıkıncaya kadar oraya kat'iyyen girmeyeceğiz..." gerekçesiyle itiraz etmektedirler. Bu durum onların inanıp misak halinde kabul ettikleri ilkeleri uygulamaya koymaktan çekindiklerini ortaya koymaktadır.

Kur'ân buna, "...Allah'ın vaslolunmasını emrettiği şeyi kat' ederler..." yani, amel-i salih yapmazlar ve salahı sağlayan evâmir ve ahkâm-ı İlâhiye'nin aksine hareket ederler, maâsî ve kebâir ile yeryüzünde fesat çıkarırlar[14] âyetiyle açıklık getirir.

İsrailoğulları'nın bu olumsuz tavrının Musa Nebiyullah'ın (as) büyük tepkisine neden olduğunu Rabbı'na yönelttiği, "Ya Rabbî, görüyorsun ben nefsimle kardeşimden başkasına söz geçiremiyorum, artık bizimle o fâsıklar kavminin arasını ayır"[15] sözlerinden anlaşılmaktadır.

Hz. Musa (as) Rabbı'na yönelttiği bu sözler ile Benî İsrail içerisinde Allah'ın emrine amelî olarak itaat edenin sadece kendisi ve Hârun Peygamber olduğunu kastetmiş olamaz. Zira yine Kur'ân'ın ifadesinden bu konuda "İki kişinin İsrailoğulları'nı mukatele için bu şehre hücuma teşvik ettiği ve onlara Allah'a tevekkül etmeleri gerektiğini söyledikleri"[16] anlaşılmaktadır. Bu durumda Hz. Musa'nın, (as) kardeşim ifadesiyle kasdının

---

14. Bakara 2/27; bu anlamda değerlendirilmesi hk. bkz. Elmalılı, *Hak Dini*, I, 282.
15. Maide 5/25.
16. Maide 5/23.

"din kardeşi" olduğu değerlendirmesine iştirak ederek, durumu açıklığa kavuşturabiliriz.

Hz. Musa'nın (as) bu duasından pişmanlık duyduğu,[17] aceleci bir hal sergilediği, ancak bunun ilâhî irade'ye muğayir olmadığı, "Ya Musa, böyle fâsık kavme esef etme..."[18] âyetinden anlaşılmaktadır.

Artık bu merhaleden sonraki safhanın, İsrailoğulları'nın fıskını giderme yahut fâsık olmayan bir topluluk meydana getirme tedbir ve çabalarını içeren bir devre olduğunu söyleyebiliriz. Bu devrenin, Kur'ân'ın belirttiğine göre Tih'de geçtiği anlaşılmaktadır. Bu konuyu bir sonraki bölümde ele alalım.

2. İsrailoğulları'na Tih'de Kalma Cezasının Verilmesi

Daha önce de belirtildiği gibi, İsrailoğulları Hz. Musa'nın (as) "Arz-ı Mukaddes'e girin" emrine dinlememişlerdi. Bunun üzerine Hz. Musa (as) fâsıklar topluluğu olarak nitelediği bu toplulukla kendilerinin aralarının ayrılmasını Rabbından talep etti. Bunun akabinde İsrailoğulları'nın kırk yıl Tih'de kalmaya mahkum edildikleri, Elmalılı'nın değerlendirmesiyle "Buyurdu ki: O isyan ve dua sebebiyle bunlara o mev'ud olan Arz-ı Mukaddes kırk yıl tahrim edilmiştir, şu kara yerde, Tih içinde açıkta vatansız serserî dolaşacaklardır"[19] şeklinde ortaya konulabilir.

Kur'ân'ın da sarahaten bildirdiği gibi, İsrailoğulları'nın Tih'de kaldıkları süre kırk yıldır.

İsrailoğulları'na bu şekilde Tih'de kalma cezası verilmesi üzerine, Hz. Musa'ya (as) itaat eden topluluk ona gelmiş, "Ey Musa ne yaptın?" diyerek tarizde bulunmuşlardı. Bunun üzerine Hz. Musa'nın pişman olduğu, ancak ona; "Ey Musa, onlar

---

17. Elmalılı, *Hak Dini*, III, 1651.
18. Maide 5/26.
19. Maide 5/26; Elmalılı, *Hak Dini*, III, 1649.

hakkında üzülme; onları fâsıklar olarak isimlendirdim" vahyinin geldiği bildirilmektedir.[20]

Kur'ân bu olayı Hz. Musa'yı (as) hitap eden, "Sen fâsık millet için tasalanma"[21] âyetiyle haber verir.

İsrailoğulları içerisinde Hz. Musa'ya (as) itaat eden ve onunla birlikte aktif olarak hareket eden bir topluluk olduğunu biliyoruz. Bunların, Tih'de kalan diğer İsrailoğulları'nı ve onların çocuklarını, Hz. Musa'nın (as) getirdiği esaslara yöneltmek ve onları bu çizgide değişime uğratmak, daha teknik bir ifadeyle transforme etmek için, onların beraberinde Hakka yönelmiş bir topluluk olarak bulunmaları gerekmekteydi. Ayrıca Tih'de kalma cezası verilen İsrailoğulları'nın helâk olmayı hak etmiş bir küfür topluluğu olmadıkları anlaşılmaktadır. Bu topluluk, Kur'ân'ın ifadesiyle, misaklarının bozmuş bir fâsıklar topluluğudur. Onlarla birlikte topluluk bünyesinde yer almış bulunan muhsinler grubu, bir yandan onların küfre düşmelerini engellerken, sulblerinden gelen yeni nesli Hakka yöneltebilirlerdi. Nitekim Tih'deki oluşumun bu yönde cereyan ettiği, Tih'e yirmi yaş ve yukarısında girenlerin tümünün öldüğü, Arz-ı Mev'ud'un fethini, sadece Yuşa ve Kaleb ile birlikte yeni neslin gördüğü ve fethin bunlar tarafından gerçekleştirildiği nakledilmektedir.

İsrailoğulları'nın Tih'de kaldıkları süre içerisinde siyasal bir teşkilatlanma dönemi yaşadıkları, Tih'de vuku bulduğu nakledilen,[22] İsrailoğulları'nın her sıbtının meydana gelen su kaynaklarında sadece kendi yerlerinden su aldıklarını bildiren âyetten anlaşılmaktadır. İsrailoğulları'nın Hz. Musa'dan su talep etmelerinin bir siyasal teşkilatlanma anlamına da geldiği konusu müstakil bir başlık altında ele alınacağı için, burada kısaca değinilmiştir.

İsrailoğulları'nın bu devrede Tih içinde yer alan, Faran, Sur ve Zin çöllerinde dolaştıkları Amalikalılar, Amorîler, Moab-

---

20. Taberî, *Tarih*, I, 431.
21. Maide 5/26.
22. Taberî, *Tarih*, I, 431.

lar, Edomitler ve Medyenlilerle savaştıkları[23] bildirilmektedir. Tüm bunlar İsrailoğulları'nın Tih'de kaldıkları süre içerisinde, devlet haline gelebilmeleri için gerekli toplumsal olgunlaşma sürecini yaşadıklarını ortaya koyar.

Ahd-i Atik'te bildirilen, Yetron'un Hz. Musa'yı (as) çıkış sonrası ziyaret ederek, tüm İsrailoğulları'nın meselelerini Musa'ya getirdikleri ve Hz. Musa'nın (as) da bunlara Allah'ın şeriat ve kanunlarını bildirerek hükümler verdiğini gördüğü, bunun üzerine Hz. Musa'ya (as); "Bu yaptığın şey iyi değildir, hem sen ve hem de seninle beraber olan bu kavim mutlaka zayıf düşersiniz. Çünkü bu iş sana çok ağırdır, onu yalnız başına yapamazsın. Şimdi sözümü dinle, sana öğüt vereyim ve Allah seninle beraber olsun. Sen kavm için Allah'ın önünde ol ve meseleri Allah'a sen götür ve kanunları ve şeriatları Allah'a sen götür. Ve kanunları ve şeriatları onlara öğretirsin ve yürüyecekleri ve yapacaklar işi onlara gösterirsin. Ve sen bütün kavmin arasından, Allah'tan korkar kabiliyetli adamları, kötü kazançtan nefret eder hakikat adamlarını hazırla ve bunları binlerin reisleri, yüzlerin reisleri ve onların reisleri olarak onların üzerine koy. Ve her vakit kavme hükmetsinler. Ve vaki olacak ki her büyük meseleyi sana getirecekler, fakat her küçük meseleye kendileri hükmedecekler ve sana daha kolay olacaktır ve onlar yükü seninle beraber taşıyacaklar"[24] dediğini bildiren ifadeler, İsrailoğulları'nın bir devlet kurma hedefine yönelik siyasî ve hukukî örgütlenmelerini ortaya koyar. Hz. Musa'nın (as) bu tavsiyeyi yerine getirdiği, İsrailoğulları'ndan kabiliyetli adamları seçerek onları kavm üzerine binler, yüzler, elliler ve onlar reisleri olarak koyduğu, bunların kavme hükmettikleri, sadece güç meseleleri Hz. Musa'ya (as) getirdikleri"[25] yine Ahd-i Atik tarafından bildirilmektedir.

Tih'de geçen bu kırk yıllık sürede, Hz. Hârun'un (as) Hz. Musa'nın (as) yanında olduğunu biliyoruz. Nitekim Sina çö-

---

23. Mevdûdî, *Tefhim*, I, 414.
24. Ahd-i Atik, Çıkış 18/13-23.
25. Ahd-i Atik, Çıkış 18/24-27.

lünde Benî İsrail'in sayımının yapılmasında Hârun da Hz. Musa (as) ile birlikte görev almıştı.[26] Ancak daha sonraki devrede Eriha karşısında yapılan sayımda, Hârun yerine kâhin Eleazar'ın görev aldığı[27] anlaşılmaktadır. Buradan Hârun'un bu safhada ölmüş olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Bilindiği gibi, Hârun'un Hz. Musa'dan (as) üç yıl önce öldüğünü nakiller bildirir.[28] Ahd-i Atik'in bildirdiğine göre Hârun Tih'de, Edom sınırı yakınındaki Hur Dağında vefat etmişti. Nakiller İsrailoğulları'nın, Hârun'un ölümü dolayısıyla Hz. Musa'ya (as) tarizde bulunarak onu öldürmekle itham ettiklerini bildirmektedir.

Bu, İsrailoğulları'nın bir kısmının Tih'deki son devrelerinde bile henüz istenen çizgide olmadıkları, Hz. Musa'ya (as) karşı söyledikleri naklolunan: "Hârun'a sevgimiz ve onun bize yumuşakliği nedeniyle sen ona hased ettin ve onu öldürdün"[29] ifadesinden anlaşılmaktadır.

---

26. Ahd-i Atik, Sayılar 26/24.
27. Ahd-i Atik, Sayılar 26/1-4, 63.
28. Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 578.
29. Hakim, *el Müstedrek*, II, 579; Taberî, *Tefsir*, XXII, 52; Sa'lebî, *Arâis*, 218.

B. Tih'de İsrailoğulları'na Verilen Nimetler

1. Menn

İsrailoğulları'na Tih'de bir gıda maddesi olduğu bildirilen Menn indirildiği biliniyor.[1] Mennin bir gıda maddesi olduğu konusunda tüm kaynaklar ittifak halindedir. Ancak mahiyet ve niteliği konusunda muhtelif nakiller vardır: Bal normal yazı/ veya balın yetmiş cüzünden bir cüz olduğu, İsrailoğulları'na verilmiş ekmek,[2] ince ekmek/yufka,[3] kişniş tohumu gibi beyaz ve lezzeti ballı yufka gibi olduğu,[4] reçine olduğu naklolunmaktadır. Bir başka nakiller grubu mennin bal olduğunu, insanların ona su karıştırarak içtiklerini[5] bildirir. Mennin nereden toplandığı konusunda da değişik nakiller vardır. Onun kar gibi indiği, ağaçlara düştüğü,[6] bu ağacın terencebeyn ağacı olduğu bildirilmektedir. Hz. Peygamber'in bu konudaki "Kem'e/ mantar menndendir, Allah onu İsrailoğulları üzerine indirmiştir, suyu göze şifadır"[7] hadisi, mennin bir toprak bitkisi olduğuna işaret eder.

1. Bakara 2/57; A'raf 7/160; Elmalılı, *Hak Dini*, I, 360; Mevdûdî, *Tefhim*, I, 67; Ahd-i Atik, Çıkış 16/31.
2. Ahd-i Atik, Çıkış 16/15, 32.
3. Taberî, *Tefsir*, I, 297.
4. Ahd-i Atik, Çıkış 16/31.
5. Taberî, *Tefsir*, I, 294; İbnü'l-Mulakkın, *Tefsiru Ğarîbi'l-Kur'ân*, 54.
6. Taberî, *Tefsir*, I, 295.
7. Buhârî, Tıb, 20; Müslim, Eşribe, 157-160; İbn Mace, Tıb, 8; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 325.

Mennin ağaçlar üzerine düştüğü nakillerini ihtiyatla karşılamak gerekir. Aksi halde İsrailoğulları'nın ormanlık bir alan içersinde dolaşıp durduklarını kabul etmemiz gerekecektir. Bu ise İsrailoğulları'nın dolaştıkları yerlerin çöl olduğu nakilleriyle bağdaşmaz. Mennin, çöle yağan, çiğ kalktığında çölün yüzünde kırağı gibi beliren yuvarlak birşey olduğunu nakleden Ahd-i Atik'in verdiği bilgi daha makul görünmektedir.

Mennin günlük olarak taplandığı, fazla toplandığı takdirde bozulduğu nakledilmektedir.[8] İsrailoğulları'na, temiz temiz, taze taze yiyiniz denildiği halde dinlemedikleri, iddihar edip yığmaya başladıkları, bunun üzerine bu nimetlerin kesilerek zaruret içinde kaldıkları[9] bildirilmektedir. Kur'ân'ın bu duruma, "Bize zulmetmediler, lakin nefislerine zulmettiler"[10] âyetiyle işaret ettiği değerlendirmesi yapılmaktadır.[11] Mennin günlük olarak toplanması bilgisinin kaynağını Ahd-i Atik'de bulmaktayız.

Bu konuda söylenen şudur: "Rabbın size yemek için verdiği ekmektir. Rabbın emrettiği şey şudur. Her biriniz yiyeceğine göre ondan devşirin ...ve İsrailoğulları böyle yaptılar ve kimi çok, kimi az devşirdi... Ve Musa onlara dedi: Sabaha kadar ondan hiç kimse bırakmasın. Fakat Musa'yı dinlemediler ve bazıları ondan sabaha kadar bıraktılar ve kurtlanıp koktu ve Musa bunlara öfkelendi.

İsrailoğulları'na mennin inişi ve onun toplanmasında bir imtihan ve eğitim amacının hedeflendiği sezilmektedir.

İsrailoğulları Mısır'da iken Firavun'un kendilerine uyguladığı politikalar sonucu, birbirleriyle danışma ve yardımlaşma niteliklerini büyük çapta kaybetmişlerdi. Onlara korkunç bir ferdiyetçilik ve çıkarcılığın hakim olduğu düşünülebilir. Bu, özellikle Firavun'un istediği bir durumdu. Zira onları bu şekilde parçalıyor ve karşısına bir güç olarak çıkmalarına bu

8. Taberî, *Tefsir*, I, 298.
9. Ahd-i Atik, Çıkış 16/15-20.
10. Bakara 2/57; Elmalılı, *Hak Dini*, I, 360, 361; A'raf 7/160.
11. Elmalılı, *Hak Dini*, I, 360, 361.

şekilde mani oluyordu. Bunu yaparken kullandığı araç, İsrailoğulları'nın ferdî çıkar ve hırsları olmalıdır.

Uzun yıllar bu tip uygulamaların yapıldığı bir ortamda, İsrailoğulları'nın giderek karakter zaafına uğradıklarını, büyük bir kısmının Firavun'un her istediğini yapma durumuna geldiğini söyleyebiliriz. Hz. Musa'nın (as) kavminden olmasına rağmen Firavun ile işbirliği yapan Kârun'un İsrailoğulları aleyhine yaptığı faaliyetler bu şekilde değerlendirilebilir.

İsrailoğulları'nın Tih'de, buraya geldikten sonra da Mısır'da kaldıkları sürece kazandıkları bu zaafları birden yok edebildiklerini söyleyemeyiz. Ancak bunları yok etme eğitimine başladıklarını menn ve selva olaylarıyla görüyoruz. Zira açgözlü ve ferdiyetçi yahudîler kendilerine emrolunup tenbih edildiği halde, her tarafta bol bol bulunan menni, kendilerine kâfi gelenden fazla alıp toplamaya başlamışlardı. Güvensizlik içinde idiler. Hz. Musa'nın (as) bu konudaki sözünü, muhtemelen Firavun'un yanında iken muhatap oldukları uygulamaları hatırlayarak dinlememişlerdi. Üstelik Sebt Günü menn toplamaları yasaklandığı halde yine dinlemeyenler vardı.[12] Bunun üzerine Rabb Hz. Musa'ya (as) şunları söyledi: "Ve Rabb Musa'ya dedi: 'Ne vakte kadar emirlerimi ve şeriatlarımı tutmak istemeyeceksiniz. Bakın, Rabb size sebti verdi, bunun için altıncı günde size iki günlük ekmeğinizi veriyor; herkes yerinde kalsın, yedinci günde kimse yerinden çıkmasın"'.[13]

İsrailoğulları'na temel gıda maddelerini teminde konulan bu kaidenin onlarda, Firavun'un onlara yaptıklarından meydana gelen güvensizliği ortadan kaldırarak Allah'a ve O'nun elçisi Hz. Musa'ya (as) güveni sağlamak, mala ve eşyaya yönelik tama' ve hırslarını asgariye indirmek amacını güttüğü söylenebilir.

Buna riayet etmeyenlerin ıslah edilmesi ve istenen çizgiye gelmeleri için cezalara muhatap oldukları, örneğin mennden

12. Ahd-i Atik, Çıkış 16/27.
13. Ahd-i Atik, Çıkış 16/28-29.

toplayamaz duruma geldikleri ve fakr u zarurete düştükleri[14] değerlendirmesi, bu konudaki kanaatimizi te'yid eder.

Ayrıca, mennin fecirden güneşin doğuşuna kadar yağdığı nakillerinden,[15] İsrailoğulları'na erkenden başlayan ve muntazaman devam eden disiplinli bir hayat eğitimi verilmesinin hedeflendiği söylenebilir. Buna göre İsrailoğulları çok erken vakitte kalkmakta ve mennden toplamaktadırlar. Hz. Musa'nın (as) ikazına rağmen ihtiyacından fazla toplayanların amaçlarından birinin erken kalkmamak olduğu düşünülebilir. Bu da genel disiplini bozucu bir davranıştır.

2. Selva

İsrailoğulları'na Tih'de indirilen ikinci gıda maddesinin selva olduğunu biliyoruz. Kur'ân bunu yer belirtmeksizin, "Size... selvayı inzal ettik / indirdik"[16] âyetiyle belirtir. Selva'nın et türü bir gıda maddesi olduğu konusunda hemen tüm kaynaklar müttefiktir. Ancak niteliği ve cinsi konusunda değişik görüşler bulunmaktadır:

Selvanın bıldırcın kuşu veya rüzgar tarafından getirilmiş güvercin gibi iri bir kuş olduğu[17] söylenmektedir. Bu hayvanların İsrailoğulları'nın et talebini karşılamak için verildiğini söyleyebiliriz.

İsrailoğulları, hedeflenen nihâî amaca göre yetiştirilmek için diğer zarurî kaygulardan uzak bulundurulmaktaydı. Öyle ki nakillere göre, bıldırcına benzeyen bu kuşların onlara geldiği, semiz ise kestikleri, değilse bırakıldıkları, semizleyince tekrak geldikleri[18] bildirilmektedir. Bu nakiller, İsrailoğulları'nın hedeflenen bir topluluk ve siyasî güç haline gelebilmeleri için gösterilen dikkat ve ihtimamı ifade etmektedir.

---

14. Hazin, *Lübab*, I, 129; Firûzâbâdî, *Tenviru'l-Mikbas*, I, 129.
15. Beydâvî, *Envar*, I, 128; Nesefî, *Medârik*, I, 128.
16. Bakara 2/57; A'raf 7/160.
17. Taberî, *Tefsir*, I, 296; "Kem'e/ Mantar Selva'dandır" hadisi için bkz. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 187.
18. Taberî, *Tefsir*, I, 296.

Selvanın da menn gibi İsrailoğulları'nın Tih'de kaldıkları kırk yıl boyunca indirildiği naklolunmaktadır. Mennin sabahleyin inmesine mukabil, selvanın akşamleyin yakalandığı[19] Ahd-i Atik'de bildirilir.

3. İsrailoğulları'nın Gölgelenmesi

Bu hadisenin İsrailoğulları tarafından Tih çölünde yaşandığı biliniyor.[20] İsrailoğulları çok kalabalık bir halde Mısır'dan göç edip Sina Yarımadası'na girdiklerinde, değil ev veya çadır, başlarını sokacak yerleri bile yoktu. O zaman Allan onlara, güneşin yakıcı ışıklarından korunmaları için bulutlar gönderdi. Eğer bulutlar onları gölgelemeseydi, çöl güneşinin yakıcı sıcağında kavrulup giderlerdi.

Gölgelenme hadisesi, sıcak ve güneşle ilgili olduğuna göre, bunun İsrailoğulları'nın başına çölde geldiği, tabiî bir muhakemeyle kabul edilir. Kur'ân bu olayı "Üzerinize ğamâmı tazlîl ettik"[21] âyetiyle açıklamaktadır.

Âyette geçen ğamam, bakanların gözlerini setreden şeyler anlamında değerlendirilmekte, tüm örtülmüş şeylerin Araplar tarafından mağmum olarak isimlendirildiği söylenmektedir.[22]

İbn Abbas ve Mücahid'e göre ğamâm; Kıyamet gününde Allah'ın içinde geldiği şeydir. Nitekim âyette "Onlar ancak buluttan gölgeler/ğamamdan zilâl içinde Allah'ın ve meleklerin gelmesini beklerler..."[23] denilmektedir. Bedir gününde Meleklerin içinde geldiği şeydir.

İsrailoğulları'nın Mısır'da yaşadıkları iklim, bir çöl iklimi değildi. Dolayısıyla uzun süre çölde kalarak varlıklarını devam ettiremezlerdi. Mahiyeti hakkında kesin şeyler bilmemekle bir-

---

19. Ahd-i Atik, Çıkış 16/12-13.
20. Taberî, *Tefsir*, I, 296; Beydâvî, *Envar*, I, 128; Nesefî, *Medârik*, I, 128; Hazin, *Lübab*, I, 128.
21. Bakara 2/57; A'raf 7/160.
22. Taberî, Tefsir, I, 293; Ayrıca bkz. İbn Kuteybe, *Tefsiru Ğarîbi'l-Kur'ân*, 49.
23. Bakara 2/210.

likte, İsrailoğulları'nı gölgeleyen ğamamın temel fonksiyonunun onları, çölün tahrip ve helâk edici güneş ve hararetinden korumak olduğu ve mucize yoluyla meydana geldiği söylenebilir. İsrailoğulları'nı gölgeleyen ğamamın sabit olmadığı, onların hareket ve durmalarına göre bir seyir izleme durumunda olduğu nakillerde bildirilen bir diğer husustur. Bu konuda ğamama nakillerde atfedilen bir diğer fonksiyon, geceleri İsrailoğulları'nın önünde dikey bir ışık halinde yer alarak, aysız gecelerde yol göstermesidir.[24]

Ğamam ile gölgelenme hadisesinin, İsrailoğulları'nın ölüp diriltilmelerinden sonra olduğunu söyleyerek, bunun delili olarak "Şükredesiniz diye mevtinizden sonra ba's ettik"[25] âyetine, "Sizi gölgelendirdik"[26] âyetinin bir vav ile atfedilmesini gösteren Razi'ye iştirak ederek,[27] olayın Hz. Musa'nın (as) yetmiş kişi ile Mîkat'a çıkışından sonra yaşandığı söylenebilir. Bu durumda, bu olayın İsrailoğulları'nın Tih çölünde kalma cezasına çarptırıldıkları zamanla yakın zamanlı olduğu ileri sürülebilir görünmektedir.

4. İsrailoğulları'na Verilen Nimetlerle İlgili Bir Değerlendirme

İsrailoğulları'nın Tih'de kaldıkları kırk yıl süresince, çölün hararetinden korundukları, onlara semadan menn ve selva indirildiği Kur'ân'da ve tefsir kaynaklarında bildirilir. Kur'ân açıkça işaret etmemekle birlikte, tefsir kaynaklarında İsrailoğulları'na ayrıca eskimez, yıpranmaz elbiseler verildiği, o kadar ki, bu elbiselerin çocuklarla birlikte büyüyüp genişlediği de nakledilmektedir.[28]

---

24. Hazin, *Lübab*, I, 128; Nesefî, *Medârik*, I, 128.
25. Bakara 2/56.
26. Bakara 2/57.
27. Taberî, *Tefsir*, I, 293; Râzî, *Mefâtih*, III, 21 (terc.); Menn ve selvanın İsrailoğulları'na çıkıştan 2 ay 15 gün sonra indirildiği hk. bkz. Ahd-i Atik, Çıkış 16/1-11.
28. Taberî, *Tefsir*, I, 297; Beydâvî, *Envar*, I, 129; Taberî, *Tarih*, I, 431.

Tüm bu nakillerin, İsrailoğulları'nın Mısır'da içerisine düştükleri meskenet ve zilletten kurtararak, savaşçı ve siyasî bakımdan güçlü hale gelebilmeleri için hayatın diğer ihtiyaç maddelerinin üretilmesinden muaf kılındıklarını izaha yönelik oldukları görülmüktedir.

Esasen Hz. Musa (as) ve İsrailoğulları'nın çölde kaldıkları süre içinde pek çok savaş yaptıklarını Ahd-i Atik nakleder.[29] Ayrıca Hz. Muhammed'in (asm) hadislerinde geçen, Huneyn gazvesi sonunda yapılan ganimet taksimine karşı çıkan bir kişinin Peygamber'e haber verildiğinde, yüzünün değişerek, "Eğer Allah'ın resulu adalet göstermezse kim gösterecek, Allah Hz. Musa'ya (as) rahmet etsin, o bundan çok eziyet görmüştü fakat sabretmişti"[30] ifadesi, Hz. Musa'nın savaşlar sonucu elde ettiği ganimetler ve bunların taksimiyle ilgili pek çok problemi yaşadığını ortaya koyar.

Ganimetin İsrailoğulları'na yasak edilmesi dolayısıyla burada İsrailoğulları'nın Hz. Musa'dan (as) nasıl ganimet aldıkları meseleleriyle, yukarıda zikrettiğimiz İsrailoğulları'nın Hz. Musa'nın (as) ganimet taksimine itiraz ettikleri hadisinin te'lifini ise, Sâmirî olayının başlangıcında Hârun'un İsrailoğulları'na söylediği; "Elinizdekileri getirin, Hz. Musa (as) gelinceye kadar onları muhafaza edelim, o geldiğinde izin verirse alırsınız" nakli[31] ile yapabiliriz. Buna göre ganimetler prensip olarak Hârun'un başında bulunduğu din ve hizmet grubu olan Levililer'de birikmekle birlikte, Hz. Musa (as) bundan ihtiyacı olana verebilmektedir. İşte İsrailoğulları'nın Hz. Musa'ya (as) itirazlarının bu vermelerle ilgili olduğu anlaşılmaktadır.

Mennin, İsrailoğulları tarafından günlük/sabahları toplanması ve herkesin ihtiyacından fazla almaması şeklinde Hz. Musa (as) tarafından verilen emire rağmen, onlardan bazılarının çok

---

29. Ahd-i Atik, Çıkış 17/18-16.
30. Müslim, Zekat, 140, 141; Hz. Peygamber'in bu sözüyle ilgili olarak ayrıca bkz. Buhârî, Enbiya, 28, 64, 56; Edeb, 53; İsti'zan, 47; Daavât, 19; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 390, 396, 411, 436, 441, 453.
31. Taberî, Tefsir, I, 282.

daha fazla toplayarak kokutup kurtlandırmaları, hatta Sebt günü toplanması tamamıyle yasaklandığı halde, yine toplamaya çıktıkları şeklinde bize ulaşan nakilleri, İsrailoğulları'nı ferdiyetçilikten toplumsu kılmaya yönelik bu eğitim faaliyetlerinin kısa dönemde sonuç vermediği şeklinde değerlendirebiliriz.

Hz. Musa (as) Nebiyullah'ın İsrailoğulları'na ihtiyacı olan şeyleri verdiği, kalanları ise toplumsal hizmetlere ayırdığı anlaşılmaktadır. Bu durum, özellikle savaşçı topluluklarda son derece önemli olmakta, topluluğun bağımsız olarak varlığını devam ettirmesiyle son derece ilgili bulunmaktadır. Zira, topluluğun elde ettiği değerlerin, toplumun güvenlik, savunma...gibi temel ihtiyaçlarına değil de, fert çıkarlarına kullanıldığı bir toplulukta, can ve mal güvenliğinin tehlikeye sokulacağı, bu çizgide devam edildiği takdirde, topluluğun bir başka topluluğun hakimiyeti altına gireceği tabiî olarak söylenebilir.

İsrailoğulları menn ve selvayı sıkıntısız elde etmektedirler. Fakat uzun dönemde mahdut sayıdaki bu yiyeceklerden bıksalar da, bunlarla yetinmek zorundadırlar. Zira kendileri tarafından elde olunamayan ve Mısır'da alıştırıldıkları soğan, sarmısak, buğday, acur, mercimek... gibi yiyecekleri elde etmenin bedeli hürriyet ve bağımsızlıklarını yitirmeleri anlamına gelen onlara meskenet ve zilletin vurulması olmaktadır. Zira bunlar yerleşim bölgelerinde, yani emsarda bulunurlar. Nitekim Hz. Musa, (as) kendisinden bu yiyecekleri talep eden İsrailoğulları'na "Mısır'a, yani yerleşim bölgelerine ininiz"[32] demiştir. Nitekim İsrailoğulları'ndan bir kısmının Tih'den çıktıkları, bakla yedikleri nakledilmektedir.

Kur'ân'da bu konuda hülâsaten "İsrailoğulları'nın tek bir yiyeceğe sabredemeyerek, Hz. Musa'dan (as) sebze, acur/kabak, sarmısak, mercimek ve soğan istedikleri, Hz. Musa'nın (as) ise onlara... 'Mısır'a inin, herhalde istedikleriniz sizin için

---

32. Taberî, *Tefsir*, I, 313; Beydâvî, *Envar*, I, 133.

orada vardır' dediği ve üzerlerine zillet ve yoksulluk damgası vurulduğu"[33] bildirilmektedir.

Aslında İsrailoğulları bu yiyeceklere, zillet ve meskenet içerisinde oldukları Firavun Mısır'ında alışmışlardı.[34] Bu alışkanlıklarını yenemeyen bir kısım İsrailoğulları'nın kırk yıllık Tih sahrası döneminde, yerleşim bölgelerine inerek, hürriyetlerini kaybettiklerini, fakirliğe düştüklerini ve bunun diğerlerinin Tih'de kalmaya devam etmelerinde etkili olduğunu düşünebiliriz. Bu durumda, Benî İsrail'in bazı yerleşim bölgelerine inip bir kısım yiyecekleri elde etme karşılığı hürriyetlerini kaybedip zillet ve meskenete düşmekle, Tih'de kalıp tekdüze gıda ile yetinmek fakat savaşçı, güçlü ve siyasal yönden bağımsız bir topluluk olmayı tercihte muhayyer kaldıkları anlaşılmaktadır.

---

33. Bakara 2/61.
34. Mısır ehramları inşaatlarında çalışanlara Firavun döneminde sarmısak, soğan verildiği ve kayıtlarının tutulduğu hk. bkz. Herodotes, 130.

C. Hz. Musa'nın (as) İsrailoğulları İçin Su Talebi ve Sıbtlara Ayrılma

İsrailoğulları'nın yaşadığı istiska olayının Tih çölünde vuku bulduğu naklolunmaktadır.[1] İsrailoğulları Tih'de susuzluktan Hz. Musa'ya (as) şikayette bulunarak ondan su talep etmişlerdi.[2] Bunun üzerine Musa araştırmaya veya yağmur duasına çıktı. Kur'ân bu olayı "Yine bir zamanlar Hz. Musa, (as) kavmi için su istedi"[3] âyetiyle açıkça belirtir. Müteakip âyetin "Biz ona âsânla taşa vur dedik"[4] ifadesiyle açıkça belirttiği gibi Hz. Musa'ya (as) bu durumda ne yapacağı vahyedilmişti.

Su temel bir ihtiyaç maddesi olduğuna göre, bu talebin, Tih Çölü'ne girişin başlarında vuku bulduğu söylenebilir. Ancak bu sudan yararlanacakların, sadece eli silah tutanlar olarak altıyüz bin kişi olduğu nakillerini, daha önce de işaret olunduğu gibi, ihtiyatla karşılamak gerekir. Zira bu kadar yoğun nüfusa sahip bir topluluğun su ihtiyacını karşılayacak kaynakların bulunduğu yeri yeşillendirmemesi ve İsrailoğulları'nı toprakla uğraşmaya teşvik etmemesi düşünülemez. Halbuki İsrailoğulları'nın Tih'de kaldıkları süre içerisinde toprakla uğraşan çiftçi topluluklar haline geldikleri hakkında nakillerde bir bil-

1. Taberî, *Tefsir*, I, 306; Beydâvî, *Envar*, 131; Nesefî, *Medârik*, I, 131.
2. Hazin, *Lübab*, II, 131; Elmalılı, *Hak Dini*, I, 365.
3. Bakara 2/60.
4. Bakara 2/60.

giye rastlanılmamaktadır. Aksine Kur'ân'ın açıkça belirttiği gibi, İsrailoğulları'nın Hz. Musa'dan (as) birtakım ziraî ürünleri talep etmeleri üzerine, yerleşim bölgelerine inmeleri emrolunmuştur.[5] Kur'ân'da, kendisine yapılan vahiy üzerine Hz. Musa'nın (as) âsâsını taşa vurarak, on iki ayn / kaynaklı su fışkırttığını"[6] öğreniyoruz.

Daha önceki bölümlerde[7] kendisinden etraflı bir şekilde bahsettiğimiz âsânın, buradaki suyun çıkarılması olayında Hz. Musa (as) tarafından bir sondaj aracı gibi kullanıldığını anlıyoruz. Bu, peygamberler tarafından gösterilen mucizelerin pozitif bilim ve teknolojiye öncülük etmesine bir delil olarak kabul edilebilir. Muhammed Hamidullah'ın da değerlendirdiği gibi, mucizeler peygamberlerin ümmetlerine, onları bilim ve teknoloji yoluyla gerçekleştirmeleri için birer mesaj niteliğini taşır. Yani her ümmet peygamberlerinin mucize yoluyla gerçekleştirdiğini, bilim ve teknoloji yoluyla gerçekleştirmekle mükelleftir. Hz. Musa'nın (as) âsâ ile vurduğu taş / hacer hakkında değişik nakiller yapılmakta, bu taşın Tûr'dan alınmış[8] Hz. Musa'nın (as) beraberinde taşıdığı dört köşe bir taş olduğu, bir yere konduklarında ona âsâsıyla vurarak su akıttığı, göç ederken yine âsâsıyla vurarak suyu durdurduğu nakledilmektedir.

Kur'ân'da "Her ünas / sıbt, meşreb / su içme yerlerini bildi"[9] denilmesi, anılan taşın İsrailoğulları'na tavattun ve temekkün imkânı sağlayan bir büyük taş olduğu zehabını vermektedir. Mevdûdî'nin bu konuda yaptığı "Bu kaya bugün de Sina dağı yakınlarında on iki deliğiyle görülebilir"[10] değerlendirmesi bizim bu konudaki zehabımızı güçlendirmektedir.

---

5. Bakara 2/61; Taberî, *Tefsir*, I, 314; Ahfeş, *Maâni'l-Kur'ân I*, 99.
6. Bakara 2/60.
7. "Hz. Musa'ya (as) Verilen Semavî Destekler" başlığı altında incelenmiştir.
8. Beydâvî, *Envar*, I, 131; Nesefî, *Medârik*, I, 131.
9. Bakara 2/60; ünasın sıbt olarak değerlendirilmesi hk. bkz. Beydâvî, *Envar*, I, 132; Suyûtî, Mahallî, *Celâleyn*, I, 9.
10. Mevdûdî, *Tefhim*, I , 70.

İlgili âyette geçen "ünâs" lafzının sıbt olarak değerlendirilmesi, su içme yeri anlamına gelen meşreb lafzının bir ism-i mekân olması,[11] su çıkan kayanın belli bir yerde bulunduğu konusundaki görüşleri teyid etmektedir.

Bu durumda İsrailoğulları'nın sürekli Tih'de dolaşırken her seferinde nihâî olarak kayanın olduğu bu mekâna döndükleri kabul edilebilir. Hatta Tih'deki sürekli hareketin sadece eli silah tutan İsrailoğulları tarafından yapıldığı; çocuk, kadın ve ihtiyarların bu on iki ayn/göz'lü su kaynağı etrafında bırakıldığı düşünülebilir. Eğer âyette geçen hacer lafzının başındaki elif lamın cins için olduğu tahliliyle hareket edilerek bir sonuca varılmak istenirse, İsrailoğulları'nın tümünün Tih'de dolaşır durumda oldukları, bu durumda Hz. Musa'nın (as) her gidilen yerdeki kayalardan su çıkardığı söylenebilecektir. Ancak bu durumda her ünasın kendi su kaynak /ayn'ını yeniden öğreneceği söylenmelidir. Hz. Musa'nın (as) âsâsıyla hacere vurmasıyla suyun çıkması Kur'ân'da, *inficar*[12] ve *inbicas*[13] kelimeleriye ifade edilmektedir. Bunların, Râzî'nin belirttiği gibi aynı şeyi ifade etmediğini, fakat birbirini tamamlayan iki vaka niteliğini taşıdığı[14] söyleyebiliriz.

İnficar lafzının suyun bol çıkması anlamı olduğuna göre,[15] Hz. Musa'nın (as) taşa âsâsını vurmasıyla suyun artezyen veya petrol kuyusundan fışkırma gibi bir tazyikle aktığı söylenebilir.

Daha sonra bunun fışkırma halinin giderilerek yeterli, fakat sürekli hale geldiği, Kur'ân'da bu akışı belirtmek üzere kullanılan *inbicas* lafzından anlaşılmaktadır. Bilindiği gibi *inbicas* suyun az çıkması anlamına gelmektedir.

Kur'ân'da, suyun taştan on iki kaynak/ayn halinde çıktığı ve bunun, İsrailoğulları'nın her bir sıbtının buradan müstakil olarak su almaları amacına yönelik olduğu açıkça belirtil-

---

11. Süyûtî, Mahallî *Celâleyn*, I, 9.
12. Bakara 2/60.
13. A'raf 7/160.
14. Râzî, *Mefâtih*, III, 96.
15. Râzî, *Mefâtih*, III, 96.

mektedir. İlk anda sıbtlar arası bir niza ve kavga çıkmaması gayesine yönelik gibi görünen bu ayırımın, nihaî olarak bir siyasî ve sosyal teşkilatlanmayı da hedeflediği anlaşılmaktadır.

Kur'ân'da bu konuya "Maamafih biz onları on iki sıbta, o kadar ümmete ayırdık ve Hz. Musa'ya (as) kavmi kendisinden su istediği vakit şöyle vahyettik: 'Vur âsân ile taşa.' O vakit ondan on iki göz akmaya başladı, nâsın her kısmı kendi su alacağı yeri belledi..."[16] âyetiyle açıkça değinilir. Buradan, İsrailoğulları'nın, sıbt denilen on iki ümmete ayrıldıkları ve bunların her birinin bir ümmet halinde bir nakîb ile idare olundukları[17] anlaşılmaktadır. Toplumların sosyal bir varlık olmasında kan bağına dayalı grupların önemli rolü vardır. Nitekim Kur'ân'da insanların kabileler ve şu'beler halinde oldukları[18] belirtilir. İsrailoğulları'nda da var olan böyle bir yapının Hz. Musa tarafından muhafaza edildiği, Sina Çölü'nde Hz. Yakub'un on iki oğluna dayalı her sıbt için sayım yaptırdığı[19] bilinmektedir.

Toplulukların dinamizm ve başarısında, onu meydana getiren grupların doğrudan rolü vardır. Grupların dinamizm ve başarısı nihaî olarak tüm toplumun başarısı olarak ortaya çıkar. Bundan ötürü grupları dinamik ve gelişmeci olmaya teşvik edecek tedbirler, tüm toplumun gelişme ve dinamizmini sağlar. Bu tedbirlerin başında gruplar arası rekabet ve müsabaka ortamının hazırlanması, başarının ödüllendirilmesi, bu yarışmaları değerlendirme durumunda olanların adil davranmaları ve adaletsizliklere hiçbir şekilde fırsat vermemesi gerekir. Burada kurulmak istenen mekanizma, sosyal grupları, toplum gelişmesinin motoru haline getirmektir.

Hz. Musa'nın (as) İsrailoğulları'nın on iki sıbtından her birini yeniden örgütlerken, bu ana hedefi güttüğü anlaşılmaktadır. Nitekim Elmalılı bu olayı değerlendirirken, "Tüm İs-

---

16. A'raf 7/160.
17. Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 2308; ilgili âyette sıbtlarla ümmet olmalarının da kasdedildiği değerlendirmesi hk. bkz. Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 2308.
18. Hucurat 49/13.
19. Ahd-i *Atik*,Sayılar 1/1-23, 24-46, 2/32.

railoğulları Hz. Musa'ya (as) bağlı olmakla birlikte, kendi iç idarelerinde tamamen hür ve bağımsızdılar" diyerek,[20] yukarıda izahını yaptığımız toplumsal mekanizmanın kurulmasına işaret etmektedir. Hz. Musa'nın (as) bu konuda enterasan bir uygulama yaparak, kendi sülale-soyu'nun da yer aldığı Levililer sıbtını, bu on iki sıbt dışında bıraktığı, onlara farklı bir görev olan din ve mabed hizmetlerini, bir başka deyişle ortak hizmetlerin yerine getirilmesi görevini verdiği anlaşılmaktadır.

Hz. Musa'nın, (as) Muhammed Hamidullah'ın da belirttiği gibi, Sina'da bir devlet kurduğu,[21] bununla da kalmayarak devleti geliştirecek siyasal teşkilatlanmaya yöneldiği, Kur'ân'da zikredilen İsrailoğulları'nın on iki sıbtından her biri için su kaynağı ihdas etmesinin, nihâî olarak bir siyasal teşkilatlanmanın tabiî bazını teşkil ettiği söylenebilir.

---

20. Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 2308.
21. Hamidullah, Muhammed, "Hz. Peygamber'in Siretinde Anılan Devlet Çeşitleri" *Diyanet Dergisi Özel Sayısı*, 1989, c. XXV. 4, s. 65; Ayrıca bkz. Mevdûdî, *Tefhim*, I, 94.

D. Hz. Musa (as) ve Hızır

1. Hz. Musa'nın (as) Hızır'la Buluşmak İstemesi

Musa Nebiyullah (as) İsrailoğulları'na kalbleri rikkate getirici, gözleri yaşartıcı hutbe îrâd ederken, kendisine 'İnsanların en âlimi kimdir?' denildi. 'En âlim benim' cevabını verdi. İlmi Allah'a isnat etmediği için Allah Hz. Musa'ya (as) itâb etti ve ona iki bahrın birleştiği yerde ondan daha âlim, kullarından bir kul olduğunu vahyetti. Bunun üzerine Hz. Musa (as): 'Ey Rabb'im, onu nasıl bulabilirim?' deyince ona; 'Zenbiline *balık/hût* al, onu kaybettiğin yerde hemen dön, ona kavuşacaksın' denildi. Hz. Musa (as) beraberinde fetası ile yola çıktı. Bu genç Yûşâ b. Nûn'dur. Hz. Musa (as) balığı bir zenbile koymuştu. Birlikte yürümeye başladılar."[1]

Hz. Musa'nın fetasıyla beraber çıktığı bu yolculuğun uzun bir zamanı kapsadığını anlıyoruz. Buna Kur'ân'da ilgili âyette zikrolunan *hukubâ* lafzı işaret etmektedir.[2]

---

1. Buhârî, İlm, 16, 19; *Tefsir*, 2 ,3, 4; Enbiya 27; Tevhid, 31; Müslim, Fedâil, 170; Tirmîzî, *Tefsir* 19; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 117-120; Taberî, *Tefsir*, XV, 278; Bağavî, *Meâlim*, III, 170; İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 72; rivayetin, "Hz. Musa (as) Rabbı'na sordu: 'Ey Rabb'ım hangi kulun sana daha sevgilidir?' 'Beni zikreden', 'Hangi kulun en bilgilidir?' 'İnsanların ilmini kendisine hidayet isabet etsin diye isteyendir.' Hz. Musa (as) kendi kendine benden daha âlim yoktur diye düşündü ve; 'Rabbim benden daha âlim kimse var mıdır?' dedi. Evet cevabını aldı..." başlangıcıyla *nakli* hk. bkz. Taberî, *Tefsir*, XV, 277; Râzî, *Mefâtih*, XXI, 145.
2. Kehf 18/60; Hukub lafzının zaman, dehr anlamına geldiği hk. bkz. Buhârî, Tefsir (18), 2; Taberî, *Tefsir*, XV, 271; Hukubdan maksat, 70 yıldır, 80 yıldır, Kureyş lisanında sene anlamına gelir değerlendirmeleri hk. bkz. Taberî, *Tefsir*, XV, 272; Ebu Hayyân, *Bahr*, VI, 144; İbn Kesîr, *Tefsir*, V, 170.

Hz. Musa (as) Nebiyullah bu yolculuk esnasında balığın kaybolduğu yerin tespiti ve kendisine haber verme görevini Yûşâ'ya vermiş; o da "Bana yüklediğin ağır bir görevdir" demiştir.[3] Hızır'la görüşen zâtın, İsrailoğulları'nın kendisine Tevrat indirilen Musa'sı, yani Musa b. İmran olduğu hilafsız bir şekilde tefsir, hadis, ve tarih kaynaklarınca naklolunmaktadır. Nevf el-Bikâî'den gelen, İsrailoğulları'nın peygamberi Musa b. İmran'ın Hızır'ın arkadaşı Musa olmadığı, bunun Musa b. Mişa isimli başka bir Musa olduğu değerlendirmesinin İbn Abbas tarafından reddolunduğunu belirtir rivâyetin sahih kaynaklarda[4] yer aldığı görülmektedir.

Bunun dışında Hızır tarafından Hz. Musa'ya (as) hitaben söylendiği Buhari'de rivayet olunan "...Ey Musa, sana elindeki Tevrat kifayet etmiyor mu, sana vahiy geliyor"[5] ifadesi, Hızır'a arkadaş olan Musa'nın, İsrailoğulları'nın Peygamberi, kendisine Tevrat verilmiş Musa b. İmran olduğunu çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

2. Fetanın Unutması/Nisyanı

"Musa (as) ve beraberindeki fetâsı kayalığa gelinceye kadar gittiler. Burada her ikisi de başlarını koydular ve Musa uyudu. O arada balık kımıldadı, sıçradı ve denize düştü. Denizde bir yol meydana getirdi. Öyle ki Allah suyun cereyanının kesmiş, su bir kemer tâkı gibi olmuştu.[6] Kayanın dibinde hayat kaynağı denilen bir kaynak vardı. Onun suyundan birşeye isabet edince hemen dirilirdi. İşte bu balık da bu kaynaktan isabet almış, hareketlenmiş, zenbilden çıkmış, denize girmişti. Musa uyumakta

3. Buhârî, Tefsir, 3; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 120; Kurtûbî, *el-Câmi'*, XI, 12, 14.
4. Buhârî, İlim, 44; Müslim, Fedail, 46; Tirmîzî, Tefsir, 19; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 573; Taberî, *Tefsir*, XV, 279; Râzî, *Mefâtih*, XXI, 143, 144; Taberî, *Tarih*, I, 366, 367; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, I, 160, 161.
5. Buhârî, Tefsir, 3; Hızır'ın yaşadığı dönem ve diğer değerlendirmeler hk. bkz. Sa'lebî, *Arâis*, 198.
6. Buhârî, Enbiya, 27; Tefsir, 2; Tirmîzî, Tefsir, 19; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 117, 118; Taberî, *Tefsir*, XV, 274.

iken balık hareketlenince fetası; uyanıncaya kadar onu uyandırmayayım' dedi. Fakat uyanınca da ona haber vermeyi unuttu."[7]

Hz. Musa (as) ve Yuşa, Kur'ân'daki ifade edilişiyle, Mecmau'l-Bahreyn'den ayrıldılar. Geri kalan gün ve gecede yürüdüler. Ertesi gün olunca Hz. Musa (as) Yuşa'ya; "Bu yolculukta yorulduk, yiyeceğimizi getir" dedi.[8] Aslında bu tuzlu balık hem buluşma yerinin göstergesiydi, hem de Hz. Musa (as) ile fetasının azığını teşkil ediyordu.

Daha sonraki konaklamada bu azık Hz. Musa (as) tarafından istenince fetası Yuşa olanları Hz. Musa'ya (as) anlatmayı unuttuğunu hatırlayarak "Kayalığa geldiğimizde, balığı sana söylemeyi unuttum, bunu bana Şeytan unutturdu. Denizde acaib bir yol meydana getirmişti"[9] dedi.

Bunun üzerine Hz. Musa, (as) "Balığın kaybolduğu yerde Hızır'ı bulacağımızı haber vermiştim; işte burası orasıdır" dedi ve gerisin geri izlerini takip ederek balığın girdiği kayaya geldiler.

Balığın hareketlenerek bahra dalması olayının Hz. Musa'ya (as) haber verilmesi feta tarafından unutulmuş olmasına rağmen, ilgili âyette bu unutma olayı sadece fetaya değil, Hz. Musa'ya (as) da isnat olunarak, her ikisi unuttu denilmektedir. Unutmanın her ikisine izafe ve isnadı, Hz. Musa'nın (as) sormayı, fetanın ise söylemeyi unutması[10] nedeniyledir.

3. Hızır ile Buluşma

"İzlerini takiple kayalık yere geldiklerinde, Musa üzeri örtüyle örtülü bir adam gördü ve ona selâm verdi. Orada bulunan bu zât; 'Senin memleketinde bu selâm ne arar', dedi.

---

7. Buhârî, Tefsir, 3, 3; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 120; Kurtûbî, *el-Câmi'*, XI, 12, 13.
8. Kehf 18/62; Buhârî, Enbiya, 27; Müslim, Fedâil, 170, 172; Tirmîzî, *Tefsir*, 19; Taberî, *Tefsir*, XV, 274; Suyûtî, *ed-Dürr*, IV, 229.
9. Kehf 18/63; Tirmîzî, Tefsir, 19; Taberî, *Tefsir*, XV, 275; İbn Kesîr, *Tefsir*, V, 271.
10. Zemahşerî, *Keşşaf*, II, 491; Suyûtî, Mahallî, Celaleddin, *Tefsir*, II, 9; Elmalılı, *Hak Dini*, V, 3258.

"Bunun üzerine Musa 'Ben Musa'yım' diye karşılık verdi. O da; 'İsrailoğulları'nın Musa'sı mı?' diye sorunca, evet dedi. 'Ne işin var?' diye tekrar sorunca, Hz. Musa (as) 'Bana ilminden öğretmen için geldim' dedi. Bunun üzerine bu zât 'Tevrat elindeyken ve sana vahiy geliyorken, bu sana kifayet etmiyor mu? Sen Allah'ın ilminden öyle bir ilim üzerinde bulunmaktasın ki, Allah'ın sana öğrettiği bu ilmi ben bilmem. Ben de Allah'ın ilminden öyle bir ilim üzere bulunmaktayım ki, Allah'ın bana öğrettiği o ilmi de sen bilmezsin', dedi.

"Musa bunun üzerine dedi ki: 'Sana öğretilenlerden bana, irşâd edici bir ilim öğretmen mukabilinde sana tâbi olabilir miyim?' O zât buna şöyle karşılık verdi: 'Sen benimle beraber olmaya tahammül edemezsin. Nitekim kavrayamadığın birşeye nasıl sabredeceksin?' Hz. Musa (as) buna da cevaben: 'İnşaallah beni sabredenlerden bulacaksın ve senin hiçbir işine karşı gelmeyeceğim' dedi.

"O zaman Hızır Hz. Musa'ya (as) şöyle söyledi: 'Bana tâbi olacaksan, hiçbir şey hakkında ben ondan bahis açıncaya kadar, bana soru sormayacaksın.' Hz. Musa (as) da, peki diyerek kabul etti."[11] Hz. Musa'nın (as) öğrenmek üzere geldiği ilmin ne olduğunu, Hızır'la arkadaşlığı sırasında meydana gelen olaylar bize göstermektedir.[12] Bu, olmadan önce olacakları[13] bilme ve ona göre tedbir alma ilmidir. Bunu, Gayb İlmi, Batın İlmi,[14] Ledünnî İlim isimleriyle değerlendirenler vardır.

a. Mecmau'l-Bahreyn

Âyette Hz. Musa (as) ile fetasının kendisine ulaşıncaya kadar yürüyecekleri yer olarak belirtilen Mecmau'l-Bahreyn'in

---

11. Kehf 18/64-70; Buhârî, İlim, 44; Tefsir, 3, 4; Müslim, Fedâil, 170, 172; Tirmîzî, Tefsir, 19; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 118-120; Taberî, *Tefsir*, XV, 276, 278-280; Bağavî, *Meâlim*, III, 170; İbn Kesir, *Tefsir*, V, 172, 174-176, 178.
12. Kehf 18/71-81.
13. Taberî, *Tefsir*, XV, 280; Kurtûbî, *el-Câmi'*, XI, 16; Alûsî, *Ruhu'l-Maânî*, XVI, 330.
14. Kurtûbî, *el-Câmi'*, XI, 16; Ebu Hayyan, *el-Bahr*, VI, 146; Alûsî, *Ruhu'l-Maânî*, XVI, 330; Sa'lebî, *Arâis*, 199.

yeryüzünün neresinde olduğu konusunda çok değişik nakiller vardır. Bu yerin Tanca yani Cebel-i Târık boğazı[15] olduğu, Afrika'da bulunduğu, Ermenistan Azerbaycan'ında Kürr ve Revs nehirleri olduğu[16] söylenmiştir.

Ahmet Mustafa Merâğî bu konuda şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

Burasının iki denizin berleşmesiyle meydana gelmiş bir yer olduğu konusunda iki görüş vardır. Muhammed b. Ka'b el-Kurazî'nin söylediğine göre burası:

1. Rum deniziyle, Atlantik denizinin, birleştiği yerdir ki, Tanca'dadır. Yani Akdeniz'le Atlas Okyanusu'nun, Cebel-i Tarık'ta Tanca'nın önünde meydana getirdiği yerdir;
2. Faris deniziyle Rum denizinin birleştiği yerdir ki, burası da Hint Okyanusu'yla, Kızıldeniz'in Babu'l-Mendeb'teki birleşimidir.

Merâğî bu değerlendirmeyi yaptıktan sonra şöyle demektedir: Kur'ân'da bu iki deniz hakkında birşey yoktur. Sahih bir haber gelmediği takdirde susmak gerekir.

Bu konuda Elmalılı'nın, Bahreyn lafzını bir mahallin has ismi olarak değerlendirerek, Basra ile Umman arasındaki çeşitli beldeleri muhtevi bir kıtanın ismi olduğunu söylemesi? bu konudaki diğer nakilleri ifade ettikten sonra, bu ihtilaflar karşısında katiyyetle anlaşılan, burasının Musa (as) ile Hızır'ın buluştukları bir mahal olduğudur. Dönmesi zikredilmesi gerekli diğer bir husustur.

b. Hızır'ın Kimliği

Hz. Musa'nın (as) yerinin tarifini alarak Mecmau'l-Bahreyn'de kendisiyle görüştüğü kişi Hızır'dır.

---

15. Elmalılı, *Hak Dini*, V, 3257.
16. Kurtûbî, *el-Câmi'*, XI, 9; Suyûtî, *ed-Dürr*, IV, 235; Bu konuda geniş bir özet için bkz. Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, II, 59.

Hızır lafzının kaynaklarda naklolunan okunuşu genel olarak Hazır şeklindedir. Ancak Hızr ve Hazr okunuşları da vardır.[17]

Hızır olarak isimlendirilmesinin sebebi olarak, onun sararmış otlar üzerine oturması ve altından yemyeşil otların sallanmaya başlaması[18] gösterilmiştir. Bir başka rivayette, namaz kılınca etrafının yeşillenmesinden bahsolunmaktadır.

Bilindiği gibi hazır yeşil olmak, yeşil kılmakla alâkalı bir lafızdır. Bu durumda bu lafzın, sahibinin bir özelliğini anlattığı anlaşılmaktadır.

Hızır'ın isminin Belyâ b. Melkân olduğu söylenmiştir. Kendisi Kur'ân'da anlatıldığı gibi konuşan, kendisiyle konuşulan, görülen bir varlık, bir insandır. Hatta Musa (as) ile sefineye bindiklerinde gemidekiler tarafından tanınmış ve taşıma ücreti alınmamıştır.[19] Bir insan olduğunda ittifak vardır.

Hızır'ın nebi olup olmadığı konusunda Kur'ân'da sarih bir ifade yoktur. Sadece kendisi Kur'ân tarafından bir kul olarak nitelenmektedir. Hızır'ın nebiliğini savunanlar Kur'ân'da ilgili âyetleri yorumlayarak bu sonuca ulaşırken,[20] aksini söyleyenler ise bu âyetlerin Hızır'ın nebiliğini ifade etmede yetersiz olduğunu savunmaktadırlar.

Burada bizim konumuz açısından önemli olan nokta, Nebi ve Resul olan Musa'nın, (as) nebi olup olmadığı tartışmalı bir kişiden ilim almakla nübüvvetine bir eksiklik gelip gelmeyeceği hususudur.

Bunu, Râzî'nin yaptığı, Musa'ya (as) öğretme durumunda olsa da, Hızır'ın Musa'dan (as) üstün olduğu kat'iyyetle söylenemez ve nübüvvetle alâkalı olmayan bir alanda nebinin nebi

---

17. Aynî, *Umdetü'l-Karî*, II, 60; XIX, 42.
18. Tirmîzî, *es-Sünen*, Tefsir, 19; Taberî, *Tefsir*, XV, 282; Bağavî, *Meâlim*, III, 177; Hızır'ın Hz. Musa (as) tarafından yeşil bir şiltede su üzerinde uyurken bulunduğu hk. bkz. Kurtûbî, *el-Câmi'*, XI, 15; Muhammed b. Ahmed b. Iyas, *Bedâiu'z-Zuhur fi Vakai'd-Duhur*, 150.
19. Buhârî, İlim, 44; Tefsir, 2, 3; Suyûtî, *ed-Dürr*, IV, 230.
20. İbn Kesîr, *el-Bidaye*, I, 358.

olmayana tâbi olması mümkündür[21] tarzında değerlendirmeye iştirakle cevaplayabiliriz.

4. Hz. Musa (as) ve Hızır'ın Yaşadığı Üç Ledünni Olay

a. Geminin Delinmesi/Sefinenin Harkı

"Musa ve Hızır sahil boyunca yürümeye başladılar. Onları, bir gemi gördü. Gemidekilerden, kendilerini gemiye almalarını istediler. Onlar Hızır'ı tanıdılar ve onları ücretsiz olarak gemiye bindirdiler.

"Hızır geminin tahtalarından birini sökmeye yöneldi ve tahtayı söktü. Bunun üzerine Musa: 'Bir topluluk bizi ücretsiz gemilerine bindiriyorlar, sen ise gemilerine kast ederek, içerisindekiler batsın diye onu deliyorsun. Gerçekten tuhaf bir iş yapıyorsun' dedi. Bunun üzerine Hızır Musa'ya (as): 'Benimle beraber olmaya katiyetle tahammül edemezsin demedim mi?' dedi. Hz. Musa (as): 'Unutmam sebebiyle beni kınama, seninle arkadaşlığım konusunda bana güçlük çıkarma' diye mukabele etti. Daha sonra her ikisi de gemiden indiler."[22] Hz. Musa'nın (as) bu olayda Hızır'a itirazı, unutması sebebiyle meydana gelmişti.[23] Hz. Musa ile Hızır'ın bindiği bu gemi bir sahilden öbür sahile taşıma yapıyordu.[24]

Hızır gemiyi deldiğinde, deldiği yeri kazık ve bezle tıkayarak geminin batmasını önlemişti.[25] Hızır Hz Musa'ya (as) gemiye bindikten sonra, geminin kenarına konan kuşu göstererek,

---

21. Râzî, *Mefâtih*, XXI, 148, 149.
22. Kehf 18/72-73; Buhârî, İlim, 44; *Tefsir*, 2, 3, 4; Müslim, Fedâil, 170, 172; Tirmîzî, Tefsir, 19; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 120; Taberî, *Tefsir*, XV, 277-280.
23. Buhârî, Eyman, 15; Şurût, 12; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Ve, 120; Taberî, *Tefsir*, XV, 285; Bağavî, *Meâlim*, III, 174.
24. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 120.
25. Buhârî, Tefsir, 3; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 120; İbn Kesîr, *Tefsir*, V, 175.

"İşte senin ve benim ilmim, Allah'ın ilmi yanında, şu kuşun denizden aldığı su kadardır"[26] dedi.

b. Ğulam'ın Katli

Gemiden çıktıktan sonra sahil boyunca yürüdüler. Diğer çocuklarla oynayan bir ğulam gördüler. Hızır ğulamın kafasını tuttu, eliyle kopardı ve onu öldürdü. Hz. Musa (as) Hızır'a "Günah işlememiş temiz bir nefsi, kısas hakkı olmaksızın katl mi ettin? Gerçekten münker bir iş yaptın" dedi.

Bunun üzerine Hızır Hz. Musa'ya (as) "Ben sana benimle beraber katiyyen sabredemeyeceksin demedim mi?" deyince, Hz. Musa (as); "Bu birinciden daha şiddetlidir, şayet bundan sonra bir daha sana sual edersem benimle arkadaşlık etme, o zaman benim tarafımdan mazur sayılırsın" dedi.[27]

Hz. Musa (as) bu itirazıyla artık anlaşmayı şarta bağlamış[28] oluyordu. Artık bir daha itiraz ederse Hızır'la arkadaşlığı sona erecekti. Katlolunan ğulamın isminin Ceysur olduğu söylenmiştir. Hızır tarafından katlolunan ğulamın yaşı konusunda daha sonra zikrolunan "...İki yetim ğulam..." âyeti[29] bize ışık tutmaktadır.

Hz. Peygamber bir hadiste "İhtilamdan sonra yetimlik olmaz"[30] demiştir. Bu durumda yetim lafzının sıfat olarak geldiği ğulam kelimesi, henüz ihtilam olmayan kişiye işaret eder. Ayrıca âyetin devamında yer alan "..eşüdde.."[31] görülmektedir. Bu konuda bize ışık tutan bir başka nakil; Necvetü'l-Harûrî'nin

---

26. Buhârî, İlim, 44; Tefsir, 2, 4; Taberî, *Tefsir*, 278, 279; Kurtûbî, *el-Câmi'*, XI, 18.
27. Kehf 18/74-76; Buhârî, İlim, 44; Tefsir, 3, 4; Müslim, Fedâil, 170,172; Tirmîzî, Tefsir, 19; Ahmed b. Hanbel, V, 118; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 574; Taberî, *Tefsir*, XV, 279, 280; Bağavî, *Meâlim*, III, 174.
28. Buhârî, Şurut, 12; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 120
29. Kehf 18/82.
30. Ebû Davud, Vasâyâ, 9; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 224; Kurtûbî, *el-Câmi'*, XI, 38; Ğulamın ihtilam öncesi yaşa tekabül ettiği hk. bkz. Abdurrezzak b. Hemmam, *el-Musannaf*, II, 398, 399; VI, 350, 351.
31. Cessas, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, IV, 196; Daha ileri yaş değerlendirmeleri hk. bkz. Cessas, *Ahkâm*, IV, 196; Bağavî, *Meâlim*, III, 177; Sa'lebî, *Arâis*, 200.

İbn Abbas'a sabilerin katlinden sual eden mektubuna, İbn Abbas'ın verdiği, "Mü'mini kâfirden ayırabilen Hızır isen onları katlet" cevabını vermesidir.

Bir başka rivayette, "İbn Abbas'a vildanın cennetteki durumundan sual edildi. O da; Hz. Musa (as) ve Hızır'ın bu konudaki hasımlaşmaları size yeterli olmadı mı?"[32] denilmektedir.

Kur'ân'da ğulam lafzının, Yusuf'u kuyuda bulan kişi tarafından Yusuf hakkında kullanıldığı görülmektedir. Kendisi hakkında kurdun yemesinden endişe duyulan,[33] oynamak, dilediği gibi çayırlarda koşmak üzere birlikte götürülmek istenen[34] Yusuf'un bu dönemde çocuk yaşta olduğu anlaşılmakta ve onun hakkında ğulam lafzı kullanılmaktadır.

Hz. Musa-Hızır (as) olayıyla ilgili âyette katlolunan ğulam hakkında Hz. Musa tarafından söylenen nefs-i zekiyye terkibinin günahsız nefis anlamına gelmesi de bu konuda çocuğun küçük olduğunu teyid eden diğer bir husustur. Zira günahsız kişi ancak bir çocuk olabilir.

Bütün bunlardan Hz. Musa-Hızır (as) olayında söz konusu edilen ğulamın, bir çocuk olduğu sonucuna varılmaktadır.

c. Yıkılmış Duvarın Yapımı

Hz. Musa (as) ve Hızır beraberce kalktılar, bir karyeye geldiler. Oranın ahalisinden yiyecek istediler. Bütün yerleri dolaştıkları halde, karye ahalisi cimri davranarak onları misafir etmeyi reddettiler. Orada yıkılmak üzere olan bir duvar buldular. Hızır eliyle işaret etti, duvar doğrularak sağlam hale geldi.

Bunun üzerine Hz. Musa (as) ona; "Bir topluluğa geldik, bizi ne misafir ettiler, ne de doyurdular. İstesen bunun için üc-

---

32. Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 369, 370; Suyûtî, *ed-Dürr*, IV, 237.
33. Al-i İmran 3/40; Hicr 15/53; Meryem 19/7, 20; Yusuf 12/19; Kuyuya atılan Yusuf'un 6, 7 yaşlarında olduğu değerlendirmesi hk. bkz. Ebu Hayyan, *el-Bahr*, V, 288.
34. Yusuf 12/12, 13; Ebu Hayyan, *el-Bahr*, V, 288.

ret alabilirdin" dedi. Duvarın Hızır tarafından nasıl onarıldığı konusunda; yıktı yaptı,[35] eliyle işaret edip söyledi, duvar doğruldu, ona dokundu duvar kalktı[36] şekillerinde varyantlarla gelen rivayetler konusanda Taberî'nin, bunların hepsi doğru olabilir caizdir tarzında yaptığı, değerlendirmeye olağanüstülük arzeden nakillerin yer aldığı kaynakların durumunu da dikkate olarak, iştirak edebiliriz.

Hz. Musa (as) ile Hızır'ın duvarın onarılması olayını hangi karyede yaşadıkları konusunda sahih hadis kaynaklarında bilgi mevcut değildir. Tefsir kaynaklarında ise; Eyle,[37] Antakya[38] Endülüs'te bir belde,[39] Berka,[40] Nâsıra, Azerbaycan'da Bâcervân[41] isimleri söz konusu edilmektedir.

Âyette, kendileri için duvar yeniden yapılan iki yetim ğulamın salih bir zât olan babalarından bahsolunmakta, bu zâtın çocukları için kenz yaptığı anlaşılmaktadır.

Bu durumun, müfessirleri madem salih bir kimseydi neden caiz olmayan kenz yoluna başvurdu, noktasından meşgul ettiği anlaşılıyor. Bu problemin çözümünü; duvarın altında ikisine ait kenz vardı âyeti ile ilgili olmak üzere Ebu'd-Derda'dan gelen, onlara "Kenz helal ganimet haram kılınmıştı, bize ise ganimet helal kenz haram kılındı"[42] nakliyle çözmeye çalıştıkları görülmektedir.

Hz. Musa (as) ile Hızır'ın artık ayrılması sonucunu doğuran bu itirazın, Hz. Musa (as) tarafından taammüden[43] yani bilerek yapıldığı sahih kaynaklarda belirtilmektedir.

---

35. Taberî, *Tefsir*, XV, 290, 291; Bağavî, *Meâlim*, III, 175.
36. Buhârî, *Tefsir*, 3; Bağavî, *Meâlim*, III, 175.
37. Taberî, *Tefsir*, XV, 288; Bağavî, *Meâlim*, III, 175.
38. Bağavî, *Meâlim*, III, 175; Kurtûbî, *el-Câmi'*, XI, 24.
39. Kurtûbî, *el-Câmi'*, XI, 24.
40. Bağavî, *Meâlim*, III, 175.
41. Kurtûbî, *el-Câmi'*, XI, 24.
42. Kehf 18/82; Taberî, *Tefsir*, XVI, 6; Suyûtî, *ed-Dürr*, IV, 234.
43. Buhârî, *es-Sahîh*, Şurut, 13; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 120.

5. Ledünni Olayların Te'vili

Hz. Musa'nın (as) son itirazı, Hızır'ın "Artık bu aramızın ayrılmasıdır. Şimdi sana, hakkında sabredemediğin şeylerin içyüzünü haber vereceğim"[44] demesine neden oldu ve birlikte yaşadıkları vakaların içyüzünü anlatmaya başladı:

"Gemi denizde çalışan yoksul kimselerindi. Onu kusurlu yapmak istedim. Çünkü onların başlarında sağlam gemiyi gasbetmekte olan bir melik vardı. Bunun ismi Hüded b. Büded idi.[45] Gemiyi almaya gelince onu delinmiş bulacak ve bırakıp gidecek, fakirler de onu tahta ile tamir edip yararlanacaklar.

Ğulamın katlinde ise hadisenin içyüzü şöyledir: Ğulamın ana-babası mü'min kimselerdi. Çocuğun onları azgınlık ve nankörlüğe yöneltmesinden korktuk.[46] Zira Ceysur isimli bu ğulam kâfir olacaktı, yaratılırken öyle tab' olunmuştu. Çocuklarına olan sevgileri onun dinine tâbi olmalarını âmildi.[47] Böylece istedik ki, Rableri onun yerine kendilerine, daha temiz ve daha merhametlisini versin.[48] Nitekim Hızır onu öldürdüğünde annesi müslüm bir ğulama hamile bulunmaktaydı[49] ve o ana-babaya bir kız çocuğu verildi.[50] Eğer Hızır'ın katlettiği, ğulam yaşasaydı, ana-babasını küfür ve azgınlığa yöneltecekti.

Duvar meselesine gelince: Bu duvar şehirdeki iki yetim ğulama aitti. Altında da onlara ait kenz vardı. Babaları salih bir kimseydi. Rab'leri istedi ki, o iki çocuk eşüddelerine yani güçlü çağlarına ulaşsınlar ve Rab'lerinden bir rahmet olarak kenzle-

---

44. Kehf 18/78.
45. Buhârî, *es-Sahîh*, Tefsir, 3; Taberî, *Tefsir*, XVI, 2; Sa'lebî, *Arâis*, 201; İsminin Celendî olduğu hk. bkz. Bağavî, *Meâlim*, III, 176, Aynî, Bedreddin, *Umdetü'l-Kârî*, XIX, 46; Heded okunuşu hk. bkz. Aynî, *Umde*, XIX, 46.
46. Kehf 18/80.
47. Buhârî, Tefsir, 3; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 120; İbn Kesir, *Tefsir*, V, 181.
48. Kehf 18/81.
49. Taberî, *Tefsir*, 3, 4; İbn Kesir, *Tefsir*, V, 81.
50. Buhârî, Tefsir, 3; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 121; Taberî, *Tefsir*, XVI, 3; Suyûtî, *ed-Dürr*, IV, 238.

rini çıkarsınlar.[51] Duvarın altında bulunan kenzedilmiş maldı;[52] altın-gümüştü.[53] Bu iki yetim ğulam küçüktü, yani henüz buluğa ermemişlerdi. Zira Hz. Peygamber; buluğdan sonra yetimlik olmaz, buyurmuştur. Duvar altında bulunanın ilim olduğu, bunun da sahifelerde yazılı olduğu söylenmiştir.[54] Bu iki yetim ğulamın salah sahibi babası, emanetlere ve vedialara rivayette, ehline verilmesinde son derece titizdi."[55]

Hızır tüm bu açıklamaları yaptıktan sonra şöyle demişti: "Ben bunu kendiliğimden yapmadım. İşte hakkında sabredemediğin şeylerin içyüzü budur."[56]

---

51. Kehf 18/82.
52. Taberî, *Tefsir*, XVI, 6.
53. Tirmîzî, Tefsir, 19; Hakim, *el-Müstedrek*, II, 369; Taberî, *Tefsir*, XVI, 6.
54. Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 369; Taberî, *Tefsir*, XVI, 5; Sa'lebî, *Arâis*, 202.
55. Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 369; Taberî, *Tefsir*, XVI, 6, 7.
56. Kehf 18/82.

E. Bakara Olayı

1. Olayın Nerede Vuku Bulduğu ve Mahiyeti

Bakara, bakar/öküz'ün dişisine denilir, yani inek demektir. Bu olayın İsrailoğulları tarafından Tevrat ahkâmını uygulamakla emrolundukları Tih'de yaşandığı anlaşılıyor. Olayın hukukî bir nitelik arzetmesi, çözümü için sıbtların Hz. Musa'ya (as) gelmeleri ve Hz. Musa'nın (as) bağımsız bir şekilde hükmederek problemi çözmesi, bu konuda bize teyid etmektedir.

Bakara olayında bir inek kesiminin olması,[1] bunun Firavun Mısır'ında olmadığının en büyük delilidir. Bilindiği gibi bakara/inek Firavun dönemi Mısır'ının resmî idolü/putu'dur ve Mısır'da büyük bir baskı altında olan İsrailoğulları'nın inek kesimini Mısır'da bulundukları dönemde yapmaları mümkün olamaz.

Olayın İsrailoğulları içerisinde varlıklı, çocuksuz bir kişinin mallarına tamaen mirasçısı tarafından katledilip bir başka sıbtın toprağına bırakmasıyla meydana geldiği biliniyor. Ceset topraklarında bulunan sıbtın, katili bilinmeyen kişinin diyetini ödemek zorunda olacağı, dolayısıyla kişinin katili olduğuna hükmolunacağı kaidesinin[2] itham olunan sıbtı kendisini savunmaya yöneltttiği, dolayısıyla sıbtlar arası nizaya

1. Bakara 2/71.
2. Taberî, *Tefsir*, I, 338; krş. Bu olayın, katili bulunamayan kişinin diyetinin, ceset kimin toprağında bulunmuşsa onlar tarafından müştereken ödeneceği anlamına gelen kasâmenin Tevrat'ta bir hüküm olarak yer almasından önce vuku bulduğu hk. bkz. Bağavî, *Meâlim*, I, 82.

neden teşkil ettiği anlaşılıyor. Ayrıca olayın bir diyet ödeme boyutunu aştığını, itham olunan sıbtın, önemli olanın diyetin ödenmesi olmadığı söyleyerek, Hz. Musa'dan (as) kâtilin ortaya çıkmasını istediklerini[3] nakillerden öğreniyoruz. Kur'ân Bakara olayının, faili bilinmeyen bir kâtil olayı olduğuna "Hani sizden birbirinizle atışmıştınız..."[4] âyetiyle açıklık getirir.

2. Kâtilin Bulunması İçin Yapılması Gerekenler

Kur'ân'da belirtildiği gibi, "Hz. Musa'nın (as) kavmine, Allah size bir bakara zebhetmenizi emrediyor..."[5] demesinden, meselenin halli için Hz. Musa'ya (as) geldikleri anlaşılıyor. Bu ister bir kısım nakle göre, bizzat katilin kendisi tarafından Hz. Musa'ya (as) şikayet edilerek: "Senden başka bunu bulabilecek kimseyi bilmiyorum" denilmek, isterse katil ithamına maruz kalan sıbtların, "Aranızda nebî varken savaşacak mıyız?" diyerek Hz. Musa'ya (as) gelmeleriyle olsun,[6] sonuç değişmemektedir. Zira her iki duruda da dava Hz. Musa'ya (as) arzedilmiştir.

Kur'ân, "Hz. Musa'nın kendisine katili bulması talebiyle gelenlere, bir bakara keserek onun bir kısmıyla ölüye vurmalarını emrettiğini"[7] açıkça söylemektedir.

İsrailoğulları'nın, Hz. Musa (as) tarafından verilen bu cevabı son derece hayretle karşıladıkları anlaşılıyor. Kur'ân'ın bildirdiğine göre "Hz. Musa'nın, (as) 'Allah size bir bakara kesmenizi emrediyor' demesine, 'Bizimle alay mı ediyorsunuz?' diyerek karşılık vermişlerdir".[8]

---

3. Taberî, *Tefsir*, I, 338, 358; İbn Kesir, *Tefsir*, I, 155, 156.
4. Bakara 2/72; Beydâvî, *Envar*, I, 143; Hasımlaştınız anlamı ile değerlendirilen âyetteki iddâra'ltüm lafzının aslının tedâre'tüm olduğu hk. bkz. Beydâvî, *Envar*, I, 143; Tefâül babının çok taraflı karşılıklılık ifade etmesi, karşılıklı suçlama yapanların çokluğuyla izah edilebilir.
5. Bakara 2/67.
6. Taberî, *Tefsir*, I, 335, 337.
7. Bakara 2/67, 73.
8. Bakara 2/67.

İsrailoğulları'nın, bu merhaleden sonra, Hz. Musa'ya (as) yönelttikleri soruların devam ettiği görülüyor. Hz. Musa'nın bir dişi sığır kesilmesi konusundaki emrini yerine getirmek yerine, birbiri ardınca soruları sıralamaya başlamışlardır.

Bu soruların sorulmasının medenleri olarak inek fiyatının son derece yüksek olması,[9] kâtilin ortaya çıkacağı endişesi, Mısır'da yaşadıkları süre içerisinde tesirinde kaldıkları ineğin mukaddesliği kültürü gibi sebepler ileri sürülmektedir.

Sayılan her üç nedenin de, soruların sorulmasında etkili olduğu düşünülebilir. Fakat asıl tesir eden unsurun İsrailoğulları'nın Mısır'daki dinî hayatın etkisinde kalarak kapıldıkları ineğin ulûhiyeti ve kudsiyeti zannı olmalıdır.

Hz. Musa'ya (as) sorulan ilk sorunun, kesilmesi istenen bakaranın mahiyet ve özellikleri konusunda olduğunu Kur'ân'dan öğreniyoruz. Hz. Musa'ya (as) "Bizim için Rabbına dua et de, bize bakarayı beyan etsin demektedirler"[10]

Hz. Musa'nın (as) bu soruya karşı onlara hayvanı "Ne fârız, ne bikr; ikisi arası bir bakara"[11] diyerek tarif etmiştir. Bununla hayvanın doğuramayacak derecede yaşlı, hiç doğurmamış olacak kadar da küçük olmaması, ikisinin arası bir durumda bulunması"nı[12] kasdettiği anlaşılmaktadır.

Âyette kesilmesi istenen hayvanın bir niteliği olarak zikrolunan fârız olmamasının, yaşının sonuna ulaşmaması anlamıyla değerlendirildiği, zira böyle hayvanların fazla doğurmaktan karınlarının genişlediği belirtilmektedir.

Bakaranın bir diğer özelliği olarak zikredilen bikrin ise, henüz hamile kalmamış, yahut sadece bir tane doğurmuş bakara anlamanı geldiği[13] bildirilmektedir. Hz. Musa'ya (as) bu soruları yöneltenlerin, verilen cevapla yetinmeyerek, bu sefer de "bakaranın rengini sorduklarını"[14] Kur'ân açıkça belir-

---

9. Taberî, *Tefsir*, I, 338, 354, 355; İbn Kesir, *Tefsir*, I, 154, 155.
10. Bakara 2/68.
11. Bakara 2/68.
12. Taberî, *Tefsir*, I, 342, 343; Bağavî, *Meâlim*, I, 83.
13. Taberî, *Tefsir*, I, 342.
14. Taberî, *Tefsir*, I, 343.

tir. Yine Kur'ân Bakara'nın rengiyle ilgili cevabı, Taberî'nin[15] değerlendirmesiyle şöyle vermektedir: "Saf, katışıksız; beyaz zannedilecek kadar şiddetli safra renginde; öyle ki bu rengi seyredenleri hayret ve şaşkınlık içersine düşürecek; o kadar ki güneş ışınlarının kendisinden çıktığını zannettirecek derecede[16] güzel ve parlak olması."

Hz. Musa'ya (as) bu soruları yöneltenlerin yine tatmin olmayarak "Ey Musa, Rabbına dua et de onun nasıl bir sığır olduğunu bize açıklasın, zira o bizce karıştı. Biz inşaallah doğruyu bulanlardan olacağız" dediklerini[17] yine Kur'ân bildirmektedir. Bununla Bakara'nın diğer özelliklerini sordukları, ancak bunu öğrendikten sonra onu vasıflarıyla tanıyabilecekleri ve söyleneni yapabilecekleri anlaşılmaktadır. Bu sorunun cevabını Kur'ân Hz. Musa'nın (as) ağzından şöyle verir: "Dedi ki, Allah şöyle diyor; sert yerde çift sürdüğünden veya üzerine binildiğinden yahut araziyi suladığından zillete düşmüş olmayan, güçlü, ayıplardan uzak, derisinde hiç alacası bulunmayan bir Bakara'dır".

Hz. Musa'ya (as) bu konuyla ilgili olarak gelenlerin, "İşte şimdi gerçeği anlattın" diyerek emredileni yaptıklarını yine Kur'ân, "Onu kestiler, fakat az kalsın kesmeyeceklerdi"[18] âyetiyle bildirir.

Bir bakara kesmekle emrolunanların, bunu hemen kesmek yerine, Hz. Musa'ya (as) bir sürü soru yöneltmelerini, Mısır'da kaldıkları süre içinde edindikleri güvensizlik duygusuyla izah edebiliriz. Bu, bir olayda sürekli sebepler araştıran, temel nedeni bulmaya çalışan, hiçbir şekilde söylenenlere güvenmeyen bir insan karakteri anlamına gelir. Hele Bakara'nın bir kısmının ölüye vurulmasıyla kâtilin bulunacağı ifadesi, onların sebeplere dayalı rasyonel kafa yapılarını iyice karıştırmış olmalıdır.

---

15. Bakara 2/69.
16. Bakara 2/69; Taberî, *Tefsir*, I, 345; Bağavî, *Meâlim*, I, 83; Râzî, *Mefâtih*, I, 120.
17. Bakara 2/70.
18. Bakara 2/71.

İsrailoğulları'nın Mısır'da kaldıkları süre içersinde sürekli olarak müşahede ettikleri bakaraya kudsiyet atfedilmesi ve onun bir ilâh olarak kabul edilerek hâkim zümrenin dininin temel bir ögesini teşkil etmesi, bakaranın kesimi konusunda Hz. Musa'ya (as) yöneltilen soruların bir başka sebebini teşkil eder.

Kâtilin bulunması için, sığırın kesiminin akabinde, "Hz. Musa (as) tarafından Bakara'nın bir kısmıyla ölüye vurulmasının emredildiğini"[19] yine Kur'ân haber vermektedir.

Bakara'nın ölüye vurulması gereken kısmı konusunda Kur'ân'da verilen bilgi sadece, bir kısmı/bazısı ile şeklindedir. Ancak bununla Bakara'nın neresinin kastolunduğu ihtilaflıdır: Bakara'nın bacağı, iki omuzu arasındaki kısım, kemiklerinden bir kemiz, uzuvlarının bir kısmı, kuyruk, bacağının eti,[20] dili, kuyruk sokumu[21] nakilleri vardır.

3. Kâtilin Bulunması

Bakara'nın bir kısmıyla ölüye vurulduğunu ve bu şekilde ölünün dirilerek ayağa kalktığını, kendisine yöneltilen "Seni kim öldürdü?" sorusuna cevap vererek, kâtilini haber verdiğini ve tekrar öldüğünü[22] nakiller bildirmektedir. Kur'ân bu olayı "Hani sizden biriniz bir adam öldürmüştü de, onun kâtili hakkında birbirinizle atışmıştınız. Halbuki Allah gizlemekte olduğunuzu ortaya koyacaktır. Haydi şimdi adama onun bir kısmıyla vurun dedik. Böylece Allah ölüleri diriltir, size âyetlerini gösterir..."[23] âyetiyle açıklığa kavuşturur.

Katilin kim olduğu konusunda kaynaklarda değişik nakiller vardır. Bazılarına göre, kâtil bizzat Hz. Musa'ya (as) şika-

19. Bakara 2/73.
20. Taberî, *Tefsir*, I, 359-360.
21. Bağavî, *Meâlim*, I, 84.
22. Taberî, *Tefsir*, I, 360.
23. Bakara 2/72.

yete gelen maktulün kardeşinin oğlu veya oğulları, bazılarına göre kardeşidir.[24]

Âyette yer alan "... Böylece Allah ölüleri diriltir, size âyetlerini gösterir..." ifadesi, kâtilin bulunduğunu işareten belirtir. Nitekim nakiller, kâtile gerekli cezanın varisi olduğu maktulün mirasından hem mahrum edilmek,[25] hem de kısasen öldürülmek suretiyle verildiğini bildirmektedir.

4. Bakara Olayının Değerlendirilmesi

Bir peygamberin gönderildiği toplulukta etkili olabilmesi ve onları hedeflenen amaca yürütebilmesi için en çok ihtiyaç duyduğu şey kendisine iman edilmesi ve güvenilmesidir. Ancak gönderildikleri toplulukların bu güven ve imanını birden kazanamazlar. Zaman içerisinde gelişen olaylarla birlikte bu güveni elde ederler. Bu konuda peygamberlere verilen mucizeler, onlara güven ve imanın sağlanmasında önemli rol oynarlar. Bu, giderek yaşanan diğer olaylarla birlikte pekişir. Bir süre sonra peygamberin etrafında getirilen esaslara gerçekten inanmış, az da olsa bir topluluk oluşur.

İsrailoğulları'nın, Hz. Musa'nın (as) Mısır'da başlattığı ilk tebliğ dönemlerinden itibaren büyük bir güven ve iman boşluğu içerisinde olduklarını, içlerinde sadece az bir topluluğun Hz. Musa'yı (as) fiilî anlamda takip ederek, aktif bir özellik taşıdıklarını[26] biliyoruz. Ayrıca onların içinde bulundukları güven boşluğunu Taberî'nin naklettiği şu hadis açıkça ortaya koyar: "Onlar en düşük bakaranın kesimiyle emrolundular, fakat nefislerine zorlaştırınca, Allah da onlara zorlaştırdı"[27]

Mısır'dan huructaki asıl nedenin Firavun zulmünden kaçmak olduğunu açıkça söyleyebileceğimiz İsrailoğulları'nın çı-

24. Taberî, *Tefsir*, I, 340, 358, 360, 361.
25. Bağavî, *Meâlim*, I, 84.
26. Buhârî, *es-Sahıh*, Tefsir, 3; Müslim, Fedâil, 172; Ahmed b. Hanbel., *el-Müsned*, V, 119-121; İbn Kesir, *Tefsir*, V, 175.
27. Taberî, *Tefsir*, I, 348.

kış sonrası Hz. Musa'ya (as) karşı gerekli güveni ve söyledik-lerini hemen ifa edecek seviyede imanı sağlayamadıklarını, daha önceki bölümlerde etraflı bir şekilde zikrettiğimiz birçok olayda görmüştük. Ancak bu güvenin istenilen seviyede ger-çekleşebilmesi için İsrailoğulları'nın bir dizi olay yaşamaları gerektiğini söyleyebiliriz.

İşte Bakara olayı bu güvenin ve Hz. Musa'ya (as) aktif an-lamda imanın sağlanmasında önemli rol aynayan olaylardan birisi olarak nitelenebilir. İsrailoğulları, bir bakara kesilmesi ve onun bir kısmının maktule vurulmasıyla, suçlunun bulunması arasında hiçbir aklî ve mantıkî bağlantı kuramazlarken, yapı-lanlarla maktul dirilmiş ve suçlu böylece tespit olunmuştur. Bu olay, Hz. Musa'nın (as) gücünün beşerî olmadığını İsrailoğulla-rı nezdinde bir kez daha ispat etmiş olmalıdır. Bunun Hz. Mu-sa'ya (as) olan güvenin artmasında, ona ve getirdiklerine fiilî anlamda iman edilmesinde önemli rolü olduğu muhakkaktır.

Yeni bir toplum inşa edilirken veya onu yeni esaslara göre transforme ederken, daha önceki dönemlerden kalma yanlış dinî ve kültürel inançların yok edilebilmesi son derece önem-lidir. Aksi halde yine ölçüler ve değerler yerleşemez. İsrailo-ğulları'nın Mısır'da kaldıkları süre içinde, kıptîlerin bakaraya kudsiyet atfettiklerine, hatta onu tanrılaştırdıklarına şahit ol-muşlar, şüphesiz etkilenmişlerdi. Sâmirî olayı da İsrailoğulla-rı'nın Mısır'daki dinî inançlardan etkilenmeleri sonucu mey-dana gelmiştir diyebiliriz. Bakara olayında, inek kesmenin bir anlamının da, İsrailoğulları'nda mevcut bakaranın kudsiyet ve ulûhiyeti inançlarının yıkılması, onun hayvandan başka bir ya-ratık olmadığının ispatı olduğu söylenebilir.

F. Kârun Olayı

1. Soyu ve Mısır'daki Durumu

Kârun, Musa'nın (as) kavmindendir.[1] Soyu Yakuboğlu, Levi oğlu, Kahes oğlu, Yashur oğlu Kârun şeklindedir. Hz. Musa'nın soyu ise Musa (as) b. Imran b. Kahes'dir. Buna göre Kârun Musa'nın (as) amcası oğlu olur.[2] İbn İshak tarıkıyla gelen haberde Musa'nın (as) Kârun'un yeğeni, diğer bir ifadeyle Kârun'un Musa'nın (as) amcası olduğu söyleniyorsa da, ehl-i ilim ve ehl-i kitab yetkilileri, Hz. Musa'nın amcası oğlu olduğunda birleşmektedirler.[3]

Kârun'un Mısır'da Firavun tarafından İsrailoğulları'na başkan tayin edildiği, onun hesabına çalıştığı, zengin olduğu, İsrailoğulları'na zulmettiği tarzında gelen rivayet,[4] onun Firavun dönemindeki durumu hakkında bize ışık tutmaktadır. Ancak onun Mısır'daki durumu hakkında etraflı bilgiye sahip değiliz.

Kur'ân Hz. Musa'nın, Firavun, Hâmân ile birlikte Kârun'a da beyyinatla geldiğini, fakat Firavun ve Hâmân gibi Kârun'un

---

1. Kasas 28/76.
2. Taberî, *Tefsir,* XX, 105, 106; Bağavî, *Meâlim,* III, 454; Beydâvî, *Envar,* IV, 580; İbn Kesîr, *Tefsir,* VI, 263; Taberî, *Tarih,* I, 443; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih,* I, 204; İbn Habib, *el-Muhabbar,* '4, 5; Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Said b. Hazm el-Endelûsî, *Cemheretu Ensâbi'l-Arab,* II, 504; Kârun'un soyunun Levi oğlu, Kohat oğlu, Yıtshar oğlu Korah şeklinde verilişi için bkz. Ahd-i Atik, Sayılar 16/1.
3. Taberî, *Tefsir,* XX, 105; Kurtûbî, *el-Câmi',* XIII, 344; İbn Kesîr, *Tefsir,* VI, 263; Taberî, *Tarih,* İbn Kesîr, *Kısasu'l-Enbiya,* II, 1.
4. Bağavî, *Meâlim,* III, 454; Râzî, *Mefâtih,* XXV, 13; Nesefî, *Medârik,* IV, 580; Sa'lebî, *Arâis,* 188.

da Hz. Musa'ya yalancı sihirbaz dediğini[5] söylemektedir. Ayrıca Kur'ân'ın ifadesiyle, onlara Musa (as) Hakkı getirdiğinde, "Onunla beraber iman etmiş olan kimselerin oğullarını katledin, kadınları sağ bırakın" diyenlerden birisinin de Kârun olduğu anlaşılmaktadır. Buradan açıkça anlaşıldığına göre Kârun'un, Firavun ve Hâmân ile işbirliği halinde olduğu bir devre söz konusudur.

Kârun'un Mısır'da Firavun ve Hâmân'la İşbirliği sayesinde statü ve ekonomik güç bakımından son derece iyi durumda olmasına rağmen Musa (as) ile birlikte Mısır'dan çıktığı anlaşılıyor. Kârun'un bu durumuna rağmen Mısır'ı terketmesi ve Musa (as) ile birlikte hareket etmesi, üzerinde düşünülmesi gerekli bir konudur. Bu nedenleri sıralayalım:

1. Hz. Musa'nın amcası oğludur. Hatta bazı nakillere göre Hz. Musa'nın (as) kız kardeşiyle evlidir:
2. Hz. Musa'da (as) öyle birşey görmüştür ki, ancak bu yolla kudretli hale gelebileceğine inanmıştır:[6]
3. Mısır'da kendisine üstün statü ve ekonomik imkân sağlayan İsrailoğulları aleyhine Firavun'la işbirliği yapmasıdır. Halbuki İsrailoğulları artık Mısır'dan çıkmaktadırlar.[7] Bunun anlamı, kendisini Firavun nezdinde güçlü kılan sosyal taban artık olmayacaktır.

Bu sebeplerin her biri, Kârun'un Mısır'dan çıkışında ayrı ayrı etkili olmakla birlikte, asıl tesirli sebebin son şıkta zikredilen olduğunu söyleyebiliriz. Kârun'un Firavun tarafından İsrailoğulları'na başkan atandığı naklini de dikkate alırsak, İsrailoğulları, Kârun'un Firavun nezdinde itibar bulmasının temel

---

5. Mü'min 40/24.
6. Bunun kimya ilmini bilmesi dolayısıyla, kurşunu altına çevirebilmesi olduğu hk. bkz. Râzî, *Mefâtih*, XXV, 16; Suyûtî, *ed-Dürr*, V, 136; Şevkânî, *Tefsir*, V, 186 İbn Nedim, *el-Fihrist*, 494; bakır ve kurşunu altına çevirebilmesi olduğu hk. bkz. Râzî, *Mefâtih*, XXV, 16; Alûsî, *Ruhu'l-Maânî*, 113, 114; krş, İbn Kesir, *Tefsir*, VI, 264; İbn Kesir, *Kısasu'l-Enbiya*, II, 164.
7. Kasas 28/76; Taberî, *Tefsir*, XX, 107, 108; Kurtûbî, *el-Câmi'*, XIII, 312, 313; Hazin, *Lübab*, IV, 581; İbn Kesir, *Tefsir*, VI, 263; Alûsî, *Ruhu'l-Maânî*, XX, 111.

sebebi olmaktadır. Onlar gidince Kârun, kendisinin durumunun ne hale geleceğini herhalde tahmin etmiş olmalıdır.

2. Zenginliğinin Kaynağı

Kârun'un en belirgin niteliği son derece zengin olmasıdır. Bu Kur'ân'da büyük bir sarahatla belirtilir. Öyle ki, hazinesinin anahtarlarını kuvvet sahibi bir topluluk ancak taşıya bilmektedir.

Âyet'in açıklıkla belirttiği gibi, Kârun'un zenginliğinde ihtilaf yoktur, fakat zenginliğinin kaynağı konusunda değişik görüşler bulunmaktadır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

1. Ona Yusuf'un hazineleri intikal etmiştir,[8]
2. Kimya ilmini bilmekte,[9] bakır ve kurşunu altına çevirmektedir,
3. Kazanma yollarını ve ticareti bilmektedir.

Kârun'un kimya ilmini nereden öğrendiği konusunda şöyle bir haber vardır: Hz. Musa (as) kimya ilmini biliyordu. Onu Yuşa b. Nun'a, Kalib b. Yufna'ya ve Kârun'a öğretti. Kârun diğer ikisinin ilmini de kendi ilmine katarak, kurşun ve bakırdan altın yapmaya başladı.

Burada, ayrıca Hz. Musa'nın (as), kızkardeşine kimya ilmini öğrettiği, onun da eşi olan Kârun'a bunu bellettiği şeklinde gelen nakli zikredelim.

Kur'ân'da, Kârun'un Hz. Musa'ya (as) ve ona iman edenlere karşı mücadelede Firavun ve Hâmân ile işbirliği halinde olduğu ve Hz. Musa'nın reddolunmaz hakikatleri ortaya koyduğunda onunla birlikte iman etmiş kimselerin çocuklarının öldürülmelerini öneren kimselerden birinin de Kârun olduğu, daha önce de belirtildiği gibi, açıkça haber verilmektedir. Bu Kârun'un servetinin kaynağını da açıklar. Buna göre Kârun, Firavun hesabına çalışmanın karşılığını, kendisine zengin

8. Suyûtî, *ed-Dürr*, V, 136; Alûsî, *Ruhu'l-Maanî*, XX, 110; Şevkânî, *Tefsir*, V, 186.
9. Râzî, *Mefâtih*, XXV, 16; Suyûtî, V, 136; İbn Nedim, *el-Fihrist*, 494.

olabilme yollarının açılması şeklinde almış oluyordu. Mısır'da başka türlü zengin olmak da mümkün değildi.

Zira buradaki yönetim, tamamiyle merkezî bir nitelik arzediyor ve her şey Firavun'un denetiminde bulunuyordu. Buna göre Kârun bu safhada Firâvun'un izni olmadan varlık sahibi olamazdı. Ancak burada anlaşılan bir diğer husus, Kârun sadece zengin kılınmış değildi. Aynı zamanda zenginleşmenin yollarını da öğrenmişti. Dolayısıyla zenginliğinin kaynağını bu bilgisi teşkil ediyordu denilebilir. Elindeki varlıkları değil, ama elde ettiği bu bilgisini Mısır'dan çıktıktan sonraki merhalede de kullanmış olmalıdır. Nitekim Kur'ân'da servetinin kaynağını kendisinin bildiği bir ilme bağlamakta, kendisine; "Böbürlenme, Allah şüphesiz böbürlenenleri sevmez. Allah'ın sana verdiği şeylerde âhiret yurdunu gözet, dünyadaki payını da unutma; Allah'ın sana yaptığı iyilik gibi, sen de iyilik yap, yeryüzünde bozgunculuk isteme, doğrusu Allah bozguncuları sevmez,"[10] diyenlere karşı "...Bu servet bana ancak bende mevcut bir ilimden ötürü verilmiştir..."[11] şeklinde cevap verdiği anlatılmaktadır.

3. Kârun'un Hz. Musa'ya (as) Karşı Tutumu

Kârun Hz. Musa'ya iman edenlerden biridir.[12] Ona, Tevrat'ı son derece güzel sesle okuduğu için Münevvir ismi verilmiştir. Ayrıca Tevrat'ı bilmekte, onunla hüküm vermektedir. Nitekim bir bölgede kendisi kazâ işlerini yürütürken, Musa da (as) kendi bölgesinde bunu yerine getirmektedir.[13] Musa (as) ile birlikte Mîkat'a çıkan yetmiş kişiden birisi de odur.

Kârun'un, Hz. Musa (as) ile olan akrabalığından da yararlanarak[14] gücünü artırmaya çalıştığı anlaşılıyor. Mesela: son de-

---

10. Kasas 28/77.
11. Kasas 28/78.
12. Taberî, *Tefsir*, XX, 106, 117; Râzî, *Mefâtih*, XXV, 18; Beydâvî, *Envar*, IV, 580; Kurtûbî, *el-Câmi'*, XIII, 310.
13. Taberî, *Tefsir*, XX, 107; Kurtûbî, *el-Câmi'*, XIII, 315; Tevrat âlimi değerlendirmesi hk. bkz. Râzî, *Mefâtih*, XXV, 16.
14. Râzî, XXV, 18.

rece göz kamaştırıcı bir bina inşa etmiştir. Orada yakınları ve dostlarıyla toplanarak Hz. Musa'nın yönetimi aleyhinde ileri geri konuşmakta, zevk u safa yapmaktadırlar.[15]

Kârun'un peşinde olduğu gücü elde etmek yolunda gerekli harekete giriştiği, meselâ son derece parlak, etkileyici renklerde elbiseler giymiş adamlarıyla sık sık halk arasına çıktığı;[16] onları etkileyerek, onlardan sadece dünya hayatını isteyenlerin, bu ne büyük nasip, keşke bize de verilse demelerini sağladığı, böylece onları kendi etrafında toplamanın şartlarını hazırlamaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

Ayrıca sahip olduğu hazinelerin anahtarlarıyla sık sık halk huzurunda resmî geçit yaptırarak[17] halkı etkilemenin siyasî bir başarıya dönüşmesine çalışmaktadır.

Kârun'un, elbisesinin eteklerini sürükleyerek toplulukta dolaşması, ekonomik gücüyle üstünlük sağlamaya yönelmesi,[18] toplumdaki otoriteyi ele geçirmeye yönelik olmak üzere attığı diğer adımlardır. Hz. Peygamber, "Bir adam izarını sürüklerken yere batırıldı, kıyamet gününe kadar arza batmaya devam edecek"[19] hadisiyle bu duruma işaret etmektedir.

Kârun'un, sahip olduğu ekonomik güç yanında, diğer güçlere de sahip olmak istediğini, Musa'ya (as) söylediği "Ey Musa, sana risâlet; Hârun'a da habaret (ehl-i hıbrelik) verildi. Bana ise birşey yok. Daha ne zamana kadar sabredeceğim"[20] sözünden anlıyoruz.

Kârun'un ele geçirmeye uğraştığı güçleri elde etme mücadelesinde belirli toplulukları, en azından kendi sıbtını bu mücadeleye yönlendirmeye uğraştığı anlaşılmaktadır. Bunlar Hz. Musa (as) ve Hârun'a karşı toplanmışlar ve "Artık

---

15. Taberî, *Tefsir*, XX, 116; Suyûtî, *ed-Dürr*, V, 138.
16. Taberî, *Tefsir*, XX, 115.
17. Kasas 28/83.
18. Taberî, *Tefsir*, XX, 106; Bağavî, *Meâlim*, III, 454; Kurtûbî, *el-Câmi'*, XIII, 310; Hâzî, Lübab; İbn Kesir, *Tefsir*, VI, 266.
19. Buhârî, Libas, 2; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 40; Hâzin, *Lübab*, IV 580; İbn Kesir, *Tefsir*, VI, 266.
20. Râzî, *Mefâtih*, XXV, 14; Beydâvî, *Envar*, IV, 580.

yetti, çünkü bütün cemaat, onlardan her biri mukaddestir ve Rab onlar arasındadır. Ve niçin Rabbın cumhuru üzerinde kendinizi yükseltiyorsunuz"[21] demektedirler. Bu sözlerden, Kârun'un Hz. Musa (as) ve Hârun'a karşı başlattığı harekette, olayı toplumsal bir isyan haline getirmek istediği, sıbtlar arası mücadelenin şartlarını oluşturmayı hedeflediği anlaşılmaktadır.

Kârun bu yaptıklarıyla, Hz. Musa'nın (as) şahsına değil, Allah'a ve gönderdiği vahye karşı gelmekte, Hakka uymayı bir türlü içine sindirememektedir.

Hârun'a habâretin verilmesine karşı Hz. Musa'ya, "Vallahi bunun böyle olduğunu gösteren bir âyet gelmedikçe, seni tasdik etmeyeceğim" demesi üzerine, kendisine gösterilen Hârun'un âsâsının badem ağacı gibi yeşil yaprakla yapraklanmasını da, sihir olarak nitelendirmiştir.[22] Bu karşı gelme olayının izleri Tevrat'ta da görülmektedir.

4. Kârun'un Cezalandırılması ve Musa'nın (as) Rolü

Kârun, topluluk içinde otoriteyi ele geçirmek için topluluğu açıkça etkileme çabaları yanında, birtakım entrikalarla da Hz. Musa'yı (as) zaafa uğratmaya çalışmaktadır.

Hz. Musa (as) Kârun'a gelmiş, malının bin dinarda bir dinar, bin koyunda bir koyun nispetinde olmak üzere anlaşma yapmıştı. Ancak Kârun eve gelip hesap edince bu miktarı çok

---

21. Meselenin Ahd-i Atik'te: "Ve Levi oğlu, Kohat oğlu, Yıtshar oğlu, Korah, Ruben oğullarından Eliab oğulları Datan ve Abiram, ve Pelet oğlu On ile beraber adamlar aldı. Ve İsrailoğullarından adamlar, cemaatin 250 beyleri, cumhura çağrılanlar, şöhretli adamlarla birlikte Musa'nın önünde kalktılar. Ve Musa ile Hârun'a karşı bir araya toplandılar ve onlara dediler: 'Artık yetti, çünkü bütün cemaat, onlardan her biri mukaddestir, ve Rab onların arasındadır ve niçin Rabbın cumhuru üzerine kendinizi yükseltiyorsunuz.'" şeklinde ele alınışı hk. bkz. Sayılar 16/13; Kârun'un bu hareketini Hârun'a kahinlik verilmesine bağlayan ifadeler hk. bkz. Sayılar 16/8-11.
22. Râzî, *Mefâtih*, XXV, 14; Kârun'un sihir olarak değerlendirmesinin Kur'ân'da ele alınışı hk. bkz. Mü'min 40/23, 24.

buldu ve akabinde de İsrailoğulları'nı topladı ve onlarla arasında şu konuşma cereyan etti:

—Hz. Musa (as) şimdiye kadar ne söylediyse itaat ettiniz, şimde mallarınızı almak istiyor.

—Sen başkanımızsın, nasıl istersen bize emret.

—Filan kötü kadını getirmenizi emrediyorum. Ona bir üçret verelim. Musa'ya, kendisiyle zina yaptığı iftirası yapsın.

Kadını çağırdılar ve onunla anlaştılar. Daha sonra Kârun Hz. Musa'ya (as) geldi ve karşılıklı olarak şunları konuştular: Konuşma Kârun'un Hz. Musa'ya (as) yönelttiği şu ifadeyle başladı:

—İsrailoğulları, onlara emir ve nehiy etmen için toplandılar.

Hz. Musa (as) onların huzuruna çıktı. Açık bir arazide bulunuyorlardı. Onlara şöyle dedi:

—Ey İsrailoğulları, kim hırsızlık yaparsa elini keseriz. Kim iftira ederse celde uygularız. Kim bekar olarak zina ederse celde vururuz. Kim evli olarak zina ederse recmederiz.

Kârun bunun üzerine şunu sordu:

—Sen de buna dahil misin?

—Evet ben de dahilim.

—İsrailoğulları senin filan kadınla fücûr yaptığını sanıyorlar.

—Onu bana çağırın, eğer dediği gibiyse tamam.

Kadın Hz. Musa'ya (as) geldiğinde aralarında şöyle bir konuşma cereyan etti.

—Ey kadın!

—Buyur.

—Ben bunların dediklerini sana yaptım mı?

— Hayır, onlar yalan söylediler ve bana bunu sana iftira etmem için para verdiler.

Bunun üzerine Hz. Musa (as) ayağa kalktı ve aralarında secdeye kapandı.

Olayın akabinde Allah (cc) Hz. Musa'ya (as) vahyederek, toprağa dilediğini emretmesini bildirmişti. Bunun üzerine Hz. Musa (as);

—Ey arz, onları al, dedi. Bunun üzerine toprak onları ayaklarına kadar içine aldı. Daha sonra tekrar:

—Ey arz, onları al, deyince, toprak onları dizlerine kadar içine aldı. Tekrar;

—Ey arz, onları al, deyince, bu sefer de onları omuz başlarına kadar içerisine aldı. Tekrar söyleyince, bu kez de boğazlarına kadar içerisine aldı.

Bu durumda, "Ey Musa, ey Musa" diye feryat ediyorlar ve yalvarıyorlardı. Hz. Musa (as) tekrar: "Ey arz onları al" deyince, toprak üzerlerine kapandı. Allah Hz. Musa'ya (as) vahyederek: "Ey Musa! Ey Musa, dediklerinde sen onlara merhamet etmedin. Eğer onlar bana dua etselerdi, beni hemen yanı başlarında yardımcı bulurlardı", dedi. Bu şekilde, Kur'ân'da bahsedilen Kârun'un ve sarayının yerin dibine batırılması[23] hadisesi gerçekleşmiş oluyordu.

İlgili âyette söylenen "Onu ve dârını hasfettik / yerin dibine geçirdik" ibaresinde, daha açık bir ifadeyle yapı anlamına gelen dâr lafzından dolayı, bu olayın çölde geçemeyeceği; zira orada yapı/bina yapılamayacağı[24] belirtilmektedir. Ancak kaynaklar Hz. Musa'nın (as) İsrailoğulları'yla birlikte tekrar Mısır'a döndüğü konusunda bize herhangi sahih bir bilgi ulaştırmamaktadır.

Kârun'un kazanması gerekli Hakka inanma niteliğini kazanamadığı, güce perestiş etmesi nedeniyle kendisine yetki verilmediği, son nefesinde arz onu içerisine alırken Musa'ya (as) nida ederek; "Ey Musa, merhamet", demesinden anlaşılıyor. O hâlâ gücün Hz. Musa'da değil de Allah'ta olduğunu anlayamamıştır. Nitekim Musa'ya gelen vahiyde; "..Senden yardım istediler, yapmadın; eğer benden isteselerdi hemen icabet eder ve yardım ederdim"[25] denilmiştir.

---

23. Kasas 28/81.
24. es-Sâatî, *Fethu'r-Rabbanî,* XX, 102.
25. Taberî, *Tefsir,* XX, 119.

G. İsrailoğulları'nın Karye'ye Girmesi

Kur'ân'da bu olaya açıkça değinilir. Konuyla ilgili bir âyet olayı şöyle anlatmaktadır: "Bu karyeye girin, orada dilediğiniz gibi bol bol yiyin, secde ederek kapısından girin, *hıtta*/bağışla deyin, biz de hatalarınızı bağışlarız, muhsinlere daha da artırırız."[1] Hz. Musa'nın (as) İsrailoğulları'nı Mısır'dan çıkarmakla görevlendirildiğini Kur'ân haber vermektedir. Ayrıca Arz-ı Mukaddes'e yerleştirilme vaadi aldıklarına Hz. Musa'nın (as) ağzından söylenen "Ey kavmim, Allah'ın size yazdığı Arz-ı Mukaddes'e girin, ardınıza dönmeyin, yoksa kaybedenler olarak dönersiniz"[2] âyetiyle işaret olunur.

Bu durumda İsrailoğulları'na içerisine duhulleri ve kendisinde iskânları emrolunan karye ile[3] yine kendisine duhulleri emredilen Arz-ı Mukaddes'in birbirleriyle alâkalı olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim nakillerde girilmesi emredilen karyenin Beyt-i Makdis yakınında bulunan Eriha olduğu[4] bildirilmektedir.

İsrailoğulları'nın kendilerine girilmesi emredilen karyeye girdikleri; fakat secde etmek yerine kıçüstü yürüyerek, Hıtta

---

1. Bakara 2/58.
2. Maide 5/22, Vaad olunmuş arzla ilgili olarak bkz. Râzî, *Mefâtih*, XI, 196; Mevdûdî, *Tefhim*, I, 417.
3. A'raf 7/161.
4. Taberî, *Tefsir*, I, 299; IX, 90; Bağavî, *Meâlim*, II, 20, 24; krş. İbn Kesir, *Tefsir*, III, 67.

yani, affet ya Rabbî yerine de Hınta/buğday diyerek[5] kendilerine verilen emirle alay ettikleri sahih nakillerden bilinmektedir. Ayrıca bu tebdilleri yapan kimseleri Kur'ân "...Zulmetmiş olan kimseler..."[6] vasfıyla nitelemektedir.

İsrailoğulları'na, "Arz-ı Mukaddes'e giriniz" denildiği bildirilen âyetlerden sonraki âyetten, İsrailoğulları'nın buraya girmeyi reddettikleri açıkça anlaşılmaktadır. Ancak burada, "İbrahim Peygamber Lübnan Dağına çıktığında Allah ona şöyle dedi: Bak, gözünün alabildiği yer mukaddestir, zürriyetinin mirasıdır"[7] nakliyle, "Arz-ı Mukaddes'in Mısır'ın Ariş'inden Fırat'a kadar uzanan bölge olduğu"[8] naklini dikkate aldığımızda, Hz. Musa'nın (as) girilmesini emrettiği karyenin de Arz-ı Mukaddes'e dahil olduğunu, ancak Arz-ı Mukaddes'e giriniz âyetinde zikrolunan yerden farklı bir yer olduğunu söyleyebiliriz.

Bu karyenin neresi olduğu konusunda Mevdûdî şöyle söylemektedir: Şehrin adı henüz belirlenememiştir. Bu olay, Benî İsrail Sina Yarımadası ile Kuzey Arabistan arasında iken meydana geldiği için, büyük bir ihtimalle oralarda bir şehir olması gerekir. Ürdün'ün doğusundaki Eriha şehrinin tam karşısında bulunan Şittim olması muhtemeldir.[9]

Kitab-ı Mukaddes'e göre İsrailoğulları Hz. Musa'nın (as) son yıllarında bu şehri fethetmişler ve sefahata düşmüşlerdi. Allah da onlara veba şeklinde bir azap gönderdi ve içlerinde 24.000 kişi öldü. Buradan, karyeye duhul olayının Hz. Musa'nın (as) risaletinin son dönemine rastladığı söylenebilir. Yine Ahd-i Atik bu olayın Hârun'un ölümünden sonra vuku bulduğuna işaret eder.[10] Bu bizi, olayın Hz. Musa'nın (as) son

5. Buhârî, Tefsir (A'raf), 5; Taberi, *Tefsir*, I., 303.
6. Bakara 2/59.
7. Râzî, *Mefâtih*, XI, 196; Bağavî, *Meâlim*, II 24.
8. Taberî, *Tefsir*, VI, 172; Suyûtî, *ed-Dürr*, II, 270; Arz-ı Mukaddes'e Tûr ve etrafının da dahil olduğu hk. bkz. İbn Kesir, *Tefsir*, III, 67.
9. Mevdûdî, *Tefhim*, I, 68; Şittim ismi hk. bkz. Ahd-i Atik, Sayılar 25/1; Eriha karşısı olduğu hk. bkz. Sayılar 25/63; Yuşa 2/1.
10. Daha önce Tih'de yapılan sayımı Hz. Musa (as) ile kahin Hârun'un yaptığı, buradaki sayımın ise Hz. Musa (as) ve kahin Hârun oğlu Eleazar tarafından yapıldığı hk. bkz. Ahd-i Atik, Sayılar 26/64; Hârun'un bu sayımdaki yoklu-

üç yıllık devresinde meydana geldiği kanaatına yöneltir. Zira Hârun Hz. Musa'dan (as) üç yıl önce vefat etmiştir.

Hz. Musa'nın "Arz-ı Mukaddes'e girin" emrini dinlemeyen İsrailoğulları'nın Tih'de kırk yıl dönüp dolaşmakla cezalandırıldıklarını, dolayısıyla bu olayın Mısır'dan çıkıştan hemen sonraki devreye tekabül ettiğini biliyoruz. Bu da karyeye giriş olayının farklı bir mekân ve çok sonraki bir zamanda meydana geldiğini ortaya koyar.

ğu ve kahinliğin Eleazar tarafından ifa edilir olması, Hârun'un ölümüyle izah olunabilir.

H. Musa Peygamber'in (as) Ölümü

Kaynaklarda Hz. Musa'nın (as) ölümüyle ilgili şöyle bir rivayet yer almaktadır:

"Ölüm meleği Musa'ya gönderildi. Fakat ona geldiği vakit Musa ona bir tokat vurarak gözünü çıkardı. O da Rabbına döndü ve 'Beni ölmek istemeyen bir kuluna gönderdin', dedi. Bunun üzerine Allah ona gözünü iade etti ve aralarında şöyle bir muhavere cereyan etti:

— Ona dön de, söyle ki, elini bir öküzün sırtına koysun, elinin kapladığı yerdeki her kıl için kendisine bir ömür vereceğim.

Musa:

—Ya Rabbi, sonra ne olacak? dedi.

—Sonra ölüm.

—O halde şimdi öleyim..."[1]

Bu rivayet Hz. Musa'nın (as) daha önceki bölümlerde ele aldığımız birçok olayda ortaya çıkan güçlü iradesinin ölüme karşı da direndiğini gösterir. Zira Musa Nebiyullah (as) henüz İsrailoğulları'nın istenen çizgiye gelmediklerini ve başlarından ayrıldığı taktirde, onların tekrar dağılarak dalâlete düşeceklerinin korkusunu taşımaktadır. Nitekim, Hz. Musa'nın

1. Buhârî, Enbiya, 31; Müslim, Fedâil, 157; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 315; Nesâî, Cenâiz, 121; Hakim, *el-Müstedrek*, II, 578; Abdürrezzak, *el-Musannaf*, XI, 274, 275.

(as) ölümü çirkin gördüğü, fakat Yuşa'ya nübüvvet verilince ölümün artık kendisine hoş ve kolay geldiği[2] nakli bu konudaki kanaatimizi teyid etmektedir. Bilindiği gibi Yuşa Hz. Musa'nın (as) son derece yakın ve hakka bağlı ashabından birisidir. Nübüvvetin ona tevcihi Hz. Musa'yı İsrailoğulları'nın geleceği açısından rahatlatmış olmalıdır.

Hz. Musa'nın (as) ölümünün nerede vuku bulduğu konusunda, yukarıda zikrettiğimiz hadisin sonunda yer alan "Allah'tan kendisini Arz-ı Mukaddes'e bir taş atımı yaklaştırmasını diledi"[3] ibaresiyle birlikte "Onun kabrinin yolun yanında kızıl kum tepeceğinin altında olduğu"[4] nakli bizi, kabrinin Arz-ı Mukaddes yakınında kumluk bir yerde olduğu sonucuna ulaştırmaktadır. Buradaki Arz-ı Mukaddes'ten maksat Beyt-i Makdis'dir. Hz. Musa (as) Nebiyullah Kudüs'e giremediği için Kudüs'ten sayılacak yakın bir yerde ölmeyi istemiştir.

Hz. Musa'nın, (as) Hârun'un vefatından üç yıl sonra yüz yirmi yaşında öldüğünü yine nakiller bize ulaştırmaktadır.

---

2. Hakim, *el-Müstedrek,* II, 580; Taberî, *Tarih,* I, 433; Yuşa'nın İsrailoğulları'nın başına getirilişiyle ilgili olarak bkz. Ahd-i Atik, Tesniye 31/14-15, 23.
3. Buhârî, Enbiya (60), 31; Müslim, Fedâil, 157; Abdürrezzak, *el-Musannaf,* XI, 274; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* II, 315.
4. Müslim, Fedâil, 157; Nesâî, Cenâiz, 121; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* II, 269, 315, 351; Abdürrezzak, *el-Musannaf,* XI, 275; İbn Belban el-Fârisî, *el-İhsan bi Tertîbî Sahihi İbn Hibban,* I, 131.

Sonuç

Hz. Musa (as) Hz. Muhammed'e (asm) benzer bir resul olarak, Kur'ân'da kendisinden en çok bahsolunan ulü'l-azm bir peygamberdir. Hz. Musa (as) özellikle Firavun ile ilgili olarak Kur'ân'da, Tâhâ, Şuara ve Kasas...gibi Mekkî sûrelerde anlatılmakta; bununla ilahî iradenin Hz. Muhammed'i (asm) Mekke'de teyid ve takviye etmeyi amaçladığı anlaşılmaktadır. Zira Hz. Muhammed'in (asm) Mekke döneminde putperest yönetime karşı verdiği mücadele ile Hz. Musa'nın (as) Mısır'da Firavun ve meleine karşı yürüttüğü mücadele büyük bir benzerlik gösterir. Hz. Muhammed (asm) Hz. Musa'nın (as) seksen yılda meydana getirdiğini yirmi yıla sığdırmış, O'nun sadece kendi kavmi için ilk olarak ve son derece olumsuz şartlarda gerçekleştirdiğini tüm insanlık için gerçekleştirmiştir. Her ikisinin de sosyolojik bakımdan önemi *"devlet kuran peygamber"*ler olmalarından gelmektedir.

Tevrat'ta anlatılanların zamanla değiştirilmesi ve asıl metnin belgelerle ispatlanamaması, bu kitabın bir tarih delili olarak bazı illetleri bünyesinde taşıdığını göstermekterdir. Ancak Kur'ân'da Hz. Musa'nın (as) anlatılması ile kendisine tarihî bir kişilik kazandırıldığı gibi, Mısır Medeniyeti Tarihi de tespit edilerek zamanımıza ulaştırılmış olmaktadır.

Firavunlar bugün bile hayretle seyredilen piramitler yaparak güçlerini göstermek istemişler; göstermişlerdir de. Ancak bu güç, hakka riayet etmediği için varlığını sürdürememiş; ger-

çek gücün Hakka bağlanmakla elde edilebileceğinin tarihî bir ispatını teşkil etmiştir. Sonuçta Firavun ve yönetimini mağlup edenler, köleleştirilmiş, zaafa uğratılmış, hor ve hakîr görülmüş, aşağı tabaka insanları durumundaki İsrailoğulları olmuştur. Haksızlık ve zulmü mağlup edebilmek için üstün maddî güçlere sahip olmak gerekmez. Sadece haklı olmak ve hakka bağlı kalarak sabırla mücadele etmek yeterlidir. Hz. Musa'nın (as) önderliğindeki İsrailoğulları bunu başarmışlar ve tüm insanlığa bu konuda bir örnek ve ibret teşkil etmişlerdir.

Topluluklar, azim sahibi önderlere uyarak bir amacın peşine düştüklerinde hiç umulmayan başarılar elde edebilirler. Yeter ki, inkılapçı önderlerinin etrafından ayrılmayıp, onunla birlikte Allah'ın ensârı/yardımcısı olarak mücadelelerini sürdürsünler. Nitekim İsrailoğulları köleleştirilmiş bir topluluk halinde Mısır'da yaşarlarken, Hz. Musa'nın (as) etrafında toplanarak üstün başarılar elde etmişler ve Allah'ın diğer kavimlere tafdîl ettiği bir kavim haline gelmişlerdir.

Azim sahibi önderler, mevcut şartlara uyum göstererek halkın nabzına göre hareket edip yönetimi ele geçirenler değildir. Aksine, şartları ve toplumları, ortaya koydukları ilkeler etrafında yeniden inşa edenlerdir. Bu çizgide yürürlerken kendi topluluklarıyla çatışmalara girmeleri de kaçınılmazdır. Ancak, burada öyle bir denge noktası vardır ki, önderin etrafından büyük kopmalar meydana gelmez. Topluluklar kendileriyle sürekli mücadele halinde olan liderleriyle çatışmalara girmelerine rağmen, ondan kolay kolay kopamazlar. Bunun sonunda mutlaka başarı gelir. Önderler sabır ve azim gösteremeyerek topluluğunu terkeder veya topluluk liderin etrafından dağılırsa başarıya ulaşılamaz. Kur'ân'da Hz. Musa'nın (as) İsrailoğulları'yla ilişkilerini anlatan âyetler, başarıya götürebilecek topluluk- önder ilişkilerini örneklerle ortaya koymaktadır.

Hz. Musa'nın (as) Kur'ân'da ele alınış metodu, bize birçok "sosyal kanunu/topluma ilişkin sünnetullahı" açık bir şekilde göstermektedir. Kur'ân'da Hz. Musa'dan (as) birtakım sosyal olayların izahı için söz edilir. İnsanlara, belli esaslara riayet et-

medikleri takdirde, nihaî olarak varacakları sonuçların, tarihî delil ve dayanakları ortaya konulur. Bir başka deyişle "Kıssalar", Kur'ân'ın işaret ettiği sonuçların tarihteki ispat araçlarıdır. Eski Mısır Medeniyeti öncesi yaşanan Mezopotamya Medeniyeti, eşitlikçi, bağımsız ve tahakkümün olmadığı bir kültürü temsil eder. Mısır Medeniyeti ise merkeziyetçi, eşitlikçi olmayan, sosyal sınıflara dayalı, totaliter bir özellik taşır. İsrailoğulları ise Hz. İbrahim (as) ve Hz. Yakub (as) ile Mezopotamya kültürünün vârisi olmuşlar, Hz. Yusuf (as) ve Hz. Musa (as) ile de Mısır kültürüne alternatif olarak ortaya çıkmaları Hz. Musa (as) döneminde vuku bulmuştur. Ayrıca bu dönem onların Mısır kültüründen yoğun bir şekilde etkilenerek, bu kültürün yararlı taraflarını kabul etme durumuna geldikleri merhaleyi de ifade eder.

Mezopotamya'daki devletler, bu yerin kültürel ve coğrafî yapısına uygun olarak, siteler halinde teşkilatlanmışlardır. Eski Mısır'ın ve özellikle Hz. Musa (as) dönemi Mısır'ının ise merkezî bir özellik arzettiğini biliyoruz. Siteler halinde teşkilatlanma birçok bakımdan olumlu olmakla birlikte, gerekli maddî güç ve imkânları sağlayamadığı için, büyük işlerin başarılabilmesi için zayıf kalıyordu. Merkezî teşkilatlanma ise, pek çok olumsuzluğu bünyesinde taşımakla birlikte, büyük işlerin başarılması için gerekli bilgi, kaynak ve insan gücünü sağlıyordu.

Hz. Musa, (as) İsrailoğulları ile birlikte uzun süre bu yapı içersinde kalarak, sahip olduğu İbrâhimî miras ile, merkezî sistemin olumlu yanlarının sentezini sağlayacak pratiği kazanmıştır. Karşıt sistemi öğrenmenin ve ona alternatif kurumlar oluşturmanın en iyi yolu, ona karşı fiilî mücadele sürecine girmektir. Hz. Musa, (as) doğumundan itibaren önce müşahidi, daha sonra karşıtı olarak içinde yer aldığı Firavun sistemini böylelikle çok yakından tanıma imkânını bulmuş ve bu sisteme karşı Allah'tan aldığı vahyin ışığında ortaya koyacağı alternatif sistemin temel pratik birikimlerini sağlamıştır.

Hz. Musa'nın (as) merkezî Firavun sistemine karşı yaptığı en büyük inkılap, getirdiği "Kanun Sistemi"dir. Kanunun

kendileri olduğunu söyleyerek tebaasına karşı hiçbir sorumluluk yüklenmeyen, diledikleri zaman ve keyfî olarak mevcut kuralları kaldıran veya yeni kurallar getiren Firavun sistemine karşı, tüm yöneticiler dahil herkesi bağlayan kaideler sistemi demek olan Kanun Sistemi, Hz. Musa (as) tarafından getirilmiştir. İnsanlık tarihinde bu bir hukuk ve kanun döneminin başlamasının temelini teşkil eder. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Hz. Musa'ya (as) gönderilen "On Emir"in halen önemini muhafaza ettiği açıkça görülecektir.

Hz. Musa'nın (as) ilahî irade tarafından Firavun'a hakkı tebliğ ve İsrailoğulları'nın Mısır'dan çıkarılması için görevlendirilmesi, bu çizgide başarıya ulaşmanın somut örneklerini vermekte ve aynı zamanda sebepler dünyası insanlarına Kur'ân'ın bir tebliği olmaktadır.

Hz. Musa (as) kendisine verilen Firavun'a tebliğ görevini, kırk yıl gibi uzun bir sürede tamamlamıştır. Bu süre Hz. Musa'nın (as) onlara hakikatleri ulaştırması, onların da bu hakikatleri anlayıp tekzip etmeleri ve Firavun yönetiminin yok olması ile sonuçlanmıştır. Hz. Musa'nın (as) bir diğer görevinin, İsrailoğulları'nı hakka dayalı temeller üzerine yeniden inşa etme ve onları bu istikamette oluşturma olduğu anlaşılmaktadır. Bu oluşun, kuvvete dayalı olma özelliği taşıyan Mısır'da gerçekleşmesi mümkün olmadığından, kendisine yapılan ilahî vahye de müsteniden, Mısır'dan çıkmaları gerekmiştir. Bu durum, toplumların yeni değerlere göre yeniden inşasında baskın kültürel atmosferden çıkılmasının; daha teknik bir deyişle, hicret edilmesinin gereğine işaret eder. Benzeri bir olgu, Hz. Muhammed'in (asm) Mekke'den Medine'ye hicretiyle yaşanmıştır.

Hz. Musa'nın (as) İsrailoğulları'nı hakka dayalı değerlere göre yeniden inşa etmesinin çok uzun bir süreyi kapsadığı anlaşılmaktadır. Bu, Mısır dönemi için kırk, Tih'deki dönem için 43 yıl olmak üzere toplam 83 yıldır. Tih'deki kırk yıllık safha, İsrailoğulları'nın hakkı anlamaları ve hayatlarına geçirebilmeleri için, Hz. Musa (as) tarafından gösterilen büyük çabalarla doludur. İsrailoğulları'nın istenen çizgiye gelmemeleri

nedeni ile, Hz. Musa'nın (as) ölmek istemeyerek ölüm meleğini kovması hadisesi, toplumsal olgunlaşmanın asgarî limit ve şartlarını verir.

Tebliğ sürecini yaşarken, Hz. Musa'nın (as) etrafında kenetlenmiş ehl-i hak, adaletle hükmeden bir topluluk/ ümmetin bulunduğunu Kur'ân açıkça haber vermektedir. Bunlar, İsrailoğulları'nın hakka dayalı bir topluluk haline gelebilmeleri için emaneti yüklenen ve meydana gelecek değişimin maddî şartlarını hazırlayan kimselerdir. Bunlara, Kur'ân'ın ifadesiyle "Muhsinler" topluluğu denilebilir. İsrailoğulları Hz. Musa (as) tarafından söylenen ilkelerin maddî tezahürlerini bu toplulukta görmüşler; hayatın fiilî olarak tanzimini önce bunların şahsında yaşamışlar ve bunlar Hz. Musa (as) tarafından getirilen ilkelere samimiyetle bağlananların ilkleri olmuşlardır.

Hz. Musa (as) Kur'ân'da çok değişik cepheleriyle anlatılmaktadır. Nebî, Resul, Tebliğci, Hukukçu ve Siyaset Adamı olması Hz. Musa'nın (as) ifade olunan özelliklerinden sadece birkaçıdır. Hz. Musa (as) ile ilgili çalışmaların bu yönlerden de yapılması onu çağımıza çok daha yakın kılacak, getirdiklerinden çok daha fazla yararlanılmasını sağlayacaktır.

Bibliyografya

Abduh, Muhammed ve M. Reşîd Rızâ, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Hakîm* (Tefsîru'l-Menâr), Mısır, 1303.

Abdülbâkî, Muhammed Fu'âd, *El-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfazı'l-Kur'âni'l-Kerîm*, İstanbul, 1982.

Abdülbâkî, Muhammed Fu'âd, *Mu'cemu Ğarîbi'l-Kur'ân Müstahricen min Sahîhi'l-Buhârî*, Tebliğ yay., İstanbul, 1985.

Abdürrezzak b. Hemmam es-San'ânî (ö. 211/826), *el-Musannaf*, thk. Habîburrahman el-A'zamî, Beyrut, 1983.

Ahfeşu'l-Evsat, Ebul-Hasen Saîd b. Mes'ade (ö. 215 H.), *Maâni'l-Kur'ân*, thk. Fâiz Faris, Kuveyt, 1981.

Ahmed b. Hanbel (ö. 214/855), *el-Müsned*, Çağrı yay., İstanbul, 1982.

Ahmed Refik, *Büyük Tarih-i Umûmî*, İstanbul, 1328.

Alâuddîn Ali b. Belbân el-Farisî, *el-İhsân bi Tertîbi Sahîhi İbni Hibbân*, thk. Hot, Kemal Yusuf, Beyrut, 1987.

el-Alûsî, Şihâbüddîn Mahmud el Bağdâdî (ö.1270/1853), *Rûhu'l-Maânî fi Tefsiri Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, Beyrut, tarihsiz.

Altıntaş, Ayten, *Türklerde Dişle İğdişçilik*, As yay., İstanbul, 1984.

———; "Osmanlı Tıbbında Kastrasyonlar", *Türk Üroloji Dergisi*, c. IX, sy. 3, İstanbul, 1983.

Ana Britannica, Genel Kültür Ansiklopedisi, Ana Yayıncılık A.Ş ve Encylopaedia Britannica, Inc., İstanbul, 1988.

Asım Efendi, *Kamus Tercemesi*, İstanbul, 1305.

el-Askerî, Hasan b. Abdillah b Sâbit (ö. 395/1005), *Tefsîru'l-Askerî*, Yazma, Süleymaniye, Beşir Ağa Bölümü, 26.

Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1989.

Aydemir, Abdullah, *Tefsirde İsrâiliyyât*, Ankara, 1979.

Aydemir, Abdullah, "Çocukluk ve Gençlik Çağında Hz. Musa," *Dokuz Eylül Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, sy. III, IV, İzmir, 1986, 1987.

Aydemir, Abdullah, "İlyas Hakkında Bir Araştırma", *İslâm Medeniyeti*, c. II, sy. 2, Haziran, 1981.

el-Becâvî, Ali Muhammed; Câdu'l-Mevlâ, Muhammed Ahmed; Ebu'l Fazl İbrahim, Muhammed; Şahâte Seyyid, *Kasasu'l-Kur'ân*, Kahire, 1951.

el-Bağavî, Ebu Muhammed el-Huseyn b. Mes'ûd (ö. 516/1122) *Meâlimü't-Tenzîl*, thk. Halid Abdurrahman el-Ak, Mervan Sevâr, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, 1982.

el-Beydâvî, Kadı Nâsırüddîn Ebî Saîd Abdillah b. Ömer (ö. 685/1286), *Envâru't-Tenzîl ve Esraru't-Te'vîl* (Mecmau't-Tefâsîr, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1319), Çağrı yay., İstanbul, tarihsiz.

el-Buhârî, Ebu Abdillah Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Muğîre (ö. 256/869), *el-Câmiu's-Sahîh*, Mektebetü'l-İslâmî, İstanbul, 1979.

Bettany, G. T., *Encyclopaedia of World Religions*, Brakken Books, Londra, tarihsiz.

Cadu'l-Mevlâ, bkz. el-Becâvî, Ali Muhammed el-Câhız, Ebu Osman Amr b. Bahr, *el-Kitabu't-Taliyetü'l-Osmaniye*, Mısır, 1955.

Ceram, C.W, *Tanrılar, Mezarlar ve Bilginler*, terc. Örs, Hayrullah, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1986.

Cerrahoğlu, İsmail; Koçyiğit, Talat, *Kur'ân-ı Kerim Meâl ve Tefsiri*, DİB yay., Ankara, 1984.

el-Cessâs, Ebu Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî (ö. 370/980), *Ahkâmu'l-Kur'ân*, thk. Kamhâvî, Muhammed Sadık, Kahire, tarihsiz.

Childe, Gordon, *Tarihte Neler Oldu*, terc. Tuncay, Mete; Şenel, Alaaddin, Alan yay., İstanbul, 1983.

Cilacı, Osman, *Kur'ân Işığında Üç Peygamber Üç Kitab*, Konya, 1976.

Cioli, Lionella, *Histoire Economique depuis l'Antiquité Jusqu'a nos Jours*, Paris, 1938.

Çağlayan, Yaşar-Parmaksızoğlu, İsmet, *Eski Çağlar ve Türk Tarihinin İlk Dönemleri*, Funda yay., Ankara, 1976.

Çantay, Hasan Basri, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, İstanbul, 1979.

Çelebi, Ahmed, *Mukayeseli Dinler Açısından Yahudilik*, terc. Büyükçınar, A. Muhtar; Harman, Ö. Faruk, İstanbul, 1978.

Çelik, İbrahim, *Kur'ân'da Mele' Kavramı*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, c.1, sy.1, Bursa, 1986.

ed-Dakr, Abdu'l-Ğanî, *Mu'cemu'n-Nahv*, Kahraman yay., İstanbul, 1987.

ed-Dârimî, Ebu Muhammed Abdillah b. Abdurrahman, *es-Sünen*, Çağrı yay., İstanbul, 1981.

Davudoğlu, Ahmed, *Sahîh-i Müslim Tercemesi ve Şerhi*, Sönmez Neşr., İstanbul, 1975-1980.

Davudoğlu, Ahmed, *Selamet Yolları (Bulûğu'l-Meram Tercemesi ve Şerhi)*, Sönmez Neşr., İst., 1967.

De Vaux, Roland, "Yahudi Kaynaklarına Göre İsrailoğulları'nın Mısır'a Yerleşmesi ve Yusuf Kıssası," terc. Yüksel, Sıddık, *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 3, Samsun, 1989.

Diyarbekirli Said Paşa, *Mir'âtü'l-İber*, İstanbul, 1304.

Ebû Abdurrahman Abdillah b. Yahya b. el-Mübarek el-Adevî el-Bağdâdî (ö. 237 H.) *Ğarîbi'l-Kur'ân ve Tefsiruhu*, thk. Abdürrezzak Hüseyin, Müessesetü'r-Risale, 1987.

Ebû Davud, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî (ö. 275 H.) *es-Sünen*, Çağrı yay., İstanbul, 1981.

Ebû Hayyân, Esîrüddîn Ebî Abdillah Muhammed b. Yusuf (ö. 754/1344), *el-Bahru'l-Muhît*, Mektebetü ve Matbaatü Nasri'l-Hadîs, Riyad, tarihsiz.

Ebû's-Suud el-İmâdî (ö. 982/1574), *İrşâdü'l-Aklı's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kitabi'l-Kerîm*, Beyrut, tarihsiz.

Ebû Ubeyde Kasım b. Sellâm, *el-Hutab ve'l-Mevaız*, thk. Ramazan Abdüttevvâb, Mektebetü's-Sekâfiyyeti'd-Diniyye, Kahire, 1986,

Eisenberg, J., Harun (İslâm Ansiklopedisi), İstanbul, 1950, Haman (İslâm Ansiklopedisi), İstanbul, 1950.

Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul, tarihsiz.

Firûzâbâdî, Ebû Tahir Muhammed b. Yakub (ö.817 H.), *Tenvîru'l-Mikbâs min Tefsiri İbni Abbas* (Mecmau't-Tefâsîr, Matbaa-i Amire, 1319), Çağrı yay., İstanbul, tarihsiz.

Guest, Rhuvan, İskenderiye (İslâm Ansiklopedisi), İstanbul, 1950.

Günaltay, M. Şemseddin, *Türk Tarihinin İlk Devirlerinden Yakın Şark, Elâm ve Mezopotamya*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara, 1987.

el-Hâkim en-Neysabûrî, Ebû Abdillah, *el-Müstedrek ala's-Sahîhayn ve bi Zeylihî et-Telhîs li'l-Hâfız ez-Zehebî*, Beyrut, tarihsiz.

Hamidullah, Muhammed, *el-Kur'ânü'l-Mecîd maa Maânîhi bi'l-Fransiyye*, Beyrut, 1981.

Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, İstanbul, 1980.

Hamidullah, Muhammed, *Konferanslar*, A.Ü. İslâmî İlimler Fakültesi, Erzurum, 1975.

Hamidullah, Muhammed, "Hz. Peygamber'in Siretinde Anılan Devlet Çeşitleri", terc. Mustafa Varlı, *Diyanet Dergisi* Peygamberimiz Özel Sayısı, c. XXV, sy. 4, 1989.

el-Hatîb eş-Şirbînî, *es-Sirâcü'l-Münîr*, Dârû'l-Maârif, Beyrut, tarihsiz.

Hayes, John H.; Miller, J. Maxwell, *A History of Ancient Israel and Judah*, Philadelphia, 1986.

el-Hâzni, Alâuddîn b. Muhammed b. İbrahim (ö.741/1341), *Lübâbü't-Te'vîl fî Maâni't-Tenzîl* (Mecmau't-Tefâsîr, Matbaa-i Amire, 1319), Çağrı yay., İstanbul, tarihsiz.

Heller, Ernard, Musa (İslâm Ansiklopedisi), İstanbul, 1950.

Herodotos, *Herodot Tarihi*, terc. Müntekim Ökmen, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1983.

İbn Abdi'l-Hakem, *Fütûhu Mısır*, Leiden, 1920.

İbn Ebî Şeybe, İbrahim b. Osman Ebî Bekr (ö. 235 H.), *Kitabu'l-Musannaf fi'l-Ahâdîs ve'l-Asâr*, Daru's-Selefiyye, Bombay, 1982.

İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Haşim (ö. 321 H.) *Kitabu Cemheri'l-Luğa*, Haydarâbâd, 1345.

İbnü'l-Esîr, İzzuddîn Ebi'l-Hasen Ali b. Ebi'l-Kerem (ö. 630/1232) *el-Kâmil fi't-Tarih*, Beyrut, 1965.

İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed (ö. 245 H.) *el-Muhabbar*, tash. İleze Lıhten Şititr, Beyrut, tarihsiz.

İbn Haldun (ö.808/1405), *Mukaddime*, terc. Süleyman Uludağ, Dergâh yay., İstanbul, 1988.

İbn Iyas, Muhammed b. Ahmed, *Bedâiu'z-Zuhûr fî Vakâyii'd-Duhûr*, Mısır, 1323.

İbnu'l-Kayyım el-Cevziyye, Şemsüddîn Ebî Abdillah Muhammed (ö. 751/ H.), *el-Menârü'l-Münif*, thk. Abdülfettah Ebu Ğudde, Halep, 1970.

İbnu'l-Kayyım el-Cevziyye, Şemsüddîn Ebî Abdillah Muhammed, *Zâdü'l-Meâd*, terc. İbrahim Kürklü, Abdi Keskinsoy, Pınar yay., İstanbul, 1989

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer, (ö. 774/1373), *Tefsîru Kur'âni'l-Azîm*, thk. Muhammed İbrahim el-Bennâ, Muhammed Ahmed Aşur, Abdulaziz Ganim, İstanbul, 1985.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *Kısasu'l-Enbiyâ*, thk. Abdulkadir Ahmed Ata, Beyrut, 1982.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer *el-Bidâye ve'n-Nihâye fi't-Târîh*, thk. Muhammed Abdülaziz en-Necid, tarihsiz.

İbn Mâce, Ebû Abdillah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (ö. 257/888), *es-Sünen*, Çağrı yay., İstanbul, 1981.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdillah b. Müslim (ö. 276 H.), *Tefsîru Ğarîbi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Sakar, Beyrut, 1987.

İbn Manzur, Cemâleddin Muhammed b. Mükerrem, *Lisanu'l-Arab*, Mısır, tarihsiz.

İbn Mülakkın, Ebu Hafs Ömer b. Ebi'l-Hasen en-Nahvî, *Tefsîru Ğarîbi'l-Kur'ân*, thk. Semirta el-Meczûb, Beyrut, 1987.

İbn Teymiye, *Camiu'r-Resâil*, thk. Muhammed Reşad Salim, Mısır, 1984.

İmam-ı Mâlik, bkz. Mâlik b. Enes

Kamal Youssouf, *Monumenta Cartographica, Africae Aegypti*, (neşr. F. Sezgin), I, Frankfurt, 1987.

Kara, Necati, *Kur'ân'a Göre Hz. Musa, Firavun ve Yahûdiler*, Sehâ yay., İstanbul, 1989.

Karadeniz, Osman, *Mu'cize Problemi*, yayınlanmamış doktora tezi, İzmir, 1984.

el-Kasımî, Muhammed Cemaleddin (ö. 1914 M.), *Mehâsinü't-Te'vîl*, thk. M. Fu'âd Abdülbâkî, İsâ el-Bâbî el-Halebî, tarihsiz.

el-Kirmânî, Muhammed b. Yusuf b. Ali, *el-Buhârî Şerhu'l-Kirmânî*, Beyrut, 1981.

Kisâî, Ebu'l-Hasen Muhammed b. Abdillah, *Kısasu'l-Enbiyâ*, yazma, Süley-mâniye, Yeni Cami Bölümü, no. 881,

Kitab-ı Mukaddes, İstanbul, 1985.

el-Kurtûbî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî (ö. 671/1272), *el-Câmi' li Ahkâmi'l Kur'ân*, Kahire, 1968.

Kutub, Seyyid, *Fî Zılâlî'l-Kur'ân*, terc. Emin Saraç, İ. Hakkı Şengüler, Bekir Karlığa, Hikmet yay., İstanbul, 1970-1976.

Lise, Giorgio, *Mısır Sanatını Tanıyalım*, terc. Eren Soley, İstanbul, 1986.

MacDonald, D. B., Karun (İslâm Ansiklopedisi), İstanbul, 1950.

Mahmud Esad, Seydişehrî, *Tarih-i İlm-i Hukuk*, Matbaa-i Amire, İstanbul, tarihsiz.

Maillet, J., *Histoire des Faits Economiques dés Origines au XX éme Siecle*, Paris, 1952.

Makrîzî, Takıyyüddîn Ebi'l-Abbas Ahmed b. Ali, *Kitâbu'l-Mevâız ve'l-İ'tibâr bi Zikri'l-Hıtat ve'l-Asâr*, Beyrut, tarihsiz.

Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, Çağrı yay., İstanbul, 1981.

Marston, Charles, *La bible a dit vrai, traduit de l'anglais Par Luce Clarence*, Paris, 1956.

Maurice Gaudefroy-Demombynes, *Mahomet*, Paris, 1969.

Nc Neill, William H., *Dünya Tarihi*, terc. Alaadin Şenel, Kaynak yay., İstanbul, 1985.

Mehmet Vehbi. *Hülâsatü'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'ân*, Üçdal yay., İstanbul 1968.

Mekkî b. Ebî Talib el-Kaysî (ö.437 H.), *Kitabu Müşkili İrâbi'l-Kur'ân*, thk. Yasin Muhammed es-Sevvas, Şam, 1974.

el-Merâğî, Ahmed Mustafa, *Tefsiru'l-Merâğî*, Mısır, 1972.

el-Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, terc. Hamdi Aktaş vd., İnsan yay., İstanbul, 1988.

Mukâtil, Ebu'l-Hasen Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767), *Tefsiru Mukâtil*, Süleymaniye, Serez Bölümü, no. 245.

Müslim, İbnu'l-Haccac el-Kuşeyrî (ö. 261/874), *el-Câmiu's-Sahîh*, Çağrı yay., İstanbul, tarihsiz.

Nahit, M., *Hayât-ı Musa*, İstanbul, 1330.

en-Neccâr, Abdü'l-Vehhâb, *Kısasu'l-Enbiya*, Beyrut, 1986.

Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb (303/915), *es-Sünen*, Çağrı yay., İstanbul, 1981.

Nesefî, Ebû'l-Berekât Abdullah b. Ahmed (ö.710/1310), *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl* (Mecmau't-Tefâsîr, Matbaa-i Amire, 1319), Çağrı yay., İstanbul, tarihsiz.

Nişancı Zâde, Muhammed b. Ahmed, *Mir'ât-ı Kâinât*, Berekât Yayınevi, İstanbul, 1987.

Ocak, Ahmed Yaşar, *İslâm Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü*, Ankara, 1985.

Okandan, Recâî Galip, *Umûmî Hukuk Tarihi Dersleri*, İstanbul, 1952.

Örs, Hayrullah, *Musa ve Yahudilik*, İstanbul, 1966.

Özer, Yusuf, *Mısır Tarihi*, Atatürk Kültür Dili ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara, 1987.

Petit, Robert I, *Dictionnaire de la Langue Français*, Paris, 1984.

Parmaksızoğlu, İsmet, bk. Çağlayan Yaşar.

Râğıb el-Isfahânî, Ebu'l-Kasım el-Hasen b. Muhammed (ö.512 H.), *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Seyyid Keylânî, Tahran, 1342.

Râşid, (Maarif Nezâreti Mektupçusu), *Tevârihu'l-Enbiyâ fî İrşâdi'l-Ezkiyâ*, İstanbul, tarihsiz.

Râzî, Fahruddîn (ö.606 H.), *Mefatihu'l-Ğayb*, Tahran, tarihsiz.

Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr. *Tefsiru Ğarîbi'l-Kur'ân*, thk. Hüseyin Elmalı, yayınlanmamış doktora tezi, Erzurum, 1986.

Ribard, André, *İnsanlığın Tarihi*, terc. Erdoğan Başar, Şiar Yalçın, Halil Berktay, İstanbul, 1983.

Ritter, Karl, *Dünya Ziraat Tarihi*, terc. Kazım Köylü, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi yay., Ankara, 1962.

es-Saatî, Abdurrahman el-Bennâ, *Bulûğu'l-Emânî min Esrârı Fethi'r-Rabbânî*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, Kahire, tarihsiz.

es-Sa'dî, Abdurrahman b. Nâsır, *Teysîru'l-Kerîmi'r-Rahman fî Tefsiri'l-Kelâmi'l-Mennân*, thk. Muhammed Zührî en-Neccâr, 1404.

Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed (ö.1250 H.), *Fethu'l-Kadîr el-Câmi' beyne Fenniyyi'd-Dirâyeti ve'r-Rivâyeti min İlmi't-Tefsir*, Darü'l-Ma'rife, Beyrut, tarihsiz.

Tabbâra, Afîf Abdülfettâh, *Kur'ân Açısından Yahudi Menşei ve Karakteri*, terc. Mehmet Aydın, İstanbul, 1978.

et-Tabarsî, Aminüddîn Ebû Ali Fazl b. el-Hasan (ö.548 H.), *Câmiu'l-Cevâmî*, yazma, Süleymaniye, Harput Bölümü, 114.

et-Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr (ö.310 H.), *Camiu'l-Beyan an Te'vîli Âyâti'l-Kur'ân*, Mısır, 1954.

et-Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Beyrut, tarihsiz.

et-Tirmîzî, Ebû İsa Muhammed b. İsa es-Sevre (ö.279 H.) *es-Sünen*, Çağrı yay., İstanbul, 1981.

Tümer, Günay; Küçük, Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, Ocak yay., Ankara, 1988.

Tüsterî, Sehl b. Abdillah, *Tefsiru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, yazma, Süleymaniye, Fatih Bölümü, no. 3488/2.

Ukberî, Ebu'l-Bekâ Abdullah b. el-Huseyn (ö. 616 H.), *et-Tibyân fî İ'râbi'l-Kur'ân*, thk. Ali, Muhammed el-Becâvî, Mısır, tarihsiz.

Vâhîdi, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed (ö. 468 H.), *el-Vasîtü'l-Makbuz ve'l-Basît*, yazma, Süleymaniye, Mehmet Ağa Camii Bölümü, no. 48.

Wells, H, G. *Kısa Dünya Tarihi*, Varlık yay., İstanbul, 1972.

Wensinck, A. J., Asiye (İslâm Ansiklopedisi), İstanbul, 1950. Firavun (İslâm Ansiklopedisi), İstanbul, 1950.

Yakut b. Abdillah el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, Leipzig, 1869.

ez-Zemahşerî, Cadullah Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâıkı Ğavâmızı't-Tenzîl ve Uyûni-l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*, Beyrut, tarihsiz.

Zebîdî, Ahmed b. Ahmed b. Abdillatif, *Sahîh-i Buhârî Muhtasar-ı Tecrîd-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, terc. Kâmil Miras, Ankara, 1970-1976.

İndeks

S

T

U

Y

Z

ALİ SAYI

Firavun, Hâmân ve Kârûn Karşısında

Hz. Mûsa

İçinde peygamberlerin kıssaları ve geçmiş bazı kavimlerin yaşayışı anlatılıyor olsa da, Kur'ân bir tarih kitabı değildir. Her suresi, her ayeti, her kelimesi, hatta her harfi insanı 'Hikmet'e davet eden Kur'an-ı Hakîm, peygamber kıssaları ile tarihi olayları anlatıyor olmasının ötesinde —hangi çağda yaşıyor olursa olsun—, muhatabına bir ibret ve hikmet dersi vermektedir. Sözgelimi, Hz. Musa'nın karşısındaki Firavun, Hâmân ve Kârun, birer tarihi şahsiyet olmanın yanında, birer sembol olarak da anlatılır. Bu bakımdan, onların uzantılarını bugünün dünyasında bulmamız; hatta kendi nefis ve hevâmıza işaretler çıkarmamız bile mümkündür. Belki, ilgili kıssayı okurken öncelikle başarılması gereken budur. Elinizdeki kitap, okuyucuya yukarıda sözü edilen hususları düşündürürken, Musa Aleyhisselam'ın meşhur kıssasından hareketle, günümüze uzanan dersler sunuyor.

ISBN 978-975-355-017-8

9 789753 550178

3. BASKI

İZ YAYINCILIK 47
İNCELEME-ARAŞTIRMA DİZİSİ